

הלכות קריאת שמע וברכותיה

סימנים נ"ח-פ"ח

מצות עשה מן התורה לקרוא קריאת שמע בבוקר ובערב. הדבר נלמד מהפסוק "ודברת בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך" (דברים ו', ז), שמשמעותו היא שאדם צריך ללמוד תורה הן כאשר הוא מצוי בביתו והן בלכתו בדרך, וכן לקבוע לימוד בערב ובבוקר¹. הפסוקים מתארים את האידיאל, אולם חכמים הגדירו חיוב מינימלי שבו חייב כל אחד: לקרוא קריאת שמע כל ערב וכל בוקר, "בשכבך ובקומך". הדבר מתקיים על ידי קריאת שלוש פרשיות העוסקות בעיקרי האמונה: הפרשה הראשונה (דברים ו', ד-ט) היא פרשת "שמע", המכריזה על האמונה בא-ל אחד וקבלת עול מלכות שמים; בפרשה השניה, "והיה אם שמוע" (דברים י"א, יג-כא), נוסף גם ביטוי של אמונתנו בשכר ועונש; הפרשה השלישית היא פרשת ציצית (במדבר ט"ו, לז-מא), והיא באה להזכיר לנו בכל עת שעלינו לקיים את כל המצוות כולן, ולא לתור אחרי לבנו ועינינו. בשתי הפרשיות הראשונות נזכר הביטוי "בשכבך ובקומך", שממנו נלמדת מצות קריאת שמע, ובפרשייה השלישית נזכרת יציאת מצרים, שאותה יש לזכור בכל ערב ובכל בוקר.

נחלקו הראשונים עד היכן חובת קריאת שמע מן התורה: לכל הדעות אמירת פסוק "שמע ישראל" היא מצווה מהתורה²; יש האומרים שאף כל הפרשה הראשונה היא מהתורה³, יש המוסיפים גם את פרשת "והיה אם שמוע"⁴, ויש הסוברים שכל שלוש הפרשיות הן מן התורה⁵. לדעת המחבר והרמ"א רק הפסוק הראשון הוא מן התורה⁶.

1. וכדברי הברכה שלפני קריאת שמע בערב: "בשכבנו ובקומנו נשיח בחוקיך".
2. בין הסוברים שאמירה זו לבדה היא מן התורה אפשר למנות את: הרשב"א (שו"ת ח"א סי' שכ, ועוד), הריטב"א (ברכות יג ע"ב ד"ה "ת"ר שמע ישראל"), ספר החינוך מצווה ת"כ ועוד.
3. כך דייקו מרש"י ברכות ב ע"א, וכן סוברים ר' יונה (ברכות ט ע"א ד"ה "למימרא") והיראים (סי' רנ"ב).
4. פרי חדש סימן ס"ז, וכן למד מהרמב"ם.
5. כך היא שיטת הרמב"ם לדעת ערוך השולחן.
6. כך כותב המחבר בסוף סימן ס"ג, ונראה שהוא סובר שכך גם דעת הרמב"ם. וכך דעת הרמ"א, כפי שכתבנו בסוף סימן מ"ו.

חכמים קבעו לקיים מצווה זו במהלך תפילות שחרית וערבית, ותקנו שתי ברכות לפניה וברכה אחת לאחריה (ובערבית שתי ברכות לאחריה). קריאת שמע וברכותיה היא החלק השלישי של התפילה, אחרי תחינות הבוקר ופסוקי דזמרה.

סימן נ"ח

דין זמן קריאת שמע, ובו ז' סעיפים

סימן זה עוסק בזמן חיוב קריאת שמע בבוקר. נקדים לו סקירה קצרה על זמני היום:

עלות השחר הוא הזמן שבו מתחילה החשכה להתמעט. כאשר יש מספיק אור כדי שיוכל לזהות את חברו נקרא הדבר "**משיכיר את חברו**". זמן הנץ החמה הוא הזריחה. **חצות** הוא אמצע היום.

בערב, לעומת זאת, יש לנו שני זמנים: **שקיעת החמה וצאת הכוכבים**. שקיעת החמה מקבילה לזריחה, וצאת הכוכבים לעלות השחר.⁷ הגדרה נוספת בהלכה היא "שעה זמנית", שהיא 1/12 משעות היום. חכמים נחלקו בשאלה מה נקרא "יום", האם מעלות השחר עד צאת הכוכבים, או מהזריחה ועד לשקיעה. מקובל לומר שלדעת המחבר היום נמשך מעלות השחר עד צאת הכוכבים, ואילו הגר"א סובר שהיום הוא מהזריחה עד השקיעה. כל החישובים של אורך השעה הינם על פי הבנה זו: לשיטת הגר"א מספור השעות (כגון "שעה שלישית") מתחיל מהזריחה, ולדעת המחבר מעלות השחר. בגוף הסימן נסביר גם את דברי המחבר, על אף ששיטת הגר"א התקבלה היום כעיקר להלכה.

7. ראה בהרחבה בחלק א' מעמוד 351, בנספח "הזמנים בהלכה".

סעיף א

^אזמן קריאת שמע של שחרית, משיראה את חברו הרגיל עמו קצת ברחוק ארבע אמות (א), ויכירנו. ^בונמשך זמנה עד סוף שלוש שעות, שהוא רביע היום (ב). ^גומצותה מן המובחר לקרותה כוותיקין (פירוש: תלמידים. ורש"י פירש: אנשים עניים ומחבבים המצוה), שהיו מכוונים לקרותה מעט קודם הנץ החמה (פירוש: יציאת החמה. כמו 'הנצו הרמונים'), כדי שיסיים קריאת שמע וברכותיה עם הנץ החמה, ויסמוך לה התפלה מיד בהנץ החמה (ג). ^דומי שיוכל לכון לעשות כן שכרו מרובה מאד (ד). הגה: שיעור הנץ החמה הוא כמו שיעור שעה אחת קודם שיעלה ^אברכות ט' ע"ב וכאחרים. ^בשם וכרבי יהושע. ^גשם. ^דשם.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **ארבע אמות** – זמן זה הוא כ-66 דקות לפני הזריחה.⁸
 (ב) **רביע היום** – כפי שראינו בהקדמה, לשיטת המחבר סופרים את שלוש השעות מעלות השחר, ולגר"א מהזריחה. אף שלהלכה נתקבלה שיטת הגר"א, שעל פיה סוף זמן קריאת שמע מאוחר יותר, נכון לחשוש גם לשיטת המחבר ולהחמיר, שהרי זו מצווה מן התורה.⁹ ולכן אם מתפלל במניין וחושש שהציבור יגיע לקריאת שמע לאחר שלוש שעות מעלות השחר, נכון להקדים ולומר פסוק "שמע ישראל", שהוא מן התורה לשיטת המחבר. ונוהגים לומר את כל הפרשה הראשונה.¹⁰
 (ג) **מיד בהנץ החמה** – עיקר זמן תפילת העמידה הוא עם הנץ החמה (כפי שיתבאר בתחילת סימן פ"ט). לכן אף שתחילת זמן קריאת שמע הוא כשעה לפני הזריחה, למעשה טוב לאמרה סמוך לזריחה, כדי לחבר בין קריאת שמע וברכותיה לבין תפילת העמידה (כפי שיתבאר בהמשך, בסימן ס"ו סעיף ח).
 (ד) **שכרו מרובה מאד** – המתחיל את יומו בקריאת שמע וסומך לה תפילה עם הנץ החמה, מכניס את כל היום תחת מטרייה של קבלת עול מלכות שמים.

8. עיין שיטות נוספות בנספח שהוזכר בהערה הקודמת

9. עיין כף החיים אות ד, ומ"ב ס"ק ד.

10. כפי שהתבאר בדברי הרמ"א בסוף סימן מ"ו, ובדברינו שם בס"ק ל"א.

כל גוף השמש על הארץ (ה) (מיימוני פ"א).

פעיף ב

האם לא קרא אותה קודם הנץ החמה, יש לו להקדים לקרותה במהרה כל מה שיוכל (ו).

הרבינו יונה שם.

שולחן ערוך כפשוטו

נחלקו הפוסקים האם להעדיף תפילה בזריחה או תפילה בציבור, ונראה שתפילה עם הזריחה עדיפה למי שעושה זאת בקביעות (וגם היא כעין תפילה בציבור, משום שמתפלל בזמן התפילה לכתחילה לכלל ישראל), אלא שישתדל לבוא אחר כך למניין כדי לענות לקדיש ולקדושה. אבל מי שאינו נוהג בקביעות כוונתיקין, אין לו לוותר על תפילה בציבור בשביל תפילה בזריחה¹¹.
(ה) **על הארץ** – דברי רמ"א אלו¹² קשים להבנה, שהלא "הנץ החמה" משמעו זריחת השמש; ויש שרצו בעקבות כך לשנות את הגרסה¹³. להבנת דברי הרמ"א יש להקדים ולהביא את שיטת רבנו תם בזמן השקיעה: לשיטתו בערב ישנן שתי שקיעות: הראשונה היא השקיעה הנראית, היינו כשהשמש נעלמת מעינינו; והשנייה שקיעה 'הלכתית', שהיא 58 דקות זמניות וחצי מאוחר יותר. הרמ"א סובר שהבוקר מקביל לערב, והנץ החמה מקביל לשקיעה הנוספת של רבנו תם, ולכן זמנו 58 דקות וחצי לפני הזריחה הנראית. דברים אלה לא נתקבלו להלכה¹⁴.

(ו) **כל מה שיוכל** – על פי הכלל "זריזין מקדימים למצוות" (פסחים ד ע"א ועוד). ואם מתעכב משום שמחכה למניין מאוחר, טוב לומר את הפרשה הראשונה של קריאת שמע השכם בבוקר, ובעת התפילה במניין לחזור שוב על קריאת שמע כסדרה.

11. עיין בסימן פח האם מותר להתפלל לפני הנץ כדי להתפלל במניין.

12. שיטה זו מבוססת על גרסת הרמ"א בדברי הרמב"ם הל' קריאת שמע א', יא. והב"י לא מקבל גרסה זו.

13. ולגרס "עישור שעה" במקום "שיעור שעה". ראה באריכות בנושאי הכלים כאן. אולם המעיין ב"דרכי משה" יראה נכוחה שגרסת "שיעור שעה" היא דעתו ההלכתית.

14. וראה בהרחבה בספרנו "בעקבות המחבר" במאמר "זמן הנץ החמה לרמ"א", מעמוד ל'.

פעיף ג

יומי שהוא אנוס, כגון שהיה משכים לצאת לדרך במקום גדודי חיה ולסטים, שלא יוכל לעמוד ולא לכזין אפילו פרשה ראשונה ואפילו עד '[על] לבבך',¹ או שבני השיירא (קראבאנה בלע"ז) הולכים מהרה ולא ימתינו לו כלל – יכול לקרותה עם ברכותיה משעלה עמוד השחר, דכזין שעלה עמוד השחר שפיר קרינן ביה 'ובקומך',² וגם שפיר מיקרי 'יוצר אור' (ז). אבל אם אינו במקום גדודי חיה וליסטים, וגם אין בני השיירא נחפזים כל כך, אפילו יוצא לדרך אחר שעלה לברכות ח' ע"ב לפירוש הרי"ף, והרמב"ם בפרק א' מהלכות קריאת שמע, והרשב"א.³ רבינו יונה.⁴ הרשב"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(ז) **יוצר אור – זמן "בקומך"** וזמן תחילת היום אינם זמנים חד משמעיים, שהרי האור מפציע בהדרגה עד שהוא מאיר את הארץ באופן ממשי. לכתחילה יש להחמיר ולקרוא קריאת שמע רק כשיש אור ממש, כלומר כשמכיר את חברו; אולם כבר קודם אין זה ממש לילה, ולכן בשעת הדחק, אם לא יוכל לקרוא קריאת שמע בהמשך, אפשר לקרוא שמע מעלות השחר. גם זמן עמוד השחר תלוי במחלוקת: יש מאחרים אותו ל-72 דקות לפני הזריחה, ויש מקדימים ל-90 דקות לפני הזריחה. לשיטה הראשונה עלות השחר סמוך מאד לזמן "משיכיר את חברו" (בסך הכול 6 דקות לפניו), ולכן לשיטה זו אין הבדל משמעותי בין הזמן לכתחילה לבין ההקדמה בשעת הדחק. לשיטה השנייה יש הבדל משמעותי, ויכול בשעת הדחק להקדים ולקרוא כ-24 דקות לפני זמן "משיכיר".

ודע שרבו הדעות בשאלה האם זמנים אלו הם מוחלטים ואחידים בכל מקום ובכל עונות השנה, או שמא ישנם מקומות שבהם משך הזמן בין תחילת האור לבין זריחה החמה ארוך יותר. קשה להכריע בין השיטות השונות. ונוהגים לסמוך על הלוחות המצויים בידינו, שרובם התחשבו בתנאים המיוחדים לאותו מקום. בשעת הצורך אפשר לחשב את תחילת היום מעת עלות השחר, ולסמוך על הזמן המוקדם ביותר בחישוב עלות השחר, שהוא 90 דקות לפני

עמוד השחר אינו קורא עד שיגיע זמנה (ח).

סעיף ד

^טאם קראה משעלה עמוד השחר, אף על פי שלא היה אנוס, יצא בדיעבד (ט). הגה: ואם קראה בלא ברכות, יחזור לקרותה בזמנה עם הברכות (י). ועיין לקמן סימן ס' (ב"י סי' מ"ו).
^טהרי"ף והרמב"ם שם.

סעיף ה

^אאם נאנס ולא קרא קריאת שמע ערבית עד שעלה עמוד השחר, כיון שעדיין לא הנץ החמה קורא קריאת שמע, ויוצא בה ברכות ח' לפרוש הרי"ף והרמב"ם שם.

שולחן ערוך כפשוטו

הזריחה. ויניח תפילין בלי ברכה, ויברך כשיגיע זמן "משיכיר"¹⁵.
(ח) **שיגיע זמנה** – מכאן שאין להקל לקרוא קריאת שמע לפני זמן "משיכיר", אלא במקרים קיצוניים. והדבר בעייתי יותר מלהתפלל תפילת עמידה לפני הנץ החמה, דבר שאף אותו המחבר מתיר בשעת הדחק מעלות השחר, אולם שעת הדחק הנדרשת בו אינה גדולה כזו של קריאת שמע¹⁶.
(ט) **בדיעבד** – משום שזמן הקימה מתחיל מעמוד השחר. ואמנם כך היה בזמנם, וכיום אנשים קמים בזמן קבוע בקיץ ובחורף, לעתים אף קודם עלות השחר, אבל ההלכה לא השתנתה עקב כך; וגם במקומות שהלילות ארוכים מאוד אי אפשר לומר קריאת שמע לפני עלות השחר, אף שהשעה מאוחרת. והיכן שהלילות קצרים במיוחד, זמן קריאת שמע מתחיל ומסתיים מוקדם, וצריך להיזהר ולומר קריאת שמע לפני סוף זמנה.
(י) **עם הברכות** – ואין אומרים שכיוון שכבר יצא ידי חובת קריאת שמע לא יברך, משום שברכות קריאת שמע אינן ברכות על קיום מצווה, שנוסחן הוא "אשר קדשנו במצוותיו", אלא הן ברכות שלכל אחת עניין בפני עצמה.

15. מ"ב ס"ק י"ב. וראה דברינו בסימן ל' ס"ק ח (ח"א עמ' 178).

16. עיין סימן פ"ט סעיף ח, ודברינו שם.

ידי חובת קריאת שמע ערבית (יא).¹⁶ ואם היה אנוס באותה שעה לצאת לדרך מקום גדודי חיה ולסטים, לא יקרא אז קריאת שמע פעם שניה לצאת בה ידי חובת קריאת שמע של יום, שמאחר שעשה לאותה שעה לילה אי אפשר לחזור ולעשותו יום.

¹⁶הרא"ש שם.

סעיף ו

לאף על פי שזמנה נמשך עד סוף השעה השלישית, אם עברה שעה שלישית ולא קראה – ¹⁷קורא אותה בברכותיה כל שעה רביעית, שהוא שליש היום (יב), ואין לו שכר כקורא בזמנה (יג). ואם עברה שעה רביעית ולא קראה – קורא בלא ברכותיה כל ¹⁸ברכות ט' ע"ב. ¹⁹שם י' ע"ב. ²⁰הרא"ש שם לדעת רב האי גאון.

שולחן ערוך כפשוטו

(יא) **קריאת שמע ערבית** – הזמן שבין עלות השחר להנץ החמה שיין הן ללילה, מפני שעדיין לא עלתה בו החמה, והן ליום, כי חשכת הלילה כבר עברה. ולכן אף שראינו שבשעת הדחק אפשר להתפלל קריאת שמע של שחרית בשעות אלה, מי שעדיין לא קרא קריאת שמע של לילה יכול לאמרה עם ברכותיה, ולצאת ידי חובה. ומאחר שגילה דעתו שעבורו זמן זה נחשב לילה, הוא אינו יכול לקרוא באותו יום קריאת שמע של שחר עד שתנן החמה.

(יב) **שליש היום** – מכיוון שעד שעה רביעית נמשך זמן תפילת העמידה נחשבת שעה זו עדיין כזמן קימה, ובדיעבד אפשר לברך בה את ברכות קריאת שמע, מה שאין כן אחרי שעה רביעית. ודברי המחבר "אם עברה שעה שלישית ולא קראה" אין כוונתם דווקא כשנאנס, אלא אפילו אם התעצל או פשע¹⁷.

(יג) **כקורא בזמנה** – במצות קריאת שמע ישנם שני רבדים: הרובד הראשון הוא קבלת עול מלכות שמים, כלומר שה' הוא המלך ואנחנו עבדיו; והרובד השני הוא לימוד תורה. לכן הקורא קריאת שמע אחרי זמנה יש לו שכר על לימוד התורה, אבל פספס את ההכרה באדנות ה', שכוללת גם את ההכנעה

¹⁷. בית יוסף.

היום (יד).

פעיף ז

אם לא קראה ביום, ^סיש אומרים שיש לה תשלומין בערבית, וכן
אם לא קרא קריאת שמע בערבית יש לה תשלומין ביום. ^{טו}יש
חולקים (טו).

^סכל בו בשם רבנו חיים. ^טשם בכל בו.

שולחן ערוך כפשוטו

ללוח הזמנים שקבעה התורה¹⁸.

(יד) כל היום - בכך הקורא אינו מקיים את המצווה של "ובקומך", אך בכל זאת יש לו שכר כלומד תורה. ויש ערך לקריאה זו, כי כאמור לימוד התורה הוא חלק ממהות מצות קריאת שמע. ואם מכוון לדברים שאומר, אמירה זו אף תרומם אותו¹⁹.

(טו) ויש חולקין - המושג "תשלומין" מוזכר בגמרא לגבי תפילת העמידה בלבד, ולא לגבי קריאת שמע. פירושו: אדם ששגג או נאנס יכול להשלים תפילה שהפסיד על ידי שיתפלל את התפילה הבאה פעמיים. בקריאת שמע נחלקו ראשונים: יש אומרים שכיוון שעיקרה קבלת עול מלכות שמים, לא שייך לאמרה פעמיים ברצף, ולכן אין לה תשלומים. ויש האומרים שגם קריאת שמע, כתפילת העמידה, יש בה סוג של מפגש עם הקב"ה שבו האדם מקבל על עצמו אחריות לאהוב את ה' ולקיים את מצוותיו, וממילא לכל אמירה יש חשיבות בפני עצמה ויש צורך ואפשרות להשלים מה שהחסיר. והמחמין קריאת שמע יכול לסמוך על דעה זו, ובסוף התפילה יקרא קריאת שמע שנית כי אין איסור לקרוא פעמיים את קריאת שמע ללא ברכותיה.

18. כך למדתי משיעור של בני הרב יחזקאל הי"ו.

19. בביאור הלכה פסק שמי שנאנס ולא קרא עד שעה רביעית יכול לומר את הברכות עד חצות; אולם אין זו דעת המחבר והרמ"א. ודע שהביאור הלכה התיר זאת לנאנס בלבד, אבל לא לעצל, הואיל ולדעתו מאפשרים לנאנס לסמוך על שיטת הרמב"ם כדי שלא יפסיד הברכות. וראה בכף החיים אות כ"ה שדן בדבר, והכריע שיאמר את הברכות בלי שם ה'.

סימן נ"ט

דין ברכת "יוצר", ובו ה' סעיפים.

חכמים תיקנו לומר בשחר שתי ברכות לפני קריאת שמע, וברכה אחת אחריה. בברכה הראשונה אנו מודים לה' יתברך על האור שברא, אור שהוא מחזוריות טבעית החוזרת בכל יום, בברכה השנייה אנו מודים לו על שבחר בנו כעם ונתן לנו את התורה, ובברכה שלאחר קריאת שמע אנו מודים לו על הניסים שעושה לעמו לגואלו מכל העומדים כנגדו. בסימן זה מבאר המחבר את הברכה ראשונה, על מכלול ענייניה.

סעיף א

^א"ברוך אתה ה' א-להינו מלך העולם יוצר אור ובורא חושך" –
^בתיקנו להזכיר מדת לילה ביום, להוציא מלב האפיקורסים
 שאומרים שמי שברא אור לא ברא חושך (א).
^אברכות י"א ע"ב. ^בתלמידי רבינו יונה שם.

סעיף ב

(ג) ^אאם טעה ואמר 'אשר בדברו מעריב ערבים' ונזכר מיד ואמר
^בברכות י"ב לפירוש הרא"ש.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **לא ברא חושך** – בבוקר אנו מודים על אור היום – "יוצר המאורות", ובערב הברכה היא על הבאת החושך – "המעריב ערבים". ביום מוסיפים שה' בורא גם את החושך, ובלילה מוסיפים שהוא בורא גם את היום. אמונתנו היא שאין שני כוחות המנהיגים את העולם, כוח הטוב וכוח הרע, אלא הא-ל ברא את הכול. ואמנם גילוי בעולם משתנה לפי הצרכים, אלא שבו עצמו אין שינוי כלל וכלל.

(ב) **הקדמה** – ברכה זו פותחת בברוך ומסיימת בברוך, ובתווך גוף הברכה. לשון ברכת הפתיחה היא "יוצר אור ובורא חושך, עושה שלום ובורא את הכול";

'יוצר אור', וגם סיים 'יוצר המאורות', יצא (ג). אבל אם אמר 'בדבר מעריב ערבים' ולא אמר 'יוצר אור' (ד), או לא סיים 'יוצר המאורות' (ה), לא יצא. ואם אמר 'יוצר אור ובורא חשך אשר בדבר מעריב ערבים', וגם סיים 'מעריב ערבים', לא יצא (ו). הגה: והוא הדין אם לא אמר תחלה רק 'יוצר אור', אם סיים 'מעריב ערבים' לא יצא (ז) (דברי עצמו לפרש כן הטור והרא"ש). אבל אם סיים 'יוצר המאורות', כיון

שולחן ערוך כפשוטו

ולשון החתימה: "יוצר המאורות". סעיף זה עוסק בטועה בנוסח הברכה¹, והכלל בדברי המחבר הוא שאם טעה באמצע הברכה הדבר אינו מעכב, והדבר החשוב הוא הפתיחה והסיום. וכן אם הפתיחה הייתה כדין, אף שטעה בחתימה – יצא. עיקר הסעיף עוסק באדם שפתח בשתי הלשונות, גם "יוצר אור" וגם "מעריב ערבים", ובו הדין שאם חתם כראוי – תיקן בחתימתו את הפתיחה, ויצא; ואם לאו – לא יצא. על פי זה נבאר את דברי המחבר.

(ג) יצא – כלומר שבפתיחה טעה ואמר את פתיחת הערב, ותיקן מיד והוסיף "יוצר אור ובורא חושך". במקרה זה סיום הברכה מגלה שדעתו בפתיחה הייתה על האור, וכיוון ש"הכול הולך אחר החיתום" יצא ידי חובה².

(ד) ולא אמר יוצר אור – כלומר שטעה בפתיחה, ואז אף אם חתם נכון לא יצא ידי חובה.

(ה) לא סיים יוצר המאורות – ואף אם פתח גם ב"יוצר אור", אם לא חתם כראוי לא יצא. שכאמור בהקדמה, אם הפתיחה מסופקת צריך חתימה כדין. ומשמע מדברי המחבר שאם אמר הפתיחה כדין, כלומר אמר "יוצר אור" ולא הוסיף "מעריב ערבים", אזי אפילו אם טעה בחתימה – יצא.

(ו) לא יצא – משום שהפתיחה הייתה מסופקת, ולא תיקן אותה בסיום. ובמקרה זה לא יצא אף אם אמר נכון את גוף הברכה.

(ז) לא יצא – בניגוד לדעת המחבר, הרמ"א פוסק שאפילו אם פתחתו הייתה כראוי, אם חתם בשל ערב – לא יצא.

1. בזמנם התפללו ללא סידור, והטעויות היו נפוצות יותר.

2. כך ביארו הרא"ש והטור גמרא זו, והכריע הבית יוסף כדבריהם. וראה בבית יוסף שמביא גם את דברי הרשב"א, המבאר שאף אם טעה בפתיחה ולא תיקן, אם חתם נכון יצא.

שפתח 'יוצר אור' יצא, אף על פי שהפסיק ב'מעריב ערבים' (ח).

סעיף ג

¹יש אומרים שהקדושה שביוצר (ט) יחיד אומרה, לפי שאינה אלא סיפור דברים. ²יש אומרים שהיחיד מדלגה, ואינה נאמרת אלא

³תלמידי רבינו יונה בשם רבני צרפת וקצת הגאונים ורובם רבינו יונה והרא"ש ותשובת הרמב"ם, ובאורחות חיים שבנו העיד על אביו שחזר בו הלכה למעשה. ⁴הרמב"ם פרק ז' מהלכות תפילה והרשב"א ורבינו ירוחם והמנהיג רב נטרונאי ור' אליעזר מוורנא ור' ברוך והזוהר.

שולחן ערוך כפשוטו

(ח) **במעריב ערבים** – כפי שהסברנו, שכיוון שתיקן על ידי החתימה הנכונה, אף שטעה בפתיחה ואמר בה את שני הזמנים, הסיום תיקן את הברכה, ויצא. ואם בתחילה לא טעה, ורק אמר 'יוצר אור' ולא הזכיר כלל 'מעריב ערבים', יצא. וזה לא כדעת הרמ"א, שלדבריו אם הפתיחה או החתימה אינה כדין – לא יצא; וב"כף החיים" כתב להלכה כדברי הרמ"א.³

(ט) **הקדושה שביוצר** – אף שתיקן הברכה היא הודאה על האור, הוסיפו חכמים את פסוקי קדושת ה' בברכה זו. ייתכן שחכמים תיקנו זאת כדי להשלים בכך את הברכה על האור, שכיוון שאנו מודים בברכה זו על יצירת האור, שהיא תהליך טבעי שאינו נעצר לעולם, יש חשש שיחשבו שאמנם ברא ה' את עולמו, אולם הוא אינו מטפל בו. על כן חייבו חכמים לספר כיצד המלאכים מהללים את השם בכל יום, ללמד שהבריאה אינה רק מעשה שהיה, אלא היא מעשה בהווה, ואין לעולם קיום אלא ברצונו של הקב"ה. הכרה זו, שכל המציאות הינה ממקור א-לוהי, היא מיסודות האמונה.

3. ואמנם, כך הוא פירש גם את דברי המחבר. והרשיתי לעצמי להסביר את המחבר על פי ההסבר הראשון שלו בבית יוסף, אף שדחה פירוש זה בכוונת הטור, כיוון שהמחבר שינה מלשון הטור, והוסיף את המילים "כיון שפתח 'יוצר אור' יצא, אף על פי שהפסיק במעריב ערבים". משמע מתוספת זו שהסיבה שהיה צריך את הסיום להכשיר את הברכה היא מפני שהוסיף "מעריב ערבים" בפתיחה. וכך משמע גם מלשונו בכך שכתב: "ואם אמר 'יוצר אור' ... אשר בדברו מעריב ערבים' וגם סיים 'מעריב ערבים'", משמע שדווקא מאחר שגם הפתיחה לא הייתה כתיקונה, אם אמר "מעריב ערבים" בסיום לא יצא ידי חובתו. וכן מלשון הדרכי משה משמע שהוא חולק על המחבר. לכן כך פירשנו את דברי המחבר, וה' יצילנו משגיאות.

בציבור (י). 'ויש לחוש לדבריהם, וליזהר שיחיד יאמרנה בניגון וטעמים כקורא בתורה (יא). הגה: וכבר פשט המנהג כסברא הראשונה, והיחיד אומר אותה (יב). וכשעונין קדושה זאת אומרים אותה בקול רם (יג) (הגהת מיימוני בנוסח התפילות).

'הרשב"א ותרומת הדשן סימן ח' ובספר הפרדס שכן נהגו.

שולחן ערוך כפשוטו

(י) **אלא בציבור** – כבר ראינו שאמרו חכמים: "כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה"⁴, ועל כן צריך מנין לקדושה שבחזרת העמידה. אולם לגבי הקדושה הנאמרת בברכת "יוצר אור" חלקו הראשונים האם היא תיאור כיצד המלאכים מקדשים את ה', וממילא אין צורך בעשרה לאמירתה, או שיש בה שותפות שלנו בקדושה הנאמרת על ידי המלאכים, וצריך עשרה לאמירתה. (יא) **כקורא בתורה** – המחבר חושש לדעה זו משום שכך כתוב בספר הזוהר. אולם אם אומר את הפסוקים בטעמים, ניכר שהוא רק מצטט פסוקים, ועל כן גם לשיטה זו מותר ליחיד לאמרה. וכתבו האחרונים שעדיף לשבת בעת אמירת קדושה זו⁵.

(יב) **אומר אותה** – כך מפורש במסכת סופרים. ודעת הרמ"א היא שכאשר הדברים מפורשים במקור תלמודי – אין לחוש לדברי הזוהר. ולמעשה, האשכנזים יכולים להקל, אולם ספרדי המתפלל ביחידות ישתדל מאוד לקרוא את הפסוקים בטעמיהם. והמנהג הוא שגם מי שאינו יודע לקרוא בטעמים אומר ביחידות את פסוקי קדושה דיוצר⁶. (יג) **בקול רם** – הרמ"א חוזר כאן לציבור האומר קדושה, ואומר שטוב לאמרה בקול רם⁷.

4. ראה דברינו בסימן נ"ה ס"ק ב.

5. מ"ב ס"ק יב, וכף החיים אות כ.

6. כך משמע מלשון המחבר, שכתב: "ויש לחוש לדבריהם וליזהר", כלומר שזו ההנהגה למי שיכול לקרוא בטעמים. ועיין יביע אומר ח"ה א"ח סי' ז' אות ב.

7. יש שהבינו שדברי הרמ"א הם המשך הלכות האומר קדושה ביחיד, ויש חולקים (ראה מ"ב ס"ק יג) מפני כמה סיבות: ראשית, משום שבהלכות קדושת "ובא לציון" (סימן קל"ב סוף סעיף א) כתב הרמ"א במפורש שהיחיד אינו אומרה בקול רם, ופירש שם שלעניין זה דין קדושת "ובא לציון" כדין קדושה שביוצר. ועוד, שמקור הדברים הוא בהגהות מיימוניות (סדר תפלות כל השנה

מעיקף ד

¹ ברכת יוצר וערכית אומר עם השליח צבור בנחת (יד). הגה: וימחר לסיים קודם שיסיים השליח ציבור, ויענה אמן אחר שליח ציבור (טו) (תשובות הרא"ש כלל ד' סי' י"ט). ומיהו אם לא אמרה, רק שמעה משליח ציבור - יצא, דברכות אלו השליח ציבור מוציא היחיד אף על פי שהוא בקי (טז) (הגהת מיימוני פ"א מהלכות ברכות, ורוקח סי' רי"ח). מיהו אין השליח ציבור מוציא היחיד ¹תשובת הרא"ש כלל ד' סימן י"ט.

שולחן ערוך כפשוטו

(יד) בנחת - היינו ששליח הציבור אומר בקול את כל ברכת יוצר. ואין כוונתו להוציא את הציבור ידי חובה, אלא כל יחיד צריך לומר בשקט את הברכה. **(טו) אחר שליח ציבור -** כיוון שאם יסיים יחד עם שליח הציבור ויענה אמן, הרי הוא כעונה אמן על ברכת עצמו, ואין לעשות כן. ולדעת הרמ"א טוב לזכות גם באמן על ברכה זו, ולכן כתב לסיים קודם החזן, אולם אין זו דעת הבית יוסף, הסבור שאין צורך לענות אמן על ברכות קריאת שמע אם אומרן עם החזן.⁸

(טז) שהוא בקי - ואילו לדעת המחבר שליח הציבור מוציא ידי חובה רק את אלו שאינם בקיאים לומר את הברכות לבדם. כיום, שישנם סידורים, כולם נחשבים לבקיאים, ולכן על כל אחד לומר את הברכה בעצמו. ולא כן דעת הרמ"א, ולשיטתו עדיף שהתפילה תהיה של כל הקהל, ועל שליח הציבור להוציא ידי חובה את כל הקהל.⁹ אמנם למעשה גם לשיטת הרמ"א עדיף

אות ג' בשם הראב"ה; ומופיע בדרכי משה), ושם מופיע המנהג לענות קדושה זו בקול רם, ודין היחיד אינו נזכר כלל. ושלישית, שמלשוננו "וכשעונים קדושה" נראה שמדובר בציבור.

8. ומשמע מהמחבר שאם סיים "יוצר המאורות" לפני שליח הציבור יענה אמן; ויש חולקים. לכן טוב לסיים יחד עם שליח הציבור. ועיין ביאור הלכה ד"ה "ולא יענה אמן", וכן סתם איש מצליח בהגותו על המשנה ברורה.

9. חלקו בדבר תנאים לעניין תפילת ראש השנה, ונפסק להלכה שבתפילת ראש השנה מוציא שליח הציבור גם את הבקיאים, ובתפילות שאר השנה מוציא רק את שאינם בקיאים. לכן דעת המחבר היא שאדם בקי אינו יכול לצאת ידי חובה בברכות התפילה, אלא רק בברכות המצוות, כמו קידוש (ואזי יוצא אפילו אם אין עשרה). אולם לדעת הרמ"א דווקא בעמידה אמרו שבקיאים אינו יוצא ידי חובה על ידי שליח הציבור, כי העמידה היא במהותה תפילה אישית בין האדם לבוראו, אבל ברכת יוצר היא שבח, וכל אדם יכול לצאת ידי חובתו על ידי שליח הציבור.

בפחות מעשרה (יז) (ר' יונה פ' מי שמתו).¹¹ ולא יענה אמן אחר סיום 'הבוחר בעמו ישראל באהבה', משום דהוי הפסק (יח) הגה: ועיי' לקמן סימן ס"א (יט).

¹¹רבונו יונה בשם רמב"ם ורמ"ה ורמב"ן.

סעיף ה

(כ) אם טעה בברכות יוצר בענין שצריך לעמוד אחר תחתיו, אם ירושלמי ברכות דף ט' ורבינו יונה והרא"ש.

שולחן ערוך כפשוטו

שכיום כל אחד יאמר את הברכה בעצמו, משום שכתב הטור בשם הרא"ש שכדי לצאת ידי חובה על ידי שליח הציבור יש להקשיב לכל מילה, ואין להסיח את הדעת¹⁰. ולפי שהדבר קשה ליישום, נוהגים שכל אחד מברך לעצמו.

(יז) בפחות מעשרה – מאחר שרק אז נחשבות הברכות כתפילה של ציבור. (יח) הפסק – ברכת "אהבת עולם" נחשבת גם כברכת המצווה שלפני קריאת שמע, ואין להפסיק בין הברכה לבין המצווה עצמה אפילו באמירת אמן. לכן דעת המחבר היא שגם אם סיים את הברכה לפני שליח הציבור – לא יענה אמן לברכתו.

(יט) סימן ס"א – ושם (בסעיף ג') חולק הרמ"א על המחבר, ופוסק שיש לענות אמן אחר ברכה זו. לדעת הרמ"א ברכת "אהבת עולם" אינה נחשבת כברכת המצווה, אלא היא שבח שחייבו חכמים לומר לפני קריאת שמע. על כן אין להחמיר כל כך בסמיכתה ל"שמע", ואמירת אמן אחריה נחשבת כחלק מן הברכה.

(כ) הקדמה – בזמננו, שנהגו לשליח הציבור מוציא בברכתו את הקהל, היה מקום לדון כיצד יש לנהוג אם שליח הציבור התחיל את הברכה ואינו יכול

10. הביאור הלכה תמה על חומרה זו של הרא"ש, שהלא אפילו האומר בעצמו את הברכה, אם דילג על מילה אחת יצא ידי חובתו. ונראה לעניות דעתי להסביר שהיות שהשומע אינו אומר את המילים בעצמו, יציאתו ידי חובה מותנית בהקשבתו לחזן, הקשבה היוצרת את הציבור אליו, ואם מסיח דעתו יש בכך משום ניתוק משליח הציבור. לכן מחמירים בשומע יותר מאשר באומר בעצמו.

טעה מקדושה ואילך אין השני צריך להתחיל אלא ממקום שפסק (כא). הגה: דהיינו שמתחיל מקדושה ואילך. ואם טעה קודם קדושה צריך להתחיל בראש (כב) (ר' יונה, והרא"ש פרק אין עומדין, והגהות מיימוני פ"י מהלכות תפילה, וטור).

שולחן ערוך כפשוטו

לסיימה. כיום, שכל אחד יוצא ידי חובת הברכה בעצמו, סעיף זה אינו להלכה, ותמיד החזן המחליף ימשיך מהמקום שבו הוא נמצא.

(כא) **ממקום שפסק** – כיוון שהקדושה נחשבת כיחידה בפני עצמה, ואין צורך לחזור ליחידה הקודמת.

(כב) **להתחיל בראש** – מכיוון שהפסיק באמצע היחידה הראשונה, צריך המחליף להתחיל מתחילת אותו חלק. הרמ"א כאן מפרש את דברי המחבר, ואין כאן מחלוקת.

סימן ס'

סדר וכוונה בברכות קריאת שמע, ובו ה' סעיפים.

סימן זה עוסק בשלושה נושאים: הברכה השנייה שלפני קריאת שמע, היחס בין הברכות לקריאת שמע עצמה, וחובת הכוונה בקריאת שמע. הברכה השנייה שלפני קריאת שמע עוסקת בבחירת עם ישראל על ידי נתינת התורה. הקשר המיוחד הזה הוא המחייב אותנו לקבל את מלכות ה', כפי שיתבטא בקריאת שמע עצמה.

סעיף א

^א ברכה שנייה: אהבת עולם. הגה: ויש אומרים אהבה רבה, וכן נוהגין בכל אשכנז (א). ^ב ואינה פותחת בברוך מפני שהיא סמוכה לברכת יוצר אור (ב) (ואם היא פוטרת ברכת התורה עיין לעיל סימן מ"ז).

^א ברכות י"א ע"ב וכרבנן, הרי"ף. ^ב טור.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) בכל אשכנז – נוסח זה שנוי כבר במחלוקת אמוראים (ברכות דף יא ע"ב). בערב לדעת הכול הנוסח הוא "אהבת עולם", ובבוקר נחלקו האם לשנות ל"אהבה רבה". נוסח "אהבת עולם" מבטא את נצחיות האהבה, לכן הוא מתאים לתפילת ערבית, שבה אנו מחזקים את האמונה שגם בלילה, המסמל את הצרות וההסתרה, עלינו לדעת שה' אוהב אותנו. ואילו בבוקר, המסמל תקווה וגאולה, יש אומרים שעדיף להדגיש את גודל האהבה ("אהבה רבה" היא אהבה גדולה) שה' אוהב את עמו. ולמעשה כל אחד ינהג כמנהג עדתו, וכמובן שאם שינה יצא ידי חובה.

(ב) יוצר אור – כלל בדינו שאם ישנן כמה ברכות ברצף, אזי רק הברכה הראשונה מתחילה ב"ברוך אתה ה'", והברכות הבאות נקראות "ברכות סמוכות" ואינן פותחות ב"ברוך", אלא רק מסיימות ב"ברוך". וכך הדין לגבי ברכה זו.

סעיף ב

^גקרא קריאת שמע בלא ברכות – יצא ידי חובת קריאת שמע,
^דוחזור וקורא הברכות בלא קריאת שמע (ג). ונראה לי שטוב
 לחזור ולקרות קריאת שמע עם הברכות (ד).

^הברכות י"ג ע"א, ובירושלמי פ"ב ה"א. ^ורב האי והרשב"א מההיא דברכות דף י"ב.

סעיף ג

^הסדר הברכות אינו מעכב, שאם הקדים שנייה לראשונה יצא ידי
 חובת ברכות (ה).

^הירושלמי שם.

סעיף ד

^ויש אומרים שאין מצוות צריכות כוונה, ^זויש אומרים שצריכות
 לתוספות ורבינו יונה. ^חבה"ג והרא"ש בפרק ג' דראש השנה.

שולחן ערוך כפשוטו

(ג) **בלא קריאת שמע** – ראינו כי חכמים תיקנו לומר את ברכות קריאת שמע לפני שקורא את שמע. תקנה זו היא לכתחילה, אולם אם קרא את שמע ללא ברכותיה יצא ידי חובת מצות קריאת שמע. והוא הדין בכל ברכות המצוות, שהברכה אינה מעכבת. אלא שבשאר ברכות המצוות אין טעם באמירתן לאחר קיום המצווה, ולעומתן ברכות קריאת שמע אינן רק ברכות המצוות, ויש להן גם ערך בפני עצמן, ולכן אם לא אמרן לפני קריאת שמע יאמרן אחר כך.

(ד) **עם הברכות** – כדי לנהוג כתקנת חכמים, שהברכות מסובבות את פרשיות שמע לפניהן ולאחריהן. ואמירת פרשיות שמע לאחר שכבר יצא ידי חובתו נחשבת כלימוד תורה.

(ה) **חובת ברכות** – ודאי שלכתחילה צריך לומר את הברכות כסדר שתיקנו חז"ל. ודייקו חכמים מאוד בסדר הברכות, ותיקנו שאמירת "הבוחר בעמו ישראל באהבה" תיאמר בסמוך לאמירת הציווי "ואהבת את ה' אלוהיך". אהבה המביאה אהבה. אלא שאין הדבר מעכב, ואם טעה ואמר קודם את ברכת "אהבת עולם", אינו צריך לחזור ולאומרה לאחר שישלים "יוצר אור".

כוונה לצאת בעשיית אותה מצווה, וכן הלכה (ו).

שולחן ערוך כפשוטו

(ו) **וכן הלכה** – יש להבדיל בין שלושה סוגי כוונה: **הסוג הראשון** הוא עצם המודעות לעשיית המעשה; למשל, במקרה שאדם בדק אם השופר שבידו תקין, ודרך אגב הוציא ממנו קול – לא ייחשב הדבר לתקיעת שופר כלל, משום שאין כאן מודעות למעשה. **הסוג השני** הוא כוונה לעשיית המצווה משום שכך ציווה השם. למשל: התוקע בשופר בראש השנה על מנת ליהנות מהצליל חסר כוונה זו, אף שהוא מודע לכך שהוא תוקע. **הסוג השלישי** הוא כוונה למהות המצווה, כגון האוכל מצה ומתכוון לזכור את יציאת מצרים.

לכתחילה צריך כמובן שתתקיים אף הכוונה השלישית. ומאידך גיסא, אם לא התקיים הסוג הראשון ודאי שלא קיים את המצווה. לגבי הסוג השני של הכוונה, היינו שהיה מודע לכך שעושה מעשה, אבל לא עשה זאת כדי לקיים רצון בוראו, כגון התוקע בשופר ליהנות מהצליל, נחלקו תנאים, אמוראים ופוסקים. השולחן ערוך כאן פוסק שאם חסרה כוונה זו – אינו יוצא ידי חובתו. אי אפשר לקיים את רצון הבורא על ידי מעשה בלבד; ה' מבקש מאיתנו את לבנו¹. ונראה שאם אדם לא חשב שעושה את המצווה משום שכך ציווה ה', אולם בכל זאת כיוון למהותה, כגון שבקריאת שמע הבין כל מילה, הזדהה וקיבל עליו עול מלכות שמים – יצא ידי חובה, כי מכל מקום הגיע לשיא מדרגת הכוונה².

דברי המחבר כאן אינם מתייחסים לקריאת שמע בלבד, אלא לכל המצוות כולן, שאם לא כיוון לעשות את המעשה משום שכך ציווה ה' – לא יצא ידי חובתו, ועליו לחזור ולקיים את המצווה (אולם המנהג הוא שלא לברך שנית, מאחר שחוששים לגבי איסור ברכה לבטלה לשיטה שמצוות אינן צריכות כוונה).

חשוב לציין שכתב המ"ב (ס"ק י', בשם החיי אדם), שמי שקרא קריאת שמע

1. "הקב"ה ליבא בעי" (סנהדרין קו ע"ב).

2. ולכן לא מברכים "אשר קדשנו במצוותיו וציוונו לקרוא קריאת שמע". כי ברכת המצוות תכליתה להביא את האדם לקיים את המעשה מכיוון שכך ה' ציווה, אולם בקריאת שמע אין די בכך, אלא יש לקבל בה עול מלכות שמים. וכפי שנראה בסימן הבא, יש לקרוא קריאת שמע "בכוונה, באימה, ביראה, ברתת ובזיע", אף שהדבר אינו מעכב, ואם קרא וקיבל עליו עול מלכות שמים כפי שהורו חז"ל, ודאי יצא ידי חובה.

סעיף ה

^חהקורא את שמע ולא כיוון לבו (ז) בפסוק ראשון שהוא 'שמע ישראל', לא יצא ידי חובתו. והשאר, אם לא כוון לבו, אפילו היה קורא בתורה, או מגיה הפרשיות האלו בעונת קריאת שמע – יצא, והוא שכיוון לבו בפסוק ראשון (ח).

^חרמב"ם פרק ב' מהלכות קריאת שמע וכרבי מאיר שם בדף י"ג ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

כחלק מהתפילה, אף אם לא חשב בלבו במפורש שקורא כדי לקיים המצווה, מעשיו מוכיחים שזו כוונתו, ויצא. אמנם לפעמים תלמידים מחויבים על ידי ההנהלה להתפלל ולבם בל עמם, ובמקרה כזה לא יצאו ידי חובתם. המחבר פסק כאן שמצוות צריכות כוונה, ולא הבחין בין מצוות דאורייתא ומצוות דרבנן³.

(ז) **ולא כיוון ליבו** – לצאת ידי חובה וכן צריך לקבל עול מלכות שמים (עיין בדברינו בסימן ס"ק ט).

(ח) **בפסוק הראשון** – כמובן שלכתחילה טוב לכוון בכל קריאת שמע, ובנוסף לא להסתפק בעשיית המעשה מפני שכך התחייבנו, אלא גם לקרוא כל מילה בכוונת הלב ממש. אולם בדיעבד נחלקו הפוסקים עד היכן הכוונה מעכבת. דעת המחבר היא שרק הפסוק הראשון חיובו מן התורה⁴, ואת ההמשך די שיקרא בלבד, מפני שחכמים לא תיקנו חובת אמירה בכוונה⁵. ואפילו אם

3. רבו הדעות מה דין כוונה במצוות דרבנן. ודברינו על פי המ"ב, שגם במצוות דרבנן "מצוות צריכות כוונה". אמנם המגן אברהם כאן (ס"ק ג') כתב שלדעת המחבר אפילו אם לא כיוון כלל יצא ידי חובה במצוות דרבנן. ועיין בס"ק ח ובהערה 5.

4. כך משמע מדבריו בבית יוסף, בסוף סימן ס"ג. וראה בהקדמתנו להלכות קריאת שמע.

5. מכך שרק בפסוק הראשון הכוונה מעכבת למד המג"א שלדעת המחבר כוונה במצווה דרבנן אינה מעכבת. המ"ב הסביר שגם במצוות דרבנן אנו אומרים "מצוות צריכות כוונה", וסעיף זה אינו מדבר על הכוונה לצאת ידי חובה, כי כוונה זו מעכבת בכל הפרשיות (אלא שבשער הציון ס"ק ט' כותב שאין זו דעת המ"ב, ומציין לדברי המ"ב בכסף משנה כמקור הדעה הסוברת שהכוונה מעכבת בפסוק ראשון בלבד. וצריך עיון. ונראה שכוונתו לפסוק הלכה, ולא להסביר את שיטת המחבר). אחרונים הביאו ראיה לדברי המג"א מפסק המחבר (תפ"ט, ד) שמי שאמר לחברו כמה היום לעומר – שוב אינו יכול לברך באותו יום. משמע שיצא ידי חובת ספירת העומר אף שלא

קורא את השאר ללא כוונה בסיסית (ובכך חסר אפילו את הכוונה הראשונה שהתבארה בסעיף הקודם), יצא ידי חובתו. מדברי המחבר משמע שהכוונה במילים "ברוך שם כבוד מלכותו" אינה מעכבת; אולם יש שפסקו⁶ שהכוונה מעכבת גם במשפט זה, המשלים את שמע, וחלים עליו כל דיני "שמע".

כיוון לקיים את המצווה, אלא רק לענות לחברו. ונראה לי שאין ראיה משם, כי יתכן שלגבי ברכה החמיר לחשוש לשיטה שמצוות לא צריכות כוונה. ועוד, על פי מה שראינו למעלה, שאם קיים את מהות המצווה הרי זה כולל בתוכו ממילא את כל כוונותיה. וכן כאן, כשאומר כמה היום לעומר קיים את מהות המצווה, שהיא למנות את הימים לעומר. ואפשר להסביר את מחלוקתם, שלמג"א הואיל ולמצוות דרבנן אין ערך עצמי, אלא הן גדר וזיכרון, די בכך שהפעולה נעשית. והמחמירים סוברים שאדרבה, היות ואין במעשה מהות, כל ערך המצווה הוא בכוונה שבה, ואם לא כיוון הרי לא השיג דבר.

אמנם מסימן ריג סעיף ג אפשר ללמוד שדעת המחבר היא שגם במצווה דרבנן נאמר "מצוות צריכות כוונה", כיוון שמשם עולה שהיוצא בברכת חברו אינו יוצא אפילו בדיעבד, אם לא התכוונו המברך להוציא והשומע לצאת. והסביר בבית יוסף שדין זה הוא דווקא לסובר שמצוות צריכות כוונה. וכך משמע מדברי המחבר שפסק שהקורא את המגילה ולא כיוון את לבו לא יצא ידי חובה, אף שקריאת מגילה לרוב הדעות היא מדרבנן (ולדעת הרז"ה קריאת המגילה דומה לדין דאורייתא. עיין בב"י סימן תרפ"ו, ב.). לכן פירשתי את דברי המחבר כאן שאף שבדרך כלל מצוות דרבנן צריכות כוונה, בקריאת שמע אין הדין כך. ולמדתי פירוש זה מדברי הכסף משנה על הרמב"ם, הלכות קריאת שמע פרק ב' הלכה א.

לסיכום, לדעת המחבר חייבים לכוון לצאת ידי חובה בכל המצוות, בין דאורייתא בין דרבנן, אלא שבקריאת שמע אם כיוון לצאת בפסוק ראשון יצא ידי חובתו, אף אם לא כיוון כלל בשאר פרשיות.

6. כף החיים (סימן ס"א אות מה). ואנו כתבנו כדברי המשנה ברורה (ועיין ביאור הלכה סימן ס"א סעיף יג ד"ה "אחר"). וקל וחומר הוא משאר הפרשיות, שכוונה בהן אינה מעכבת, אף שיש דעות שחייבים לאמר מן התורה.

סימן ס"א

צריך לדקדק ולכוון בקריאת שמע, ובו כ"ז סעיפים.

מצות קריאת שמע כשמה כן היא, עיקרה הוא עצם הקריאה; לכן יש לקרוא בצורה מדויקת. בסימן זה מפרט המחבר את דיני הקריאה. ואף שכמובן הכוונה היא העיקר, כפי שמביא המחבר בתחילת הסימן, דרישת ההלכה לקרוא את שמע הפכה את עצם הפסוקים לטקסט יסודי של היהדות, כך שגם אם לעתים האדם טרוד ואינו שם ליבו למשמעות הפסוקים, אלא קורא רק משום שכך נצטווה – הרי הוא משתתף בהפיכת הפרשיות האלה לפרשיות יסוד של היהדות, וממילא יוצא ידי חובתו.

סעיף א

^איקרא קריאת שמע בכוונה (א), באימה, ביראה, ברתת וזיע (ב).

^אטור ורב עמרם.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **בכוונה** – כבר בסוף הסימן הקודם הביא המחבר את חובת הכוונה, אולם שם הוא עסק בכוונה הפשוטה לקיים את המצווה על פי ציוויו של הקב"ה. כאן מדבר המחבר על כוונה נוספת, הכוונה לתוכן המילים, מתוך הזדהות פנימית. כוונה זו מעכבת בפסוק הראשון אף בדיעבד (כפי שכותב המחבר בסימן ס"ג סעיף ד).

(ב) **ברתת וזיע** – הלכה זו מבוססת על מדרש (ויק"ר אמור כ"ז, ו) המובא בטור, ומפאת חשיבותו נביאו כאן: "משל למלך ששלח פרוטגמא (=צו פקודה) שלו למדינה. מה עשו בני המדינה? עמדו על רגליהם ופרעו את ראשיהם וקראו באימה וביראה ברתת ובזיע. אבל כך אמר הקב"ה לישראל: קראו קריאת שמע, פרוטגמא דידי, הרי לא הטרחת עליכם ולא אמרתי אליכם שתהא קורין ק"ש לא עומדין על רגליכם ולא פורעין את ראשיכם, אלא 'בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך'". והקשה הבית יוסף, שדווקא ממדרש זה משמע שאדרבא, אין לקרוא קריאת שמע כקריאת צו המלך, אלא אפשר לקרוא גם בעמידה ובפריעת הראש! והוא מתרץ, שאפשר לדייק שהמדרש שלל רק את העמידה ופריעת הראש שנזכרו בהתחלה, אבל לא את שאר

סעיף ב

^באשר אנכי מצוך היום' היינו לומר: בכל יום יהיו בעיניך כחדשים, ולא כמי שכבר שמע אותו הרבה פעמים שאינו חביב אצלו (ג).
^ייקרא רבה פסקא בחדש השלישי.

סעיף ג

^יבקריאת שמע יש רמ"ה תיבות, וכדי להשלים רמ"ח כנגד איבריו של אדם מסיים שליח צבור 'ה' א-להיכם אמת', וחוזר ואומר בקול רם 'ה' א-להיכם אמת' (ד). הגה: ובה כל אדם יוצא, הואיל ושומעין יזהר סוף פרק וירא אליו ה', ובתיקונים תקון י'.

שולחן ערוך כפשוטו

הרשימה, "באימה וביראה ורתת ובזיע", שגוהו כחובה בקריאת שמע גם למסקנת המדרש.

המדרש בא להשמיענו שקבלת עול מלכות שמים אינה מעשה טקסי, אלא היא דבר המעורה בחיים, ולכן אפשר לעשות זאת גם בהליכה ובישיבה. קבלת עול מלכות שמים דורשת מאתנו לחיות על פי חוקי התורה, לא על מנת למנוע מאיתנו חיים, אלא דווקא כחלק מהחיים הרגילים. ואמנם באמירת קריאת שמע עצמה יש גם עצירה מסוימת של ציר הזמן, כדי שנקבל על עצמנו את דבר הקב"ה בכוונה וביראה גדולה.

(ג) **שאינו חביב אצלו** – המחבר מביא מדרש זה¹ כדי להסביר לנו עוד על הכוונה הנדרשת בקריאת שמע, והיא קבלה מחודשת המלאה התלהבות מדי יום.

(ד) **אמת** – על פי המסורת יש לאדם 248 איברים ו-365 גידים, וכנגדן נתן ה' לעם ישראל 248 מצוות עשה ו-365 מצוות לא תעשה². מכאן שהמצוות

1. [נראה שההפניה לויקרא רבה המופיעה בבאר הגולה היא להלכה שבסעיף הקודם, ואילו סעיף זה מתבסס על מדרש שבספרי דברים, כפי שהביא כאן הגר"א].

2. מניין רמ"ח איברים מוזכר במסכת עירובין דף נד ע"א. לעניין שס"ה גידים, ראה בזוהר כרך א פרשת וישלח (דף קע ע"ב, שם גם מצוות עשה ולא תעשה כנגדן), ובתרגום ירושלמי (המכונה יונתן) בראשית א', כז.

מפיו של שליח ציבור שלוש תיבות אלו (ה) (ב"י בשם א"ח). ואם היחיד רוצה גם כן לאמרם עם השליח צבור, אין איסור בדבר (ו) (דברי עצמו).¹ ואם הוא קורא ביחיד, יכוין בחמש עשרה ווי"ן שבאמת ויציב שעולים תשעים, והם כנגד שלוש שמות ההויה, שכל שם עולה כ"ו, וארבע אותיותיו הם שלושים (ז). הגה: ויש עוד טעם אחר בדבר, דחמש עשרה² שם בזהר.

שולחן ערוך כפשוטו

מקדשות את גוף האדם. וכן קריאת שמע, מטרתה היא לחנכנו שחיינו כולם יהיו על פי רצון התורה, ורומזים לכך על ידי אמירת 248 מילים. וכיוון שבשלוש פרשיות שמע ישנן 245 מילים, תיקנו ששליח הציבור יחזור לאחר קריאת שמע על המילים "ה' אֱלֹהֵיכֶם אמת", היינו על שתי המילים המסיימות את קריאת שמע ועל המילה 'אמת' הפותחת את הברכה הבאה, ובהוספה זו נגיע ל-248 מילים. וכמה חשובה אמירה זו! שאין מתאימה לסיים את קריאת שמע יותר מאשר הצהרה על אמיתת הבורא. לדעת המחבר, שליח הציבור אומר גם בפעם הראשונה "אמת"; ויש נוהגים ששליח הציבור מסיים "ה' אֱלֹהֵיכֶם" בקול, והציבור עונים אמת, ואחר כך חוזר החזן ואומר "ה' אֱלֹהֵיכֶם אמת" בקול רם. וכל אחד ינהג כפי מנהגו.

(ה) שלוש תיבות אלו – ואף על פי שכל יחיד אמר רק 245 מילים, די בכך ששמע שלוש מילים נוספות מפי שליח הציבור כדי להשלים ל-248 תיבות; ויש האומרים ששליח הציבור מוציא בזה את השומעים מדין "שומע כעונה", ולשיטה זו צריך לכוון כדי להוציאם ידי חובה³. להלכה ודאי שטוב לכתחילה לכוון, אולם נראה שלא זאת כוונת הרמ"א, מפני שאין מצווה לומר את המילים הללו והן אינן חלק מהקריאה שחייבים בה, לא מהתורה ולא מדרבנן. ולעניין של הזכרת חשיבות קידוש כל האיברים לעבודת ה' מספיקה עצם השמיעה.

(ו) אין איסור בדבר – ואין זה נחשב ל'הפסק' בתפילה.

(ז) הם שלושים – מקור הדברים בזהר, האומר שיש להשלים לרמ"ח תיבות, ומציע שהמתפלל ביחידות יתקן את חסרון שלוש התיבות על ידי ש"יכוון

3. כך כתב בסידור "יחווה דעת" של הגר"ע יוסף.

ווי"ן עולין תשעים, והקריאה נחשבת אחד, הרי תשעים ואחד [כמנין אמן, והוא] כמנין השם בקריאתו ובכתיבתו, והוי כאילו אמר ה' אדנ"י אמת (ח) (דברי עצמו). ויש שכתבו דכל הקורא קריאת שמע ביחיד יאמר: 'אל מלך נאמן, שמע' וגו', כי שלוש תיבות אלו משלימין המנין של רמ"ח, והוא במקום אמן שיש לענות אחר ברוך הבוחר בעמו ישראל באהבה, וכן נוהגין (ט) (מהרי"ק

שולחן ערוך כפשוטו

בט"ו ווי"ן דבאמת ויציב⁴. הבית יוסף מבאר את דברי הזוהר, שבתחילת הברכה שאחר קריאת שמע ישנן חמש עשרה מילים הפותחות באות ו'. הגימטריה של ו' (6) חמש עשרה פעמים היא תשעים, ובכך רמוז שלוש פעמים שם הוי"ה, כיוון ששם זה עולה בגימטריה 26, ובתוספת מספר אותיותיו הרי לנו 30. הרמז לשלושה שמות אלה משלים את שלוש המילים החסרות למניין רמ"ח.

(ח) אמת – שם הוי"ה נכתב באותיות י-ה-ו-ה, שערכן המספרי הוא 26, ונהגה כשם א-ד-נ-י, שערכו המספרי הוא 65, ובסך הכול 91. השם הנכתב רומז לנצחיותו של ה' (היה, הווה ויהיה), והשם הנקרא רומז לשלטונו ואדנותו על העולם. ויכוון בחמש עשרה הוי"ם לשתי הבחינות האלה, ויבוא הדבר במקום חזרה על "ה' אלהיכם אמת", שבאה להפנים את אמיתת האל, שהוא האדון על הכול. וזו גם מהות חמישה עשר התארים הנאמרים ב"אמת ויציב", שבאים להדגיש את אמיתות הדברים שנאמרו בקריאת שמע, והפנמה זו באה לתקן את שלושת האיברים שלא תוקנו. ומוסיף הרמ"א ש-91 הוא גמטריית אמן, שהוא ראשי תיבות של "אל מלך נאמן", וגם בכך יש רמז לתיקון שלושת האיברים החסרים.

(ט) וכן נוהגין – האשכנזים כאשר הם מתפללים ביחיד. למנהג זה, השלמת מניין התיבות לרמ"ח נעשית על ידי הוספת שלוש מילים ממש. לדעת הרמ"א אין בכך הפסק, משום שראשי התיבות של מילים אלו הם אמ"ן, וכך נעשה כעונה אמן על ברכת "הבוחר בעמו ישראל". המחבר לא מקבל מנהג זה, ולדעתו בהוספת מילים אלו יש משום הפסק בין הברכה לקריאת שמע⁵.

4. אך גם אז, כותב הזוהר: "ועם כל דא היה קורא עליו אבא: 'מעוות לא יוכל לתקון וחסרון לא יוכל להמנות'".

5. והמחבר לשיטתו, שאין לענות אמן בסוף ברכת "אהבת עולם" (ראה סימן נ"ט סעיף ד).

שורש ל"א ואגור). ונראה לי מכל מקום כשקורא עם הצבור לא יאמר א-ל מלך נאמן (י), רק יאמר אמן אחר השליח ציבור כשמסיים הברכה, וכן נוהגין ונכון הוא (יא).

סעיף ד

הנוהגין לקרות פסוק ראשון בקול רם, כדי לעורר הכוונה (יב).
הטור.

סעיף ה

הנוהגין ליתן ידיהם על פניהם בקריאת פסוק ראשון, כדי שלא יסתכל בדבר אחר שמונעו מלכוין (יג).
מהא דברכות י"ג ע"ב לפירוש הרא"ש.

סעיף ו

צריך להאריך בחי"ת של אחד, כדי שימליך הקדוש ברוך הוא שם בגמרא.

שולחן ערוך כפשוטו

(י) א-ל מלך נאמן - משום שמשלים את המניין בחזרת "ה' א-להיכם אמת"; ולכן חוששים כאן לדעה שיש הפסק באמירת "א-ל מלך נאמן".
(יא) ונכון הוא - כיוון שלדעת הרמ"א, בניגוד לדעת המחבר, אמירת אמן כאן אינה נחשבת להפסק, אלא היא תשלום הברכה וחלק ממנה, ואין להפסיד אמן זה.⁶
(יב) הכוונה - מדובר כאן על כוונת המילים מתוך הזדהות פנימית. יש להתאמץ במיוחד לומר פסוק זה בכוונה, כיוון שחיוב אמירת הפסוק הראשון הוא מן התורה לכל השיטות, ופסוק זה מגלם בתוכו את יסוד האמונה היהודית.
(יג) שמונעו מלכוון - וזאת בהמשך לסעיף הקודם, שבו ראינו את חשיבות הכוונה בפסוק זה.

6. כפי שהתבאר בסימן נ"ט סוף סעיף ד'.

בשמים ובארץ, ^חשלזה רומז החטוטרות שבאמצע הגג החי"ת. ויארץ בדלי"ת של אחד שיעור שיחשוב שהקב"ה יחיד בעולמו ומושל בארבע רוחות העולם. ולא יארץ יותר מכשיעור זה (יד). ^טויש נוהגים לחטות הראש כפי המחשבה: מעלה ומטה ולארבע רוחות.

^חמנחות כ"ט ע"ב. ^טטור.

סעיף ז

ידגיש בדלי"ת שלא תהא כרי"ש (טו).

^יירושלמי דברכות שם.

סעיף ח

^כלא יחטוף בחי"ת (טז), ^לולא יארץ באל"ף (יז).

^כבבלי ברכות י"ג ע"ב. ^להרא"ש.

סעיף ט

^מאסור לומר שמע ב' פעמים; בין שכוּפּל התיבות, שאומר 'שמע

^נברכות ל"ג ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(יד) **מכשיעור זה** – כיוון שאם מאריך יותר מזה כבר אינו אומר את המילה "אחד", אלא מילה אחרת. לכן אין להאריך אריכות רבה. המגן אברהם מביא מסורת שבחי"ת יש להאריך בשליש יותר מאשר בקריאה הרגילה, ובדל"ת בשני שלישים. והמשנה ברורה הביא בשם הגר"א להאריך רק בדל"ת.

(טו) **כרי"ש** – שלא יישמע "אחר". ולא ידגיש זאת יותר מדי, שלא יביא הדבר לשינוי הקריאה.

(טז) **לא יחטוף בחי"ת** – שלא תישמע כחטף במקום קמץ (ונראה שבקריאה שלנו אין הבדל ביניהם).

(יז) **ולא יארץ באל"ף** – כך הביאו ראשונים בשם הירושלמי (איננו לפנינו). וביארו, שלא יישמע "אי חד", כלומר: אין אחד.

שמע', בין שכופל הפסוק ראשון (יח).

מע"ף י

י' כשקורא קריאת שמע על מנתו, מותר לקרות כל הפרשה ולחזור ולקרותה (יט). ^יויש מי שאומר שגם בזה יש לזהר מלומר פסוק ראשון הגה: שני פעמים (כ).

י'הגהות מימוניות פרק ב' מהלכות קריאת שמע, ומהר"י אבוהב בשם בה"ג. ^ישם במהר"י אבוהב.

מע"ף יא

י'האומרים באשמורת בסליחות וביום הכיפורים בתפלת נעילה שתי פעמים פסוק 'שמע ישראל', יש ללמדם שלא יאמרו (כא).
^יתוספות ברכות ל"ד ע"א, והרא"ש.

מע"ף יב

י'ה' הוא הא-להים' שאומרים אותו ביום כפור בתפלת נעילה ^ישם.

שולחן ערוך כפשוטו

(יח) הפסוק הראשון - שלא ייחשב להפסק, ושלא יישמע כמאמין בשתי רשויות, כלומר בשתי אלהויות (אל טוב ואל רע). ואמנם חשש זה רחוק, אולם החמירו בו בפסוק זה, שכל מהותו היא אחדות ה' יתברך.

(יט) ולחזור ולקרותה - משום שבקריאת כל הפרשה אין חשש כל כך שנראה כשתי רשויות, ואם נוהג לעשות כך על מנת להירדם מתוך קריאת שמע - מותר.

(כ) שני פעמים - הרמ"א מסביר את דברי ה"ש מי שאומר" במחבר, שאין כוונתו שלא לומר כלל פסוק ראשון, אלא רק שלא יחזור עליו, שהרי כבר אמרו בתפילה.

(כא) שלא יאמרו - כדי שלא יישמע כשתי רשויות. ואף שיש שנהגו כן, ובדרך כלל נמנע המחבר מלבטל מנהגים, כאן צריך למחות, מאחר שיש חשש איסור. וכתב רק בלשון "יש ללמדם", כי צריך לדאוג שלא לעורר מחלוקת.

שבע פעמים, מנהג כשר הוא (כב). הגה: יש אומרים שיש לזהר שלא לענות על שום ברכה שתי פעמים **אמן (כג)** (כ"י בשם אוהל מועד).

פעיף יג

^ז**אחר פסוק ראשון צריך לומר 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד' בחשאי (כד).**

^טפסחים נ"ו ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(כב) מנהג כשר הוא - עיקר החשש ל"שתי רשויות" הוא בפסוק של "שמע", שכל עיקרו אחדות השם יתברך. אבל בפסוק "ה' הוא הא-להים", שהוא ביטוי לכך שה' שהתגלה לנו בסיני והוציא אותנו ממצרים הוא עילת כל העילות, שהוא בורא הכול, אין חשש כזה. וראיה שאין כאן חשש ל"שתי רשויות" מכך שאלוהו בהר הכרמל חזר על כך פעמיים (מל"א י"ח, לט).

(כג) אמן - שנראה כמכוון באמן לשתי רשויות.

(כד) בחשאי - כלומר בלחש. משפט זה אינו חלק מקריאת שמע. הוספתו מוסברת באגדה (המובאת בפסחים נו ע"א), שבעת שיעקב אבינו אסף את בניו לברכם נסתלקה ממנו שכינה, ואמר לבניו: שמא יש בכם פסול? והם פנו אליו ואמרו לו: "שמע ישראל (אבינו), ה' א-להינו ה' אחד". וענה להם ישראל אביהם בשמחה: "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד"⁷. והיות שמחד גיסא פסוק זה אינו חלק מקריאת שמע, ומאידך גיסא אנו רוצים לאמרו כפי שעשה יעקב אבינו, מסיקה הגמרא לאמרו בלחש. אמירת "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" משלימה את עיקר קבלת מלכות שמיים שבפסוק "שמע", על ידי הכרת מלכותו הנצחית על העולם. וצריך לכוון בפסוק זה כמו בפסוק "שמע ישראל"⁸.

7. משפט זה, המבוסס על פסוק בתהילים ("וברוך שם כבודו לעולם"), שימש כענייה במקדש (משנה יומא ג', ח; ועוד).

8. ובסימן סג ס"ק יב כתב המשנה ברורה שאם לא כיוון במילים אלו צריך לחזור ולקרוא, כי דינן כדין הפסוק הראשון. ואף שוודאי שלכתחילה יש לכוון במילים אלו, נראה שלדעת המחבר בדיעבד אם לא כיוון אינו צריך לחזור, כי משפט זה הוא מדרבנן לכל הדעות; ולכן לא כתב המחבר שצריך לחזור. וגם המ"ב עצמו כתב שאם דילג על בשכמל"ו אינו צריך לחזור - עיין דברינו בסימן ס' סוף ס"ק ח. וכדי לתרץ את דברי המ"ב אלו עם אלו צריך לומר שכאן מדובר

פעיף יד

^קצריך להפסיק מעט בין 'לעולם ועד' ל'ואהבת', כדי להפסיק בין קבלת מלכות שמים לשאר מצוות (כה). הגה: ויש להפסיק בפסוק ראשון בין 'ישראל' לה', ובין 'א-להינו' לה' השני, כדי שיהא נשמע 'שמע ישראל', כי ה' שהוא א-להינו הוא ה' אחד (כו) (רוקח). ויש להפסיק מעט בין 'אחד' ל'ברוך', כי עיקר קבול מלכות שמים הוא פסוק ראשון (כז) (אבודרהם).
^קטור מהא דרבי מאיר בפסחים שם.

פעיף טו

^יצריך להפסיק בין 'היום' ל'על לבבך', ובין 'היום' ל'לאהבה', שלא יהא נראה היום ולא למחר (כח).
^יפסחים נ"ו ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(כה) לשאר מצוות - כמובן שקבלת עול מלכות שמים שבפסוק הראשון קשורה לקבלת עול מצוות שבהמשך. כי משמעות קבלת עול מלכות שמים היא שתלווה בקיום המצוות, ולולי זאת לא קיבל האדם עול ממש. בכל זאת יש להדגיש שהאמונה הינה מדרגה בפני עצמה, ואדם המאמין בא-ל, אף אם אינו מקיים מצוות בגלל היצר, הרי גם זו מעלה. ולכן יש להפסיק בין שתי המדרגות האלה, שאף שהן קשורות, בסיכומו של עניין אלו שני דברים שונים.
(כו) ה' אחד - כלומר שיש לפסק את המשפט נכון כדי לאמרו באופן שמשמעותו תהיה מובנת היטב.

(כז) פסוק ראשון - ולא המילים "ברוך שם כבוד מלכותו", שכאמור אינן חלק מקריאת שמע, אלא תוספת.

(כח) ולא למחר - במקרה הראשון (בתחילת הפרשיה הראשונה), אם יטעה ויאמר "היום על לבבך", יישמע כאומר שהדברים יהיו על לבבו היום בלבד (במקום "אשר אנכי מצוה היום"). וכן בדוגמה השנייה (בתחילת הפרשיה השנייה), אם יאמר בטעות "היום לאהבה את ה' א-להיכם", יישמע כאומר

ששם לב מיד אחרי אמירתו שלא כיוון, ואזי יחזור ויקרא, ובסימן ס' מדובר שרק אחרי שקרא את הפרשה שם לב שדילג, ואז אינו צריך לחזור.

פעיף טז

^שצריך להפסיק בין 'נשבע' לה', כדי להטעים יפה העי"ן שלא תהא נראית כה"א (כט).

^שירושלמי דברכות פרק ב'.

פעיף יז

^תצריך להתיוזי"ן של 'תזכרו', דלא לשתמע תשקרו או תשכרו, והוי כעבדים המשמשים על מנת לקבל פרס. וכן צריך להתיוזי"ן של 'וזכרתם' (ל).

^תשם בירושלמי.

פעיף יח

^אידגיש יו"ד של 'שמע ישראל', שלא תבלע ושלא תראה אל"ף. וכן יו"ד ד'זהיו', דלא לשתמע והאו (לא).

^אהראב"ד.

פעיף יט

^בצריך ליתן ריוח בין 'וחרה' ל'אף', דלא לשתמע וחרף (לב).

^בהרא"ש בפרק ב' דברכות.

שולחן ערוך כפשוטו

שיש לאהוב את ה' היום בלבד.

(כט) כה"א – במילים "אשר נשבע ה' לאבותיכם" שבסוף הפרשיה השנייה, כדי שלא יישמע כאילו נשבע ה' בשבי, וכדי להדגיש שזו לשון שבועה.

(ל) וזכרתם – הצורך להדגיש אותיות אלו דווקא הוא משום שטעויות בהן ישנו את כוונת הפסוק.

(לא) והאו – שאין לשנות את המילים מכפי שכתובות בתורה.

(לב) וחרף – לשון חירוף, שמשמעה קללה ולא גרימת כעס. ויש כאן שינוי משמעות חמור.

סעיף ב

^גצריך ליתן ריוח בין תיבה שתחילתה כסוף תיבה שלפניה, כגון: 'בכל לבבך'; 'על לבבכם'; 'בכל לבבכם'; 'עשב בשדך'; 'ואבדתם מהרה'; 'הכנף פתיל'; 'אתכם מאריך' (לג).

^יברכות ט"ו ע"ב.

סעיף כא

^דצריך בכל אל"ף שאחר מ"ם להפסיק ביניהם, כגון: 'ולמדתם אותם'; 'וקשרתם אותם'; 'ושמתם את'; 'וראיתם אותו'; ('וזכרתם את'; 'ועשיתם את'), 'שלא יהא נראה כקורא: מותם; (מת) (לד).

^הרבינו יונה בספר היראה, וכתוב בהגהות מיימוניות פרק ב' מהלכות קריאת שמע שכן נהגו.

סעיף כב

^{הא}ף בפסוקי דזמרה ובתפלה צריך לדקדק בכך (לה). הגה: והוא הדין ^השם בספר היראה.

שולחן ערוך כפשוטו

(לג) **אתכם מאריך** – ברשימה זו אין שינוי משמעות, ובכל זאת יש לקרוא מילים אלו בצורה מדויקת, כדי לקיים מצות קריאה כתיקונה.
(לד) **מותם, מת** – אלו דוגמאות בלבד, ויש כמותם רבים, והכלל הוא שיש לקרוא בקריאה מדויקת.⁹

(לה) **לדקדק בכך** – חובת הדקדוק היא בכל התפילות. והסביר הבית יוסף שהגמרא הביאה דין זה בקריאת שמע, משום שבה עיקר מצות קבלת עול מלכות שמים¹⁰. ואפשר להוסיף על דבריו, שרק בקריאת שמע המצווה היא עצם הקריאה, ולכן ההקפדה על דקדוק הקריאה גדולה יותר.

9. ראה משנה ברורה ס"ק ל"ד.

10. ועוד הביא שקריאת שמע קוראים גם עמי הארץ, שאינם בקיאים כל כך בדקדוק. וכוונתו לזמנם, שמי שלא היה בקיא היה קורא רק קריאת שמע, ובשאר יצא ידי חובתו משליח הציבור.

הקורא בתורה בנביאים ובכתובים יש ליזהר (לו) (ב"י בשם הרד"ק).

מע"ף כג

יצריך לדקדק שלא ירפה החזק ולא יחזק הרפה (לז), ולא יניח הנד ולא יניד הנח (לח).

¹הרמב"ם שם.

מע"ף כד

יצריך לקרות קריאת שמע בטעמיה כמו שהם בתורה (לט). הגה: אבל לא נהגו כן במדינות אלו (מ), ומכל מקום המדקדקים מחמירים בכך.

¹רבינו יונה בפרק ב' דברכות, מההיא דפסחים נ"ו ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(לו) יש להיזהר – כוונתו לקורא בתנ"ך דרך לימודו; אבל בקריאת התורה שהנהיגו חז"ל, ההקפדה על דקדוק האותיות גדולה יותר מאשר בקריאת שמע, שהלא בטעות בקריאת התורה יש לחזור ולקרוא, מה שאין כן בקריאת שמע, כפי שיתבאר בסימן הבא.

(לז) ולא יחזק הרפה – אות דגושה לא יקרא כרפה, ואות רפה לא יקרא כדגושה¹¹.

(לח) ולא יניד הנח – היינו שלא יקרא שווא נע כשווא נח או להפך¹². והוא הדין בהטעמת מלרע ומלעיל, שלעתים אף משנות את המשמעות.

(לט) כמו שהם בתורה – זהו הדין לכתחילה. ומודה המחבר שגם אם לא קרא בטעמים יצא ידי חובתו.

(מ) במדינות אלו – מאחר שתשומת הלב לקריאה בטעמים עלולה לפגוע בכוונה.

11. בהגיית רוב העדות היום אין הבדל בהגיית הדגשים, אלא באותיות בכ"פ. אולם יש עדות, כתימנים, שמדקדקים בכך, וישנם נוספים שמשתדלים להקפיד על כך, כעיקר הדין כאן.

12. מקורו ברמב"ם (קריאת שמע פ"ט ה"ב). והשיג עליו הראב"ד: "לא ידעתי נוד הנח מה הפסד יש בו". ותירץ הבית יוסף ש"אין לשנות בקריאתה מכמו שקבלנו".

סעיף כה

^חכשיאמר: 'וקשרתם לאות על ירך' ימשמש בתפילין של יד, וכשיאמר: 'זהו למוטפות בין עיניך' ימשמש בשל ראש, וכשיאמר: 'וראיתם אותו' ימשמש בשתי ציציות שלפניו (מא) (ועיין לעיל סימן כ"ד סעיף ה') (מב).

^חתשובת הריב"ש סימן תפ"ו.

סעיף כו

^טיש נוהגים לקרות קריאת שמע בקול רם, ויש נוהגים לקרותו בלחש. הגה: ומכל מקום יאמרו פסוק ראשון בקול רם (מג) (כל בו), וכן נוהגין.
^טתשובת הרשב"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(מא) שלפניו – כדי להראות שמקיים מה שאומר, וכדי לחבב את המצווה. והמנהג הנפוץ הוא לאסוף את כל ארבע הציציות בברכת "אהבת עולם", בעת אמירת "וקבץ נפוצותינו מארבע כנפות הארץ", ולהניח בברכה שלאחר קריאת שמע, באמירת "ודבריו חיים וקיימים נאמנים ונחמדים לעולם ועד"¹³.
(מב) סימן כ"ד סעיף ה' – ושם כתב המחבר: "ט"ז חוטים ועשרה קשרים עולה כ"ו, כשם הוי"ה"; ולכן מתאים למשמש בציציות באמירת "וראיתם אותו".
(מג) בקול רם – כפי שראינו בדברי המחבר בסעיף ד'. דברי הרמ"א באו למנוע טעות בקריאת דברי המחבר, שלא יטעו לומר שדברי המחבר "יש נוהגים לקרותו בלחש" מוסבים גם על הפסוק ראשון¹⁴.

13. כפי שכתב ר' חיים ויטל ב"שער הכוונות".

14. והביא הבית יוסף את טעם אלו שאינם קוראים הכול בקול רם: שאינם רוצים להאריך יותר מדי, "שיש לחוש מפני עמי הארץ שירגילו עצמם לדבר בינתיים".

סימן ס"ב

מי שלא דקדק בקריאת שמע או לא השמיע לאזנו,

ובו ה' סעיפים.

סימן זה הוא המשך הסימן הקודם, ועוסק בדיני הקריאה במקרים שלא ניתן בהם לקיים את כל ההלכות שנלמדו בסימן הקודם, כגון אדם שקשה לו לדקדק, אדם שאינו בקיא בלשון הקודש ואדם שאינו יכול להשמיע לאוזנו.

סעיף א

^אאף על פי שמצוה לדקדק באותיותיה, קראה ולא דקדק בהן – יצא

(א) .

^אברכות ט"ו ע"ב וכרבי יוסי.

סעיף ב

^ביכול לקרותה בכל לשון (ב). ^גויזהר מדברי שיבוש שבאותו לשון, וידקדק בו כמו בלשון הקודש.

^גברכות י"ג ע"א, סוטה ל"ב ע"ב. ^דרמב"ם פרק ב' מהלכות קריאת שמע.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **יצא** – בסימן הקודם פורטו דקדוקים רבים שיש לדייק בשעת קריאת שמע. כעת מתבאר שדקדוקים אלו הם לכתחילה, ובדיעבד אם קרא ולא דקדק – אינו צריך לחזור ולקרוא. ובזה שונה קריאת שמע מקריאת התורה, שבה הטועה בדקדוק אותיותיה צריך לחזור ולקרוא (כמבואר בסימן קמ"ב). וטעם ההבדל הוא שקריאת התורה היא קריאה של הציבור, ולכן טעות שאינה מתוקנת נחשבת כשינוי התורה; מה שאין כן בקריאת שמע, שהיא מצווה על היחיד, ואם לא דקדק אינו אלא טועה.

(ב) **בכל לשון** – חכמינו דרשו את המילה שמע: "שמע – בכל לשון שאתה שומע". כלומר שהעיקר בקריאת שמע הוא קריאה בהבנה, ולכן מי שאינו מבין עברית יקרא בשפתו.

סעיף ג

^דצריך להשמיע לאזנו מה שמוציא בפיו (ג). ואם לא השמיע לאזנו – יצא, ובלבד שיוציא בשפתיו (ד).

^הברכות ט"ו ע"ב וכתנא קמא.

סעיף ד

^האם מחמת חולי או אונס אחר קרא קריאת שמע בלבד, יצא (ה).
הגה: ואף לכתחילה יעשה כן (ו), אם הוא במקום שאינו נקי לגמרי ואינו יכול ^הספר ארחות חיים לדעת הירושלמי.

שולחן ערוך כפשוטו

(ג) מה שמוציא בפיו – כך דייקו חז"ל מהמילה "שמע", שיש גם לשמוע את הדברים¹.

(ד) שיוציא בשפתיו – ואם לא הוציא בשפתיו הרי זה הרהור בלבד, והרהור אינו נחשב כדיבור. וביאור העניין, שאף שהמחשבה עומדת ביסוד הדיבור והמעשה, כל זמן שהדבר במחשבה בלבד אין לו תוקף, והרי זה כענן כלה. רק ביטוי המחשבה בדיבור מעניק למחשבה קיום ועמידה.

(ה) יצא – כיוון שאם מחמת אונס אינו יכול להוציא בשפתיו, אזי המחשבה היא שיא יכולת הביטוי שלו, ועבורו הרי היא כמו דיבור².

(ו) לכתחילה יעשה כן – הרמ"א מסביר את המחבר, ואומר שכוונת המחבר אינה שהמהרהר בליבו יצא בדיעבד, אלא כוונתו שלכתחילה כך יעשה החולה או האנוס, ואינו נפטר מהחיוב מפני שאינו יכול להוציא בשפתיו.

1. ברכות דף טו ע"ב: "אמר רבי יהודה משום רבי אלעזר בן עזריה: הקורא את שמע צריך שישמיע לאזנו, שנאמר: 'שמע ישראל'".

2. ולפי זה, אם עבר האנוס – אינו צריך לחזור ולברך, כי כבר יצא ידי חובתו. וכך פסק הכף החיים (אות ח'). ואילו לדעת המ"ב (ס"ק ז', ביאור הלכה כאן) וביע אומר (ח"ד או"ח סימן ג' אות יט) יש לחזור ולברך. ועיין בספרי "בעקבות המחבר" (החל מעמוד מ"א), שבו הרחבתי בהסבר שיטת המחבר בסעיף זה, וביארתי שלשיטתו כאן "יצא" משמעו יצא לגמרי, אף שפסק "הרהור לאו כדיבור".

הט"ז כתב כאן שמי שצמא בלילה ואינו יכול ליטול ידיו, יהרהר את הברכה. ואין נראה כן להלכה, אלא יברך ממש. שהלא אין איסור לברך קודם שנטל ידיו, כמפורש בסימן ד' סעיף כג. ועיין מ"ב כאן, שאם ידיו מטונפות יקנח ידיו בכותל ויברך.

לנקותו משום אונס, יהרהר בלבו. ובלבד שלא יהא מקום מטונף לגמרי, דאסור להרהר בדברי תורה במקום הטנופת (ז) (ב"י סי' פ"ה).

סעיף ה

יצריך שליח צבור להשמיע קולו בשמע ישראל, כדי שישמעו הקהל וימליכו שם שמים יחד (ח).
יכל בו בשם מדרש.

שולחן ערוך כפשוטו

(ז) במקום הטינופת – בסימן פ"ה יתבאר כי אסור להרהר בדברי תורה בשירותים ובכל מקום שיש בו לכלוך רב. איסור זה נלמד מהכתוב "והיה מחניך קדוש".

(ח) יחד – כפי שראינו בסימן הקודם (סעיף ד') לגבי היחיד, שאף הוא צריך להשמיע קולו בפסוק הראשון. ויתבאר בהמשך (סימן ס"ה סעיף ב') שאפילו יחיד שאינו מתפלל כעת עם הציבור, ואפילו אם כבר קרא קריאת שמע, יאמר את הפסוק הראשון יחד עם הציבור. כי אף שמצות קריאת שמע מוטלת על היחיד, יש עניין גדול להשתתף עם הציבור כאשר הם ממליכים את ה' עליהם. ואומר על כך המדרש³: "כשישראל נכנסין לבתי כנסיות וקורין קריאת שמע בכיוון הדעת, בקול אחד, בדעה וטעם אחד, הקב"ה אומר להם: 'היושבת בגנים', כשאתם קורין חברים אני ופמליא שלי 'מקשיבים לקולך השמיעני'. אבל כשישראל קורין קריאת שמע בטירוף הדעת, זה מקדים וזה מאחר, ואינם מכוונים דעתם בקריאת שמע, רוח הקדש צווחת ואומרת: 'ברח דודי'".

3. שיר השירים רבה פרשה ח'. ומובא כאן בכף החיים אות י"ב.

סימן ס"ג

לישיב בשעת ק"ש, ולא יישן, ובו ט' סעיפים.

לאחר שלמדנו את דיני הקריאה עצמה, עוסק סימן זה במצביו המשתנים של האדם בעת קריאת שמע: הליכה, ישיבה, שינה ומלאכה, ובצורך לקרוא בכל מצבים אלו ק"ש בכוונה.

סעיף א

^אקורא אותה מהלך או עומד או שוכב או רוכב על גבי בהמה או יושב (א), ^באבל לא פרקדן, דהיינו שפניו מוחות בקרקע או מושלך על גבו ופניו למעלה (ב), אבל קורא והוא שוכב על צדו (ג). הגה: מאחר שכבר שוכב ואיכא טרחא לעמוד (ד) (ר' יונה פ' מי שמתו). ^גואם היה ^אברכות י' ע"ב. ^בשם י"ג ע"ב לפירוש הרמב"ם. ^גשם בגמרא.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) או יושב – בניגוד לתפילת העמידה, שחייבים לאמרה מעומד, קריאת שמע יכולה להיאמר בכל מצב. הסיבה היא שבתפילת העמידה האדם מתייחד בדיבור עם בוראו, ולכן עליו לעמוד לפניו ביראה, ואילו קריאת שמע היא מצווה שמהותה היא קבלת עול מלכות שמים, כלומר לחיות את החיים כרצון הבורא. קריאת שמע משולה לשיחה שבין האדם לעצמו, ולא לעמידה מול הא-ל. נוסף על כך, התורה מעורה עם החיים, וקבלת עול מלכות שמים נמצאת בכל מעשינו; לכן קריאתה היא כדרך החיים עצמם, הן בהליכה, הן בישיבה והן בעמידה.

(ב) ופניו למעלה – מפני שתנוחות אלו הן דרך גאווה.

(ג) שוכב על צידו – כיוון שאין בתנוחה זו חוסר כבוד קיצוני.

(ד) טרחא לעמוד – מדובר כאן במי שקשה לו לשבת או לעמוד. לדעת הרמ"א סתם אדם לא יקרא כך, מאחר שזו תנוחה שאינה מכובדת, ולדעת המחבר

בעל בשר הרבה (ה) ואינו יכול להתהפך על צדו, ^יאו שהיה חולה, נוטה מעט לצדו וקורא (ו).
^יר"מ פרק ב' מהלכות קריאת שמע.

סעיף ב

^המי שרוצה להחמיר לעמוד כשהוא יושב ולקרותה מעומד, נקרא עבריין (ז).
^הבגמרא ברכות י' ע"ב, ובשבת מ' ע"א.

סעיף ג

^יהיה מהלך בדרך ורצה לקרות קריאת שמע, צריך לעמוד בפסוק ראשון (ח).
^יברכות י"ג ע"ב (כרבי הודה) [כרבא].

סעיף ד

^יעיקר הכוונה הוא בפסוק ראשון, הלכך אם קרא ולא כיוון לבו ^יברכות י"ג ע"ב וכו' מאיר.

שולחן ערוך כפשוטו

מותר לקרוא קריאת שמע כשהוא שוכב על צידו¹.
 (ה) בעל בשר הרבה – הכוונה בשפתנו לאדם שמן.
 (ו) וקורא – הנטייה נועדה להראות שבמאמץ קטן זה הוא מכבד את המצווה.
 (ז) נקרא עבריין – בית שמאי ובית הלל נחלקו בדין זה. לפי בית שמאי צריך לקרוא בבוקר בעמידה ובערב בשכיבה ולפי בית הלל קורא כדרכו², ונפסקה ההלכה כבית הלל. לכן העומד נראה כמערער אחר פסיקה חד משמעית זו.
 (ח) בפסוק ראשון – כלומר שצריך לעצור מהליכתו בזמן שקורא את הפסוק הראשון, שחיובו מן התורה לכל הדעות.

1. עיין ביאור הלכה ד"ה "מאחר שכבר שוכב".

2. מחלוקתם בהבנת המילים "בשכבך ובקומך". לדעת בית שמאי זהו מצב הגוף בזמן הקריאה (ולכן יש לשכב בערב ולעמוד בבוקר); ולדעת בית הלל הכוונה לזמן הקריאה (ברכות פ"א מ"ג).

בפסוק ראשון – לא יצא ידי חובתו, וחוזר וקורא. ^הואפילו מאן דאמר מצוות אינן צריכות כוונה, מודה הכא (ט).
^ההרשב"א שם.

סעיף ה

^טאם היה ישן – מצערים אותו ומעירים אותו עד שיקרא פסוק ראשון והוא 'ער ממש. מכאן ואילך אין מצערים אותו כדי שיקרא והוא ער ממש, שאף על פי שהוא קורא מתנמנם, יצא (י) (ודין שתי ושיכור, עיין לקמן סי' צ"ט סעיף א').
^טברכות י"ג ע"ב. 'כן פירש הרא"ש ורבינו יונה, ושכן כתב רב האי.

סעיף ו

^ההקורא קריאת שמע לא ירמוז בעיניו ולא יקרוץ בשפתיו ולא יראה באצבעותיו בפרשה ראשונה שהוא עיקר קבלת עול מלכות שמים, ^זמפני שנראה כקורא עראי, וכתוב: 'ודברת בס', ודרשינן: ^ייומא י"ט ע"ב. 'הרי"ף בפרק ב' דברכות.

שולחן ערוך כפשוטו

(ט) מודה הכא – הבית יוסף מסביר שהכוונה האמורה כאן היא קבלת עול מלכות שמים, ולא רק לקרוא כי כך ציוונו. גם לדברי הסובר ש"מצוות אינן צריכות כוונה", אם לא קיבל עול מלכות שמים בפסוק ראשון לא יצא ידי חובתו, משום שעיקר עניינה של מצות קריאת שמע היא לקבל עול מלכות שמים, ויחזור ויקרא בלחש, כדי שלא יראה כמכוון לשתי רשויות.³
 (י) יצא – כבר התבאר שבפסוק הראשון ישנה חובה מהתורה לקבל בו עול מלכות שמים, וזאת לכל הדעות. ובפסוק הזה צריך שיהא ער ממש, מפני שרק כך יכול להתרכז. ובשאר הפרשיות יצא אף אם לא כיוון ליבו, ואפילו אם קראן כשאינו ער לגמרי.

3. עיין מ"ב ס"ק יד.

עשה אותם קבע (יא).

פעיף ז

^זהיה עוסק במלאכה ורצה לקרוא קריאת שמע, יתבטל ממלאכתו עד שיקרא פרשה ראשונה, כדי שלא יהא כקורא עראי (יב).

^זברכות ט"ז ע"א.

פעיף ח

^חהאומנין, וכן בעל הבית (יג), שהיו עושים מלאכה בראש האילן או בראש שורות הבנין, קורין קריאת שמע במקומם, ואינם

^חברכות ט"ז ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(יא) עשה אותם קבע - ודאי שגם בשאר התפילה אין להתעסק בדברים אחרים מלבד תפילתו, אלא שבפרשה הראשונה של קריאת שמע הדבר חמור יותר.⁴ וכתב המגן אברהם שאפילו לצורך מצווה אסור לרמוז בפרשה ראשונה. **(יב) כקורא עראי -** ודאי שלכתחילה אדם צריך להשכים לבית הכנסת ולהתפלל את כל התפילה במניין, אלא שכאן אנו עוסקים במי שאינו יכול להתפלל קודם העבודה שמא תיפגע פרנסתו. אותו אנוס יכול להתפלל את פסוקי דזמרה וברכות קריאת שמע תוך כדי עבודתו, אולם כשקורא את הפרשה הראשונה של שמע צריך להפסיק מעבודתו, משום "ודברת במ", כפי שהתבאר בסעיף הקודם.⁵ וכן צריך לעצור ממלאכתו גם לתפילת העמידה.⁶ **(יג) בעל הבית -** הכוונה בתואר "אומן" היא לשכיר, המקבל משכורתו מבעל הבית; התואר "בעל הבית" מתייחס לאדם העובד בביתו או בשדהו שלו.

4. מכיוון שלדעת רש"י קריאת פרשה זו היא מן התורה, ובפרשה זו מצוי עיקר קבלת עול מלכות שמים.

5. על פי ה"ט"ז בסימן קצ"א ס"ק א; ובדברינו תורצה קושיית המ"ב ס"ק יט. בסימן קצ"א מבואר שאין לעשות שום מלאכה בזמן ברכת המזון, והוא הדין בשאר ברכות; והתירו כאן משום שהעובד אנוס, שהרי הוא עלול לאבד את פרנסתו.

6. עיין סימן ק"י סעיף ב.

צריכים לירד (יד).

סעיף ט

הכתף, אף על פי שמשאו על כתיפו, קורא קריאת שמע (טו). אבל לא יתחיל בשעה שמוען, ולא בשעה שפורק, מפני שאין לבו מיושב (טז).

^טירושלמי ה' ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(יד) לירד – העובדים צריכים אמנם להפסיק ממלאכתם בעת קריאת הפרשה הראשונה, אבל אינם צריכים לרדת מהעץ, כי מהות קריאת שמע היא קבלת עול מלכות שמים על כל פעולותיו של האדם (ראה לעיל ס"ק א). לעומת זאת בתפילת העמידה, שהיא מפגש בין האדם וא־להיו, אף שהאומן אינו צריך לרדת מן העץ, בעל הבית חייב לרדת כדי להתפלל⁷.

(טו) קורא קריאת שמע – גם כאן ההיתר הוא לקריאת שמע, ולא לתפילת העמידה, שאותה אסור להתפלל כאשר נושא משא על כתפו⁸. וטעמו כפי שהסברנו בסעיף הקודם.

(טז) שאין ליבו מיושב – אנו רואים, אם כן, כמה הקלו חכמים למי שמתקשה להפסיק בעבודתו לצורך קריאת שמע, ואנו רואים מכאן שתורתנו תורת חיים היא. וכמובן, כל מי שביכולתו להקדיש את הזמן ולהתפלל בצורה ראויה – כך יעשה, ולא יסתמך על ההקלות שבסעיפים אלו; שלא נאמרו הדברים אלא לשעת הצורך.

7. ועיין בסימן צ' סעיף ג.

8. כפי שיתבאר בסימן צ"ז סעיף ה.

סימן ס"ד

דין הטועה בקריאת שמע, ובו ד' סעיפים.

למדנו בסעיפים הקודמים כיצד יש לקרוא קריאת שמע לכתחילה. כאן נלמד מה יעשה מי שטעה או שמסופק בקריאה שקרא.

סעיף א

^אקראה למפרע (א), לא יצא (ב). ^בבמה דברים אמורים, בסדר הפסוקים. אבל אם הקדים פרשה לחברתה, אף על פי שאינו רשאי – יצא, לפי שאינה סמוכה לה בתורה (ג).

^אברכות טו ע"א. ^בר"מ פרק ב' מהלכות קריאת שמע.

סעיף ב

^בקרא פרשה וטעה בה; ^אאם יודע היכן טעה, כגון שקרא כולה אלא ^בברכות טו ע"א. ^אהרא"ש בשם התוספתא ורבינו יונה ותוספות.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) למפרע – קריאה שלא על פי הסדר, למשל: לקרוא את הפסוק השני לפני הפסוק הראשון.

(ב) לא יצא – כי סדר הפסוקים חשוב ביותר¹.

(ג) בתורה – ויוצא ידי חובה, כיוון שאינו משנה את משמעות הפרשיות. אמנם לכתחילה הסדר חשוב, ויש להקדים קבלת עול מלכות שמים לקבלת עול מצוות, ועול מצוות לזכרון כל המצוות, ואם טעה – הסדר אינו מעכב².

1. דרשו חז"ל בברכות יג ע"ב: "תניא אידך: והיו – שלא יקרא למפרע" (ועיין "מדרש תנאים" לדברים ו', ו: "והיו – בהוייתן יהיו. שלא יקרא למפרע"). אמנם לדעת המחבר רק קריאת הפסוק הראשון היא מן התורה, וקריאת שאר הפרשיות מדברי חכמים; אולם חכמים למדו מהפסוק שסדר הפסוקים חשוב, וממילא כשתיקנו לומר את הפרשיות הנוספות תיקנו שחייבים לאמרו לפי הסדר. ובזה מתורצת קושיית הביאור הלכה ד"ה "במה דברים אמורים".

2. ואף שראינו שבכתיבת תפילין ומזוזות סדר הפרשיות מעכב (סימן ל"ב סעיף כג), בתפילין ובמזוזות חיובן של כל הפרשיות הוא מן התורה, בניגוד לקריאת שמע, שחיוב שאר הפרשיות בה

שדילג פסוק אחד באמצע – חוזר לראש אותו הפסוק, וגומר הפרשה (ד).^ה וואם אינו יודע היכן טעה – חוזר לראש הפרשה.
^השם בגמרא ט"ז.

סעיף ג

^אטעה בין פרשה לפרשה, שהוא יודע שסיים פרשה ואינו יודע אם ראשונה אם שנייה – חוזר לפרשה ראשונה (ה), ויתחיל 'והיה אם שמוע' (ו).
^אברכות טז ע"א [לפרוש רש"י].

סעיף ד

^אהיה עומד ב'וכתבתם', ואינו יודע אם ב'וכתבתם' שבפרשה ראשונה אם ב'וכתבתם' שבפרשה שנייה (ז) – חוזר ל'וכתבתם' שבראשונה. והני מילי (ח) שלא התחיל 'למען ירבו ימיכם', אבל אם התחיל 'למען ירבו ימיכם' – אין צריך לחזור, דסירכיה
^אברכות טז ע"א [לפרוש הרשב"א].

שולחן ערוך כפשוטו

(ד) וגומר הפרשה – והדבר נחשב כקריאה לפי הסדר.
 (ה) לפרשה ראשונה – לסוף הפרשה הראשונה.
 (ו) והיה אם שמוע – ואף שקריאת הפרשיות היא מדרבנן לא נפסוק כאן ש"ספק דרבנן להקל", כי אם קיום המצווה כתיקונה אינו כרוך בטרחה או בהפסד, ואין בו חשש ברכה לבטלה – יש להחמיר.
 (ז) שבפרשה ראשונה – הפסוק "וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך" מופיע בצורה זהה בשתי פרשיות שמע: בראשונה בסופה, ובשנייה לפני הפסוק "למען ירבו ימיכם".
 (ח) והני מילי – כלומר: ודין זה אמור במקרה ש...

הוא מדרבנן. ועיין ביאור הלכה ד"ה "אף על פי", שהסביר הבדל זה בדרך אחרת.

נקט ואתא (ט).

שולחן ערוך כפשוטו

(ט) **דסירכיה נקט ואתא** – תרגום: שקרא לפי הרגלו. היינו שכיוון שהמשיך את המשפט הבא המצוי בפרשה השנייה, אנו מניחים ששם הוא נמצא, בסופה של הפרשה השנייה. ואז גם אין לו לחשוש שמא דילג על פסוקים נוספים מקריאת שמע, כי אנו מניחים שקרא לפי הרגלו על פי הסדר³.

3. כמבואר בבית יוסף.

סימן ס"ה

קראה לסירוגין, והנכנס לבית הכנסת ומצא ציבור קוראין

קריאת שמע, ובו ג' סעיפים.

שלוש הפרשיות של שמע מהוות כיחידה אחת את מצות קריאת שמע, שחלקה מן התורה וחלקה מדברי חכמים. לכתחילה יש לקרוא את כל הפרשיות ברצף; סימן זה עוסק באדם שמסיבה כלשהי אינו קורא קריאת שמע ברצף, או שקוראה רק כדי להשתתף עם הציבור הקורא קריאת שמע בבית הכנסת.

סעיף א

^אקראה סירוגין, דהיינו שהתחיל לקרות והפסיק בין בשתיקה בין בדיבור, וחזר וגמרה, אפילו שהיה כדי לגמור את כולה (א) – יצא, אפילו היה הפסק מחמת אונס (ב). הגה: ויש אומרים דאם היה אונס, והפסיק ושהיה כדי לגמור את כולה, חוזר לראש (תוספות, והרא"ש פרק מי שמתו, ^אברכות כ"ד ע"ב לדעת הרי"ף והרמב"ם).

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **את כולה** – סעיף זה עוסק במקרה שלא קרא את שמע ברצף, אלא הפסיק באמצע (בשתיקה או בדיבור), בין אם ההפסקה הייתה קצרה, ובין אם הייתה ארוכה עד כדי שיכול בזמן ההפסקה לקרוא את כל קריאת שמע.
(ב) **מחמת אונס** – המחבר פוסק בצורה חד משמעית שהמפסיק בקריאת שמע אינו צריך לחזור על מה שקרא, בין אם ההפסקה הייתה קצרה ובין אם הייתה ארוכה. וכן אינו מבחין בין הפסקה שנעשתה ברצון הקורא, ובין הפסקה "מחמת אונס", כלומר אילוץ הלכתי המונע ממנו להמשיך את הקריאה (למשל צורך ללכת לשירותים)¹.

1. המחבר מקל בכך בכל המצוות, מלבד בתפילת העמידה, שבה הוא מחמיר בהפסקה ארוכה (כפי שיתבאר בהלכות תפילה, סימן ק"ד סעיפים ה"ו), אולם גם שם הוא אינו מבחין בסיבות ההפסקה. מקור המחלוקת הוא בפרשנות מקורות שונים בגמרא, שלכאורה סותרים זה את זה

והטור). והכי נהוג (ג), ומשערין ענין השהייה לפי הקורא ולא לפי רוב בני אדם (ד) (רשב"א ר"פ היה קורא). וכן הוא לקמן סימן ק"ד (ה).

שולחן ערוך כפשוטו

(ג) והכי נהוג – הרמ"א חולק על המחבר ופוסק שאם הקורא הפסיק לקרוא את שמע מסיבה של אונס², וההפסק היה ארוך – לא יצא ידי חובה, וחוזר לראש. ולהלכה כך ינהגו האשכנזים הפוסקים כרמ"א, והספרדים הפוסקים כמחבר אינם צריכים לחזור לתחילת הקריאה. שהייה ארוכה היא משך הזמן שבו אפשר לקרוא את כל שלוש הפרשיות של קריאת שמע (מכיוון שקריאת שמע היא יחידה אחת). ברכות קריאת שמע לעומת זאת הן יחידות נפרדות, ולכן אם הפסיק באמצע ברכת "יוצר אור" מחמת אונס למשך זמן שיכול לקרוא בו את כל הברכה – לדעת הרמ"א יחזור על ברכה זו מתחילתה. וכן אם הפסיק באונס באמצע ברכת "אהבת עולם" – יתחיל מתחילת ברכה זו. וכן הדין בברכות שלאחר קריאת שמע. ואם הפסיק בין "ברוך שאמר" לישתבח, נראה שאין צריך לחזור מ"ברוך שאמר"³.

(ד) רוב בני האדם – לדעת הרמ"א, ששהייה ארוכה פוסלת את הקריאה (אם נעשתה באונס), שיעור השהייה הפוסלת הוא משך הזמן שבו אותו אדם קורא את שמע מתחילתה ועד לסופה, ואפילו אם ההפסקה הייתה לקראת סוף הקריאה.

(ה) סימן ק"ד – סעיף ו'. שם, כאמור, המחבר מודה שבתפילת העמידה אם הפסיק כדי לגמור את כולה – חוזר לראש.

בשאלה אם צריך לחזור מההתחלה או ממקום שפסק: המחבר בפרשנותו מבחין בין תפילת העמידה לבין קריאת שמע וברכותיה, ואילו הרמ"א מוסיף הבחנה אחרת, שאם ההפסק הוא משום אונס יש לחזור מההתחלה גם בקריאת שמע ובשאר ברכות.

2. הפסק מחמת אונס נחשב חמור יותר מהפסק רצוני. ואף שנראה לכאורה ההפך, שהלא המפסיק מרצון נחשב פושע, בכל זאת מחמירים בהפסקה מאונס משום שהיא נחשבת להפסקה גמורה, כיוון שאין אפשרות לקרוא את שמע בזמן האונס.

3. ואף שנראה מהמחבר בסימן נ"א סעיף ד שאין לדבר מ"ברוך שאמר" עד סוף תפילת העמידה, ולא חילק בין לפני ישתבח לאחרי ישתבח, הרי לדעת המחבר המפסיק אינו צריך להתחיל מההתחלה אפילו בקריאת שמע. וייתכן שהרמ"א מודה שאם הפסיק בפסוקי דזמרה אין חיוב להתחיל שוב מ"ברוך שאמר", היות שמקור ברכות "ברוך שאמר" ו"ישתבח" אינו מן הגמרא.

סעיף ב

^בקרא קריאת שמע ונכנס לבית הכנסת ומצא צבור שקורין קריאת שמע, צריך לקרות עמהם פסוק ראשון, שלא יראה כאילו אינו רוצה לקבל עול מלכות שמים עם חבריו (ו). ^יוהוא הדין אם הוא בבית הכנסת ואומר דברי תחנונים או פסוקים, במקום שרשאי לפסוק. אבל אם הוא עסוק במקום שאינו רשאי לפסוק, כגון מברוך שאמר ואילך – לא יפסיק, אלא יאמר התיבות שהוא אומר בשעה שהציבור אומרים פסוק ראשון, בניגון הצבור, שיהיה נראה כאילו קורא עמהם (ז).

^יהרא"ש שם בשם בה"ג. ^יתרומת הדשן סימן ג'.

סעיף ג

^אקרא קריאת שמע ונכנס לבית הכנסת ומצא צבור שקורין קריאת שמע, טוב שיקרא עמהם כל הקריאת שמע, ויקבל שכר כקורא ^ירוקח סימן ש"כ.

שולחן ערוך כפשוטו

(ו) עם חבריו – המחבר פתח כאן במקרה ש"קרא קריאת שמע", וכוונתו שכך הדין אפילו אם כבר קרא קריאת שמע (וכל שכן אם לא קרא), וקריאתו הנוספת היא כדי שלא לפרוש מן הציבור.

(ז) כאילו קורא עימהם – הכול כדי שלא יראה כפורש מן הציבור⁴. כמה יפה הלכה זו, ואנו צריכים ללמוד ממנה שאין לפרוש מהציבור גם במקומות אחרים: על בני התורה להיות מעורים עם הציבור, להקשיב יחד עם הכלל לדרשת הרב בבית הכנסת, וכן על זו הדרך.

4. המ"ב ס"ק יא, וכן ערוך השולחן סעיף ו', פסקו שמברוך שאמר עד ישתבח יש להפסיק לאמירת פסוק ראשון של שמע. אולם נראה שאין זו דעת הרמ"א, שהשווה את דין פסוקי דזמרה לדין קריאת שמע וברכותיה. ועיין סימן נ"א הערה 7.

בתורה (ח). הגה: אבל אינו חייב רק בפסוק ראשון, כמו שנתבאר (ט) (כ"י).

שולחן ערוך כפשוטו

(ח) כקורא בתורה – סעיף זה ממשיך את הסעיף הקודם, וכאן העתיק המחבר את דברי הרוקח (אחד מגדולי הראשונים), המוסיף שטוב יעשה אם יקרא שנית את כל קריאת שמע, ולא יסתפק בפסוק הראשון. כיוון שבקריאת שמע כלולה גם מצות לימוד תורה, טוב להשתתף בה עם הציבור, ולקיים בכך גם מצות לימוד תורה שבקריאת הפרשיות (כפי שנאמר לגבי קריאה שלא בזמנה, שהוא "כאדם הקורא בתורה"). ולכן אם אדם כבר מצוי בלימוד תורה כאשר הציבור מגיע ל"שמע" – לא יתבטל מלימודו, אלא יעצור לומר פסוק ראשון בלבד.

(ט) כמו שנתבאר – בסעיף הקודם על ידי המחבר. הרמ"א כאן מבאר את המחבר, שיש חיוב לומר את הפסוק הראשון בלבד, אולם טוב לומר את כל שלוש הפרשיות.

סימן ס"ו

דין הפסק בקריאת שמע וברכותיה, ובו י' פעיפים.

ראינו שיש לקרוא את שמע וברכותיה ברצף, וכי אין להפסיק בהן; בסימן זה מבואר שלפעמים מותר להפסיק. להיתר זה מובא לימוד בתלמוד הירושלמי: "ודברת במ - מכאן שיש לך רשות לדבר במ"¹. בסימן זה נלמד לאיזה צורך מותר להפסיק.

פעיף א

^א בין הפרקים (א) שואל בשלום אדם נכבד, ומשיב שלום לכל אדם (ב). ובאמצע (ג) שואל בשלום מי שהוא ירא ממנו, ^ב כגון אביו או רבו, או מי שהוא גדול ממנו בחכמה (ד), וכל שכן מלך או ^א ברכות י"ג ע"א וכו' יהודה. ^ב לפירוש הגאונים והרא"ש.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) בין הפרקים - כלומר בין קטע לקטע. מקומות אלו מפורטים בסעיף ה'.
(ב) לכל אדם - אי אמירת שלום לאדם נכבד יש בה חוסר כבוד כלפיו, ולכן התירו אפילו לשאול בשלומו לכתחילה². אבל בסתם אדם הפגיעה היא רק אם לא עונים לו, ולכן בזה התירו רק לענות.
(ג) באמצע - באמצע הפרשייה או הברכה, כפי שיפורט בהמשך.
(ד) בחכמה - בכל אלו יש חובת כבוד ויראה מהתורה, ואין להשהות את אמירת השלום להם. ובשאר אדם ימשיך תפילתו עד סוף הפרשייה, ורק אז יגיד שלום.

1. ברכות פ"ב סוף ה"א. לכאורה דרשה זו הפוכה מפשט הכתוב, שהלא "ודברת במ" הוא החיוב לומר את קריאת שמע, ולא דברים אחרים. ונראה שדרשה זו היא מהפסוק בכללותו: "ודברת במ בשבתך בביתך ובלכתך בדרך", כלומר בכל מערך החיים. קריאה שמע אינה צריכה לפגוע יתר על המידה בחיים הנורמליים, כאמירת שלום בין אדם לחברו.

2. אולם ראה דברינו בסימן נ"א ס"ק ז, ושם כתבנו שהדבר נכון רק כשהאנשים מקפידים על אמירת שלום, ולכן דין זה אינו מציאותי כל כך כיום.

אנס (ה); ומשיב שלום לאדם נכבד. יאפילו באמצע הפסוק (ו),
 יחזין מפסוק 'שמע ישראל' ה' ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד',
 שלא יפסיק בהם כלל (ז), אם לא מפני מי שירא שמא יהרגנו (ח).
 ירושלמי ד' ע"ב. יכן מצא הב"י כתוב. יבית יוסף.

סעיף ב

יאם שכח להניח ציצית ותפילין, יכול להפסיק בין הפרקים להניחם,
 ישבלי הלקט.

שולחן ערוך כפשוטו

(ה) או אנס - אנס הוא אדם אלים. זהו כמובן סוג אחר של יראה, שחושש
 שמא יכעס האנס על כך שאינו אומר שלום.
 (ו) באמצע הפסוק - כלומר שאין הבדל בין אמצע הפסוק לסופו, ושניהם
 במעמד זהה של "אמצע הפרק".
 (ז) כלל - ראינו בסימנים הקודמים שלדעת המחבר הפסוק הראשון של פרשת
 "שמע" חיובו מהתורה, ובו עיקר קבלת עול מלכות שמים, ולכן מובן שהאיסור
 להפסיק בו הוא חמור יותר³. המשפט "ברוך שם כבוד מלכותו..." הוא מדרבנן
 לכל הדעות, אלא שהוא נגזר אחרי הפסוק "שמע ישראל", ונחשב לעניין זה
 כחלק ממנו. הסיבה לכך היא שיש בו הצהרת אמונה בנצחיות הבורא, והרי
 הוא כעין הסבר למילה "אחד"; ולכן גם בו אין להפסיק כלל. וכיוון שהוא
 משפט קצר, בשעת הצורך יאמר אותו בזריזות, ויענה אחריו לדברים המותרים
 באמצע פרק.
 (ח) שמא יהרגנו - שאין דבר העומד בפני פיקוח נפש⁴.

3. וגם הסוברים ששאר הפרשיות גם הן מהתורה, מודים שפסוק זה מיוחד בכך שמבוטא בו יסוד
 האמונה, וההפסקה בו חמורה יותר.

4. ונראה שלא דווקא שמא יהרגנו, אלא גם אם חושש שיזיקנו נזק רב, כפי שההיתר לאכול ביום
 כיפור הוא לאו דווקא בחשש שמא ימות, אלא גם שמא יכביד חוליו (כפי שמבואר בסימן תרי"ח,
 ראה שם בבית יוסף). ובמיוחד כאן, שאיסור ההפסק הוא מדרבנן, ולא ראינו שאדם חייב להסתכן
 כדי שלא לעבור על איסור דרבנן. ועיין יו"ד קנ"ה, ג ברמ"א שמותר להתרפא באיסור הנאה דרבנן
 אפילו לחולה שאין בו סכנה. ולשאלה אם חייבים להוציא כסף רב כדי שלא להפסיק, עיין פתחי

ויברך עליהם (ט). הגה: ויש אומרים שלא יברך עליהם עד אחר התפלה (ב"י), והכי נהוג לענין טלית (י).

שולחן ערוך כפשוטו

(ט) ויברך עליהם – על התפילין יברך כל אחד כמנהגו: ספרדים ברכה אחת, ואשכנזים שתי ברכות ואמירת בשכמל"ו⁵; שהואיל ויש לקרוא קריאת שמע ולהתפלל עם תפילין (כפי שראינו בסימן כ"ה סעיף ד), הרי זו הפסקה לצורך התפילה. המשנה ברורה כתב שאם נזדמנו לו תפילין כשקורא את שמע לא ימתין עד סוף הפרק להניחם, "כי כל תיבה ותיבה של ק"ש מצווה שיהיה עליו תפילין"⁶. ולהלכה נראה שבני אשכנז יניחו מיד, וימתינו עם ברכתם עד סוף הפרק⁷, והספרדים ימתינו עם הנחתם עד סוף הפרק⁸.

(י) לענין טלית – ההבדל בין מצות תפילין למצות ציצית הוא שעל האדם מוטל חיוב להניח תפילין, וחיוב זה גורר גם את הברכה עליהן. לכן אם נזדמנו לו תפילין רק באמצע קריאת שמע או בברכותיה – יניח ויברך עליהן בין הפרקים. אולם במצות ציצית אין אדם חייב אלא אם כן לובש בגד של ארבע כנפות, ולכן אף שראוי להתפלל עם טלית, לדעת הרמ"א ברכת מצווה זו אינה מתירה להפסיק בקריאת שמע⁹.

להלכה, האשכנזים נוהגים כפסק הרמ"א, שמותר להפסיק בקריאת שמע

תשובה (יו"ד סימן קנז ס"ק ד') המביא מחלוקת אם חייבים להוציא ממון רב כדי להינצל מעבירה על איסור דרבנן.

5. כפי שראינו בסימן כ"ה סוף סעיף ה' (לגבי בין הפרקים. וראה בהמשך הערה 25 לענין ברכת התפילין באמצע הפרק).

6. במשנה ברורה ס"ק ט"ו, בשם הפרי מגדים (משבצות זהב ס"ק ב). לדבריהם צריך גם לברך מיד. וכך משמע קצת בדברי הרמ"א בסעיף ח', שמניח תפילין באמצע ברכת גאל ישראל. ואין זו ראייה גמורה, כי שם אינו יכול להמתין עד סוף הברכה, שהלא אין להפסיק כלל בין גאולה לתפילה.

7. שכך מפורש בדברי השולחן ערוך, והרמ"א לא חלק עליו. וכן נראה מנושאי הכלים שלא העירו. ובעצה זו יהיה עטור בתפילין מיד, וגם לא יפסיק באמצע.

8. כף החיים אות ט"ו.

9. על פי ט"ז כאן (ס"ק ב), הובא גם במשנה ברורה ס"ק ט"ז. ולדעת המחבר יש לומר שכיוון שיש מצווה להתעטף בציצית בזמן התפילה – הדבר אינו שונה ממצות תפילין. וגם המחבר מודה לעצם חילוק זה בין תפילין לטלית, בנוגע ללבישתם בין גאולה לתפילה (כפי שיתבאר בהמשך בסעיף ח').

פעיף ג

לְקַדִּישׁ וּלְקַדוּשָׁה וּלְבָרְכוּ, מִפְּסִיק אֲפִילוּ בְּאַמְצַע הַפְּסוּק (יא). וְכֵן
 יִסְמַח וְרַבְּנֵי יוֹנָה וְהָרָא"שׁ וְרֹב הַמְּפָרְשִׁים.

שולחן ערוך כפשוטו

וברכותיה בין הפרקים רק לברכת תפילין, ואילו על הטלית יברך לאחר תפילת העמידה. הספרדים לעומתם נוהגים כדברי המחבר, שמפסיקים בין הפרקים גם לברכת טלית¹⁰.

(יא) אפילו באמצע הפסוק – אין מפסיקים בתפילה כדי לענות "אמן" על סתם ברכה, שכיוון שעסוק בשבחו של מקום, לא יפסיק לשבח אחר. ומלמדנו כאן המחבר שמפסיקים לברכו, לקדיש ולקדושה, שקדושתם גדולה והם אינם נאמרים אלא במניין, ולא יפרוש בהם מהציבור.

בקדיש עונה לחמשת ה"אמנים" שבחלקו הראשון (הנקרא "חצי קדיש")¹¹, מפני שזה עיקר הקדיש. ולנוסח אשכנז עונים רק "אמן יהא שמיה רבה" עד "עלמא", ואמן שלאחר "דאמירן בעלמא" (מ"ב ס"ק ז). בקדושה מפסיק רק לפסוקי הקדושה: "קדוש קדוש" ו"ברוך כבוד". נחלקו אחרונים האם יפסיק גם לפסוק "ימלך", ונראה שבקריאת שמע וברכותיה לא יפסיק לפסוק זה, אולם בפסוקי דזמרה יפסיק, כי פסוק זה הוא חלק מהפסוקים המזמרים לה', ואינו נחשב להפסק. ואינו אומר את פיוטי הקדושה המקשרים בין הפסוקים (כ"נקדישך" ו"לעומתם" וכיו"ב).

אם נזדמנה לו ברכה עוברת, כברכת הרעמים, שלא יוכל לברכה אחר כך – נראה שלא יברך¹². וברכת "אשר יצר" לא יברך, אלא ימתין עד אחר תפילת

10. אמנם בכף החיים (אות יד) הכריע כדברי הרמ"א, משום שאין הפסד בדחיית הברכה על הטלית. אולם כמחבר כתב הרב "ילקוט יוסף" (עמ' קיח). ונראים דבריו, כי כאן אין חשש ברכה לבטלה, שהלא גם אם אנו פוסקים שאין להפסיק – אם הפסיק ברכתו ברכה, וימשיך קריאתו.

11. ראה פירוטם בדברינו בסימן נ"ו ס"ק ט. והספרדים עונים כדרכם, ולא משמיטים המילה "יתברך" כמנהג האשכנזים.

12. בשאלה זו נתחבטו האחרונים, זה אומר בכה וזה אומר בכה. ראה דברינו בכרך הקודם סימן נ"א ס"ק ו' והערה 7 שם, שדעת המג"א לברך ודעת כף החיים שאין לברך. והכרענו שם שאין לברך, כדעת כף החיים ואחרונים רבים, משום שנראה שדעת המחבר והרמ"א היא שאין להפסיק אלא לדבר שבקדושה. כעת ראיתי בשו"ת יביע אומר חלק ח' (או"ח סימן ו' סוף אות ג) ראייה שעל פיה סובר המחבר שחייב להפסיק, מפסיקתו בסעיף הקודם שיש להפסיק לברך על הטלית,

למודים, אבל לא יאמר אלא תיבת 'מודים' בלבד (יב). הגה: וכן בברכו לא יאמר 'יתברך וישתבח' כו' (יג) (כ"י בשם אבודרהם). וי"א דאמן שעונין אחר ברכת האל הקדוש ואחר שומע תפלה יש לו דין קדושה, ויוכל לענות אותם בקריאת שמע (טור בשם סמ"ק), וכן עיקר (יד). ולכל הני מילי פוסקים, מכל שכן באומר תחנונים (טו) (תשובת הרשב"א).

שולחן ערוך כפשוטו

העמידה¹³.

(יב) תיבת 'מודים' בלבד – ואף שוחה באמירתה, משום שאין לו לפרוש מן הציבור בעת שכולם שוחים ומודים לה'. הסכמת האחרונים (משנה ברורה, כף החיים והבן איש חי) בעניין זה היא לומר את שלוש המילים "מודים אנחנו לך", ולדעתם אין כאן רק חשש פרישה מהציבור, אלא ישנה חשיבות בעצם אמירת מילים אלה.

(יג) 'יתברך וישתבח' וכו' – אמירה זו התבארה בדברי הרמ"א בסימן נ"ז. וגם לשיטת הרמ"א תוספת זו אינה מעיקר הענייה לברכו.

(יד) וכן עיקר – כי ברכת "האל הקדוש" חותמת את שלוש הברכות הראשונות, שהן כיחידה אחת, ושל "שומע תפילה" חותמת את הברכות האמצעיות. לכן עניות אלו חשובות יותר, ולדעת הרמ"א מותרות באמצע הפרק. ואין זו דעת המחבר.

(טו) באומר תחנונים – מדובר בתחנונים הנאמרים בסוף תפילת העמידה קודם שעוקר רגליו, שמעמדם מורכב: מחד גיסא הוא עדיין עומד לפני ה', שהרי לא עקר רגליו, ומאידך גיסא הם אינם מעיקר תפילת העמידה. ומבאר הרמ"א שדין ההפסקה בהם כדין ההפסקה בקריאת שמע ובברכותיה.

אף שאין חובה גמורה להיות לבוש בטלית בעת התפילה (כפי שכתבנו בס"ק י'); וקל וחומר לברכה עוברת. אמנם גם ראייה זו אפשר לדחות, ששמא שונה טלית, שהיא צורך התפילה. לכן למעשה מידי ספק לא יצאנו, ובמקום מחלוקת "שב ואל תעשה עדיף". וה' יצילני משגיאות.

13. מ"ב סוף ס"ק כג.

פעיף ד

כהן שהיה קורא קריאת שמע וקראוהו לקרות בתורה (טז) – ניש מי שאומר שמפסיק (יז), ויש מי שאומר שאינו מפסיק (יח), והלכה כדבריו (יט).

^נבעל המנהיג. ^פהרשב"א בתשובה.

שולחן ערוך כפשוטו

(טז) לקרות בתורה – כלומר לעלות לתורה. ולא דווקא כהן, הוא הדין לישראל¹⁴.

(יז) שמפסיק – משום שאם מפסיקים לכבוד הבריות, כל שכן שצריך להפסיק לכבוד התורה. ואם לא יעלה יראה כאילו מזלזל בה.

(יח) שאינו מפסיק – משום שאחר יכול לעלות, ולכן אין כאן חשש לכבוד התורה. וכאמור, לשיטה זו אפילו אם אין שם כהן אלא הוא – לא יעלה¹⁵.

(יט) והלכה כדבריו – וכך נוהגים הספרדים. מכך שהרמ"א לא העיר כלום משמע שגם הוא סובר שלא יעלה, אולם למעשה הסכמת הפוסקים האחרונים האשכנזים שיפסיק ויעלה¹⁶. ויש שרוצים להתיר דווקא בבין הפרקים, אולם המשנה ברורה כתב שהמנהג להפסיק אפילו באמצע הפרק. לכתחילה ישתדלו להיזהר ולא לקוראו, מכיוון שסוף דעת המחבר והרמ"א היא שלא יעלה. ואם בכל זאת קראוהו ועלה, ישתדל להגיע לבין הפרקים עד שיעלה, ורק יקשיב לקורא ולא יאמר עמו. ולגבי הקורא בתורה כתב המשנה ברורה (ס"ק כ"ו): "אם ספר התורה מונח על השולחן ואין להם מי שיוכל לקרות בה... יכול להפסיק מפני כבוד התורה"¹⁷.

14. ונקט "כהן" לחדש שלדעה השנייה אינו מפסיק אפילו אם אין שם כהן אחר. ראה משנה ברורה ס"ק כ"ה.

15. שכיוון שעסוק במצווה אחרת, אין כאן את החובה הרגילה לקרותו ראשון (הגלמדת מ"קידשת"). וכן אין חשש שיחשיבו אותו כפסול, כיוון שניכר שעסוק בקריאת שמע.

16. זו הסכמת הט"ז, המג"א, המשנה ברורה וערוך השולחן.

17. וכן פסק הילקוט יוסף (ח"ב עמוד מ"ה).

סעיף ה

'ואלו הן בין הפרקים: בין ברכה ראשונה לשניה; בין שניה לשמע; בין שמע לזהיה אם שמוע; בין זהיה אם שמוע לויאמר. אבל בין ויאמר לאמת ויציב לא יפסיק (ב), 'שלא להפסיק בין ה' לאמת (כא), אלא יאמר: 'אני ה' א-להיכם אמת', ואז יפסיק כדין באמצע הפרק.

ל'ברכות י"ג ע"א. י"שם י"ד ע"א.

סעיף ו

'אם פסק מפני היראה או הכבוד אחר שאמר 'אמת' (כב), או שסיים קודם החזון וסמך 'ה' א-להיכם' עם 'אמת' וממתין שיתחיל החזון ושיאמר עמו - אינו צריך לחזור ולומר פעם אחרת 'אמת' (כג).

ל'ברכות י"ד ע"ב וכרבא.

שולחן ערוך כפשוטו

(כ) לא יפסיק - לפני המילה "אמת" לא יפסיק כלל, אפילו לדברים המותרים בתוך הפרק.

(כא) בין ה' לאמת - הפרשה האחרונה של קריאת שמע מסתיימת במילים "אני ה' א-להיכם", והברכה הסמוכה לאחריה מתחילה במילה "אמת". ואף שהמילים באות מתפילות שונות, הראשונה היא חלק מקריאת שמע והשנייה מברכותיה, הן מהוות יחד צירוף מספר ירמיהו (י', י), שנאמר בו ברצף "ה' א-להים אמת"; וקבעו חכמים שיש לצרף את המילה "אמת" לסוף קריאת שמע, ולומר בסופה "ה' א-להיכם אמת", וזאת משום שחותמו של הקב"ה אמת, וראוי בפרשיות העוסקות ביסודות האמונה לסיים ולהכריז בקול שהקב"ה הוא האמת המוחלטת בעולם.

(כב) שאמר 'אמת' - דבר המותר לעשות, כפי שראינו בסעיף הקודם.

(כג) פעם אחרת 'אמת' - כיוון שהמילה "אמת" פותחת את הברכה שלאחר קריאת שמע, היה מקום לחשוב שאם הפסיק או שהה אחריה, אפילו בהיתר, עליו לחזור על המילה "אמת", כדי לצרף אותה גם להמשך. אולם השולחן

פעיף ז

מ"אינו אומר אמן אחר גאל ישראל, משום דהוי הפסק (נד). הגה: ויש אומרים דענין אמן, וכן נוהגין לענות אחר השליח ציבור אמן (כה). אבל אם מ"לדעת ר"מ בפרק א' מהלכות ברכות, ועל פי הזהר.

שולחן ערוך כפשוטו

ערוך פוסק שאין לחזור עליה, ואין לומר את המילה "אמת" פעמיים¹⁸.
(נד) הפסק – לשיטת המחבר יש לענות אמן בסוף כל מקבץ של ברכות, אפילו כשמתפלל ביחידות¹⁹; כאן, באופן מיוחד, פוסק המחבר שלאחר ברכות קריאת שמע של שחרית אין לומר אמן, מפני שיש לסמוך גאולה לתפילה²⁰.
 דין סמיכת הגאולה לתפילה יתבאר בסעיף הבא.
(כה) אמן – לדעה זו אין בכך הפסק, כיוון שה"אמן" נחשב כחלק מהברכה. וצריך להיזהר לסיים קצת לפני שליח הציבור כדי שלא ייחשב כעונה אחרי ברכת עצמו. מצד שני אין למהר לסיים הרבה לפני החזן, משום שאז חייב להתחיל מיד את תפילת העמידה²¹. ומציע המשנה ברורה שיסיים "גאל ישראל" יחד עם שליח הציבור, ואז לא יצטרך לענות אמן²².

18. מנהג רוב הספרדים הוא שהחזן מסיים "אני ה' אלהיכם", והקהל עונה "אמת", וחוזר החזן ואומר "ה' אלהיכם אמת". וגם למנהג זה אין לומר את המילה "אמת" פעמיים (וראה כף החיים ס"א, יב).

19. כפי שיבואר בתחילת סימן רט"ו. וראה סימן נ"א סעיף ג (על ברכת "ישתבח"), ובדברינו שם.

20. כתב הבית יוסף שעל פי הזהר גם אמירת "אמן" מהווה הפסק בין גאולה לתפילה.

21. כתבנו "קצת", כי מיד אחרי שמסיים "גאל ישראל" צריך להתחיל את העמידה. וכתבו האחרונים שאין לקיים את העצה של המג"א שימתין ב"צור ישראל", כי אז אינו יכול לענות אמן. והסיכום לנוהגים כדעת הרמ"א: אם סיים הרבה לפני שליח הציבור – יתחיל בעמידה, ולא יענה אמן. אם סיים קצת לפני שליח הציבור – יענה אמן. ואם סיים יחד עם השליח הציבור – לא יענה אמן.

22. המגן אברהם (ס"ק י"א. והביאו משנה ברורה ס"ק ל"ה) מציע "לכוון לסיים עם הש"ץ", כדי לפטור את עצמו מהמחלוקת. ונראה שאין זו דעת הרמ"א, שכתב במפורש שנוהגים לענות אמן. יש שליחי ציבור הנוהגים לסיים את הברכה בשקט, כדי לפטור את הציבור מדילמה זו. בעצה זו צידד הרב נבנצל בהערותיו על המשנה ברורה, וכתב שאינו מבין את רבו הרב שלמה זלמן אוירבך, שהתנגד לה. ואני בעניי דווקא מבין את דעת הגרש"ז אוירבך זצ"ל, שאין לחזן להעלים את גאולת ישראל, ואין לעשות מעשה להיפטר מן האמן, אחרי שהרמ"א פסק שיש לאמרו (ועיין בספר "פסקי הלכות" הערה 86, שמביא פוסקים רבים המתנגדים להצעה זו). ורק הפוסקים על פי

התפלל לבד אין עונין אמן, כדלקמן סימן רט"ו (כו) (טור).

סעיף ח

יצריך לסמוך גאולה לתפילה, ולא יפסיק לאחר שאמר 'גאל ישראל' (כז); ^פרק אם אירעו אונם שלא הניח תפילין ונזדמנו לו בין גאולה לתפלה מניח אז (כח). ^טולא יברך עליהם עד אחר שיתפלל; ^פאבל טלית לא יניח אז (כט). ואם עד שלא אמר 'גאל ישראל' ברכות ט' ע"ב. ^פשם י"ד ע"ב. ^טשם בתוספות בשם ר' משה מקוצי. ^פבית יוסף.

שולחן ערוך כפשוטו

(כו) סימן רט"ו – ושם מבאר הרמ"א שאין לענות אמן על ברכות עצמו.
(כז) גאל ישראל – אמרו חכמים שמצווה לסמוך גאולה לתפילה, היינו שמיד לאחר הברכה שלאחר קריאת שמע, החותמת "ברוך אתה ה' גאל ישראל", יש להתחיל בתפילת העמידה, ואין להפסיק ביניהן כלל. סמיכות זו מבטאת שגם לאחר שהקב"ה גואל אותנו, אנו איננו שוכחים שאנו תלויים בו בכל רגע, ולכן מיד אנו מבקשים עזרתו ומתפללים.
(כח) מניח אז – החובה היא להניח תפילין לכל הפחות לקריאת שמע ולתפילה (כפי שראינו בסימן כ"ה סעיף ד), ולכן ההנחה היא צורך התפילה, ואינה הפסק. אך לא יברך עד אחר שיתפלל, כי הרי "ברכות אינן מעכבות"²³. וזו ראייה נוספת לחשיבות הנחת התפילין בזמן תפילת העמידה²⁴.
(כט) לא יניח אז – כיוון שכפי שראינו (בס"ק י'), חובת הציצית (בניגוד לתפילין) קיימת רק כששובש בגד של ארבע כנפות. ואף שלכתחילה יש

המחבר לא יענו כאן אמן. ואי אפשר לצאת ידי כל הדעות, ומדוע נפסיד עניית אמן שיש עלינו לענות לדעת חלק מן הפוסקים? וכאמור יש סברה בדבר, והיא שאמן זה הוא חלק מהברכה (כפי שמובא בגמרא לגבי אמירת ברכת "השכיבנו", הנחשבת כ"גאולה אריכתא", כך גם האמן הוא חלק מברכת הגאולה).

23. כך בירושלמי (ברכות פ"ב ריש ה"א) לעניין ברכות קריאת שמע, ומשם למדו הפוסקים שכל ברכות המצוות אינן מעכבות את עשיית המצווה, וגם אם לא בירך – יצא ידי חובה. וכן משמע מהבבלי ברכות דף טו ע"א: "וברכה דרבנן, ולא בברכה תליא מילתא".

24. וכפי שראינו בסימן כ"ה סעיף ח', יש שלמדו מכך שתפילה בתפילין חשובה מאשר תפילה במניין (מ"ב ס"ק לח בשם המ"א ס"ק יב; וכף החיים אות לד).

נזדמנו לו טלית ותפילין – מניחם, ולא יברך עליהם עד אחר תפילה (ל). הגה: ויש אומרים שקודם גאל ישראל יברך על התפילין, והכי נהוג (לא) (תוספות, ומרדכי, והגהות מיימוני פ"ג מהלכות קריאת שמע).

סעיף ט

²³ אין לענות קדיש וקדושה בין גאולה לתפילה. ²⁴ וכיצד עושה, ממתין ב'שירה חדשה' כדי לענות (לב).
²⁵ תוספות שם בדף י"ג ע"ב, והמרדכי שם. ²⁶ מהרי"ק בסימן מ"ב בשם רבנו תם.

שולחן ערוך כפשוטו

להתעטף בטלית לתפילה – אין זה חיוב גמור, ולכן אין להפסיק בין גאולה לתפילה לעיטוף בטלית.

(ל) עד אחר התפילה – כלומר שיניח טלית ותפילין באמצע ברכת קריאת שמע, ולאחר תפילת העמידה ימשמש בהן ויברך עליהן.

(לא) והכי נהוג – לשיטה זו, כיוון שחובה להניח תפילין בעבור תפילת העמידה, הרי שהברכה המלווה את ההנחה היא חלק מהחובה, ומותרת באמצע הפרק (וכאמור, טלית אינה חובה גמורה, ולכן עליה לא יברך). ראינו סברה זו ברמ"א גם לגבי עניית אמן אחר גאל ישראל, שלשיטתו דברים אלו נחשבים כצורכי התפילה, ואינם הפסק²⁵.

(לב) כדי לענות – סעיף זה עוסק באדם שהגיע באיחור לתפילה, או שמתפלל לאט יותר מהציבור, ורואה שאם יתחיל את תפילת העמידה לא יספיק לענות לקדיש או לקדושה. במקרה כזה לא ימתין בסוף הברכה, שהלא אין להפסיק בין גאולה לתפילה, אלא ימתין לפני כן, באמצע ברכת הגאולה. וכיוון שהחתימה צריכה להיות המשך של הברכה, כותב המחבר שלכתחילה לא יפסיק ממש לפני החתימה, אלא מעט קודם, לפני המילים "שירה חדשה". ואם

25. המשנה ברורה (ס"ק מ"ז) כותב שבמקרה זה יברך רק ברכה אחת, כמנהג הספרדים (כפי שראינו בסימן כ"ה סוף סעיף ה'), ולא יאמר "ברוך שם כבוד מלכותו". ערוך השולחן (סעיף ט"ז) כתב שהמנהג שלא לברך כלל, כדעת המחבר. אולם דעת הרמ"א בדרכי משה היא חד משמעית, שצריך לברך, ומקורו בטור, בתוספות ובעוד ראשונים. ומלשוננו: "ואיך נניח דברי הפוסקים שכתבו בהדיא לברך אתפילין, ונתפוס דחיית הר"ם". וכן הט"ז והמג"א לא העירו כלום, ומשמע שמסכימים עם פסק הרמ"א כפשוטו, שמוניח תפילין בברכותיהן כדרכו. ונראה להלכה שהסומך על פשטות דברי הרמ"א לא הפסיד.

סעיף י

יכל מי שלא אמר 'אמת ויציב' שחרית (לג), ו'אמת ואמונה' ערבית (לד), לא יצא ידי חובת המצוה כתקנה (לה). הגה: מי שהוא אנוס ודחוק ואין לו פנאי להתפלל מיד אחר קריאת שמע, יקרא קריאת שמע עד 'אמת', וימתין לומר שאר הברכות עד שיתפלל, שאז יאמר ויציב ונכון יברכות י"ב ע"א לפירוש הטור.

שולחן ערוך כפשוטו

המתין לפני החתימה, מציעים האחרונים שלאחר הקדיש או הקדושה יחזור ויתחיל מ"שירה חדשה"²⁶.

(לג) שחרית – בברכה זו אנו מצהירים על אמונתנו בגאולת ישראל ממצרים, ועל כך שהקב"ה הוא הגואל אותנו מכל הצרות בכל הזמנים. אמונה זו יציבה, משום שהיא מבוססת על עובדות העבר, ועל כן היא פותחת במילים "אמת ויציב".

(לד) ערבית – גם בתפילת ערבית ברכה זו עוסקת בגאולת ישראל ממצרים ובהכרה שבכל ההיסטוריה הקב"ה מגן על ישראל. הלילה נמשל לתקופת הגלות והצרות, ולכן הברכה שלאחר קריאת שמע של ערבית פותחת במילה "אמונה", להדגשת אמונתנו בהמשך הגאולה גם בזמן הצרות.

באמירת ברכות אלו אנו מקיימים את המצווה לזכור את יציאת מצרים ביום ובלילה. ואף שכבר הזכרנו בקצרה את המילים "אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים" בפרשת ציצית, יש להדגיש את הקשר ההדוק והנצחי שבין ה' לעמו.

(לה) כתקנה – קריאת שלוש הפרשיות היא עיקר מצות קריאת שמע. חכמים הוסיפו ותיקנו גם ברכות לפני ולאחריה, והקורא ללא הברכות לא קיים מצות חכמים כתקנה²⁷.

26. משנה ברורה ס"ק נ"ב בשם מאמר מרדכי.

27. אולם מדאורייתא יצא ידי חובתו. ראה סימן ס' סעיף ב, וראה למעלה הערה 23. וצריך לעיין מדוע אמרו זאת על הברכה האחרונה ולא על הברכות הראשונות, שהלא גם בהן מי שלא אמרן יצא, אף שלא התפלל כתקנת חכמים. וייתכן שאי אמירת ברכת "גאל ישראל" חמורה יותר, והדבר פוגם לא רק בברכה שלא נאמרה, אלא אף במצות קריאת שמע עצמה, כי ברכה זו היא הרחבה של זכרון יציאת מצרים, הנאמר בקיצור בפרשת ציצית.

וכו' ויתפלל, כדי שיסמוך גאולה לתפילה (לו) (ב"י בשם רוקח סי' שכ"א).

שולחן ערוך כפשוטו

(לו) גאולה לתפילה – לכתחילה יש להתפלל ברצף מ"ברוך שאמר" עד סוף התחנונים²⁸. ובוודאי שמתחילת ברכות קריאת שמע עד לאחר העמידה אין להפסיק, ויש לסמוך גאולה לתפילה. אולם יש לדון מה יעשה אנוס שאינו מספיק לומר את הכול ברצף, היכן עדיף שיפסיק: האם לאחר ברכת "גאל ישראל", ויתפלל בנפרד קריאת שמע וברכותיה ובנפרד את העמידה, או שיפסיק לאחר קריאת שמע, ואחר כך ימשיך מ"אמת ויציב", כדי לא להפסיק בין גאולה לתפילה. הרמ"א פסק שיש לנהוג כאפשרות השנייה, כיוון שסמיכות גאולה לתפילה חשובה יותר. המפרשים תמחו על פסק זה של הרמ"א, מכיוון שאם אין לו זמן, העצה היא שיקרא תחילה קריאת שמע לבדה, ואם יהיה לו פנאי בהמשך – יקרא שוב קריאת שמע, הפעם עם הברכות, ויתפלל (כפי שהתבאר בסימן ס' סעיף ב). לכן למעשה דחו אותם אחרונים את דברי הרמ"א מהלכה²⁹.

28. כפי שהתבאר בסימן נ"א סעיף ד. ונראה שגם "קדושה דסדרא" ("אשרי" ו"ובא לציון") שייכת לעיקר התפילה, שהלא אנו אומרים אותה לפני קדיש "תתקבל צלותהון", שנאמר כסיום לתפילת העמידה.

29. כך כתבו הגר"א והמגן אברהם. הפרי מגדים (אשל אברהם ס"ק טו) מסביר שהדיון כאן הוא באונס שאירע אחרי שקרא את שמע, ואמנם יש לו עדיין פנאי לסיים את ברכת הגאולה, אולם לא את העמידה. להלכה דברי הפרי מגדים ברורים, אולם קשה לומר שזו כוונת הרמ"א, ואכן הגר"א והמג"א לא הבינו כך את הרמ"א, והקשו על הפמ"ג.

המגן אברהם הביא ראייה מסימן ס' סעיף ב שמי שאין לו פנאי יקרא קריאת שמע בלבד, ומאוחר יותר כשיתפנה יקרא קריאת שמע בברכותיה יחד עם תפילת העמידה, ודחה את דברי הרמ"א כאן. ולעניות דעתי נראה ששם מדבר השו"ע על מי שכבר קרא קריאת שמע בלא ברכותיה מסיבה זו או אחרת, והוא פוסק שהדבר אינו מונע ממנו לחזור על ברכות קריאת שמע; לעומתו הרמ"א כאן עוסק בשאלה כיצד ינהג מראש מי שאין זמנו בידו. הרמ"א מבסס את דבריו על כך שאף שבדיעבד מותר לומר ברכות קריאת שמע עד סוף שעה רביעית, לכתחילה יש לאמרו בעונת קריאת שמע, שהיא עד סוף שעה שלישית; אולם זמן תפילת העמידה לכתחילה הוא עד סוף שעה רביעית, ואפשר ממילא שהתפילה תתאחר. מכאן פוסק הרמ"א שיש להשתדל לברך כמה שיותר ברכות בזמן קריאת שמע, אבל יש גם לסמוך גאולה לתפילה, ולכן מכריע שיאמר בעונתן את שתי הברכות הראשונות ואת קריאת שמע, ואילו את הברכה האחרונה יסמוך לתפילת העמידה כשיתפנה לפני סוף שעה רביעית. להלכה נראה לנהוג כהסכמת האחרונים, שלא יברך כלל את הברכות עד שיוכל לומר אותן יחד עם קריאת שמע ותפילת העמידה.

סימן ס"ז

דין ספק אם קרא קריאת שמע, ובו סעיף אחד.

סעיף א

^אספק אם קרא קריאת שמע – חוזר וקורא (א), ומברך לפנייה ולאחריה (ב). ^באבל אם יודע שקראה, אלא שמסופק אם ברך לפנייה ולאחריה – אינו חוזר ומברך (ג).

^אברכות כ"א ע"א וכו' אליעזר. הרי"ף, והרמב"ם בפרק ב' מהלכות קריאת שמע, י"שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **חוזר וקורא** – כבר ראינו שקריאת שמע היא מצווה מן התורה, וכשאדם מסופק האם קיים מצווה מהתורה – הרי הוא חוזר ומקיימה. וכל שלוש הפרשיות נגזרות אחרי הפסוק הראשון, שהוא עיקר החיוב מן התורה, ולכן יקרא את כולן.

(ב) **לפניה ולאחריה** – בשאר המצוות, המסופק אם קיים מצווה ולכן מקיימה שנית מספק לא יברך עליה, משום "ספק ברכות להקל". לעומתן ברכות קריאת שמע, על אף שהן מדברי חכמים, הרי הן נגזרות אחרי קריאת שמע משום שאין אלו כשאר ברכות המצוות (ואף לשונן אינה "אשר קדשנו במצוותיו"), אלא מדובר בברכות שהן חלק מהתפילה, שחכמים תיקנו שילוו את קריאת שמע. לכן כשעליו לחזור ולומר קריאת שמע – יקרא את כל היחידה כתיקונה¹.

(ג) **אינו חוזר ומברך** – כיוון שחיוב הברכות הוא מדרבנן, וכשמסופק אם קיים חובה מדרבנן – אינו חוזר אם יש חשש ברכה לבטלה. וכתבו הפוסקים² שחיוב

1. כך ביאר הרשב"א (בשו"ת ח"א סימן ש"כ) בדברי הרמב"ם (הלכות קריאת שמע ב', יג), וכן כתב הבית יוסף. ובפירוש זה מתורץ מדוע הדין כאן שונה משאר המצוות מהתורה, שבהן המסופק אם קיים – יחזור על המצווה בלי ברכה. שכאן הקריאה וברכותיה הן עניין אחד, ויסודות האמונה נמצאים בכל חלקי המצווה, ולכן הכול נחשב ליחידה אחת. ועל אף האמור, אם ברור לו שאמר את הברכות – אינו חוזר עליהן (עיין ערוך השולחן כאן).

2. מ"ב ס"ק ד'.

הזכרת יציאת מצרים הוא מהתורה, ולכן אם מסופק אם הזכיר יציאת מצרים³ – יקרא שוב את פרשת ציצית, או את ברכת "אמת ויציב" בלא החתימה.

3. כלומר שחושש שדילג גם על פרשת ציצית וגם על ברכת "גואל ישראל".

סימן ס"ח

דין הפסק בפיוטים, ובו סעיף אחד.

הפיוטים הם שירים שכתבו חכמים גדולים בזמן הגאונים והראשונים במטרה לייפות את התפילה ולחזק את האמונה על ידי שירה דתית. בסימן זה דנים המחבר והרמ"א האם מותר לאמרם בברכות קריאת שמע.

סעיף א

^איש מקומות שמפסיקים בברכות קריאת שמע לומר פיוטים, ונכון למנוע מלאמרם, משום דהוי הפסק (א). הגה: ויש אומרים דאין איסור^אתשובת הרמ"ה, ור"מ בפרק א' מהלכות קריאת שמע, והטור בשם אביו הרא"ש.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **משום דהוי הפסק** – הוספה לתפילה נחשבת להפסק. ואף שהפיוטים הם מעניין התפילה, אין זה הנוסח שקבעו חכמים¹, וכידוע אין לשנות ממטבע שטבעו חכמים. המחבר נקט לשון "נכון למנוע מלאמרם" ולא כתב שאסור לאמרם, כי יש הנוהגים לאמרם, ויש להם על מי לסמוך. יש החוששים להפסק בתפילה, ולכן מחמירים ואוסרים לחזור בשירה על קטע אחד כמה פעמים². ונראה שאין למחות בנוהגים כך, כי אפילו לדברי האומרים שאין לומר פיוטים, הרי זה בגלל שזו תוספת על מה שתיקנו חכמים; אבל שירה כזו אינה מוסיפה מילים חדשות, אלא חוזרת עליהן מתוך התלהבות ודבקות, ויש מקום ללמד על הנוהגים כך זכות³. ובדיעבד ודאי שיצא, שהלא אפילו אם שינה מילה בתוך הברכה – יצא בדיעבד⁴.

1. ועוד, שאמירתם מאריכה את התפילה, ועלולה לגרום לאנשים לדבר. וכפי שראינו (בסימן נ"ג סעיף יא) שאין לשליח ציבור להאריך בניגונים יתר על המידה משום טורח הציבור.

2. עיין, למשל, אגרות משה או"ח ח"ב סימן כב, ויביע אומר ח"ו סימן ז' מאות ד.

3. ואמנם יש פוסקים שאסרו (ראה בהערה הקודמת). וגם לדברינו יש להקפיד לשמור על משמעות המשפט, ולכן אין לשיר קטעי תפילה המפסיקים היכן שאין להפסיק או מחברים היכן שצריך להפסיק.

4. מ"ב ס"ק א'.

בדבר (הרא"ש ס"פ אין עומדין והרשב"א והטור), וכן נוהגין בכל המקומות לאמרם (ב), והמיקל ואינו אומרם לא הפסיד (ג). ומכל מקום לא יעסוק בשום דבר (ד), אפילו בדברי תורה אסור להפסיק ולעסוק כל זמן שהצבור אומר פיוטים (ה), כל שכן שאסור לדבר שום שיחה בטילה (מהרי"ל וד"מ). ומכל מקום מי שלומד על ידי הרהור, שרואה בספר ומהרהר - לית ביה איסורא, דהרהור לאו כדיבור דמי, אלא שמתוך כך יבואו לדבר ויבואו לידי הפסק. ועל כן אין לאדם לפרוש עצמו מהציבור במקום שנהגו לאמרם, ויאמר אותם עמהם (ו). ועיין לקמן סימן צ' (סעיף י').

שולחן ערוך כפשוטו

(ב) לאומרם - כך נהגו גדולי עולם בקהילות רבות, מתוך הבנה שהפיוטים נחשבים כחלק מהברכה. להלכה, לספרדים אין לומר את הפיוטים, ולאשכנזים אין איסור בדבר. יש קהילות ספרדיות רבות שנוהגות לאמרם, וכל אחד יכבד את מנהג המקום, ואין סיבה לבטל מנהג זה היכן שנהגו, שהלא גם המחבר לא שלל אותו מכל וכול, וגדול כוח המנהג. במקום חדש שאין בו מסורת מיוחדת ומתפלליו באים מקהילות שונות, היכן שנוהגים על פי נוסח עדות המזרח לא יאמרו את הפיוטים, ואם מדובר במקום שרובו אשכנזי מותר לאמרם.

(ג) לא הפסיד - כלומר שאדם הנמצא במקום שהציבור אומרם, אך הוא אינו רוצה לאמרם מחשש להפסק, יכול שלא לאמרם ואין בכך משום פרישה מן הציבור.

(ד) בשום דבר - אלא יהרהר בדברי תורה, וזאת כדי שלא ייראה שהוא פורש מהציבור.

(ה) אומר פיוטים - כוונתו להפסקה בדיבור. אבל בהרהור מותר, כפי שיבאר בהמשך.

(ו) עימהם - הרמ"א פסק תחילה שמעיקר הדין מותר למי שאינו רוצה לומר את הפיוטים להרהר בדברי תורה. אולם בסוף דבריו הוסיף שלמעשה אין לנהוג כך, שמא יהיה ניכר שהוא פורש מן הציבור, ודבר זה חמור מאמירת פיוטים באמצע ברכות קריאת שמע. ונראה שדין זה קיים גם בפסוקי דזמרה: מעיקר הדין אין להפסיק בפיוטים בין "ברוך שאמר" ל"ישתבח", אלא שהנוהגים לאמרם יש להם על מי לסמוך; וכל אחד ינהג כמנהג קהילתו.

סימן ס"ט

הפורם על שמע, ובו ב' סעיפים.

ישנן שתי סיבות להתפלל בציבור: א. משום שהתפילה בציבור נשמעת. וטעם זה מכוון במיוחד לתפילת העמידה, שאותה יש לומר יחד עם הציבור. ב. בשביל הדברים הנאמרים רק בציבור: "ברכו", אמן, קדיש וקדושה. סימן זה עוסק בקיום הטעם השני: באלו תנאים ניתן במניין של עשרה אנשים, שחלקם כבר התפללו, לומר "ברכו", קדיש וקדושה ולענות להם.

סעיף א

^אאם יש בני אדם שהתפללו כל אחד בפני עצמו ביחיד, ולא שמעו לא קדיש ולא קדושה, עומד אחד מהם ואומר קדיש וברכו וברכה ראשונה יוצר אור ולא יותר, וזה נקרא 'פורם על שמע', לשון חתיכה [כמו] פרוסה, שאין אומרים אלא קצת ממנה (א).
^אמגילה כ"ג ע"ב לפירוש הר"ן שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) קצת ממנה – הדוגמה הראשונה היא במקרה שהתאספו בבית הכנסת עשרה אנשים שכל אחד מהם כבר התפלל ביחידות, וכבר יצאו ידי חובת תפילה, אולם ברצונם לענות לברכו, לקדיש ולקדושה. המחבר כותב שיתחילו בחצי הקדיש שלאחר ישתבח (אולם ראינו בהלכות הקדיש¹ שהקדיש נאמר דווקא על התפילה שלפניו; לכן נראה שצריך לומר שלושה פסוקים לפני אמירת הקדיש), ואומרים 'ברכו' וברכה ראשונה של קריאת שמע. ראינו בעבר שישנה מחלוקת האם יחיד יכול לומר את פסוקי הקדושה שבברכה זו (בסימן נ"ט סעיף ג); לפיכך, את אמירת ברכת "יוצר אור" בפריסה על שמע יש להסביר לפי כל אחת מהדעות²: לסוברים שיחיד אינו אומר את פסוקי הקדושה שבברכה זו, אזי אותם יחידים

1. ראה סימן נ"ד סעיף ג' בדברי הרמ"א, ובדברינו בסימן נ"ה ס"ק א.

2. מוסבר על פי הבית יוסף.

הגה: ועכשיו לא נהגו לומר כל ברכת יוצר אור, אלא אומרים קדיש וברכו, והם עונים אחריו 'ברוך ה' וכו' (ב). יש אומרים שפורסין בקריאת שמע של ערבית כמו בשחרית (ג) (כל בו, וב"י בשם הר"ן), ולא נהגו כן משום דליכא קדיש קודם ברכו של ערבית (ד). ולאחר שסיימו ברכת יוצר אור, אומר אבות וגבורות וקדושה ו'אתה קדוש', וזה נקרא 'עובר לפני התיבה' (ה).³ ואין עושין דברים אלו בפחות מעשרה, משום דהוי³ שם במשנה.

שולחן ערוך כפשוטו

דילגו על כך בתפילתם הקודמת, ועליהם כעת לומר ברכה זו בשלמותה. לעומתם הסוברים שיחיד אומר את פסוקי הקדושה בברכת 'יוצר', יסבירו שתיקנו לומר ברכה זו מפני שאחרי שאמרו 'ברכו' יש לומר שבח חשוב לה, כדי שאמירת ברכו לא תיראה כשקרית.³ המשך דברי המחבר מובאים אחר דברי הרמ"א – אחר ברכת "יוצר אור" ממשיכים בתפילת העמידה ובקדושה,⁴ עד "הא־ל הקדוש".

(ב) 'ברוך ה' וכו' – כלומר שנוהגים שלא "לפרוס על שמע" באופן מלא, כדברי המחבר, אלא מסתפקים בקדיש ובברכו.⁵

(ג) כמו בשחרית – לשיטת הרמ"א, שמדובר רק על הוספת קדיש וברכו בסוף התפילה, מוסיפים זאת גם בערבית, כדי להוציא ידי חובה את המאחרים.

(ד) של ערבית – ולכן אין צורך להשלימו. למנהג הספרדים הנוהגים לומר קדיש לפני התפילה, חוזרים ואומרים בערבית קדיש וברכו בסופה, לטובת המאחרים. ואף אצל האשכנזים יש שנהגו לומר קדיש וברכו לאחר תפילת ערבית.

(ה) עובר לפני התיבה – כפי שראינו בס"ק א'. כיום נוהגים גם הספרדים

3. ואף שבעלייה לתורה מסתפקים אחר "ברכו בעניית "ברוך ה' המבורך", שונה הדבר ב"ברכו" של תפילה, שם בדרך כלל יש מהלך ארוך של תשבחות לה' יתברך, מה שאין כן בפורס על שמע.

4. ואין מסתפקים בקדושה שבברכת "יוצר", שרק מתארת את המלאכים המקדשים את השם.

5. לנוסח אשכנז, האומרים "עלינו לשבח" לפני שיר של יום, מוסיפים זאת בסוף התפילה ממש (מלבד בימים שקוראים בהם בתורה, כיוון שהמאחרים כבר ענו ל"ברכו" שבקריאת התורה). ולנוסח ספרד ועדות המזרח, האומרים "עלינו לשבח" בסוף, מוסיפים "ברכו" לפני "עלינו לשבח".

דברים שבקדושה. יוצריך לחזור אחר שישה שלא שמעו, דהיינו רוב העשרה. ⁷ואם אינם נמצאים, אפילו בשביל אחד שלא שמע – אומרים (ו). ואפילו מי ששמע יכול לפרום על שמע ולעבור לפני התיבה בשביל אותו שלא שמע, ⁸מכל מקום אם אותו שלא שמע בקי לפרום על שמע ולעבור לפני התיבה – מוטב שיפרום ויעבור לפני התיבה הוא, משיפרום ויעבור לפני התיבה אחר שכבר שמע (ז). הגה: ומי שעובר לפני התיבה ואמר שלוש הברכות הראשונות – ישלים יחסכת סופרים, ורמב"ם בפרק א' מהלכות תפילה. ⁹תלמידי רש"י בשמו, והאגור בשם סמ"ק, ורוקח, ומסכת סופרים. ¹⁰בית יוסף.

שולחן ערוך כפשוטו

לחשוש לדעה שהביא הרמ"א, ולא לומר שוב את ברכת 'יוצר אור', אלא להוסיף בסוף התפילה רק קדיש וברכו. ואם יש מי שלא התפלל במניין ורוצה להשלים גם קדושה – מתפלל ביחידות כרגיל עד תפילת העמידה, ואז אומר בקול את שלוש הברכות הראשונות בנוכחות עשרה, וכך יכול לומר קדושה. ואם עדיין נשארו עשרה בבית הכנסת – יכול לומר גם את שאר הקדישים. והוא הדין בתפילת ערבית⁶. ואם יש רוב מניין שלא התפלל, אפשר להתפלל תפילה רגילה, כלומר תפילה בלחש ולאחריה חזרת הש"ץ⁷.

(ו) אומרים – כלומר שאין לומר קדיש, קדושה וברכו שלא בנוכחות עשרה; ואמנם לכתחילה עדיף שמתוך העשרה יהיו רוב שלא יצאו ידי חובתם, אולם בדיעבד די אפילו באחד שעדיין לא שמע קדיש וקדושה, ומשלימים לו תשעה שכבר שמעו.

(ז) אחר שכבר שמע – המחבר הביא כמה דעות שנאמרו בראשונים לעניין הפריסה על שמע. וכבר אמרנו שכיום נהוג לומר רק ברכו וקדיש בסוף התפילה, שאותם אומרים בכל מקרה, אפילו אם אין מאחרים⁸.

6. מ"ב ס"ק ו. אמנם לשיטת המ"ב יכול לומר "קדיש תתקבל" רק אם יש רוב מניין שלא התפלל.

7. מ"ב ס"ק ח.

8. למרות האמור לעיל יש מקומות שנוהגים לומר את הקדיש הזה רק אם יש שם יתום או אדם אחר המחויב לומר קדיש על נפטר. ויש הנוהגים שאם אין יתום, שליח ציבור אומר קדיש זה וברכו.

כל התפלה ולא יפסיק, אף על פי שכבר התפלל (ח), אבל האחרים יכולין להפסיק אחר כך (ט). וכל שכן שאם לא התפלל הפורס והעובר לפני התיבה תחלה, שישלים תפלתו (י), אף על פי שיצטרך לקרות אחר כך קריאת שמע ולא יסמוך גאולה לתפלה (יא) (ב"י בשם מהר"י אבוהב). ואסור להפסיק בדברים אלו בין גאולה לתפלה או בקריאת שמע וברכותיה, ולכן אסור לשליח ציבור להפסיק בין קריאת שמע לתפלה או בקריאת שמע וברכותיה כדי לפרוס על שמע לאותן הבאים לבית הכנסת לאחר שהתפללו הקהל קדיש וברכו והתחיל בברכת יוצר אור. אבל בברכת ערבית שהיא רשות, יכול להפסיק להוציא אחרים ידי חובתם (יב). ומכל מקום איש אחר יכול לפרוס על שמע (יג) או להתפלל בעשרה כל התפלה (יד), אפילו באותו בית הכנסת שכבר התפללו,

שולחן ערוך כפשוטו

- (ח) שכבר התפלל** – שכיוון שאמר את הברכות הראשונות – עליו לומר את כל התפילה, שכולה חטיבה אחת. כיום אין נוהגים שיאמר זאת מי שכבר התפלל.
- (ט) להפסיק אחר כך** – האחרים יכולים לצאת לאחר ששמעו את שלוש הברכות הראשונות של העמידה, ואינם צריכים להמתין שהפורס על שמע יגמור את תפילת העמידה.
- (י) שישלים תפילתו** – שהלא עדיין לא יצא ידי חובת תפילת העמידה. וזאת על אף שטרם קרא את שמע, כפי שממשיך הרמ"א.
- (יא) גאולה לתפילה** – גם זה אינו נוהג כיום. וכיום המאחר בשחרית מקצר בתפילתו⁹, וכשמגיע לעמידה יאמר בקול רם את שלוש הברכות הראשונות, ואם יש לו עשרה עונים – יוכל לומר קדושה.
- (יב) ידי חובתם** – וכיום אין נוהגים להפסיק באמצע ערבית כדי לומר קדיש וברכו, וסומכים על הקדיש וברכו שייאמרו בסוף התפילה.
- (יג) לפרוס על שמע** – ולשיטת הרמ"א הכוונה לאמירת קדיש וברכו, בנוכחות עשרה.
- (יד) כל התפילה** – היינו שאדם שלא התפלל יכול לפתוח מניין נוסף.

9. יכול לדלג בפסוקי דזמרה כפי שפורט בסימן נ"ב: לדעת הרמ"א יאמר לפחות "ברוך שאמר", "אשרי" ו"ישתבח"; ולדעת המחבר גם "הללו א-ל בקדשו".

להוציא אחרים ידי חובתם (טו). רק שלא יעמוד החזן השני במקום שעמד הראשון, דזהו נראה גנאי לראשונים, דהוי כאילו לא יצאו בראשונה ידי חובתם (תשובת מהר"י מינץ סי' ט"ו). ונראה לי דוקא שעדיין הראשונים בבית הכנסת אלא שהשלימו סדרן, אבל אם יצאו הראשונים יוכל לעמוד החזן אף במקום שעמד הראשון (טז).

סעיף ב

¹סומא (יז), אף על פי שלא ראה מאורות מימיו, פורס על שמע ומברך 'יוצר המאורות', 'שהוא נהנה במאורות שרואין אחרים שיורוהו הדרך אשר ילך בה (יח).

¹מגילה כ"ד ע"א וכתנא קמא. ¹שם בגמרא ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(טו) **ידי חובתם** – ולא מענישים את המאחרים בכך שלא יוכלו להתפלל במניין.

(טז) **במקום שעמד הראשון** – תחילה הביא הרמ"א את איסור האחרונים לקיים מניין שני באותו מקום של המניין הראשון, ולאחר מכן הסביר שמדובר דוקא בזמן שהראשונים עדיין בבית הכנסת. וכיום לא חוששים לגנאי זה, מאחר שנהגו במקומות רבים לפתוח מניינים נוספים, וממילא אין בכך אמירה כלשהי על הראשונים. וכן נוהגים להתיר בקריאת התורה להוציא שוב את הספר ולקרוא למאחרים, ואין חוששים לגנאי או לפסול¹⁰. אמנם אם החבורה הראשונה נשארת ללמוד, כדאי ללכת לאולם אחר או לעמוד בפינה, כדי שלא להפריע ללומדים.

(יז) **סומא** – אדם עיוור חייב בכל המצוות, אלא שיש מספר מצוות נקודתיות שהוא אינו יכול לקיים, כמו קריאת התורה, שאינו יכול להוציא בה אחרים משום שאינו קורא מתוך הספר¹¹. ואומר לנו המחבר שהעיוור יכול לברך יוצר המאורות, וכן להוציא בה אחרים, אף שאינו רואה.

(יח) **אשר ילך בה** – ולשיטת הרמ"א שראינו לעיל, שהפורס על שמע אינו מברך "יוצר המאורות", קל וחומר שעיוור יכול לפרס על שמע.

¹⁰. ראה משנה ברורה ס"ק י"ח.

¹¹. שו"ע סימן קל"ט סוף סעיף ג.

סימן ע'

הפטורים מקריאת שמע, ובו ה' סעיפים.

בסימן זה אנו למדים על דינם של נשים, קטנים והעוסקים במצווה אחרת לגבי מצות קריאת שמע.

סעיף א

^אנשים ועבדים פטורים מקריאת שמע, מפני שהיא מצות עשה שהזמן גרמא (א), ^בונכון הוא ללמדן שיקבלו עליהן עול מלכות שמים. הגה: ושיקראו לפחות פסוק ראשון (ב) (כ"י בשם אוהל מועד).
^אברכות כ ע"א. ^באוהל מועד.

סעיף ב

קטנים פטורים; ^אלרבנו תם כשלא הגיעו לחינוך (ג), ^אולרש"י אפילו ^אברכות כ' בתוספות. ^אשם בפירוש רש"י.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **שהזמן גרמא** – מצות עשה שהזמן גרמה היא מצווה שיש לקיימה ביום מסוים או בשעה מסוימת (כגון נטילת לולב, תקיעת שופר, תפילין וציצית). הכלל הוא שנשים פטורות ממצוות עשה אלו. גם קריאת שמע היא מצות עשה שהזמן גרמה, שהלא קריאת שמע של שחרית זמנה בשלוש השעות הראשונות של היום, וקריאת שמע של ערבית זמנה בלילה.
(ב) **פסוק ראשון** – כיוון שעיקר קבלת מלכות שמים הוא בפסוק "שמע ישראל". ואף שנשים פטורות מהקריאה, הן אינן פטורות מקבלת עול מלכות שמים. ולקבלת עול מלכות שמים זו אין זמן מסוים.¹
(ג) **לחינוך** – המשנה בברכות (פ"ג מ"ג) פוטרת קטנים מקריאת שמע. להבנת רבנו תם פטור זה קיים רק לפני גיל חינוך, גיל שבו הם אינם מבינים מהי קבלת עול מלכות שמים. משהגיעו לגיל חינוך ישנו חיוב כללי מדרבנן לחנך

1. ולגבי דין נשים בפסוקי דזמרה, ברכות קריאת שמע ועמידה, עיין דברינו בסימן ק"ו סעיף א.

הגיעו לחינוך, מפני שאינו מצוי אצלו בזמן קריאת שמע בערב וישן הוא בבוקר (ד). וראוי לנהוג כרבנו תם (ה).

סעיף ג

^ההכונם את הבתולה פטור מקריאת שמע שלושה ימים אם לא עשה מעשה, מפני שהוא טרוד טרדת מצוה (ו). 'והני מילי בזמן הראשונים, אבל עכשיו, שגם שאר בני אדם אינם מכוונים כראוי, גם הכונם את הבתולה קורא. הגה: ועיין לקמן סי' צ"ט אם שיכור יקרא קריאת שמע.

^המשנה ברכות דף ט"ז. 'תוספות שם בסוף הפרק והר"ם מרוטנבורג.

שולחן ערוך כפשוטו

את הקטנים לקיום המצוות, ולכן יש לחנך את הקטנים לקרוא שמע ולקבל עול מלכות שמים.

(ד) **וישן הוא בבוקר** – רש"י מסכים שיש חיוב כללי לחנך את הקטנים למצוות, אולם הוא מסביר את הפטור במשנה גם כאשר הילד הגיע לגיל חינוך, בגלל מניעה מעשית לחנכו בזמן קריאת שמע.

(ה) **כרבנו תם** – כלומר לדאוג לכך שילדים מגיל חינוך יקראו שמע. ואם האב אינו נמצא בבית, כמציאות שמתאר רש"י, תדאג האם שהבן יקרא קריאת שמע, או שהאב ילמד את בנו בזמן אחר ויחנכו שיאמר קריאת שמע בעצמו בזמנה.

השולחן ערוך אינו כותב מה הוא גיל חינוך, משום שהדבר תלוי הן בילד והן במצווה, ואי אפשר לקבוע גיל אחיד לדבר².

(ו) **טרדת מצווה** – דין זה, הנזכר במשנה, הוא פלא גדול. הוא מבוסס על כלל חשוב "העוסק במצווה פטור מן המצווה"³, ומרחיבו לא רק לעוסק במצווה, אלא גם לטרוד במצווה. ולכאורה הדבר אינו מובן, שהלא הכוונה מעכבת רק בפסוק הראשון, ומדוע אין החתן יכול לכוון ליבו בפרק זמן קצר כזה? ועוד,

2. עיין משנה סוכה פ"ג מט"ו: "קטן היודע לנענע חייב בלולב".

3. כלל זה יבואר בסעיף הבא.

פעיף ד

¹היה עוסק בצרכי רבים והגיע זמן קריאת שמע – לא יפסיק, אלא יגמור עסקיהם, ויקרא אם נשאר עת לקרות (ז).

¹ירושלמי שם ח' ע"ד לפרוש ר"מ בפרק ב' מהלכות קריאת שמע.

שולחן ערוך כפשוטו

שלא מצאנו בחז"ל דוגמאות אחרות לטרדה, ודין זה מופיע בפירוש רק בחתן⁴. ונראה לי שחכמינו ז"ל רצו ללמד לנו ערך גדול. הנה מצות קריאת שמע היא מצווה גדולה וחשובה, וכוללת בתוכה קבלת עול מלכות שמים; וחששו חכמים שמרוב דבקותו בה' יתקשה האדם לראות בזיווג מצווה, אלא יראה בכך דבר גשמי וירוד. לכן אמרו חכמים דווקא על דבר זה: החתונה היא מצווה גדולה שיש לקיים, גדולה כל כך שאף טרדתה פוטרת מקריאת שמע.

(ז) **עת לקרות** – משום ש"העוסק במצווה פטור מן המצווה". ולמדו זאת חכמים מן הפסוק: "בשבתך בביתך – פרט לעוסק במצווה"⁵, כלומר שהחיוב הוא בזמן שעוסק בענייניו ביתו, ולא בזמן שעוסק בחפצי שמים. המשנה ברורה כותב (ס"ק י"ט) שיאמר לכל הפחות את הפסוק הראשון של קריאת שמע, שהוא דאורייתא לכל הדעות, ובזמן הקצר שאומרו אין הפרעה לעיסוק בצרכי ציבור⁶.

4. בגמרא (ברכות דף י"א ע"א) הקשו מדוע בטרדה זו פטור, ואם למשל טבעה ספינתו בים אינו פטור. ותרצו "התם טריד טרדה של מצוה". אולם עדיין קשה: אם כל הבעיה היא שאינו יכול לכוון, מה ההבדל בין טרדה של מצווה לשאינה של מצווה, הלא סוף סוף אינו יכול לכוון! לכן הסברנו שהדין הוא דווקא בחתן, ולא בטרוד במצווה אחרת.

5. סוכה דף כ"ה ע"א.

6. אולם אין בכך חובה, שהלא מהתורה חל עליו פטור "העוסק במצווה", שהעוסק במצווה אחת אינו מחויב במצווה אחרת. ואף אם עבר זמן הקריאה, טוב שיקרא את שלוש הפרשיות של קריאת שמע, כי לדעת הרמב"ם אפשר אפילו לברך עליהן כל היום. ובקריאה זו יקבל עול מלכות שמים, וגם יקיים את מצות זכירת יציאת מצרים. אמנם השולחן ערוך לא חייב לעשות כך, כי אותו העוסק במצווה היה פטור בעיקר זמן הקריאה. המשנה ברורה (ס"ק כ) כתב שאסור לו לאכול עד שיניח תפילין, ונראה שבכוונה לא הביא השולחן ערוך דין זה, כדי שלא יימנעו אנשים מלקיים את המצווה.

סעיף ה

היה עוסק (ח) באכילה, או שהיה במרחץ, או שהיה עוסק בתספורת, או שהיה מהפך בעורות, או שהיו עוסקים בדין – "להרמב"ם גומר ואחר כך קורא קריאת שמע (ט), ואם היה שם ברמב"ם.

שולחן ערוך כפשוטו

(ח) היה עוסק – מדובר בעיסוקים שהתחילם לפני שהגיע זמן קריאת שמע⁷; אבל אם התחיל בהם לאחר זמן קריאת שמע, הרי התחילם באיסור, וחייב להפסיק כדי לקרוא⁸.

(ט) קורא קריאת שמע – היות שהתחיל את מעשיו לפני זמן המצווה הוא יכול לסיים את מלאכתו, אף על פי שמצות קריאת שמע חיובה מן התורה⁹. ולעניין אכילה, כל זה שייך דווקא בקריאת שמע של ערב, אבל בבוקר פסק המחבר בהלכות תפילה (פ"ט, ה) שיש להפסיק לאכול בעלות השחר, ואין לאכול קודם שיתפלל שחרית אף אם התחיל בהיתר¹⁰.

7. כלשון המחבר (על פי לשון הרמב"ם): "היה עוסק באכילה", היינו שהיה עוסק לפני זמן החיוב. וראה הערה 9. ויש מחמירים ואומרים שמותר להתחיל בעיסוקים אלו רק למעלה מחצי שעה לפני תחילת זמן קריאת שמע, אולם אין אזכור לחומרה זו בדברי המחבר כאן.

8. בסימן רל"ב סעיף ב המחבר החמיר ואסר להיכנס לסעודה חצי שעה לפני מנחה. אלא ששם מדובר בסעודה גדולה, ואילו כאן מדובר בכל אכילה ובכל עסק, שאינם נאסרים אלא בשעה שהגיע זמן המצווה. ובנוסף, במנחה יש חשש שאם לא יתפלל לפני שנכנס לסעודה ישכח להתפלל. ולפי זה תובן גם פסיקת המחבר שאין להתחיל לאכול חצי שעה לפני הלילה עד שיתפלל ערבית (סימן רל"ה סעיף ב), משום שגם בערבית אם יתחיל לאכול בלילה יש חשש שיירדם ולא יתפלל; אולם בבוקר אין זה שכיח שאדם יאריך בסעודתו וישכח לקרוא קריאת שמע, ולכן בבוקר אסרו רק כשכבר הגיע זמן הקריאה (על פי מג"א כאן ס"ק ו).

9. דע שרבו הפירושים בסעיף זה, והסברנו את המחבר שהביא את דברי הרמב"ם כפי שפרשם הר"ן, ובבית יוסף הביאו וכתב עליו שם: "ובודאי שלשון הרמב"ם כך מוכח".

10. החמירו בתפילה יותר מאשר בקריאת שמע, משום שהגמרא סמכה את האיסור לאכול לפני התפילה על הפסוק "לא תאכלו על הדם", ודרשה אותו שאין לאכול לפני התפילה.

יש להבין מדוע דן כאן המחבר באכילה קודם קריאת שמע, אך התעלם כאן מהעובדה שלמעשה אינו יכול לאכול בגלל האיסור לאכול לפני התפילה. ונראה לתרץ בשתי דרכים: א. המחבר מביא שם עוד שיטה שאינה מבחינה בין תפילה לקריאת שמע, ולפיה אין צריך להפסיק בעיסוקו גם לתפילה. והיינו יכולים לחשוב שלשיטה זו אף שאינו חייב להתפלל, בכל זאת עליו לעצור ולקרוא

מתיירא שמא יעבור זמן קריאה ופסק וקרא, הרי זה משובח (י);
 טולראב"ד מפסיק וקורא אף על פי שיש שהות לקרות (יא) ועיין
 לקמן סי' רל"ה (יב).

^ט שם בהשגת הראב"ד, ופלוגתייהו בהא דשבת ט' ע"ב וסוכה ל"א ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(י) הרי זה משובח – וזאת אם חושש שמא יעבור הזמן. אבל אם בטוח שיעבור הזמן – חייב להפסיק לקריאת כל הפרשיות, אף שחיובן מדרבנן.
 (יא) שהות לקרות – חומרה זו של הראב"ד היא דווקא בקריאת שמע, שהיא מצווה מהתורה. אבל למצווה מדרבנן, כגון תפילה, אינו חייב להפסיק אם יש שהות לקיים את המצווה לאחר שיסיים את עסקיו. ונראה שנכון לחוש לשיטת הראב"ד, כפי שכתבו אחרונים רבים, מפני שיכול ללא טרחה להפסיק לזמן מועט ולומר פרשה ראשונה של קריאת שמע; ומה טוב לתת זכות קדימה למצווה. אולם אם מסיבה זו אחרת הדבר אינו אפשרי, אפשר לסמוך על הדעה הראשונה.

(יב) סימן רל"ה – סעיף ב. ושם התבאר שאסור להתחיל לאכול חצי שעה לפני זמן קריאת שמע של ערבית¹¹. ונראה שכוונת הרמ"א בהערתו היא לומר שאין הבדל בין שחרית לערבית, ובניגוד לדעת המחבר, לדעתו אם התחיל לאכול בתוך חצי שעה לפני עלות השחר – צריך להפסיק ולקרוא קריאת שמע¹².

קריאת שמע. ב. עוד מביא המחבר שלרעב ולצמא מותר לאכול אפילו כשהגיע זמן תפילה; ומלמדנו כאן המחבר שאם לא התחיל לאכול – חייב לקרוא שמע קודם, גם אם ידחה את התפילה. ואם התחיל כבר לאכול – אינו חייב לעצור כדי לקרוא קריאת שמע.

11. כפי שראינו למעלה בהערה 8.

12. וכך נבין מדוע מחמיר בכך הרמ"א לעניין נטילת לולב (תרנ"ב, ב). ובזה מתורצת קושיית המג"א ס"ק ו.

סימן ע"א

אונן והעוסקים במת פטורים מקריאת שמע, ובו ז' סעיפים.

אדם שנפטר עליו אחד מקרוביו מדרגה ראשונה, חלים עליו דיני "אונן" משעת הפטירה עד שעת הקבורה¹. לאונן אסור לאכול בשר, לשתות יין ולקיים יחסי אישות, וכן פטור הוא מכל מצוות העשה, וביניהן מצוות קריאת שמע ותפילה. סימן זה עוסק בדין האונן ושאר העוסקים במת לעניין מצות קריאת שמע.

סעיף א

^אמי שמת לו מת שהוא חייב להתאבל עליו (א), אפילו אינו מוטל עליו לקברו (ב), פטור מקריאת שמע ומתפילה (ג). ^בואפילו אם ^אברכות י"ח ע"א. ^בתוספות ורבינו יונה והרא"ש, מהירושלמי ה' ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **חייב להתאבל עליו** – שהם שבעת הקרובים מדרגה ראשונה: אביו, אמו, אשתו (ולא ישיה: בעלה), אחיו, אחותו, בנו ובתו.
(ב) **לקברו** – כגון אחותו הנשואה, או אם בני משפחה אחרים מטפלים בקבורה.
(ג) **ומתפילה** – אם האחריות לקוברו עליו הוא פטור משום שעוסק במצווה². ואם לאו, הפטור הוא משום כבוד המת – האדם מצווה לעצור את חייו הרגילים כאשר נפטר לו קרוב. פטור זה הוא מכל מצוות העשה, וכולל גם את ברכות הנהנין ובכל זאת ייטול ידיו (בלי ברכה), הן נטילת שחרית (משום רוח רעה) והן לפני אכילת פת, משום שאין לאכול ללא נטילה³.
לאחר הקבורה מתחייב מיד האונן בכל המצוות, והכלל הוא שמצווה שעדיין לא עבר זמנה – יקיימה כעת, ומצווה שעבר זמנה – לא ישלימה. השלמת

1. דין "אונן" מהתורה חל ביום הפטירה (ללא קשר לקבורה), ואסור באכילת בשר קרבנות ומעשר שני. סעיף זה עוסק באונן מדרבנן, המתקיים עד הקבורה, אף אם אינה ביום הפטירה.

2. מפני שהעוסק במצווה פטור מקריאת שמע, כפי שראינו בסימן הקודם סעיף ד'.

3. עיקר הדיון בפטור המצוות באונן הוא ביורה דעה סימן שמ"א, וכאן הוזכר רק אגב הלכות קריאת שמע.

רוצה להחמיר על עצמו ולקרות, אינו רשאי (ד).¹ ואם יש לו מי שישתדל בשבילו בצרכי קבורה, ורצה להחמיר על עצמו ולקרות, אין מוחין בידו (ה). ועיין ביורה דעה סימן שמ"א (ו).
 יראב"ה.

שולחן ערוך כפשוטו

התפילה תלויה לפיכך בחלקיה השונים: ברכות השחר – זמנן כל היום, לכן יאמרם לאחר הקבורה;⁴ קריאת שמע וברכותיה – ישלימם אם הסתיימה הקבורה עד סוף שעה רביעית; תפילת עמידה של שחרית – ישלים עד חצות היום.⁵ ואם התחייב בברכת המזון או בברכת "אשר יצר" כאשר היה אונן, לא יברך אחרי הקבורה ולא יברך "אשר יצר".⁶

(ד) **אינו רשאי** – משום שבנוסף לפטור משום "העוסק במצווה פטור מן המצווה", ישנה חובה לכבד את המת, ואין להמשיך את החיים כאילו לא קרה כלום.⁷

(ה) **אין מוחין בידו** – ישנם ראשונים הסוברים שפטור אונן ממצוות חל רק במקרה שעליו לעסוק בקבורת המת; לכן כתב המחבר שהקורא את שמע כאשר יש אחרים המתעסקים בקבורה – אין מוחים בידו.
 (ו) **סימן שמ"א** – שם מבוארים דיני אונן ביתר הרחבה.⁸

4. זו סוגיה מורכבת שרבו בה הדעות. ומסקנת המ"ב כאן (ס"ק ד) שלא יברך. ראה בסימן מ"ו הערה 13. ולדעת הכול יש לברך אחר הקבורה על הציצית ואת ברכות התורה, וכן ברכות שלא עשני גוי, עבד ואישה.

5. אם עומד סמוך לסוף שעה רביעית, ואין לו זמן להתפלל את התפילה כולה, ידלג על פסוקי דזמרה, אולם מברכות קריאת שמע יתפלל כרגיל, אף שלתפילת העמידה יגיע אחרי זמנה (על פי משנה ברורה ס"ק ד).

6. מכיוון שהיה פטור בזמן האכילה ובזמן עשיית צרכיו, החיוב אינו מתעורר אחר כך. כך נראה מפשטות דברי המחבר, שאחרת דין מצוי שכזה היה צריך לכותבו. וכך פסק ערוך השולחן סימן שמ"א הלכה ט, וכן פסק הרב עובדיה יוסף ב"חזון עובדיה" (אבלות חלק א' דיני אונן סעיף טו). לעומתם המ"ב (בביאור הלכה ד"ה "מי שמת לו מת") וכף החיים (אות יא) פסקו שצריך לברך אם טרם התעכל המזון במעיו, וספק ברכות להקל.

7. ואף שראינו שאם העוסק במצווה יכול לקיים שתיהן מבלי שתיפגע מצוותו עליו לקיים את שתיהן, כאן תיקנו חכמים שלא יקיים כלל את המצוות. והביא המשנה ברורה (ס"ק ה) טעם לדבר בשם ר' עקיבא איגר: "מפני כבודו של מת, שלא יאמרו מת זה קל הוא בעינו של אונן ואין חרד על מיתתו".

סעיף ב

⁷במה דברים אמורים, בחול; אבל בשבת חייב כל היום (ז) ^העד הערב (ח), אם מחשיך על התחום להתעסק בצרכי קבורה (ט). אבל אם אינו מחשיך על התחום, חייב גם לעת ערב (י). ¹יום טוב ⁷ברכות י"ח ע"א, ובמועד קטן כ"ג ע"ב. ^השם בתוספות, והרא"ש שם במועד קטן. ¹שם ברא"ש.

שולחן ערוך כפשוטו

(ז) **חייב כל היום** – בשבת אסור להתעסק בקבורת המת, ולכן אין בה פטור "העוסק במצווה". וגם לא פטור משום "כבוד המת", כי כבודו אינו דוחה את כבוד השבת. ונהגו בשבת כזו לומר קדיש⁹. אמנם "דברים שבצנעה נוהג", ואסור האונן לשמש מיטתו.

(ח) **עד הערב** – כלומר שהאונן מתנהג כרגיל עד סוף אחר הצהריים סמוך ליציאת השבת, אולם כבר קודם יציאת השבת מותר לו "להחשיך על התחום", כפי שהולך ומבאר.

(ט) **להתעסק בצרכי קבורה** – אמרה המשנה (שבת פכ"ד מ"ד): "מחשיכין על התחום... על עסקי המת, להביא לו ארון ותכריכין". מכאן שמותר בשבת אחר הצהריים, סמוך לערב, ללכת עד תחום שבת כדי לדאוג לצרכי הקבורה, כדי שיהיה אפשר לקבור את המת מיד במוצאי שבת. ומשמע שאף שטרם יצאה השבת – ברגע שמתחיל לדאוג לקבורה חלים דיני האונן עליו.

(י) **חייב גם לעת ערב** – ונראה שכיום, שאמצעי התקשורת והתחבורה זמינים, אין מי שמתחיל ללכת לצרכי הקבורה לפני סוף השבת, והאנינות נוהגת רק

8. כך נראה מלשון הרמ"א בדרכי משה (הארוך סוף ד"ה "ואפילו"), שכתב: "ושאר דינים אלו עיין ביורה דעה סימן שמ"א. הט"ז (ס"ק ג) והמ"ב (ס"ק ז) דייקו שבא הרמ"א במילים אלו לחדש הלכה, וכוונתו לומר ששם פסק שאינו רשאי להחמיר על עצמו. ולא זכיתי להבין דבריהם, כי דברי המחבר שם דומים מאוד לדבריו כאן (ואף שם הביא רק בשם "יש אומרים" שאינו רשאי להחמיר). ובדרכי משה הארוך כאן הביא את דברי הבית יוסף, שאין למחות במי שרוצה להחמיר על עצמו, ולא חלק עליו.

9. כדברי המשנה ברורה כאן (ס"ק ז). וכדעת הט"ז ביורה דעה סימן שע"ו ס"ק ד, כפי שכתב שם לעניין זה: "דאין אמירת קדיש תלוי באבילות כלל". ולא כדברי הש"ך בנקודות הכסף שם, שלדבריו אין לומר קדיש קודם הקבורה. עיין יביע אומר חלק ו יו"ד סימן ל"ג, ציץ אליעזר חלק ה (רמת רחל) סימן מ"ז.

שני דינו כחול (יא) (ועיין סימן תקמ"ח סעיף ה') **(יב)**. ויום טוב ראשון, אם רוצה לקבור בו ביום על ידי גוים, דינו כחול **(יג)**; ואם אינו רוצה לקבור בו ביום, דינו כשבת **(יד)**.

סעיף ג

המשמר את המת, אפילו אינו מתו, פטור (טו).

¹ברכות י"ח ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

מצאת השבת. בהלכות אנינות הוסיף המחבר ופסק כי אין להקדים ולקרוא קריאת שמע, להתפלל ולהבדיל על הכוס מבעוד יום¹⁰.

(יא) כחול – כיוון שמותר לקבור בו כרגיל (ראה סימן תקכ"ו סעיף ד), חלים בו דיני אנינות. ופטור האונן מכל המצוות, כולל מצות שמחת יום טוב.

(יב) תקמ"ח סעיף ה' – ושם מפורש שאנינות חלה ביום טוב רק אם אכן קובר בו את מתו. וכיום ברוב המקומות אין קוברים את המתים לא ביום טוב ראשון ולא ביום טוב שני, ולכן אין אנינות ביום טוב, וחייב במצוות היום¹¹.

(יג) דינו כחול – וחלים עליו דיני אנינות. אולם כאמור, כיום לא נוהגים כך ברוב המקומות.

(יד) דינו כשבת – שאין בו דין אונן.

(טו) פטור – שימור המת נועד למנוע זלזול בגופו, והוא ממצוות כבוד המת.

10. כך מפורש ביו"ד סימן שמ"א סעיף ב, וזה לשונו: "מי שמת לו מת בשבת, יאכל במוצאי שבת בלא הבדלה, ולא יתפלל, ולא בבקר קודם קבורה...". והרמ"א שם אינו חולק. המקור הוא בדברי הטור, שהעיד שאביו לא הבדיל לפני צאת השבת. והלכה למעשה פסקו כך המ"ב ס"ק י, ערוך השולחן הלכה ג וכף החיים אות יג. לעומתם ישנם רבים החולקים, ובראשם הט"ז ס"ק ד. הרב עובדיה יוסף ב"חזון עובדיה" (דיני אונן אות כא) מביא להקת אחרונים הסוברים שיש לקרוא קריאת שמע, להתפלל ולהבדיל מבעוד יום. ולא זכיתי להבין דבריו, שהרי בדרך כלל פוסק הגר"ע יוסף "ספק ברכות להקל" גם נגד השו"ע, וכאן מחייב לברך כנגד פשט דברי מרן (ומפרש שדברי מרן אמורים כשלא התפלל מבעוד יום, וזהו פירוש דחוק בדברי המחבר). לכן נראה שיותר נכון להימנע מלעשות כן. סברת המחייבים להתפלל היא שהיות שעדיין אינו אונן, הרי הוא חייב בתפילה. והרבה טעמים ניתנו כנגדם, ונראה להוסיף על החולקים שלמרות שעל ידי התפילה וההבדלה הוא אינו מוציא את השבת, מבחינת תחושת המבדיל השבת כבר יצאה, ועלול לחשוב על מתו, ונמצאת השבת מתגנה. ואולי זו כוונת המפרשים.

11. הארכנו בדבר בהלכות יום טוב, בהקדמתנו לסימן תקכ"ו (עמוד 181).

פעיף ד

^חהיו שנים משמרים – זה משמר וזה קורא, ואחר כך משמר זה וקורא זה (טז).
^הברכות י"ח ע"א.

פעיף ה

^טהחופר קבר למת, פטור (יז).
^טברכות י"ד ע"ב.

פעיף ו

היו שנים או יותר חופרים – כל הצריכים לצרכי החפירה בבת אחת, פטורים. ואם יש נוספים – נשמטים וקורים, וחוזרים אלו ומתעסקים, והאחרים נשמטים וקורים (יח). ועיין ביורה דעה סימן שס"ה (יט).
 'לפירוש הרמב"ן בספר תורת אדם.

 שולחן ערוך כפשוטו

המשמר פטור מקריאת שמע משום "העוסק במצווה פטור מן המצווה".
 (טז) וקורא זה – אדם אחד בלבד נצרך לשימור המת, ולכן רק לאחד יש דין של "העוסק במצווה". ולימדונו חכמים שיכולים שני אנשים להתחלף ביניהם, וכך שניהם יזכו לקרוא את שמע. מכאן למדנו שאין להרחיב יתר על המידה את פטור "העוסק במצווה".
 (יז) פטור – מפני שגם הוא עוסק במצוות קבורת המת, וזאת אפילו אם מקבל שכר על כך.
 (יח) נשמטים וקורים – מכיוון שרק מי שנצרך למצווה פטור מדין "העוסק במצווה".
 (יט) סימן שס"ה – שם, בהלכות אבלות, מובא דין זה. ומוסיף שם המחבר: "אבל אם היה מקום ששניים יכולים להתעסק בו כאחד, פטורים". ומכאן שאין למעט בעשיית המצווה שעוסק בה כדי לקיים מצווה אחרת.

פעיף ז

אסור לקרות קריאת שמע תוך ארבע אמות של מת, או בבית הקברות (כ). 'ואם קרא, לא יצא (כא).

^כברכות י"ח ע"א, וסוטה מ"ג ע"ב. ^{כא}רמב"ם בפרק ג' מהלכות קריאת שמע.

שולחן ערוך כפשוטו

(כ) או בבית הקברות – למדו חכמים מהפסוק בספר משלי "לועג לרש חרף עושהו" שאין לקיים מצוות בפני מי שאינו יכול לקיימן, ובכלל זה בנוכחות המת, משום שזה נראה כהתרסה בפניו. ראה בהרחבה דברינו בהקדמה לסימן כ"ג.

(כא) לא יצא – וצריך לחזור ולקרוא קריאת שמע¹², כי חכמים קנסוהו על כך שעבר על תקנתם. וכתבו פוסקים רבים שלא לחזור ולומר את הברכות, משום "ספק ברכות להקל"¹³.

אדם הנמצא בסביבת הקברות והוא צמא – ישתה מים ויברך, ואין בכך משום "לועג לרש"¹⁴.

12. כך דייק הבית יוסף מדברי הרמב"ם.

13. משום שהראב"ד חלק על דברי הרמב"ם כאן.

14. כך משמע מהמשנה ברורה, שאוסר דווקא לומר קדיש ושאר דברי קדושה, אבל אינו אוסר לברך על מים. וכך המנהג (אמנם הרב נבנצל בהערותיו למשנה ברורה כאן כתב שאין לברך, אך לא נראה כן משאר הפוסקים). ודע שאסור לאכול ולשתות בבית העלמין, וההיתר הוא דווקא למים, ששתייתם נצרכת (וראה בשו"ת יביע אומר ח"ד, יו"ד סימן ל"ה אות ז). ונוהגים לומר קדיש בבית הקברות לכבודו של מת.

סימן ע"ב דין מלווי המת, ובו ה' פעיפים.

למדנו בסימן הקודם ש"העוסק במצווה פטור מן המצווה". סימן זה עוסק ביישום הכלל בלויית המת.

פעיף א

^אנושאי המיטה וחילופיהן וחילופי חילופיהן, בין אותם שהם לפני המיטה ^בבין אותם שהם לאחריה, מאחר שלמיטה צורך בהם, פטורים. ושאר המלוין את המת, שאין למיטה צורך בהם, חייבים (א).

^אברכות י"ז ע"ב. ^בלפירוש הרמב"ם שם והטור.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **חייבים** – סעיף זה מבוסס כאמור על הכלל "העוסק במצווה פטור מן המצווה". מתחדש לנו כאן סייג חשוב: פטור "העוסק במצווה" קיים רק בעבור אלו שהמצווה נצרכת להם; אולם אלו שהמצווה הייתה נעשית גם בלעדיהם, אף שנחשבים כמקיימים מצווה – אינם נפטרים ממצווה שזמנה עוברת. ולכן דווקא הנצרך לנשיאת המיטה פטור מקריאת שמע.

מלווה הנצרך למיטה לא יעשה חשבון שאולי יספיק לומר קריאת שמע לפני שיגיע תורו; אין לעשות בעת זו חישובים, אלא להיות מרוכז במצווה שהוא מקיים. אמנם, גם אלו שאינם נצרכים לשאת את המיטה פטורים מתפילה, כמפורש בתחילת סימן ק"ו, משום שמכל מקום כל הנמצאים משתתפים במצות לויית המת, גם אלו שאין למיטה צורך בהם. ההבדל בין קריאת שמע לתפילה הוא שבקריאת שמע רק הפסוק הראשון, שהוא דאורייתא, דורש עצירה וריכוז גדול; מה שאין כן בתפילת העמידה, שדורשת מהמתפלל להתעלם לגמרי מן העולם הסובב אותו ולהשתדל לכוון מתחילתה ועד סופה, ולכן אי אפשר לאומרה בהליכה.

סעיף ב

^אאין מוציאים את המת סמוך לקריאת שמע כל שאין שהות להוציאו ^אולקברו קודם שיגיע זמן קריאת שמע (ב). ואם התחילו להוציאו, אין מפסיקין כדי לקרות (ג).

^בשם בגמרא י"ט ע"א. ^ארבינו יונה והרא"ש על פי הירושלמי.

סעיף ג

^ההעם העוסקים בהספד, בזמן שהמת מוטל לפנייהם – נשמטים אחד אחד וקורין ^אומתפללין (ד). אין המת מוטל לפנייהם – הם קורין ומתפללין (ה), והאונן יושב ודומם (ו).

^הברכות י"ט ע"א. ^ארבינו יונה שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(ב) **זמן קריאת שמע** – אנו רואים כאן הסתייגות נוספת מדין "העוסק במצווה פטור מן המצווה", והוא שאם אפשר, יש לארגן מראש את הלוויה בצורה כזו שלא תפגע בקריאת שמע ובתפילה. וכתבו כמה אחרונים¹ שעבור קריאת שמע של ערבית לא דוחים את הלוויה, שמא לא יספיק לקוברו באותו יום, ונמצא עובר על "בל תלין".

(ג) **כדי לקרות** – וינהגו כפי שהתבאר בסעיף הקודם.

(ד) **וקורין ומתפללין** – ראינו² שאין לקרוא קריאת שמע בפני המת. אולם אם ייצאו כולם מההספד כדי לקרוא תהיה גם כן פגיעה בכבוד המת; לכן הנוכחים בהספד ייצאו אחד אחד ויקראו.

(ה) **קורין ומתפללים** – ועוצרים את ההספדים לצורך כך; ואין בכך משום פגיעה בכבוד הנפטר.

(ו) **יושב ודומם** – משום שהאונן אינו קורא את שמע. ובכך הוא דומה לאהרן, שקיבל את הדין כששמע שנפטרו בניו, ונאמר עליו לשבחו: "וידום אהרן".

1. מג"א ס"ק ב; מ"ב ס"ק ו ועוד.

2. סימן ע' סעיף ז.

סעיף ד

¹קברו את המת וחזרו האבלים לקבל תנחומין, וכל העם הולכין אחריהם ממקום הקבר למקום שעומדים שם האבלים לעשות שורה לקבל תנחומין (ז), אם יכולים העם להתחיל ²ולגמור אפילו פסוק אחד קודם שיגיעו לשורה, יתחילו (ח). ואם לאו, לא יתחילו (ט). הגה: אם יש שהות ביום לקרות אחר כך (י) (כ"י בשם הרמב"ם).
³ברכות י"ז ע"ב וי"ט ע"א. "מהר"י אבוהב.

שולחן ערוך כפשוטו

(ז) **שורה לקבל תנחומין** – אחרי הלוויה נוהגים לנחם את האבלים בשורה. יש שנהגו שהאבלים יושבים ושורה של אנשים עוברים לפניהם ומנחמים אותם, ויש שנהגו שהמלווים נעמדים בשתי שורות זו מול זו, והאבלים עוברים ביניהם, וכל העומדים מאחלים להם נחמה.
 (ח) **יתחילו** – גם ניחום זה הוא עיסוק במצווה, והנוכח בו פטור מקריאת שמע. אבל אם יכול לקרוא קריאת שמע לפני שמגיע לשורה – יקרא³, כי עדיין אינו עוסק במצות הניחומים.
 (ט) **לא יתחילו** – היה מקום לומר שקריאת שמע קודמת, מכיוון שעדיין לא התחילו לנחם, וממילא עוד אינם בגדר "העוסק במצווה". אולם להלכה אנו רואים בלווייה ובניחום רצף אחד של מצוות, והן אינן נדחות מפני קריאת שמע אם הקריאה תבטל את מצות ניחום האבלים בשורה.
 (י) **לקרות אחר כך** – הרמ"א חולק כאן על המחבר, ולדעתו מצות הניחום אינה דוחה במקרה זה את מצות קריאת שמע, מאחר שסוף סוף התחייב במצות קריאת שמע לפני שהתחייב בניחום האבלים.

3. ראה בביאור הלכה ד"ה "וכל העם", שהקשה שנראה מלשון השו"ע שהקריאה היא בזמן ההליכה, אולם ראינו (בסימן ס"ג סעיף ג) שבפסוק הראשון אסור להלך [הערת העורך: אפשר לתרץ בפשטות שבמילים "אם יכול להתחיל ולגמור" כוונת המחבר היא אם יכול לעמוד ולקרוא. ועוד, שאולי יש לחלק בין לווייה לבין ההולך לצרכין].

פעיף ה

^טהעומדים בשורה לנחמו, הפנימים, שרואים פני האבל – פטורים.
והחיצונים, שאינם רואים פני האבל – חייבים (יא).

^טברכות י"ז ע"ב וי"ט ע"ב וכתנא קמא.

שולחן ערוך כפשוטו

(יא) חייבים – כאשר יש מנחמים רבים נוהגים לעמוד בשורות רבות זו אחר זו. במקרה כזה רק הפנימיים, הרואים את האבלים ואומרים להם מילות נחמה, נחשבים לעוסקים במצווה, והאחרים רק טפלים למצווה, וחייבים בקריאת שמע.

סימן ע"ג

הישן עם אשתו ובניו איך יתנהג, ובו ד' סעיפים.

אסור להתפלל כאשר רואים או נוגעים בערווה; דין זה נלמד מהפסוק "ולא יראה בך ערות דבר"¹. מכאן ועד לסימן ע"ה דן המחבר באיסור זה. סימן זה עוסק בקיום הלכה זו במציאות של ימיהם, כשעל פי רוב בני המשפחה ישנו יחד באותו החדר, ולפעמים אף באותה מיטה. לעיתים נהגו אף לישון בעירום, בכיסוי סדין בלבד. כיום מציאות זו אינה מקובלת ואף אינה ראויה, מפני שיש לנו מספיק בגדים ומצעים. ומי שאינו מתכסה בעת שישן עם אחרים – חשוד הוא.

סעיף א

^אשנים שהיו ישנים בטלית אחת ובשר שניהם נוגעים זה בזה, לא יקרא קריאת שמע, אלא אם כן היתה טלית מפסקת ביניהם ^בממתניהם ולמטה (א).

^אברכות כ"ד ע"א וכרב יוסף. ^בהרמב"ם בפרק ג' מהלכות קריאת שמע.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **ממותניהם ולמטה – גם אם האדם הקורא קריאת שמע אינו רואה את הערווה, אסור לו לקרוא קריאת שמע במקרה שהגופות העירומים נוגעים זה בזה במקום הערווה או במקום העגבות, משום שנגיעת הגוף עלולה לגרום להרהור, והתורה אמרה "והיה מחניך קדוש"². בתחילת הסימן הבא יבואר שמה שהותר בסימן זה לקרוא בהפסק טלית, הרי זה בתנאי ש"אין ליבו רואה את הערווה", כלומר שישים את ידיו או את בגדו על הבטן כדי לחצוץ בין הערווה ללב.**

1. ראה בברכות דף כה ע"ב: "ערוה בעששית אסור לקרות קריאת שמע כנגדה, 'ולא יראה בך ערות דבר' אמר רחמנא, והא קמיתחזיא".

2. על פי הרשב"א ברכות כד ע"א ד"ה "והא איכא עגבות". ונראה שמסביר את הפסוק על הקורא שמע, שעוסק בדברים שבקדושה.

סעיף ב

י' אם היה ישן עם אשתו, קורא בחזרת פנים לצד אחר, ואפילו בלא הפסקת טלית, משום דחשיבא כגופו (ב). י'יש מי שאוסר (ג), ונכון לחוש לדבריו.

י' ברכות כ"ד ע"א וכרב יוסף, הרי"ף והרמב"ם. י'הרא"ש בשם ר"י.

סעיף ג

י' אם היה ישן עם בנו בעודם קטנים, מותר לקרות בחזרת פנים בלא הפסקת טלית (ד). ואם הם גדולים, צריך להפסקת טלית.

י' ברכות כ"ד ע"א.

סעיף ד

י' עד כמה הם חשובים קטנים; התינוק עד שיהיו לו י"ב שנים, והתינוקת עד שיהיו לה י"א שנים. י'ואפילו הביאו שתי שערות, מותר. ובשנת י"ג לתינוק וי"ב לתינוקת, אם הביאו שתי שערות אסור בלא הפסק, ואם לא הביאו שתי שערות מותר. י'ומשנת י"ג ואילך לתינוק וי"ב לתינוקת, אפילו לא הביאו שתי שערות, אסור (ה).

י' ברכות כ"ד ע"א וכלישנא בתרא, הרי"ף והרמב"ם והרא"ש. י'ר' יונה והרא"ש. י'ר' יונה והרא"ש, ורמב"ם שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(ב) **דחשיבא כגופו** – לשיטה זו, כאשר מדובר באשתו אין קפידה בנגיעת הגוף.
 (ג) **שאוסר** – ולשיטה זו גם באשתו יש חשש הרהור אפילו כשהחזיר פניו, ואין לקרוא שמע אם אין בד או בגד מפסיק ביניהם.
 (ד) **בלא הפסקת טלית** – כשהבנים קטנים אין חשש הרהור, ובכל זאת אין לקרוא שמע בנגיעת בשר אלא אם יסתובב וגבו מופנה אל הילדים.
 (ה) **אסור** – לסיכום: עד גיל 12 לבנים (ו-11 לבנות) בכל מקרה אין חשש הרהור; מעל גיל 13 (ולבנות מעל 12) יש חשש הרהור; ובין 12 ל-13 לבנים

(ובין 11 ל-12 לבנות) יש חשש רק אם הביאו שתי שערות, שזהו הסימן לבגרות מינית.

סימן ע"ד

שלא לברך כשאבריו רואים את הערוה, ובו ו' סעיפים.

מן התורה אסור לברך כשעיניו רואות ערווה: בין ערות איש, בין ערות אישה ובין ערות עצמו, שנאמר "ולא יראה בך ערות דבר" (דברים כ"ג, טו). והוסיפו חכמים גדר נוסף, שלא רק ראיית העיניים מפריעה לברכה, אלא גם "ראיית הלב", ומכאן שבזמן שמברך יש צורך בחציצה בין החזה של האדם לערוותו. במציאות שלנו דין זה יכול להתקיים, למשל, באדם הלבוש חלוק בלי תחתונים. ונראה שטעם גזירה זו הוא לחצוץ בין החלק העליון של האדם, המייצג את הרוחניות, לבין הערווה, המייצגת את היצר. החציצה הזאת מלמדת אותנו שהחלק העליון שלנו צריך לרכוב על היצר ולהנהיג אותו, ולא להיות מונהג על ידו.

סעיף א

^אהיה ישן ערום בטליתו, צריך לחוץ בטלית על לבו ואז יקרא, משום דלבו רואה את הערוה אסור (א). הגה: והוא הדין אם לבו רואה ערות חבריו אסור (ב) (טור).

^אברכות כ"ד ע"ב וכיש אומרים, הרי"ף והרמב"ם ושאר פוסקים.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **אסור** – דין זה נאמר לא רק לגבי קריאת שמע, אלא לכל הברכות. לכן מי שלבוש בחלוק בלבד, או ערום המכוסה רק בסדין, אינו יכול לברך שום ברכה עד שיחצוץ או שיכסה את חזהו בבגד. בניגוד לאיסור "ולא יראה בך ערות דבר", שתלוי בראיית העיניים, דין "לבו רואה את הערוה" אינו תלוי אפוא בראייה, ובמקרים כאלו הוא חמור יותר. וכאמור, נראה שאיסורו מדרבנן.¹

(ב) **ערוה חבריו אסור** – קצת קשה לצייר מציאות שבה הברכה תיאסר משום שלבו רואה את ערות חברו, על אף שעניו אינן רואות זאת. הב"ח הדגים זאת במקרה של שני גברים הנמצאים במים (בדומה למקרה בסעיף הבא), ובעוד הקורא קריאת שמע לבוש בבגד-ים, חברו ערום. כך עניו אינן רואות את

1. כך כתב הביאור הלכה בהקדמה לסימן זה, אות ב.

מע"ף ב

^בהרוחץ ערום במים צלולים ורוצה לשתות, יכסה בבגד ממטה ללבו, כדי שלא יהא לבו רואה את הערוה כשיברך (ג). ^גיודוקא בבגד, אבל בידים לא הוי כיסוי (ד). הגה: והוא הדין אם מכסה ראשו ^גהרא"ש בשם רבנו תם, מהא דברכות כ"ד ע"ב וכ"ה ע"ב וכיש אומרים. ^גתרומת הדשן סימן י' בשם אור זרוע.

שולחן ערוך כפשוטו

הערוה, משום שהמים חוצצים, אבל חזהו מצוי אל מול ערות חבריו.² ואולי אפשר עוד להסביר שמדובר כאן כשהוא ללא חולצה ולפניו אדם ערום, אלא שענינו עצומות.³ ונראה שהמחבר לא פסק להלכה כלל את דין "ליבו רואה ערות חבריו".⁴

(ג) כשיברך – כיוון שהמים אמנם מהווים חציצה מעיניו, אולם יש צורך גם בחציצה בין ליבו לערוה. מכאן אנו לומדים שמותר לברך כשלובשים רק בגד ים או מכנסיים קצרים (אולם לא להתפלל, מאחר שלתפילה יש דינים מיוחדים, כפי שנראה בהמשך). ואם תשאל איך ייתכן שנברך את השם בכיסוי כל כך מועט, התשובה היא שאנו בקשר עם ה' בכל העתים, הן בזמן שלבושים והן בזמנים אחרים, כגון אנשים העובדים בחוץ ובחום, וכן בזמן משחק וכדומה. ואם ההלכה הייתה דורשת להתלבש כדי לברך על כוס מים, אנשים היו שותים ללא ברכה; לכן ראו חז"ל בחכמתם שלא להחמיר יותר מדי.

(ד) לא הוי כיסוי – כלומר שהנחת הידיים על החזה אינה מספקת לחציצה בין הלב והערוה, מפני שהיד והחזה שייכים לאותו הגוף. אולם נראה בסעיף הבא שאם הוא אינו מסתפק בכיסוי הלב בידו, אלא ממש חוצץ בינו לחזה בשתי זרועותיו – יכול לברך.

2. מ"ב (ס"ק ו) הביא מקרה זה בשם הב"ח. ובשם הפמ"ג הביא מקרה דומה, שבו הם אינם עומדים במים אלא מתכסים בשמיכה אחת.

3. היתר עצמת העיניים מפורש בסוף הסימן הבא. וכן מותר בחושך, כמפורש שם.

4. משום שהטור הביאם, והמחבר השמיטם. ונראה שהואיל והב"י כתב (בסוף הסימן הבא) שאם עיניו סגורות אין איסור לומר פסוק בפני ערות חבריו, כל שכן שלא שייך דין "לב רואה את ערות חבריו".

בידיו לא מיקרי כסוי הראש (ה). ועיין לקמן סי' צ"א (תרומת הדשן בשם או"ז).
 ואם היו המים עכורים, שאין איבריו נראין בהם, מותר לקרות
 והוא בתוכן (ו), והוא שלא יהא ריחן רע (ז). הגה: ואם אין לבו בתוך
 המים רק למעלה מן המים, אף בצלולים שרי (ח) (ד"צ).
 שם בגמרא כ"ה. "שם כב ע"ב במשנה.

סעיף ג

ואם האדם מחבק גופו בזרועותיו, דיינינן ליה כהפסקה (ט).
 רבנו יונה בשם רבני צרפת.

סעיף ד

יש מי שאומר שהנשים יכולות לברך ולהתפלל כשהן לבושות
 החלוק, אף על פי שאינן מפסיקות למטה מהלב (י). הגה: ואם הן
 בספר ארחות חיים.

שולחן ערוך כפשוטו

(ה) **כיסוי הראש** – כאן גם כיסוי בשתי זרועותיו אינו מועיל, משום שלכיסוי
 הראש אין די בחציצה, אלא יש צורך בכיסוי של ממש.
 (ו) **והוא בתוכן** – כיוון שהמים העכורים יוצרים חציצה בין ליבו לבין הערווה.
 (ז) **ריחן רע** – כי אז אסור לברך מפאת הריח הרע, כפי שיתבאר בסימן פ"ו.
 (ח) **אף בצלולים שרי** – שאז ליבו וערוותו נחשבים כמצויים בשתי רשויות.
 (ט) **כהפסקה** – כפי שביארנו בסעיף הקודם, שימת היד אינה מהווה חציצה,
 אולם חיבוק בזרועותיו די להיחשב כחציצה לצורך זה.
 (י) **למטה מהלב** – דין זה מבוסס על העובדה שערוותן של הנשים נמצאת
 במקום נמוך, ולא שייך בהן "הלב רואה את הערווה", אלא די שערוותן
 מכוסה⁵. המחבר מסכים לדברי הרמ"א, שההיתר הוא דווקא אם לובשת חלוק
 או יושבת, אחרת אסורה לברך ערומה.

⁵. וכן כתב ביו"ד סימן ר', שאישה הטובלת מברכת כשלבושה בחלוק, ולא הזהיר שצריכה להפסיק
 בין לבה לערווה. אולם כתב שם שיכולה לברך כשעומדת במים רק בתנאי שתעכיר המים, והסביר
 בבית יוסף בשם הראב"ד כדי שלא יהיה לבה רואה את הערווה. והאריכו בכך המפרשים (עיין ש"ך

ערומות, צריך שתהא ערוה שלהן טוחות בקרקע או שיושבות על שאר דבר, דאז אין לבן רואה ערוה שלהן (יא). מה שאין כך באיש (יב) (ב"י בשם א"ח. ועיין לקמן סי' ר"ו סעיף ג').

סעיף ה

^חשאר אבריו רואים את הערוה – מותר. אבל אם ^טאיזה מאבריו נוגע בין בערותו בין בערות חברו – אסור לקרות קריאת שמע 'או להתפלל (יג). ויריכותיו שהערוה שוכבת עליהן, צריך להפסיקן בבגד או להרחיקן בענין שלא יגע ^יהגיד בהם (יד).

^חשם בגמרא כ"ה ע"ב. ^טלפרוש הר"ר יונה והרא"ש ואורחות חיים בשם הראב"ד. ^ירבינו ירוחם. ^יבית יוסף.

שולחן ערוך כפשוטו

(יא) **ערוה שלהן** – ניסוחו של הרמ"א קשה, שהלא ראינו שבגשים אין דין "ליבן רואה ערוותן". לכן יש לפרש דבריו, שכוונתו שאז אינה יכולה לברך משום שהיא ערומה⁶.

(יב) **שאין כך באיש** – שאסור אפילו אם יושב.

(יג) **או להתפלל** – מפני שנגיעה בערוה חמורה מראייה. ונראה שיש שתי מניעות לברך בנגיעה בערוה: האחת משום "לא יראה בך ערות דבר", כבראייה; והשנייה היא שמא יבוא לידי הרהור, כפי שהסברנו בסימן הקודם.

(יד) **שלא יגע הגיד בהם** – לכן השובש תחתונים רחבים צריך להיזהר שאיברו לא ייגע בירכיו בעת שמברך.

ס"ק א, וט"ז ס"ק ב, ערוך השולחן סעיף טז, טהרת הבית חלק ג' עמוד רכא), וכתבו שמעיקר הדין אינה צריכה להעכיר את המים, ודברים אלה נאמרו לרווחא דמילתא, כי מים צלולים אינם כיסוי מלא. וכף החיים (ס"ק טו"ב) ואחרונים נוספים הסבירו שהמחבר לא פסק כפי מה שהביא כאן בשם "יש מי שאומר", אלא כדבריו ביו"ד לגבי הטובלת. ולשיטתם אישה אסורה לברך אם לבושה רק בחלוק, כיוון שלבה רואה את ערוותה. אלא שקשה לדבריהם שגם בהלכות נידה התיר המחבר לברך בחלוק, ולא דרש להפסיק בין הלב לערוה.

6. ראה במגן אברהם ס"ק ח ששינה את הגרסה; וכן בט"ז ס"ק ד', שמסכים עם פסק המג"א ללא שינוי גרסה.

סעיף ו

להיתנה טלית חגורה על מתניו לכסותו ממתניו ולמטה, אף על פי שממתניו ולמעלה הוא ערום, מותר לקרות קריאת שמע (טו). אבל להתפלל אסור עד שיכסה לבו (טז).

^לברכות כ"ד ע"ב וכ"ה ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(טו) קריאת שמע – כי ערוותו מכוסה, ואין לבו רואה את הערווה.
(טז) עד שיכסה ליבו – כלומר עד שילבש בגד עליון מינימלי, כדוגמת גופיה. ההבדל בין קריאת שמע לעמידה הוא שקריאת שמע היא קבלת עול מלכות שמים בכל פעולות היומיומיות של האדם, והרי בפעולותיו השונות לובש האדם בגדים שונים, ובכל המצבים עליו להיות מחובר לה' ולחיות על פי ההלכה. לעומתה התפילה היא זמן מיוחד של קשר בין האדם לא-לוהיו, וצריך להתלבש בה בצורה ראויה, כפי שנראה בע"ה בהלכות תפילה (סימן צ').

סימן ע"ה

שלא לקרא שמע כנגד הערוה, ובו ו' סעיפים.

סימן זה עוסק באיסורים של חשש הרהור בזמן קריאת שמע. להבנת הנושא נקדים שאסור לאדם לגרום לעצמו הרהור מיני בכל עת, ולכן אסור להסתכל באישה כדי ליהנות מראייתה, והדבר אסור בכל חלקי גופה, בין אם הם גלויים בדרך כלל ובין אם הם מכוסים. איסור זה נלמד מהפסוק "לא תקרבו לגלות ערוה" (ויקרא י"ח, כ)¹; היינו שלא רק קיום היחסים נאסר, אלא גם "קרבה", כחיבוק ונישוק למשל (לחלק מן הראשונים זהו איסור דאורייתא, ולחלק מדרבנן). איסור ההסתכלות הוא הרחבת חכמים לאיסור זה, והחמירו בו מאוד, עד שאמרו (שבת ס"ד ע"ב): "כל המסתכל באצבע קטנה של אישה – כאילו מסתכל במקום התורפה". אדם כזה אינו מכבד את האישה, ובמקום לראות בה אדם רואה בה חפץ להנאתו.

ראינו בסימנים הקודמים שבנוסף לאיסור הכללי, הקיים בכל עת, אסור מהתורה לקרוא קריאת שמע כשרואה ערוה, אפילו אם אינו מסתכל בה כדי ליהנות, שנאמר "ולא יראה בך ערות דבר"². חכמים הוסיפו שבזמן קריאת שמע לא יראה כלל מקומות בגוף האישה היכולים לגרום לו להרהור, ואף אם אינו מכוון ליהנות מראייה זו. ואף שהיה מקום לגזור בכל עת, משום שתמיד אין להרהר, לא ראו חכמים להחמיר עד כדי כך, שהרי העולם חצוי גברים וחציו נשים, ואין מקום להפרדה מוחלטת ביניהם.

1. וכן מהפסוק הדומה שנאמר על הנידה (שם פס' יט). וראה למשל ספרא אחרי מות פרשה ט פרק י"ג: "אין לי אלא שלא יגלה, מניין שלא תקרב, תלמוד לומר: 'לא תקרב'".

2. ודרשו (ירושלמי תרומות פ"א ה"ד): "ולא יראה בך ערות דבר – ערות דיבור". וכן ברש"י (שבת רש"י דף קנ ע"א), ועוד.

סעיף א

^אטפח מגולה באשה במקום שדרכה לכסותו (א), אפילו היא אשתו, אסור לקרות קריאת שמע כנגדה (ב). הגה: ויש אומרים דוקא באשתו, אבל באשה אחרת אפילו פחות מטפח הוי ערוה (ג) (הגהות מיימוני פ"ג). ונראה מדברי הרא"ש דטפח באשה ערוה אפילו לאשה אחרת, רק שבעצמה יכולה לקרות אף על פי שהיא ערומה (ד), כדלעיל סי' ע"ד.

^אברכות כ"ד ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **שדרכה לכסותו** – כגון רגליה מעל הברך, וזרועותיה מעל המרפק.³

(ב) **כנגדה** – גם כשאינו מסתכל כדי ליהנות, כיוון שחוששים שראייה זו תביאנו שלא ברצוננו לידי הרהור, ורוצים חכמים למנוע זאת בשעה שאדם קורא קריאת שמע. ואם קרא שמע כשראה את הערוה, צריך לחזור ולקרוא.⁴ האחרונים דנו האם חוזר רק בראיית ערוה ממש (שאז האיסור הוא מהתורה), או גם בראיית טפח מגולה.⁵ ונראה שיחזור רק בראיית ערוה ממש.⁶

(ג) **הוי ערוה** – כיוון שיש בכך חשש הרהור. והמחבר חולק על חומרה זו.

(ד) **שהיא ערומה** – לדעת הרמ"א גם באישה שייך חשש הרהור, ולכן גם לאישה אסור לקרוא קריאת שמע בפני מקום מגולה של אישה אחרת, או בפני ערוות איש. ויש חולקים על דין זה, וסוברים שלא שייך חשש הרהור באישה.⁷ וכתב הגר"א שגם הרמ"א אינו מחמיר על הנשים, וצריך לשנות את הגרסה בדבריו, ובמקום "אפילו לאשה אחרת" יש לגרוס אפילו לאחרים, וכוונת הרמ"א

3. השולחן ערוך לא קבע מה יש לכסות, אלא תלה זאת ב"דרך המקום". הדוגמאות שהבאנו הן על פי המשנה ברורה בדבר "זרועותיה ושוקה" (ס"ק ב'). ויש מחמירים יותר.

4. על פי סימן ע"ו סעיף ח.

5. ראה משנה ברורה ס"ק ד', כף החיים בסימן זה אות ל"ח, ובסימן ע"ג אות ח'. ובבה"ל ריש סי' ע"ד כתב על ערוות עצמו: "ואם קרא וערוותו מגולה צריך לחזור ולקרות". וכן על נגיעה, ראה סי' ע"ג ס"ק ד'.

6. כך מסקנת המשנה ברורה ס"ק ד'.

7. כך דעת הרשב"א, וכתב במשנה ברורה (ס"ק ח') שכך גם הסכמת האחרונים.

מע"ף ב

^בשער של אשה שדרכה לכסותו, אסור לקרות כנגדו (ה). הגה: אפילו אשתו (ו). ^אאבל בתולות שדרכן לילך פרועות הראש, מותר. הגה: והוא הדין השערות של נשים שרגילין לצאת מחוץ לצמתן (ז) (כ"י בשם הרשב"א), וכל שכן פאה נכרית, אפילו דרכה לכסות (ח) (הגהות אלפסי החדשים). ^בברכות כ"ד ע"א. ^אהרא"ש והמרדכי והגהות מיימוניות.

שולחן ערוך כפשוטו

לומר שהרא"ש חולק על הדברים שהביא במשפט הקודם, ולשיטתו ראיית פחות מטפח בעת קריאת שמע מותרת גם לגברים אחרים, ולא לבעלה בלבד.⁸ (ה) **אסור לקרות כנגדו** – כיוון שגם בשער ישנו חשש הרהור. יש מקלים בכך בזמננו,⁹ כיוון שנשים רבות אינן מקפידות על דין זה, וגם משום שהרווקות אינן מכסות את ראשן, ולכן אין כל כך חשש הרהור. ומשום כך, אם קרא כנגד שער מגולה אינו צריך לחזור ולקרוא. (ו) **אפילו אשתו** – מאחר שאף שבביתה אינה צריכה לכסות ראשה, וממילא בעלה רגיל בשערה, בכל זאת יש חשש הרהור, והדבר אסור בזמן קריאת שמע. ונראה שהמחבר אינו מסכים לחומרה זו.¹⁰ (ז) **מחוץ לצמתן** – הנשים אינן חייבות לכסות את כל השער, ולכן אין בכך חשש שיבוא לידי הרהור. (ח) **אפילו דרכה לכסות** – משמע מדברי הרמ"א כאן שמותר לאישה לצאת בפאה נכרית. ואולם רבים יצאו נגד דין זה ואסרו את הדבר¹¹, במיוחד בזמננו,

8. ונראה שבשעת הצורך אפשר לסמוך על המקלים לנשים באיסור זה שהוא מדרבנן. וכן צריך להבחין בין ערווה ממש, ובין המקומות שבדרך כלל מכוסים; שבערווה ממש יש יותר לחשוש, אך אין להחמיר לנשים בטפח מגולה.

9. ערוך השולחן ע"ה, ז; בן איש חי שנה א פרשת בא אות יב; והסכים עמו הרב עובדיה יוסף, הליכות עולם חלק א' עמוד קכ"ב.

10. בבית יוסף אף הביא בשם הרמב"ם ששער אישה כלל אינו ערווה, ובפנים אסר בשער אשת רעהו כחומרה.

11. עיין מ"ב ס"ק ט"ו המסתייג מהיתר זה, ועיין יביע אומר ח"ה אבן העזר סימן ה, הכותב בסיכום דבריו: "והעיקר כדברי רוב ככל האחרונים הנ"ל לאסור בזה, ומצווה רבה לפרסם האיסור ברבים ... ומצווה להודיען שזוהי פרצה חמורה בגדר הצניעות של בנות ישראל הכשרות".

פעיף ג

^ייש ליזהר משמיעת קול זמר אישה בשעת קריאת שמע (ט). הגה: ואפילו באשתו (י). אבל קול הרגיל בו אינו ערוה (יא) (ב"י בשם אהל מועד והגהות מיימוני).

^ימרדכי בשם רבנו האי ושאר פוסקים.

פעיף ד

^האסור לקרות כנגד ערוה, אפילו של גוי. וכן כנגד ערות קטן ^הברכות כ"ה ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

שישגן פאות נכריות שאין ניתן להבחין בינן לבין השער עצמו. אמנם, מאחר שהדבר לא נאסר מדין התלמוד, אין בכוחנו ליצור איסורים ולאסור בצורה גורפת. ולגבי אמירת קריאת שמע כנגד פאה – ודאי שאפשר להקל, מאחר שאפשר לצרף את שיטות הרי"ף והרמב"ם, שלא הביאו להלכה את האיסור לקרוא שמע בפני שער מגולה.

(ט) בשעת קריאת שמע – שמיעת קול זמר של אישה אסורה בזמן קריאת שמע¹². המחבר כתב זאת בלשון "יש ליזהר" משום שלדעת ראשונים רבים אין איסור בשמיעה בזמן קריאת שמע, אלא האיסור הוא רק בהקשבה. ובדיעבד נראה שאינו צריך לחזור ולקרוא¹³.

(י) ואפילו באשתו – המחבר חולק על כך, וסבור שאין חשש הרהור בשמיעת קול זמר של אשתו.

(יא) אינו ערוה – כוונת הרמ"א היא לקול דיבור, שאינו "קול זמר", והוא אינו ערוה אפילו לעניין קריאת שמע. עולה מכאן שאף שאסור ללכת ולשמוע אישה ששרה, אין איסור לשמוע אישה המעבירה הרצאה.

¹² שלא בזמן קריאת שמע האיסור הוא רק אם מקשיב כדי ליהנות. ראה בספרי "בעקבות המחבר" את הפרק "בעניין קול באישה", החל מעמוד ס'.

¹³ כף החיים אות כז. והמ"ב (ס"ק טז) כתב שיחזור ויקרא בלי הברכות.

אסור (יב). הגה: ויש מתירין נגד ערות קטן, כל זמן שאינו ראוי לביאה (יג) (ר' ירוחם ור' יונה סוף פרק מי שמתו, ומהר"א מפראג), וכן עיקר. ועיין ביו"ד סימן רס"ה (סעיף ח).

סעיף ה

ערוה בעששית (יד) ורואה אותה דרך דפנותיה, אסור לקרות כנגדה, דכתיב: 'ולא יראה בך ערות דבר' (דברים כג, טו) והא מתחזיא (טו).
¹ברכות כ"ה ע"ב.

סעיף ו

היתה ערוה כנגדו והחזיר פניו ממנה, או שעצם עיניו, או שהוא
¹רמב"ם.

שולחן ערוך כפשוטו

(יב) אסור – מכיוון שהאיסור הוא משום שהערווה עלולה להביא להרהור, אין חשיבות לשאלה אם הערווה היא של יהודי או של אינו יהודי, של גדול או של קטן.

(יג) שאינו ראוי לביאה – כי ערווה בגיל הזה אינה גורמת להרהור לרוב בני האדם. הבית יוסף כתב שלכתחילה יש לחשוש לשיטה האוסרת, ולכן בברית מילה טוב לכסות את מקום הברית בזמן הברכה אם הדבר מתאפשר. אולם הרמ"א בדרכי משה כתב שאין כלל איסור בקטן שאינו ראוי לביאה (ילד עד גיל תשע וילדה עד שלוש).

(יד) בעששית – היא כלי מזכוכית.

(טו) והא מתחזיא – כיוון שאיסור קריאת שמע בפני ערווה הוא משום שהראייה מביאה לידי הרהור, אין זה משנה אם היא מאחורי זכוכית¹⁴. ונראה שבכלל זה קריאת שמע כנגד תמונות שאינן צנועות.

¹⁴. בניגוד לצוואה, כפי שיתבאר בתחילת הסימן הבא.

בלילה, או שהוא סומא – מותר לקרות, דבראייה תלה רחמנא, והא לא חזי לה (טז).

שולחן ערוך כפשוטו

(טז) והא לא חזי לה – תרגום: שבראייה תלתה זאת התורה, והוא אינו רואה. בכך שהדין תלוי בראייה ישנה חומרא וקולא. החומרא: האיסור הוא אפילו אם הערווה ברשות אחרת, כל עוד רואה אותה; והקולא: אם אינו רואה את הערווה, אף שהיא כנגדו, מותר. על פי זה מותר ללמוד במקומות שיש נשים שאינן לבושות בצניעות, כגון באוטובוס, היות שענינו מופנות לסידור ולספר. ועל פי זה התירו לרב המחתיך זוג, ויש בציבור גם נשים לא צנועות, שיברך כשאינו רואה אותן, אף שהן בסביבתו. וכן מותר ללמוד ולברך בנוכחות אישה המניקה.¹⁵

נוסיף שהאיסור הוא דווקא האמירה, שנאמר: "לא יראה בך ערות דבר"¹⁶, אבל להרהר בדברי תורה מותר, גם כשרואה ערווה. לכן כתבו הפוסקים שאדם שמתרחץ בחדר אמבטיה שאין בו בית כיסא מותר לו להרהר בדברי תורה, ואף לשמוע קלטות של דברי תורה ומוסר.¹⁷

15. המשנה ברורה הביא שיטות החולקות על דברי המחבר וסוברות שהאיסור לקרוא כנגד הערווה הוא גם אם אינו רואה אותה; אולם נראה בברור שאפשר לסמוך על דין המוסכם על המחבר והרמ"א. וכן כתב הרב עובדיה יוסף בהליכות עולם חלק א' עמוד קכ"ב.

16. ראה הערה 2.

17. כך משמע ממ"ב ס"ק כט, וכך הביא בהגהות איש מצליח בשם ילקוט יוסף עמוד קכ"ו.

סימן ע"ו

להיזהר מצואה בשעת קריאת שמע, ובו ח' סעיפים.

בדיני קדושת המחנה שבפרשת כי תצא אומרת התורה (דברים כ"ג, יג-טו): "ויד תהיה לך מחוץ למחנה ויצאת שמה חוץ ... וכסית את צאתך ... והיה מחניך קדוש ולא יראה בך ערות דבר". מכאן שיש איסור לומר דברים שבקדושה במקום שיש בו צואה¹. בניגוד לערווה, שבה האיסור תלוי בראייתה, בצואה האיסור קשור למקום: אסור מהתורה לומר דבר של קדושה במקום שיש בו צואה אפילו אם אינו רואה אותה; ואם הצואה אינה באותו מקום – מותר אף אם רואה אותה. פרטי איסור זה יתבארו מסימן זה ועד לסימן פ"ז.

סעיף א

^אצואה בעששית, מותר לקרות כנגדה אף על פי שרואה אותה דרך דפנותיה, משום דבכסוי תלה רחמנא, דכתיב: 'זשבת וכסית את צאתך', והא מתכסיא (א).

^אברכות כה ע"ב.

סעיף ב

^בצואה בגומא – מניח סנדלו עליה וקורא, דחשיבא כמכוסה, וכיון שאין ריח רע מגיע לו (ב) מותר; והוא שלא יהא סנדלו

^בברכות כה ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) והא מתכסיא – עששית היא כלי זכוכית; "והא מתכסיא" תרגומו "והרי היא מכוסה". ההיתר הוא בתנאי שאין ריח המגיע אליו מן הצואה.
(ב) מגיע לו – אולם אם ריח הצואה מגיע אליו נקרא הדבר "ריח שיש לו עיקר". ודין ריח כזה כצואה, ואסור מהתורה לקרוא לידו קריאת שמע.

1. כך למד רבא בברכות דף כה ע"א. וראה גם ספרי פרשת כי תצא פסקא רנ"ח.

נוגע בה (ג).

סעיף ג

העבירו צואה לפניו, אסור לקרות כנגדה (ד). ופי חזיר כצואה עוברת דמי (ה), אפילו עולה מן הנהר אין הרחיצה מועלת לו, דהוי כגרף של רעי (ו).

¹ ברכות כה ע"ב.

סעיף ד

היתה צואה על בשרו ומכוסה בבגדיו, או שהכניס ידיו בבית הכסא דרך חור ואינו מריח ריח רע – ייש מתירים לקרות (ז), ויש אוסרים (ח). ויש אומרים שלא התיר המתיר בצואה על בשרו, ¹ ברכות כה ע"ב לפירוש הרא"ש. ² הרי"ף והרא"ש ורובנו יונה, וכרב הונא. ³ רבנו חננאל ואור זרוע וכרב חסדא. ⁴ הרא"ש ורובנו יונה שם בשם יש אומרים.

שולחן ערוך כפשוטו

(ג) נוגע בה – משום שאם סנדלו נוגע בצואה יש חשש שתדבק לסוליה, וכשירים את רגלו הצואה לא תיחשב למכוסה.²
 (ד) כנגדה – כלומר שאף שאינה נחה ברשותו, אלא רק עוברת ברשותו – האיסור במקומו עומד.
 (ה) דמי – מפני שהחזיר מלוכלך מאוד.
 (ו) כגרף של רעי – הוא כלי הצואה (העביט), שריחו רע אף אם רוחצים אותו.³
 (ז) יש מתירין לקרות – כיוון שהצואה שעל בשרו מכוסה, הרי מתקיים בה "וכיסית את צאתך". והמכניס ידו הרי הצואה ברשות אחרת, ובמקומו אין צואה, והוא בגדר של "מחניך קדוש".
 (ח) ויש אוסרים – לשיטתם הלול ה' נעשה בכל הגוף, ולכן אסור לדבר דברי קדושה אף אם רק חלק מגופו במקום הצואה.⁴

2. כך יש לפרש כדי שלא יסתור את דעת ה"יש אוסרין" שבסעיף ד'. וראה מג"א ס"ק ו'.

3. דין עביט מבואר בסימן פ"ז.

אלא במקום שהיא נכסה מאליה בלא מלבוש, כגון אצילי ידיו (ט).
ונכון לעשות כדברי המחמיר (י). הגה: ושכבת זרע על בשרו דינו
כצואה (יא) (מהרי"ל הלכות יו"כ).

סעיף ה

^חצואה בפי טבעת, אפילו היא מכוסה, אסור לקרות לדברי הכל;
אפילו אינה נראית כשהוא עומד ונראית כשהוא יושב (יב).
^חיומא ל' ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(ט) **כגון אצילי ידיו** – זו שיטה שלישית, הסוברת שבכל הגוף הלכה כמחמירים,
מלבד מקומות בגוף המכוסים מאליהם, שבהם הצואה נחשבת כבלועה.
(י) **כדברי המחמיר** – כשיטת ה"יש אוסרים". אמנם, בשעת הצורך אפשר
לסמוך על השיטה האומרת שאפילו צואה על גופו מותר, אם היא מכוסה
בבגדו.⁵
(יא) **כצואה** – ואף שאין לה ריח, היא נחשבת ללכלוך המצוי על גופו.⁶ ונראה
שהמחבר לא החמיר בכך, ולדעתו ב"צאתך", כלולה צואה בלבד. וגם לרמ"א
האיסור הוא רק כשהיא מצויה על גופו, ולא על בגדיו.
(יב) **כשהוא יושב** – כי מקום זה מלוכלך מאד. ואם קרא ומצא אחר כך שהוא
מלוכלך, אם ברור לו שכבר היה מלוכלך בעת הקריאה יש לחזור ולקרוא
קריאת שמע.⁷

4. זו שיטת רב חסדא, ולמד זאת מהפסוק "כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך". המקל הוא רב
הונא, שלמד מהפסוק "כל הנשמה תהלל יה" שהילול ה' אינו בכל הגוף, אלא רק דרך איברי
הנשימה, כלומר הפה והאף.

5. מ"ב ס"ק יד. ולכן נקט המחבר לשון "ונכון לעשות כדברי המחמיר". עיין כף החיים אות יט
שסתם לאסור גם בשעת הדחק, ואמנם ראיתי בהערות איש מצליח על מ"ב ס"ק יד שכתב
כדברינו.

6. לכן לכתחילה יש להחמיר אף אם מכוסה בבגדים, כפי שראינו לעניין צואה.

7. מ"ב ס"ק יז. ועל ברכות ותפילה לא יחזור, מפני שאיסור צואה בפי הטבעת הוא מדרבנן (עיין
חיי אדם סימן ג), ובאיסור דרבנן אין צריך לחזור ולברך, כמפורש בסעיף ח. יש חולקים בדין זה,
ודברינו על פי המ"ב ס"ק יז וכף החיים אות כד, וספק ברכות להקל.

סעיף ו

^טהיה לפניו מעט צואה, יכול לבטלה ברוק שירוק בה ויקרא כנגדה, והוא שיהא הרוק עבה (יג). ואין הביטול מועיל אלא לפי שעה, אבל אם לא יקרא מיד והרוק נימוח ונבלע בה – לא בטלה.

^טברכות כ"ה ע"ב. 'ירושלמי ו' ע"ב, הביאו הרא"ש והרשב"א בשם הראב"ד.

סעיף ז

^כספק אם צואה בבית – מותר לקרות, דחזקת בית שאין בו צואה (יד). ספק אם צואה באשפה – אסור, משום דחזקת אשפה שיש בה צואה (טו). אבל ספק מי רגלים, אפילו באשפה – מותר, משום דלא אסרה תורה לקרות כנגד מי רגלים אלא כנגד עמוד של קילוח, ואחר שנפל לא מיתסר אלא מדרבנן, ובספיקן לא גזרו (טז).

^כברכות כ"ה ע"א וכלישנא בתרא.

סעיף ח

^לקרא במקום שראוי להסתפק בצואה, ומצאה אחר כך – צריך

^לשם כ"ב ע"ב לפירוש התוספות ורבנו יונה והרא"ש.

שולחן ערוך כפשוטו

(יג) עבה – מפני שכך הצואה נחשבת למכוסה.

(יד) שאין בו צואה – והתורה אינה דורשת לחשוש לכל מיני חששות כאשר אין בסיס לכך.

(טו) שיש בה צואה – ואף שאינו בטוח שיש בה צואה, החשש הוא משמעותי, ויש להחמיר בזה כדין כל ספק דאורייתא. גם בימינו חשש זה קיים, במיוחד באשפות שמכניסים בהן טיטולים צואים, ולכן צריך לדאוג שפח האשפה יהיה מכוסה, ושלא יצא ממנו ריח. וכן על יד חולים המרותקים למיטה ועושים צרכיהם בכלי במקומם – יש לדאוג לכסות את הכלי, ושלא יעלה ממנו ריח.

(טז) לא גזרו – דין מי רגלים יתבאר בהרחבה בסעיף הבא.

לחזור ולקרות (יז). אבל אם אין המקום ראוי להסתפק בו, אין צריך לחזור ולקרות (יח).⁸ וימי רגלים, אפילו מצאן במקום שראוי להסתפק, אין צריך לחזור ולקרות (יט).
⁸תוספות [עירובין ס"ד ע"א].

שולחן ערוך כפשוטו

(יז) **צריך לחזור ולקרות** – ראינו בהקדמה לסימן שהאיסור לקרוא שמע במקום שיש בו צואה הוא מן התורה. ואם עבר וקרא היכן שיש צואה, גזרו חכמים שאין קריאתו קריאה, וסמכו דבריהם על הפסוק (משלי כ"א, כז): "זבח רשעים תועבה"; וצריך לחזור ולקרוא.⁸

(יח) **אין צריך לחזור ולקרות** – כיוון שאם לא פשע, לא ביטלו חכמים את המצווה שקיים, ואינו צריך לחזור.

(יט) **אין צריך לחזור ולקרות** – יבואר בסימן הבא שאיסור זה הוא דרבנן, ועל כן חכמים לא גזרו לבטל מצוותו.

8. אף שאיסור הקריאה הוא מן התורה, קריאתו אינה מתבטלת אלא מגזירת חכמים. ואנו רואים בכמה מקומות בש"ס שהעובר על אופן קיום המצווה ביטלו חכמים את מצוותו, אפילו אם עבר על פרט מדרבנן. עיין לדוגמא ברכות טו ע"א, תוס' ד"ה "אי" (וראה בדברינו בספר "בעקבות המחבר" עמוד מ"ד, בעיקר בהערה 12). וכל שכן כאן, שעבר על דין תורה.

סימן ע"ז

שלא לקרות כנגד מי רגלים, ובו ב' פעיפים.

האיסור מהתורה לקרוא קריאת שמע במקום שיש בו צואה כולל גם איסור לומר דבר שבקדושה בפני שתן בעת קילוחו. חכמים דרשו זאת מהפסוק "ויד תהיה לך מחוץ למחנה ויצאת שמה חוץ" (דברים כ"ג, יג), שלמדו ממנו (ברכות דף כ"ה ע"א) שיש לצאת חוץ למחנה שכינה כדי להטיל מימיו. האיסור מהתורה הוא דווקא בעת הקילוח, ואחרי שנחת על הארץ או לתוך כלי האיסור הוא מדרבנן; וזאת מפני שהתורה החמירה יותר בצואה, שזוהמתה מרובה.

פעיף א

^אאסור לקרות כנגד מי רגלים (א), עד שיטיל לתוכן רביעית מים ואז מותר (ב). ולא שנא על גבי קרקע, לא שנא בכלי, ^בובלבד שלא יהא עביט המיוחד להם (ג) (ודין עביט עיין לקמן סימן פ"ז). ^גלא שנא היו הם בכלי תחלה ונותן עליהן מים, לא שנא היו המים בכלי תחלה (ד).
^אברכות כ"ב ע"ב, וכ"ה ע"ב, וכרבי זכאי. ^בטור והרשב"א. ^גשם בגמרא.

פעיף ב

^ארביעית שאמרו, למי רגלים של פעם אחת; ולשל שני פעמים, ^אהרמב"ם בפרק ג' מהלכות קריאת שמע.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **כנגד מי רגליים** – בין בקילוח, בין על הארץ ובין בכלי.
(ב) **ואז מותר** – שיעור רביעית הוא 86 מ"ל, וכמות זו מספיקה לביטול מי רגליים של הטלת מים אחת ללא קשר לכמותם, שהתירו חכמים את הדבר בפעולה סמלית זו, היות שיסוד האיסור מדרבנן.
(ג) **המיוחד להם** – כלי כזה נחשב כבית הכיסא, ואסור מהתורה לקרוא שמע נגדו, כפי שיתבאר בהרחבה בסימן פ"ז.
(ד) **בכלי תחילה** – ומותר גם באופן זה, ואין אומרים שהואיל והשתן ניתן על המים ישתנה הדין לחומרא.

שתי רביעיות; ולשל שלש, שלש. הגה: וכן לעולם (ה).

שולחן ערוך כפשוטו

(ה) וכן לעולם - חכמים תיקנו שכמות המים שיש לשפוך היא רביעית לכל פעם שאדם השתין באותו מקום או באותו כלי.
 עולה מסימן זה שאם ילד הטיל מימיו על הרצפה, אסור ללמוד ולעסוק בדברים שבקדושה באותו מקום עד שינקו זאת, או עד שלפחות ישפכו על השתן מים. אולם תינוק שעדיין אינו אוכל, אלא רק יונק, השתן שלו אינו אוסר (כפי שיבואר בסימן פ"א סעיף א).

סימן ע"ח

מי שמני רגליו שותתים בשעת קריאה, ובו סעיף אחד.

איסור "והיה מחניך קדוש" כולל קריאת שמע ואמירת דבר שבקדושה בעת שהאדם משתין. סימן זה עוסק בשאלה כיצד יקרא שמע חולה שאין לו שליטה על יציאותיו, ושותת ממנו שתן בלא רצונו¹.

סעיף א

^אהיה קורא והתחילו מי רגליו שותתין על ברכיו – פוסק עד שיכלו המים, וחוזר לקרות; ^באפילו אם נפלו על בגדיו ויש בהם טופח על מנת להטפח (א), כיון שהם מכוסים בבגדיו (ב). ^גואם נפלו מי רגלים בארץ, מרחיק מהם ארבע אמות (ג). הגה: [או כשיעור ^אברכות כ"ב ע"ב. ^בתוספות שם ורבנו יונה והרא"ש. ^גהגהות מימוניות בפרק ד' מהלכות תפילה.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **טופח על מנת להטפח** – כמות כזו שאם יגע במקום הרטוב ואחר כך יגע במקום אחר – המקום השני יירטב. ואף שרטוב כל כך – מותר לקרוא. אבל אם נשפכו מי הרגלים לארץ, אסור לדעת המחבר לקרוא אפילו אם אין זה טופח על מנת להטפח (כפי שיתבאר בסימן פ"ב סעיף ב).
(ב) **מכוסים בבגדיו** – וכשמכוסה יכול להמשיך בתפילתו, ואינו חייב להחליף את בגדיו.

(ג) **ארבע אמות** – סוגיית המרחק מהצואה תידון בהרחבה בסימן ע"ט. בשתן ההרחקה היא ארבע אמות, ומעבר לכך אין לחשוש; מה שאין כן בצואה, כפי שיתבאר שם.

1. ובצנתר שתן הדין קל יותר, כפי שראינו בסימן מ"ג ס"ק ב, ובהערה 1 שם.

שיתבאר לקמן סימן פ"ב² או ממתין עד שיבלעו בקרקע (ד) (ר' יונה פ"ג דברכות).
 ואפילו שהה כדי לגמור את כולה, אינו צריך לחזור אלא למקום
 שפסק (ה). הגה: ויש אומרים דאם שהה כדי לגמור את כולה חוזר לראש,
 וכן עיקר (ו), וכמו שכתבתי לעיל סימן ס"ה (ומשערין לפי הקורא).
 שם בגמרא לדעת הרי"ף והרמב"ם בפרק ב' מהלכות קריאת שמע.

שולחן ערוך כפשוטו

(ד) שיבלעו בקרקע – בסימן פ"ב סעיף ב' יתבאר שהמחבר והרמ"א נחלקו אם
 מותר לקרוא כשהמקום רטוב אבל השתן אינו נראה ממש. וכן יתבאר שם
 שאם נבלע השתן בקרקע אינו אוסר, אף אם הכתם ניכר.
(ה) למקום שפסק – ראינו בתחילת סימן ס"ה שלשיטת המחבר אם הפסיק
 באמצע מצווה, אפילו לזמן ממושך – כשחוזר למצווה אינו צריך להתחילה
 מחדש (מלבד בתפילת העמידה, כפי שמבואר בסימן ק"ד סעיף ה').
(ו) וכן עיקר – כפי שראינו בסימן ס"ה, הרמ"א חולק על המחבר וסובר שיחזור
 לראש, אם בשהייתו נתקיימו שני תנאים: שההפסקה הייתה מחויבת על פי
 ההלכה, ושנמשכה מספיק זמן כדי לקיים את המצווה מתחילתה עד סופה.
 לדעת הרמ"א המצווה היא יחידה אחת, וכשהפסק ארוך ומחויב, אי אפשר
 לחבר את שני החלקים של המצווה. לדעת המחבר, לעומתו, כל חלק במצווה
 יכול לעמוד בפני עצמו.

2. תוספת זו מובאת בחלק מהדפוסים. ראה מג"א ס"ק ב' וב"שו"ע השלם" הערה ב'. ולכאורה
 תוספת זו אין מקומה כאן, משום שאין מבואר בסימן פב כמה צריך להרחיק. ונראים דברי המגן
 אברהם, שמקום התוספת בסוף המשפט, וצריך להיות: "או ממתין עד שיבלעו בקרקע, כשיעור
 שיתבאר לקמן סימן פ"ב", מפני ששם (בסעיף ב') מבוארת מחלוקת המחבר והרמ"א בשיעור
 הרטיבות האוסרת.

סימן ע"ט

הרחקה מצואה בשעת קריאת שמע, ובו ט' פעיפים

בסימן ע"ו למדנו על האיסור לומר דבר שבקדושה במקום שיש בו צואה, איסור הנלמד מהפסוק "והיה מחניך קדוש". ראינו שאיסור זה, בניגוד לאיסור ערווה, אינו תלוי בראייה. בסימן זה דן המחבר בהגדרת "מקום" לעניין איסור זה, כלומר כמה יש להתרחק כדי להתיר את הקריאה. כמו כן עולה השאלה מה נחשב "צואה" לעניין זה – מה דין צואת בעלי חיים, צואה יבשה וכדומה.

פעיף א

^אהיתה צואת אדם מאחריו, צריך להרחיק ארבע אמות ממקום שכלה הריח (א). ^באפילו אם יש לו חולי שאינו מריח, צריך להרחיק ארבע אמות ממקום שיכלה הריח למי שמריח (ב). ומלפניו צריך להרחיק מלא עיניו (ג); ^גאפילו בלילה, הג"א: או שהוא סומא (תשובת הרשב"א סי' קס"ח, וב"י בשם ר' יונה) שאינו רואה אותה, צריך להרחיק עד ^אברכות כ"ה ע"א וכרב חסדא, הרי"ף ורובנו יונה והרא"ש והרשב"א. ^גהרא"ש מהא דירושלמי אפילו בלילה. ^גירושלמי ו' ע"ד.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **שכלה הריח** – חדר שיש בו צואה אינו נאסר כולו בלימוד, אלא כל מקום שמריחים בו את הצואה מוגדר כ"מקום הצואה", וממקום זה צריך להתרחק ארבע אמות.

(ב) **למי שמריח** – דין צואה תלוי בקדושת המקום, שנאמר "והיה מחניך קדוש"; לכן הדין אינו תלוי בראייה, ואף ריח בלבד פוגע בקדושת המחנה. ולאו דווקא ריח שהוא מריח, אלא עצם קיומו של הריח פוגם בקדושת המקום.

(ג) **מלא עיניו** – חומרה זו קיימת במקרה שהצואה נמצאת באותה רשות (כלומר באותו חדר שבו נמצא המתפלל). ואסור אפילו אם אינו מריח, כיוון כל עוד שרואה את הצואה היא נחשבת כנמצאת במקומו. אבל אם הוא בבית

מקום שאינו יכול לראותה ביום (ד). ¹ואם הוא מצדיו, דינו כמלאחריו (ה). הגה: שליח ציבור המתפלל וצואה בבית הכנסת, או בבית שמתפלל שם, אפילו הוא לאחריו בכל הבית, צריך לשתוק עד שיוציאנה, מאחר שמוציא רבים ידי חובתן ואי אפשר שלא יהא [אחד] מן הקהל בתוך ארבע אמות של הצואה (ו) (הגהות מרדכי החדשים פרק מי שמתו). ועיין לקמן סוף סי' צ' (ועיין לקמן סי' פ"ז בדין צואה בבית).
¹רמב"ם פרק ג' מהלכות קריאת שמע.

סעיף ב

^ההיתה במקום גבוה עשרה טפחים או נמוך עשרה (ז), ^אאו שהיתה ^הברכות כ"ה ע"א. ¹הרא"ש שם.

שולחן ערוך כפשוטו

ורואה צואה בחוץ – אין בכך איסור כלל¹.
 לסיכום: כאשר אדם נמצא בחדר שיש בו צואה, אסור לקרוא שמע אם הוא רואה אותה, או אם נמצא בתוך ארבע אמות ממקום שבו אפשר להריחה.
 (ד) **ביום** – הואיל והוא נחשב שנמצא במקום הצואה.
 (ה) **דינו כמלאחריו** – וצריך להרחיק ארבע אמות ממקום שכלה הריח.
 (ו) **של הצואה** – שליח הציבור עצמו רחוק ארבע אמות ממקום שכלה הריח, והצואה נמצאת מאחוריו. ובכל זאת הוא אינו יכול להמשיך להתפלל, כי מן הסתם אחד המתפללים נמצא במקום הצואה, ושליח הציבור מתפלל גם בעבורו. ודע כי על אף שכיום כל אחד מתפלל לעצמו ושליח הציבור אינו מוציא ידי חובה, בכל זאת לא בטל דין זה, כי הציבור עונה לקדיש ולקדושה ול"אמן" על הברכות, ואינו רשאי לענות בקרבת צואה². ואף המחבר מסכים עם דברי רמ"א אלו.
 (ז) **או נמוך עשרה** – אפילו באותו החדר.

1. זו שיטת הרא"ש שתבואר בסעיף הבא, והרשב"א חולק.

2. בהלכות תפילה יתבאר שגם אדם שכבר התפלל, כאשר הוא מקשיב לחזרת הש"ץ נחשב לו הדבר כאילו שב ומתפלל.

בבית אחד והוא בבית אחר (ח), אפילו הפתח פתוח וישב בצדה ורואה אותה, אם אין לה ריח יכול לקרות, דכיון שהיא ברשות אחרת קרינן ביה שפיר 'והיה מחניך קדוש' להרא"ש (ט), אבל להרשב"א דוקא כשאנו רואה אותה (י). 'ואם יש לה ריח, לא מהני הפסקה ולא שינוי רשות (יא). 'ויש אומרים דכי היכי דהפסקה מועלת לצואה עצמה, הכי נמי מועלת לריח רע שלה (יב).

¹רמב"ם שם. ²רבנו יונה והרא"ש בשם רבני צרפת.

סעיף ג

³הצר קטנה שנפרצה במלואה לגדולה, והגדולה עודפת עליה מן הצדדים, קטנה לא חשיבא בבית בפני עצמה כיון שנפרצה ⁴ערובין צ"ב ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(ח) בבית אחר – כלומר בחדר אחר.³

(ט) להרא"ש – כפי שראינו בהקדמה, האיסור תלוי בריח או במקום ולא בראייה. ולכן אם הצואה נמצאת ברשות אחרת אין איסור קריאה.

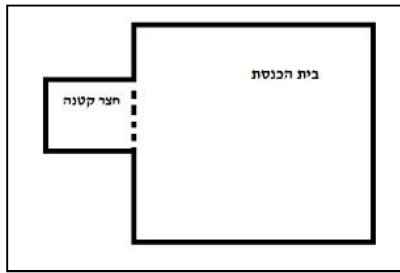
(י) כשאנו רואה אותה – הרשב"א סובר שצואה דומה לערווה, וכל עוד רואה אותה, אף שהיא ברשות אחרת – אסור לו לקרוא; ואם יעצום את עיניו יהיה מותר. לדעה זו ההיתר לקרוא כשצואה ברשות אחרת הוא רק כשהיא במקום גבוה באופן שאינו רואה אותה. להלכה פסק הבית יוסף שאפשר להקל כדעת הרא"ש, והוסיף שבמקום שאפשר, טוב לחשוש לשיטת הרשב"א.

(יא) ולא שינוי רשות – כיוון שמקום שאליו הריח מגיע נחשב כמקום הצואה עצמו, כפי שראינו בסעיף א'.

(יב) לריח רע שלה – לדעה זו ריח הצואה אינו נחשב כצואה ממש. כתב הבית יוסף שהלכה כדעה ראשונה, ולכן אין לסמוך על דעה זו אלא בשעת דחק גדולה.⁴ ואפשר להשתמש בבושם או בדאודורנט כדי להרחיק את הריח הרע.

3. מג"א ס"ק ו', והביאו מ"ב.

במלואה לגדולה. אבל הגדולה, כיוון שכתליה עודפים על של קטנה

מצד זה ומצד זה, חשיבא כבית בפני עצמה (יג). הלכך אם צואה בגדולה – אסור לקרות בקטנה עד שירחיק כשיעור, ואם צואה בקטנה – מותר לקרות בגדולה בלא הרחקה (יד); אם אין מגיע לו ריח רע (טו).

סעיף ד

'צואת כלב וחזיר (טז) – אם נתן בהם עורות, מרחיקים מהם כמו מצואת אדם (יז); ואם לאו דינם כדין צואת שאר בהמה חיה ועוף, שאין צריך להרחיק מהם אם אין בהם ריח רע, ואם יש בהם ריח ברכות כ"ה ע"א. ³טור מירושלמי ו' ע"ד.

שולחן ערוך כפשוטו

(יג) בפני עצמה – ראה איור (ויעוין בסימן נ"ה סעיף טז).
(יד) בלא הרחקה – כלומר: אם הוא בקטנה, הגדולה נחשבת כרשותו; ואם הוא בגדולה, הקטנה נחשבת כרשות אחרת. הדין כאן תלוי בשאלה האם הצואה באותה רשות, ולא בשאלה האם רואה אותה, מפני שהמחבר פסק כדברי הרא"ש שהובאו בסעיף הקודם.
(טו) ריח רע – כיוון שאם הריח מגיע אליו, נחשב מקומו כמקום הצואה.
(טז) צואת כלב וחזיר – מסעיף זה עד סעיף ז' עוסק המחבר בדין צואת בעלי חיים. כללו של דבר: אם ריחה רע – דינה כצואת אדם ואסורה מן התורה⁵, ואם לאו – אין צריך להרחיק ממנה כלל. רוב סעיפים אלו הם דוגמאות לנ"ל.
(יז) כמו מצואת אדם – לעתים נהגו בזמנם להשתמש בגללי בעלי חיים מעורבים במים לצורך עיבוד עורות. במקרה כזה הם מסריחים ביותר, ודינם

4. כגון ברחוב שהתפוצץ בו ביוב, והריח הרע מצוי בכל מקום. לדעה זו אפשר להתפלל בבתים הואיל ומקור הריח מחוץ לבית.

5. הקדמת ביאור הלכה לסימן זה, הכלל העשירי.

רע דינם כצואת אדם (יח).

פעיף ה

לצואת חמור הרכה, לאחר שבא מהדרך, וצואת חתול ונמיה ונבלה מסרחת, דינם כצואת אדם (יט).⁶ וההולך בדרך, אף על פי שרואה צואת בהמה כנגדו, אם אין הריח בא לו אינו חושש למיעוט לתלותה בשל חמור. ובסמוך לעיר יש אומרים שיש לחוש, לפי שרוב הבהמות המצויות שם הם חמורים. הגה: במקום דשכיחי חמורים.

לירושלמי ו' ע"ד, והביאו הרא"ש ורובנו יונה.⁷ שם ברבנו יונה.⁸

פעיף ו

בירושלמי אוסר לקרות כנגד מי רגלי חמור הבא מן הדרך, וכנגד שם.⁹

שולחן ערוך כפשוטו

כצואת אדם שצריך ממנה להרחיק ארבע אמות ממקום שכלה הריח.⁶
(יח) כצואת אדם – אף שאיסור הקריאה כנגד הצואה נלמד מהפסוק "וכסית את צאתך"⁷ העוסק בצואת אדם, גם צואת בעלי חיים, אם היא מסריחה, דינה כצואת אדם.
(יט) כצואת אדם – כיוון שצואות אלו מסריחות. והכול תלוי במציאות, בניגוד לצואת אדם, האסורה גם אם אינה מסריחה.⁸

6. חובת ההרחקה ממקום שכלה הריח היא מדרבנן. ויש אומרים שהחיוב הוא דווקא בצואת אדם ממש; ובשעת הדחק ניתן להקל.

7. כפי שבארנו בהקדמה לסימן ע"ו.

8. עיין מ"ב ס"ק כד, שהביא מחלוקת בנידון.

צואת תרנגולים^ט אדומה^ז (כ).

^טיש מפרשים תרנגולים אדומים, ויש מפרשים צואה אדומה.

סעיף ז

^זצואת תרנגולים ההולכים בבית, דינה כצואת בהמה חיה ועוף.

אבל הלול שלהם יש בו סרחון, ודינו כצואת אדם (כא).

^זברכות כ"ה ע"א בתוספות, והרא"ש והמרדכי שם.

סעיף ח

^חאסור לקרות כנגד אשפה שריחה רע (כב).

^חברכות כ"ה ע"א.

סעיף ט

^טיצא ממנו רוח מלמטה, אסור בדברי תורה עד שיכלה הריח (כג).

ואם יצא מחבירו – מותר בדברי תורה, משום דאי אפשר,

שהתלמידים קצתם גורסים וקצתם ישנים ומפיחים בתוך השינה.

^טאבל לקרות קריאת שמע אסור עד שיכלה הריח (כד).

^טברכות כ"ה ע"א לפירוש רש"י, והרא"ש בתשובה כלל ד' סעיף א. ^ישם בגמרא.

שולחן ערוך כפשוטו

(כ) אדומה – כיוון שכל אלו מסריחים. והכול תלוי במציאות.

(כא) כצואת אדם – גם כאן, כיוון שמסריח אסור.

(כב) שריחה רע – שאשפה שריחה רע דינה כצואה.

(כג) עד שיכלה הריח – ריח זה נקרא "ריח רע שאין לו עיקר", מפני שאין במקום צואה ממש, ואיסורו מדרבנן.

(כד) אסור עד שיכלה הריח – בהלכות הקודמות לא חילקנו בין לימוד לבין קריאת שמע, אלא כל הדברים שבקדושה נאסרו בפני צואה ובפני ערווה. אולם באיסור דרבנן זה הקלו חכמים, כדי למנוע ביטול תורה במקום שלא

9. [בחלק ממהדורות השולחן ערוך נוספה כאן הגהת הרמ"א: "כי אותה צואה מסרחת". ראה בשו"ע השלם הערה י"ב].

ניתן להימנע מהריח, אך לא הקלו לקריאת שמע.

סימן פ'

מי שאינו יכול להישמר מלהפיה, ובו סעיף אחד.

בסימן זה אנו למדים על חיוב גוף נקי בקריאת שמע ובתפילה. בגמרא מובא שאסור להפיח בתפילין¹, וכתבו הראשונים² שהוא הדין גם בקריאת שמע ובתפילה. איסור זה הוא מדרבנן³. סימן זה דן מה יעשה בנוגע לקריאת שמע ולתפילה אדם היודע שאין באפשרותו לשהות משך זמן בלי להפיה. יש להעיר שכל הדיון הוא בהפחה שיש בה ריח רע, ואם לאו – אין לחשוש⁴.

סעיף א

^אמי שבריו לו שאינו יכול לעמוד על עצמו מלהפיה עד שיגמור קריאת שמע ותפילה, מוטב שיעבור זמן קריאת שמע ותפילה ולא יתפלל, ממה שיתפלל בלא גוף נקי (א). ואם עבר זמן תפילה – ^אתשובת הרא"ש כלל ד' סימן א'.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) בלא גוף נקי – הואיל וחכמים תקנו שאין לקיים מצוות אלו כשאין גופו נקי. ולגבי פסוק ראשון של שמע, שלכל הדעות אמירתו מהתורה, מכל מקום יקרא אותו קודם שיעבור זמן קריאת שמע, משום שדין "ריח שאין לו עיקר" הוא איסור מדרבנן בלבד⁵. וכן הדגיש המחבר שכל זה כשברור לו שיפיה, אבל אם זהו רק חשש – יתפלל; ואם יפיח במהלך תפילתו יעצור עד שיכלה הריח.

1. ראה בהקדמתנו לסימן ל' וכן בסימן ל"ז סעיף ב.

2. מקור הדין הוא בתשובת הרא"ש.

3. כפי שראינו בסוף הסימן הקודם, בדין "ריח שאין לו עיקר".

4. ולעומת זאת הפחה שיוצאת בה קצת צואה חמורה יותר, כפי שראינו בסימן ע"ז סעיף ה.

5. כך יש ליישב את קושיית האחרונים, שתמהו על המחבר הפוסק גם מקריאת שמע אף שהיא מן התורה, ונטו לחלוק על המחבר מפאת קושיה זו (ראה משנה ברורה ס"ק ג). אולם כאמור, נראה לעניות דעתי שהמחבר לא דיבר על אמירת הפסוק הראשון, אלא על מהלך התפילה כולה, הכוללת בתוכה את קריאת שמע וברכותיה ואת העמידה. ועוד אפשר, שלדעת המחבר טעם הלכה זו הוא משום ביזוי מצווה, שהוא דאורייתא. ואף שכתב במשנה ברורה (סימן ע"ט ס"ק ל')

אנוס הוא, ומתפלל מנחה שתיים (ג). ואם יראה לו שיכול לעמוד על עצמו בשעת קריאת שמע יניח תפילין בין אהבה לקריאת שמע (ג), הגה: ויברך עליהם (ד) (טור).

שולחן ערוך כפשוטו

(ב) מנחה שתיים – בסימן ק"ח יתבאר דיני תפילת תשלומים. הכלל בהן הוא שמי שלא התפלל מפאת שכחה או אונס צריך להתפלל בתפילה הסמוכה פעמיים את תפילת העמידה; אבל אם במזיד לא התפלל – אין לו תשלומים. כאן מבאר המחבר שאם לא התפלל משום שמפיח הרי הוא נחשב אנוס, ויכול להשלים את התפילה שהפסיד⁶.

(ג) לקריאת שמע – דין תפילין חמור יותר מדין תפילה לעניין שמירת גוף נקי. לכן מי שחושש שכנראה יפיח – אסור בתפילין⁷, אולם כל עוד הדבר אינו ברור לו – מותר בתפילה. אדם כזה, המעריך שיוכל לשמור על עצמו נקי בוודאות לפרק זמן קצר בלבד, המספיק לקריאת שמע (ללא ברכותיה), יניח תפילין רק בקריאת שמע, ובשאר הזמן הרי הוא פטור ממצווה זו. בקריאת שמע נזכרת מצוות תפילין פעמיים, ולכן יש חשיבות מיוחדת להניח תפילין לפחות בעת קריאתה.

(ד) ויברך עליהם – כי התפילין הן חובה בעת קריאת שמע, לכן הברכה עליהן והנחתן הן חלק מהתפילה, ואינן נחשבות להפסק. ודברים אלה מוסכמים על המחבר⁸.

לסיכום: אם ודאי לו שאינו יכול לשמור גופו אפילו לזמן קצר – לא יניח תפילין ולא יתפלל, מלבד קריאת פסוק ראשון של שמע. אם הוא מסופק – לא יניח תפילין, אך יתפלל. ואם מסופק למשך זמן ארוך, אבל יכול לשמור גופו לזמן קצר – יתפלל את התפילה כסדרה, ויניח תפילין רק לקריאת שמע.

שהאיסור להתפלל במקום "ריח שאין בו עיקר" הוא מדרבנן, אפשר שמקורו מעיקרון שיסודו מדאורייתא, והוא האיסור לבזות מצווה.

6. אפילו במקום שאפשר שאם היה נזהר באכילתו לא היה בא לידי הפחה.

7. כפי שראינו בסימן ל"ח סעיף ב.

8. סימן ס"ו סעיף ב.

סימן פ"א

דין צואת קטן, והרואה צואה בזמן הקריאה, ובו ב' סעיפים.

סימן זה עוסק בדינה של צואת קטן, ובשאלה כיצד ינהג כאשר מתפלל ובאמצע רואה צואה כנגדו. המחבר קישר בין שני דינים אלו, מפני ששכיח שקטן עושה צרכיו במקום שאדם מתפלל.

סעיף א

^אקטן שהגיע לכלל שאחר כיוצא בו יכול לאכול כזית דגן בכדי שיוכל גדול לאכול אכילת פרס (א), מרחיקין מצואתו או ממימי רגליו (ב).

^אסוכה מ"ב ע"ב לפירוש הבית יוסף לדעת הפוסקים.

סעיף ב

^בהיה קורא וראה צואה כנגדו, ילך כדי שיזרקנה מאחריו ארבע אמות (ג). ואם אי אפשר, כגון שיש לפניו נהר או דבר אחר ^בברכות כ"ב ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **אכילת פרס** – כלומר שהגיל הקובע הוא כאשר יכול הקטן לאכול כזית פת (שהוא כחצי פרוסת לחם) תוך שיעור "אכילת פרס"¹. ואין משערים בקטן זה, אלא ברוב הילדים שבגילו, "אחר כיוצא בו". והוא בערך מגיל שנה.

(ב) **ממי רגליו** – עד גיל זה אין צורך להרחיק מצואתו, הואיל ובדרך כלל היא אינה מסריחה כל כך, ומגיל זה דין הפרשותיו כשאר אדם. ובצואה מסריחה אין חשיבות לגיל, ואסור לעולם לקרוא כנגדה, כפי שראינו לגבי צואת בעלי חיים.

(ג) **ארבע אמות** – כבר התבאר שאסור לקרוא קריאת שמע כנגד הצואה אפילו

1. בשיעורו המדויק של משך זמן זה, הקובע לכמה דברים בהלכה, נחלקו האחרונים. המאריך משערו כתשע דקות (חת"ס), והמקצר בכארבע דקות (הרב חיים נאה וכה"ח).

המעכב, ילך כדי שיניחנה לצדדין ארבע אמות.¹ ואינו צריך לחזור אלא למקום שפסק, וְלִרְבִּינוּ יוֹנָה אִם הִיא בְּמִקוֹם שֶׁהִיא לוֹ לִתַּת אֵל לָבוּ שֵׁשׁ שָׁם צוּאָה, צָרִיךְ לַחְזוֹר לְרֹאשׁ (ד) (וע"ל סי' ע"ו ס"ח).
 יִהְיֶה שֵׁם. ¹בברכות שם.

שולחן ערוך כפשוטו

בחוץ עד כמלוא עיניו, ומאחריו ומצדדיו יש להרחיק ארבע אמות ממקום הריח.² כאן מבאר המחבר שאם ראה באמצע הקריאה שיש צוואה כנגדו – יפסיק את קריאתו וילך למקום שמותר לקרוא; ואינו צריך לחזור על מה שכבר קרא. ואף שפסק המחבר (ע"ו, ח): "קרא במקום שראוי להסתפק בצוואה, ומצאה אחר כך – צריך לחזור ולקרוא", דעת המחבר שבדרך כלל אין צוואה בחוץ, ולכן לא פשע אם לא בדק.
 (ד) **לחזור לראש** – מאחר שלדעת ר' יונה אין זו טרחה לבדוק כנגדו אפילו מחוץ לארבע אמות, ואם לא בדק נחשב פושע. ההלכה כדעה הראשונה, והמחבר הביא את דעת ר' יונה כדי שנקפיד לכתחילה לבדוק.

2. ראה סימן ע"ט סעיף א.

סימן פ"ב דין צואה יבשה, ובו ב' סעיפים.

בסימן זה אנו למדים מתי משתנה הגדרתם של צואה ושתן עד כדי שיותר לדבר דברי קדושה כנגדם.

סעיף א

^אצואה יבשה כל כך שאם יזרקנה תתפרך – הרי היא כעפר, ומותר לקרות כנגדה; ^בוהוא שלא יהיה בה ריח רע. הגה: ויש אומרים דלא הוי כעפר רק אם נפרכת על ידי גלילה בלא זריקה, וכן עיקר (א) (רש"י והרא"ש פרק מי שמתו וטור).

^אברכות כ"ה ע"א [לדעת הרמב"ם ורבינו יונה]. ^ברבינו מנוח.

סעיף ב

^אמי רגלים שנבלעו בקרקע, אם היו מרטיבין היד אסור לקרות כנגדם (ב). ויש אומרים דאינו אסור רק בטופח על מנת להטפוח, ויש ^בברכות כ"ה ע"א לדעת הרמב"ם בפרק ג' מהלכות קריאת שמע.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **וכן עיקר** – לדעת כולם העיקרון הוא שצואה יבשה אינה אוסרת, והסימן ליובש גמור הוא שהצואה נפרכת לפירוורים קטנים. ישנן בגמרא שתי דעות כיצד לבדוק יובש זה: האחת – על ידי זריקה, שזרק אותה בכוח ונפרכת. והשנייה – אם נפרכת כשמגלגלים אותה ביד. המפרשים הסכימו שיש להכריע כדעה המחמירה יותר, כיוון שמדובר בספק דאורייתא; אולם נחלקו איזה משני הסימנים מעיד על יובש יותר גדול. לכן למעשה צריך שתהיה יבשה כל כך שתתפרך הן על ידי זריקה והן על ידי גלילה.

(ב) **אסור לקרות כנגדם** – שתן שנבלע בקרקע אינו אוסר כלל, אף אם השאיר רושם. ואם נותרה רטיבות קלה, כך שהנוגע במקום מרגיש רטיבות, נחלקו בכך הפוסקים, ודעת המחבר לאסור. והוא הדין בבגד עליון הרטוב משתן.

לסמוך על זה (ג).

 שולחן ערוך כפשוטו

(ג) **לסמוך על זה** – הרמ"א מקל, ואוסר רק אם הקרקע רטובה במידה כזו שאם יד תיגע בה היא תירטב עד כדי כך שתוכל להרטיב את מה שתיגע בו אחר כך. הרמ"א מקל משום שמדובר בספק דרבנן, שהרי ראינו (בהקדמתנו לסימן ע"ז) שהאיסור מהתורה לומר דבר של קדושה כנגד שתן הוא דווקא בעת הקילוח.

סימן פ"ג

דיני בית הכסא לקריאת שמע, ובו ה' פעיפים.

בסימנים הקודמים ראינו שאסור מן התורה לקרוא קריאת שמע במקום שיש בו צואה. בדומה לכך, אסור לקרוא שמע בשירותים, היות שהם נחשבים למקום מאוס. איסור זה הוא מן התורה¹. סימן זה עוסק בגבולות האיסור של קריאה בשירותים, ולהבנתו יש לזכור כי בזמנם "בית הכסא" היה בדרך כלל מקום בחוץ המיועד לכך (אולם הלכות אלו נכונות גם בשירותים של ימינו).

פעיף א

^אאסור לקרות כנגד (א) בית הכסא ישן (ב), אפילו פינו ממנו הצואה (ג). ^בזיראה לי דהיינו כשאין לו מחיצות, אבל אם יש לו מחיצות (ד), אף על פי שיש בו צואה, קורא כנגדו בסמוך ואינו חושש (ה), אם אין מגיע לו ריח רע.
^אברכות כ"ו ע"א. ^בבית יוסף ממשמעות הגמרא שם.

שולחן ערוך כפשוטו

- (א) כנגד – כלומר מול.
- (ב) ישן – שכבר השתמשו בו (להבדיל מחדש שטרם השתמשו בו, שעליו נדון בסעיף הבא).
- (ג) הצואה – נראה שאיסור זה הוא מן התורה.
- (ד) יש לו מחיצות – ואפילו אין לו גג.
- (ה) ואינו חושש – מפני שהצואה נחשבת כנמצאת ברשות אחרת².

1. כך משמע מדברי הבית יוסף בתחילת הסימן.

2. אחרונים רבים חלקו על דין זה (ראה משנה ברורה כאן ס"ק ה'), ודנו את המחיצות עצמן כגרף של רעי. אולם כיוון שהמחבר והרמ"א מסכימים להקל, בוודאי שאפשר לסמוך עליהם בעת הצורך. וראה בסימן ע"ט סעיף ב, שבו פוסק המחבר שמחיצות מועילות נגד צואה.

סעיף ב

הזמינו לבית הכסא ועדיין לא נשתמש בו (ו) – מותר לקרות כנגדו (ז), אבל לא בתוכו (ח).

¹ברכות כ"ו ע"א.

סעיף ג

¹אמר: 'בית זה יהא לבית הכסא', ואמר על בית אחר: 'וגם זה', דינם שווה (ט). ואם אמר על השני: 'ובית זה', ולא אמר: 'וגם זה', הרי זה השני ספק אם הזמינו לכך אם לאו, ²לפיכך אין קורין בו ¹נדרים ז' ע"א. ²הרמב"ם בפרק ג מהלכות קריאת שמע.

שולחן ערוך כפשוטו

(ו) לא נשתמש בו – נקבע בהלכה ש"הזמנה לאו מילתא היא"³. דוגמה לדבר היא יעוד של דבר לשימוש של קדושה (למשל יעוד תיק להניח בו תפילין), שאינו מחיל עליו את הקדושה עד שיעשה מעשה (עד שיניח בתיק את התפילין). לכאורה כך צריך להיות, להבדיל, גם בבית הכיסא, שכל זמן שלא השתמשו בו מותר לומר כנגדו דברים שבקדושה. אולם הדבר מורכב יותר, מפני שתקנו חכמים שאין ראוי שדברים שבקדושה יאמרו במקום המיועד לשירותים, ומבחינה זו יש לדבר דין של הזמנה מדרבנן.

(ז) כנגדו – כי מן התורה "הזמנה לאו מילתא היא", ומה שגזרו חכמים הוא דווקא בשירותים עצמם, ולא כאשר עומד מולם (ואפילו הם בלי מחיצות ויכול לראותם).

(ח) לא בתוכו – והאיסור מדרבנן, כפי שהסברנו למעלה.

(ט) דינם שווה – וכמו שבראשון אסור לקרוא שמע בתוכו, אך מותר ממולו, כך גם בשני.

3. כפי שביארנו בהקדמה לסימן מ"ב. וראה שם בסעיף א' בעניין תפילין של יד או של ראש, ובסעיף ג' לעניין תיק של תפילין.

לכתחילה, ואם קרא בו יצא (י).

סעיף ד

¹בית הכסא שהוא בחפירה ופיו ¹ברחוק ארבע אמות מן הגומא, והוא עשוי במדרון בענין שהרעי מתגלגל ונופל מיד למרחוק וכן המי רגלים יורדין מיד לגומא – כסתום דמי, ומותר לקרות בו ²אם אין בו ריח רע וגם אין משתינין בו חוץ לגומא (יא). הגה: אבל אם משתינין בהם לפעמים, אסור להרהר בהם בדברי תורה, כל שכן לקרות קריאת שמע (יב) (הגהות מיימוני).

¹ברכות כ"ו ע"א. ²טור בשם רש"י. ³טור ורבינו ירוחם.

סעיף ה

⁴בני אדם שיש להם ספסל נקוב ונפנין עליו (יג), מותר לקרות ⁵מרדכי שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(י) יצא – בניגוד לראשון, שבו קריאתו אינה קריאה וצריך לחזור ולקרות.⁴
(יא) חוץ לגומא – כיוון שדווקא תחתית הגומא נחשבת למקום האיסור, ומקום עמוק ארבע אמות נחשב כרשות אחרת. ושירותים של ימינו דינם כבית הכיסא, כי הצואה אינה נופלת מיד למרחוק.⁵
(יב) קריאת שמע – כפי שהדין בכל שירותים. מכאן משמע שמקום נאסר רק אם יש לו שם שירותים קבועים, ומקום שעושים בו לעתים צרכים אינו נקרא שירותים. מכאן שחדרים שחולים או קטנים עושים בהם את צרכיהם בתוך כלי, אין להם דין שירותים; אולם יש חובה להוציא את הכלי (ואם אין יוצא ממנו ריח רע די לכסותו) לפני שמתפלל באותו חדר.
(יג) ונפנין עליו – זו מעין אסלה של ימיהם: כיסא נקוב שתחתיו יש כלי לקבלת הצואה. אמנם, כמובן שאין להתפלל כנגד כלי הצואה, וסעיף זה עוסק

4. דין זה מצטרף לדינים שכבר ראינו בהם תקנת חכמים המעכבת את קיום המצווה מהתורה. ראה דברינו בסימן ע"ז הערה 7.

5. זאת לעניין תפילה והרהור בדברי תורה. אבל אינם כבית הכיסא של ימיהם לגמרי; עיין דברינו בסימן ד' ס"ק ל.

קריאת שמע כנגדו, כיון שאין הצואה על הנקב וגם אין הגרף תחת הנקב, ועוד, שהנקב תמיד מכוסה בדף (יד). הגה: וכל מי שקורא במקום שאין קורין, חוזר וקורא (טו) (מיימוני פרק ג').

שולחן ערוך כפשוטו

בדין כיסא זה ללא הכלי שתחתיו.
(יד) מכוסה בדף – המחבר פוסק שלכיסא לבדו אין דין בית הכיסא, ומותר לקרוא כנגדו.⁶
(טו) חוזר וקורא – בכל ההלכות שנמנו בסימנים אלו, גם כשהאיסור הוא מדרבנן (והדין שראינו לעיל בסעיף ג ס"ק י' יוצא דופן הוא).

6. ישנם אחרונים החולקים עד דברי המחבר כאן (ראה במג"א ס"ק ה' ובמשנה ברורה ס"ק יג). ונראה שאפשר לסמוך על שיטת המחבר והרמ"א, ועל פי שני המאורות הגדולים יקום דבר. והרוצה להחמיר כדברי החולקים מראה בכך כבוד גדול לדברים שבקדושה, ויבורך.

סימן פ"ד

אם מותר לקרות במרחץ, ובו סעיף אחד.

גם במרחץ אסרו לקרוא קריאת שמע, משום שבבית המרחץ של זמן התלמוד הייתה זוהמה רבה, ולכן היה המקום דומה מעט לשירותים. אולם בניגוד לשירותים, איסור בית המרחץ הוא מדרבנן.

סעיף א

^אמרחץ חדש שלא רחצו בו, מותר לקרות בו (א). ובישן (ב) – בבית החיצון, שכל העומדין שם לבושים, מותר (ג). ובאמצעי, שקצת העומדין שם לבושים וקצתם ערומים, יש שם שאלת שלום אבל לא קריאת שמע ותפילה (ד). הגה: ומותר להרהר שם בדברי תורה (ה) (ר"ן פרק קמא דשבת ופרק ג' דעבודה זרה). ובפנימי, שכולם עומדים שם ^אשבת י' ע"א, והביאו הרי"ף ורא"ש בסוף פרק מי שמתו.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **מותר לקרות בו** – כיוון שכאמור "הזמנה לאו מילתא היא", כלומר שייעוד מקום לשימוש אינו מספיק כדי להחיל עליו את דיני המקום. לכן אין למקום דין מרחץ עד שישתמשו בו לכל הפחות פעם אחת.¹
 (ב) **ובישן** – היינו מרחץ שכבר השתמשו בו, ואפילו פעם אחת.
 (ג) **מותר** – כי הבית החיצון אינו מלוכלך.
 (ד) **קריאת שמע ותפילה** – כיוון שמלוכלך קצת וחלק מהאנשים עומדים שם ערומים, דינו חלקית כבית המרחץ, ואסור לומר בו דברי קדושה.
 (ה) **בדברי תורה** – כיוון שהרהור אינו כדיבור, ולא נאסר אלא במקום הטינופת ממש.² והמחבר מסכים לדין זה.

1. כפי שראינו לגבי חדר השירותים בסעיף ב' בסימן הקודם. אמנם שם התבאר שבשירותים יעוד אוסר בתנאים מסוימים, שמפני הגנאי המרובה שבשירותים החמירו בו חכמים.

2. כמבואר בסימן הבא סעיף ב'.

ערומים, אפילו שאלת שלום אסור (ו). הגה: ואסור לענות אמן בבית המרחץ (ז) (ר"ן פרק כירה).

שולחן ערוך כפשוטו

(ו) אסור - שדינו כשירותים ממש. ואסרו גם שאילת שלום כי השלום משמותיו של הקב"ה, והשואל שלום לחברו רומז לכך. האיסור קיים גם בזמן שאין שם אנשים ערומים, וכן לאחר שניקו את המקום; שהואיל ושם בית המרחץ עליו, והוא נועד להיות מקום שאינו נקי ושנאנשים עומדים בו ערומים, נתנו חכמים למקום דין של שירותים.

ובזמן הזה, חדרי מקלחת או חדרי אמבטיה ביתיים, שאין בהן זוהמה רבה, אין להם דין שירותים. ונוהגים להחמיר בהם כדין "הבית האמצעי", שמותר להרהר בו בדברי תורה אבל אסור לומר בו דברים שבקדושה³. וב"בית הטבילה" במקווה של היום, מקום שבו רק טובלים ולא מתרחצים, מותר לברך⁴. ובבריכה או על שפת הים מותר לברך, אבל במקלחות שבמלתחות יש להחמיר ולא לברך⁵.

(ז) בבית המרחץ - כשם שאסור לברך, כי עניית אמן כמוה כברכה.

3. כך נראה מהמשנה ברורה ס"ק ז, שהסביר האיסור ב"בית שעומדין בו אמבטאות" (בלשון רבים), משום "דנפיש שם הבלא וזוהמא". אם כן בחדרי אמבטיה של היום, שהם נקיים, מותר. וכן פסקו הציץ אליעזר (ח"ז סימן ה), וביע אומר (ח"ג א"ח סוף סימן א' אות יב). וכן מותר לשמוע בו דברי תורה מוקלטים, שאין בכך אלא דין "הרהור".

4. כפי שבארנו בסימן מ"ה ס"ק ז.

5. דין הנחת תפילין במקומות אלו התבאר בסימן מ"ה סעיף ב'.

סימן פ"ה

באיזה מקומות אסור לקרות קריאת שמע, ובו ב' סעיפים.

בסימן זה הרחבות על הלכות שהתבארו בסימנים הקודמים: א. ראינו ששירותים ובתי מרחץ אסורים בדברי תורה, וכאן מבואר שהאיסור הוא גם במקומות מטונפים נוספים. ב. עוד מבואר כאן שהאיסור אינו בדיבור בלבד, אלא גם בהרהור. ג. האיסור כולל גם אמירת אחד משמותיו של הקב"ה.

סעיף א

^אלא ילך אדם במבואות המטונפות ויניח ידו על פיו ויקרא קריאת שמע (א). ואפילו אם היה קורא ובא, צריך להפסיק כשיגיע למבוי המטונף (ב). וכשיצא משם, ^באפילו שחה כדי לגמור את כולה, אינו צריך לחזור אלא למקום שפסק (ג). הגה: ויש אומרים שחוזר לראש (תוס' ברכות שם), וכן עיקר. ועיין לעיל סי' ס"ה (ד).
^אברכות כ"ד ע"ב. ^בלדעת הרי"ף והרמב"ם בפרק ג' מהלכות קריאת שמע.

סעיף ב

^אאפילו להרהר בדברי תורה אסור בבית הכסא ובבית המרחץ
ישבת מ ע"ב'.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **קריאת שמע** – למקום מטונף יש דין של צואה ושל שירותים, ולכן אסור לומר בו דברי תורה, אפילו אם הניח ידו על פיו. וייתכן שאם הסירחון גדול האיסור הוא מן התורה.
(ב) **כשיגיע למבוי המטונף** – ואין אומרים שכיוון שהתחיל בהיתר יכול לסיים.
(ג) **למקום שפסק** – כפי שראינו בדעת המחבר (סימן ס"ה סעיף א), שאם שחה בקריאת שמע, אפילו לזמן ארוך, אינו צריך להתחיל מהתחלה.
(ד) **סי' ס"ה** – שם ראינו שדעת הרמ"א היא שאם הפסיק מפאת אונס הלכתי למשך זמן שיכול לקרוא בו את כולה – חוזר לתחילת הקריאה.

¹ ובמקום הטנופת, והוא המקום שיש בו צואה ומי רגלים (ה). הגה: ואפילו הלכות המרחץ אסור ללמוד במרחץ (ר"ן פ' כירה, וב"י בשם א"ח). ² דברים של חול מותר לאמרם שם בלשון הקדש (ו). ³ וכן הכנויים, כגון 'רחום', 'נאמן' וכיוצא בהם, מותר לאמרם שם; אבל השמות שאינם נמחקין (ז) אסור להזכירם שם. ⁴ ואם נזדמן לו שם להפריש מדבר האסור (ח) – מפריש, ואפילו בלשון הקודש ובענייני קודש (ט). הגה: ובמקום שמותר להרהר בדברי תורה (י) מותר לפסוק דין, ובלבד שלא יאמר טעמו של דבר (ר"ן פ"ק דשבת ובפרק כל הצלמים). ⁵ הרמב"ם שם. ⁶ שם בגמרא שבת. ⁷ שם י' ע"ב. ⁸ שם מ' ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(ה) ומי רגלים – הרהור בדברי תורה הוא עבודת ה' ובקיומו במקומות מטונפים יש משום זלזול בעבודת הבורא.¹ הבית יוסף הביא את דברי רבנו יונה שמותר להרהר בשעת דחק גדולה, כגון חולה הנמצא במקום מטונף או שבגלל מחלתו הרי הוא מלוכלך כל הזמן. והטעם הוא שבמקרה כזה אין בכך שום זלזול, אלא להפך, הלא הוא רוצה לעבוד את ה', אלא שנמנע ממנו מחמת אונסו, לכן יעבוד את ה' כפי יכולתו. וה' יראה ללבב. (ו) בלשון הקודש – שלא השפה קובעת, אלא העניין. (ז) השמות שאינם נמחקים – והם שבע שמות: יקוק, א־דני, א־להים, א־ל, א־לה, ש־די, צ־באות.² (ח) להפריש מדבר האסור – כלומר שרואה אדם העומד לעבור על איסור, וצריך לומר לו את ההלכה הנכונה. (ט) ובענייני קודש – הואיל ואין בכך זלזול כלל, שהלא מפרישו מאיסור. (י) להרהר בדברי תורה – כמו בבית אמצעי של בית המרחץ, או חדר אמבטיה של ימינו.³

1. וכפי שביארנו בסימן הקודם (ס"ק ו'), מותר להרהר בחדרי האמבטיה הביתיים שאין בהם שירותים.

2. רמב"ם הלכות יסודי התורה פ"ו ה"ב, על פי שבועות דף לה ע"א. ומנהגנו היום להימנע מהזכרת שמות אלו לחלוטין, אם לא בדרך תפילה או לימוד.

3. דברים דומים כתב הרמ"א לעניין פסיקת דין לפני ברכות התורה, ראה סימן מ"ז סעיף ד.

סימן פ"ו

להרחיק מן מים סרוחים, ובו סעיף אחד.

בסימן זה הרחבה נוספת לאיסור לומר דברים שבקדושה בבתי המרחץ ובשירותים.

סעיף א

^אמים סרוחים, או מי משרה ששורים בהן פשתן או קנבוס (א), צריך להרחיק מהם כמו מן הצואה (ב).
^אברכות כ"ב ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) או קנבוס – ההשרייה נעשית כדי לנקותם, וריחם של המים רע מאד.
(ב) כמו מן הצואה – ואין בכך הבחנה בין מים לאשפה, אלא כל שריחו רע מאוד אין לקרוא כנגדו¹. ואם הסירחון רב האיסור הוא מן התורה².

1. כפי שראינו בסימן ע"ט סעיף ח'.

2. מ"ב ס"ק ג.

סימן פ"ז

להרחיק מגרף של רעי, ובו ג' מעיפים.

לאחר שנתבארו דיני הרחקה מצואה, שתן, אשפה ושירותים, דן המחבר בכלים שבהם אדם עושה את צרכיו בביתו. כיום הלכות אלו מעשיות בעיקר בעבור חולים.

מעיה א

גרף של רעי ועביט של מי רגלים – של חרם או של עין, צריך להרחיק מהם כמו מהצואה, ^אאפילו הטיל בהם מים (א); אבל אם הן של מתכת, או ^בשל זכוכית, או של חרם מצופה – מותר אם הם רחוצים יפה (ב).

^אמשמעות הגמרא דברכות כ"ה ע"ב לדעת התוספות ושאר פוסקים. ^בשם בתוספות, ורבינו יונה בשם רבני צרפת.

מעיה ב

גרף ועביט של חרם או של עין שכפאו על פיו (ג), ^ייש מתירין (ד) ^יטור בשם אבי העזרי, ומרדכי בשם ראבי"ה.

שולחן ערוך כפשוטו

- (א) מים – גם כשהם נקיים. וזאת מפני שבדפנות כלי החרס והעץ בלוע הריח הרע, וריחם רע מאד גם כשהם נקיים.
- (ב) רחוצים יפה – משום שדפנות כלים אלו אינן בולעות, וכשהכלים נקיים אין ריחם רע¹. והוא הדין בכלי פלסטיק.
- (ג) שכפאו על פיו – כלומר שהפך את הכלי או שכיסה את פיתחו.
- (ד) יש מתירין – ככל צואה, המותרת אם מכוסה.

1. הרמ"א יודה להיתר כלי זכוכית כאן. ואמנם בהלכות "איסור והיתר" הוא מחמיר בהם, אולם לא משום שסובר שכלים אלו בולעים, אלא מפני שגזרו בהם חכמים. וכאן לא גזרו.

^יויש אוסרין (ה), והלכה כדברי האוסרים.

^יטור, ושם במדכי.

סעיף ג

^המותר לקרות קריאת שמע בבית שיש בו צואה ומי רגלים או גרף ועביט, כיון שהרחיק מהם כשיעור שנתבאר בסימן ע"ט (ו). ^ווכן אם כפה עליהם כלי, אף על פי שהם עמו בבית הרי אלו כקבורים, ומותר לקרות כנגדן (ז).

^הברכות כ"ה ע"ב וכרבן שמעון בן גמליאל. ^יהרמב"ם בפרק ג' מהלכות קריאת שמע.

שולחן ערוך כפשוטו

(ה) **ויש אוסרים** – לשיטתם (וזו אכן ההלכה), כיוון שהדפנות בלעו את הטינופת הן נחשבות כצואה עצמה, ויש לכסות גם את הכלי כולו, כולל הדפנות.²

(ו) **בסימן ע"ט** – בתחילתו, שבו ראינו שיש להרחיק לפניו כמלוא עיניו, ובשאר צדדיו ארבע אמות ממקום שכלה הריח. המחבר מלמדנו שלא כל החדר אסור, אלא דווקא מול הצואה או בקירוב מקום.³

(ז) **ומותר לקרות כנגדו** – בפסוק נאמר: "וכסית את צאתך", ולכן די לכסות כדי להתיר להתפלל במקום. וכן ביארנו לעיל.⁴

2. המ"ב (ס"ק ג) וכף החיים (אות ג) הביאו מחלוקת בין הפוסקים האם גרף ועביט ריקים אסורים מן התורה. ומסתבר לומר שהאיסור הוא מדרבנן, וכך מצטמצמת המחלוקת בין השיטות. ונראה שבדיעבד אין צריך לחזור ולקרוא. ובכלים של היום אין להחמיר לכל הדעות, מאחר שאינם בולעים.

3. כך פסק גם הרמ"א בסימן ע"ט סעיף א.

4. ראה בתחילת סימן ע"ו.

סימן פ"ח

דין טמאים בקריאת שמע ובו פעיף אחר.

"בעל קרי" הוא אדם שיצאה ממנו שכבת זרע בכל דרך: בין בקיום יחסים ובין בכל דרך אחרת, בין ברצון ובין שלא ברצון. מעיקר הדין בעל קרי טמא, ולטהרתו צריך לטבול במקווה ולהמתין עד הערב. בזמן טומאתו הוא אינו יכול להיכנס לבית המקדש ולאכול בשר קרבנות, ואם הוא כהן אינו יכול לאכול תרומה. כיום, כיוון שאין לנו בית מקדש ומאחר שכולם טמאים מסיבות נוספות, אין מן התורה חובה הלכתית כלשהי הנגזרת מהמצב הזה. ואמנם, בנוסף לטומאת התורה, גזר עזרא הסופר שבעל קרי לא יעסוק בתורה ובתפילה עד שיטבול; אולם גזרה זו בטלה, כפי שמסביר המחבר בסימן זה.

פעיף א

^אכל הטמאים קורין בתורה וקורין קריאת שמע ומתפללין (א), ^בחוץ מבעל קרי, שהוציאו עזרא מכל הטמאים, ואסרו בין בדברי תורה בין בקריאת שמע ותפלה עד שיטבול, כדי שלא יהיו תלמידי חכמים מצויים אצל נשותיהם כתרנגולים (ב). ^גואחר כך ביטלו אותה תקנה, והעמידו הדבר על הדין, שאף בעל קרי מותר בדברי ^אהרי"ף והרא"ש מהא דברכות כ"ו ע"א. ^בשם בדף כ"ב ע"א, ובבבא קמא דף פ"ב ע"ב. ^גברכות כ"ב ע"א, וחולין קל"ו ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) ומתפללין – כאמור בהקדמה, טמא אינו נאסר אלא להיכנס לבית המקדש ולאכול קרבנות ותרומה. לכן כל הטמאים, הן אלו שנטמאו בגלל שנגעו במת, הן אלו שנטמאו בצרעת והן נשים נידות (משראו את המחזור עד שנטהרו) – כולם מותרים בתפילה ובלימוד.

(ב) כתרנגולים – כאמור בהקדמה, עזרא הסופר גזר שבעלי קרי לא יתפללו ולא ילמדו עד שיטבלו. והדבר אינו משום טומאה, אלא כדי למנוע מהגברים להגזים בתשמיש עם נשותיהם.

תורה ובקריאת שמע ובתפלה בלא טבילה (ג) ובלא רחיצה דתשעה קבין (ד), וכן פשט המנהג (ה). הגה: יש שכתבו שאין לאשה נדה בימי ראייתה ליכנס לבית הכנסת או להתפלל או להזכיר השם או ליגע בספר (ו) (הגהות מיימוני פ"ד), ויש אומרים שמותרת בכל (רש"י הלכות נדה), וכן עיקר, אבל המנהג במדינות אלו כסברא הראשונה (ז). ובימי לבון נהגו היתר (ח). ואפילו במקום שנהגו להחמיר, בימים נוראים וכהאי גוונא, שרבים

שולחן ערוך כפשוטו

(ג) בלא טבילה – משום שראו חכמים שאין רוב הציבור יכולים לעמוד בגזרה זו, שלא פשטה בישראל. וכלל בדינו שגזרה שלא פשטה בטלה מעצמה¹.
 (ד) דתשעה קבין – ישנן דעות בגמרא שלתקנת עזרא די ברחיצה בתשעה קבין מים (כ"ב 12 ליטר וחצי)². וכיוון שבטלה התקנה, גם בכך אין צורך.
 (ה) וכן פשט המנהג – המחבר כתב זאת כי ישנן דעות בראשונים שתקנת עזרא בטלה רק ללימוד תורה, ולא לתפילה; ופוסק המחבר שהמנהג אינו כמותם. אמנם גם היום יש שמדקדקים לטבול לפני התפילה אם יצאה מהם שכבת זרע³.
 (ו) או ליגע בספר – מנהג זה הוא חומרה גדולה. ובנוסף, קשה מאוד לקיימו, כי האישה אינה יכולה להיטהר מטומאתה באותו יום, כמו גבר שראה קרי, וכיצד לא תתפלל או לא תברך בזמן כה ארוך.
 (ז) כסברא הראשונה – אבל כיום אין נוהגים בחומרה זו כלל, ואינה אלא חומרה המביאה לידי קולא. ונוהגים שמותרת בכול, כפי המנהג שאמר עליו הרמ"א שהוא עיקר.
 (ח) נהגו היתר – ימי ליבון הם שבעת הימים הנקיים שממתינה האישה לאחר

1. ביטול הגזרה בברכות כ"ב ע"א. והרמב"ם (הלכות קריאת שמע פ"ד ה"ח) כתב שהגזרה בטלה מפני שלא פשטה. ועיין ברמב"ם הלכות ממרים פ"ב ה"ו, שכל גזרה שלא פשטה בטלה מאליה.

2. יש להדגיש שהדבר נאמר רק כנגד תקנת עזרא, אולם כמובן שאישה נידה אינה נטהרת כך, אלא צריכה טבילה במקווה של ארבעים סאה בלי חציצה כלל.

3. המחבר הביא תחילה את האיסור ורק אחר כך כתב שהתקנה בטלה, ורמז בכך שאין לראות באדם המקפיד לטבול מחמיר שלא כדין. והרוצה להחמיר די לו בתשעה קבין מים שאובים. ומכאן שיכול לרחוץ בברכה (גם עם בגד ים), ואפילו לעמוד תחת המקלחת ולהתקלח ב-12 ליטר וחצי; והטובל במקווה כשר הרי זה משובח. ויש הנוהגים לטבול כל בוקר.

מתאספים לילך לבית הכנסת, מותרים לילך לבית הכנסת כשאר נשים, כי הוא להם לעצבון גדול שהכל מתאספים והן יעמדו חוץ (ט) (פסקי מהרא"י סי' קל"ב).

שולחן ערוך כפשוטו

שסיימה לראות דם לפני שתיטהר. וכותב הרמ"א שגם הנוהגות לאסור בעת נידתן אינן ממתונות להיתר עד שיטבלו, ומנהג האיסור הוא רק בעודה רואה דם.

(ט) והן יעמדו בחוץ – כל זה רק במקום שנהגו להחמיר בכך, ולכן אינו שייך בזמן הזה. ואפשר ללמוד מכאן את ההתחשבות הנצרכת ברגשותיה של האישה.

הלכות תפלה

סימנים פ"ט-קכ"ז

בחלק זה עוסק השולחן ערוך בהלכות הקשורות לתפילת העמידה, הכוללת את תשע-עשרה הברכות שאדם חייב להתפלל שלוש פעמים ביום. לפי הרמב"ם, וזו גם דעת השולחן ערוך, החיוב להתפלל בכל יום הוא מן התורה; התורה שבעל-פה מלמדת כי הפסוקים "ועבדתם את ה' א-להיכם" ו"ולעבדו בכל לבבכם" מצווים על תפילה: "איזו היא עבודה שהיא בלב - הוי אומר זו תפלה"¹. ואמנם מצות העשה מהתורה היא ציווי כללי בלבד, ואינה כוללת את מספר התפילות ביום, זמן או נוסחן; ובאו חכמים ותיקנו את תפילת העמידה, הכוללת שבח לה' יתברך, ועיקרה בקשות ותחינות על צורכי האדם והעם². באמירת תפילת העמידה שלוש פעמים בכל יום אנו מקיימים אפוא את מצות התפילה, שעיקרה מהתורה, בדרך שתיקנו חכמים לקיימה.

1. הפסוק בדברים י"א, יג. דרשתו בתענית דף ב ע"א (ובמכילתא דרשב"י שמות כ"ג, כה). הרמב"ם הביאו בתחילת הלכות תפילה.

2. בנוסף לברכות השחר, פסוקי דזמרא וברכות קריאת שמע, הנאמרים קודם תפילת העמידה, ועיקרם שבח לה', וגם בהם נזכרות מעט בקשות.

סימן פ"ט

הלכות תפלה וזמנה, ובו ח' סעיפים.

סימן זה עוסק בזמן תפילת שחרית, ובדברים שאסור לעשות קודם התפילה.

סעיף א

^אזמן תפלת השחר, מצוותה שיתחיל עם הנץ החמה, כדכתיב: 'ייראוך עם שמש' (א). ^בואם התפלל משעלה עמוד השחר והאיר פני המזרח, יצא (ב). ^גונמשך זמנה עד סוף ארבע שעות, שהוא ^אברכות כ"ו ע"א. ^בהרא"ש שם. ^גשם במשנה וכו' יהודה.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **ייראוך עם שמש** – מפסוק זה (בתהלים ע"ב, ה) דרשו חכמים שיש לירא את ה' – כלומר להתפלל, "עם שמש" – מיד בזריחת החמה. עולה מדברי המחבר כאן שיש עניין מיוחד להתפלל ממש בהנץ החמה, כלומר לסיים את ברכות קריאת שמע בדיוק לפני הזריחה, ולהתחיל מיד את תפילת העמידה. תפילה זו נקראת "תפילת ותיקין". תפילה זו מעולה אפילו אם מתפלל ביחידות, ונחשבת כעין תפילה בציבור, מפני שזו השעה שהמדקדקים מתפללים בכל מקום שהם. יש סוברים שלהתפלל עם "הנץ" עדיף אפילו על תפילה במניין, ויש הסוברים שתפילה במניין חשובה יותר.³ ונראה למעשה שמי שמתפלל בקביעות בזריחה יכול להתפלל ביחידות, אולם אם אינו מתפלל כך באופן קבוע, עדיף שיתפלל במניין. ומי שמתפלל באופן קבוע ביחידות עם הנץ, עליו לבוא לבית הכנסת בשעת המניין, כדי לענות לקדיש ולקדושה.

(ב) **יצא** – בדיעבד. אבל לכתחילה אין להתפלל שחרית לפני הנץ החמה אלא בשעת הצורך, כפי שיתבאר בהמשך. למעשה קשה להתפלל ממש מעלות השחר, משום שיש להתפלל עם תפילין, וזמן תפילין מתחיל "כשיכיר את

3. ראה בספרנו "בעקבות המחבר", בפרק "תפילת פועלים" (מעמוד ע', ובמיוחד הערה 2).

שליש היום (ג). ¹ואם טעה, או עבר (ד), והתפלל אחר ארבע שעות עד חצות, אף על פי שאין לו שכר כתפלה בזמנה, שכר תפלה מיהא איכא (ה). הגה: ואחר חצות אסור להתפלל תפלת שחרית (ב"י בשם ²שם במשנה.

שולחן ערוך כפשוטו

חבירו", שהוא זמן המאוחר מעט לעלות השחר⁴. בשעת הדחק אפשר להניח תפילין מעלות השחר בלי ברכה, וכשיגיע זמן הנחת תפילין ימשמש בהן ויברך עליהן, אף אם כבר סיים את תפילת העמידה.

(ג) שליש היום - גם כאן מתייחס המחבר לזמן תפילה בלבד. ואולם, על המתפלל "לסמוך גאולה לתפילה", היינו לכרוך יחד קריאת שמע בברכותיה עם תפילת העמידה, וזמן קריאת שמע הוא רק עד סוף שעה שלישית⁵; לכן לכתחילה יש להתפלל עד סוף שעה שלישית. ואם עבר הזמן ולא התפלל, עד סוף שעה רביעית יכול להתפלל כדרכו קריאת שמע וברכותיה⁶, ולסמוך גאולה לתפילה; ומסוף שעה רביעית אינו יכול עוד לברך את ברכות קריאת שמע, ולכן הפסיד את סדר התפילה הרצוי, ויאמר שלושת הפרשיות של קריאת שמע ללא הברכות ("כקורא בתורה"), ויתפלל את תפילת העמידה. משעה זו אף אינו יכול לברך את ברכות פסוקי דזמרה, שהן "ברוך שאמר" ו"ישתבח", ויאמר רק את הפרקים עצמם.

(ד) או עבר - כלומר שלא התפלל במזיד. בהלכות תשלומין יתבאר שהמזיד אינו יכול להשלים את התפילה שהחמיץ בתפילה הבאה, ומשמיע לנו המחבר שלאחר ארבע שעות גם המזיד יכול להתפלל, שעדיין נחשב זה לזמן תפילה בדיעבד.

(ה) מיהא איכא - בשלוש התפילות היומיות מתקיים מפגש בין האדם לא-לוהיו. מפגש זה מתקיים בשלושה זמנים קבועים, המאפשרים לאדם למלא את "המצברים הרוחניים" למשך היממה: בבוקר האדם מתפלל לה' ומבקש את עזרתו לפני שמתחיל את פעולת יומו; זמן המנחה הוא באמצע היום, ובו

4. סימן ל' ס"ק ח', והערה 4 שם.

5. כפי שראינו בתחילת סימן נ"ח.

6. כפי שהתבאר בסימן נ"ח סעיף ו'.

הרשב"א פרק תפלת השחר (וע"ל ריש סי' ק"ח) (ו).

סעיף ב

(ז) ^הכיון שהגיע זמן תפילה, אסור לאדם להקדים לפתח חבירו ליתן לו שלום, משום ד'דשמו של הקדוש ברוך הוא שלום (ח). אבל מותר ^הברכות י"ד ע"א. 'רבינו יונה שם, ורבינו ירחם בשם גאון.

שולחן ערוך כפשוטו

מזהיר האדם שריבוי הפעילות אינו משכיח ממנו את השם יתברך; ותפילת ערבית מכינה את הלילה, כדי שהאדם יהיה מקושר עם ה' גם בשעות המנוחה. אדם שהחמיץ תפילה – נפגעה רמת הקשר שלו עם הקב"ה. ואם הוא מתפלל, אך באיחור, הרי הוא מתחבר באותה שעה עם אלוהיו, אבל לא ניתן לתקן את הקשר עם הקב"ה באותו חלק של היום שבו החמיץ את השפעת ה' עליו.

(ו) **סימן ק"ח – שם (בסעיף א')** מבואר שיתפלל שתי עמידות במנחה: הראשונה כתפילת מנחה, והשנייה להשלמת תפילת שחרית שלא נאמרה. ובע"ה נבאר דין זה במקומו.

(ז) **הקדמה –** סעיף זה עוסק באיסור להקדים שלום לחברו לפני התפילה. יסוד האיסור הוא החובה להקדים כבוד לאדון הכול. אמנם האיסור אינו גורף, כדי שלא לפגוע בקיום יחסים טובים בין אדם לחברו, ועל כן יש להבחין בין פעולות שונות הנכללות ב"הקדמת שלום":

1. "להשכים לפתח חברו", כלומר הליכה מכוונת, בניגוד לפגישה אקראית.
 2. ללכת "להקביל פניו", כלומר פגישה שמטרתה להראות לו כבוד וחיבה, בניגוד למפגש ענייני.
 3. "לתת לחברו שלום", כלומר לברכו באמירת המילה "שלום", שהיא משמות השם. וזאת בניגוד לשימוש בברכה ללא המילה "שלום" (למשל "בוקר טוב").
 4. כריעה (או קידה) בעת המפגש, להפגנת הכבוד שרוכש לחברו.
- בסעיף זה מגדיר המחבר מה אסור ומה מותר לפני התפילה.
- (ח) **שלום –** במפגש זה נעשות שתי הפעולות הראשונות שעליהן עמדנו למעלה: יש כאן הליכה מכוונת לצורך מפגש, והצורך הוא אמירת שלום בלבד ולא עסק משותף. במקרה זה אסור לומר "שלום", שהוא שמו של הקב"ה.

לומר לו צפרא דמרי טב (ט), ואפילו זה אינו מותר אלא כשהוצרך ללכת לראות איזה עסק (י), אבל אם אינו הולך אלא להקביל פניו קודם תפילה, אפילו זה הלשון אסור (יא). וכן אסור לכרוע לו כשמשכים לפתחו (יב), ויש אומרים דכריעה אסורה אפילו בלא משכים לפתחו (יג). ואם התחיל לברך הברכות, אחר כך אין לחוש כל כך (יד). ואם אינו משכים לפתחו, אלא שפגע בו בדרך, מותר ליתן לו שלום (טו). ויש אומרים שאפילו במוצא חבירו בשוק לא יאורחות חיים. ה"ה ראב"ד והרשב"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(ט) צפרא דמרי טוב – כלומר: בוקר טוב. ללא המילה "שלום".
(י) לראות איזה עסק – ואז הכבוד הוא מינימלי, מפני שההשכמה לפתחו אינה לשם כבוד. וכן אינו משתמש בשם השם.⁷
(יא) אסור – כי עובר על שני התנאים הראשונים שנזכרו למעלה, ויש כאן הליכה מכוונת כדי לדרוש בשלום חברו.
(יב) לכרוע לו כשמשכים לפתחו – הכריעה גם היא אות של כבוד, ולכן אם אדם היה צריך לפגוש את חברו לפני התפילה לצורך עסק, יסתפק באמירת "בוקר טוב" בלי כריעה ובלי אמירת שלום; אבל אם פגש את חברו באקראי, מותר לומר שלום, וכן מותר לכרוע.
(יג) בלא משכים לפתחו – כלומר שאפילו בפגישה אקראית, שבה מותר לומר שלום, אסור לכרוע. לדעה זו הכריעה היא נתינת כבוד גדולה יותר מאמירת שלום.
(יד) אין לחוש כל כך – כי כבר התחיל להראות כבוד לשמים, ויכול הן להקדים לפתחו של חברו לכבדו, הן לומר לו שלום והן לכרוע לו.⁸
(טו) ליתן לו שלום – מכאן למדנו שהאיסור הוא נדיר, שהלא האיסור לומר שלום הוא דווקא במשכים לפתחו, והאיסור לומר בוקר טוב הוא דווקא אם

7. ואף שאין להתעסק בצרכיו לפני התפילה, כנראה שמדובר בבקשה צנועה, שאינה נחשבת להתעסקות ממש. וכתב הבית יוסף שהחיוב לשנות את דרך אמירת השלום יזכיר לו שאין להתעסק בצרכיו עד שיתפלל.

8. לדעת ה"ט"ז (ס"ק ב) אמירת ברכות אינה מספקת לאמירת "שלום".

יאמר לו אלא צפרא דמרי טב, כדי שיתן לב שהוא אסור להתעכב בדברים אחרים כלל, עד שיתפלל (טז).

סעיף ג

^טאסור לו להתעסק בצרכיו, או לילך לדרך, עד שיתפלל תפלת שמונה עשרה (יז). הגה: ויש מקילין לאחר שאמרו מקצת ברכות, קודם שאמרו ברוך שאמר (יח). וטוב להחמיר בזה (יט) (תרומת הדשן סי' י"ח). 'ולא' ^טברכות י"ד ע"א. 'שם י' ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

משכים לפתחו כדי לכבדו. ויש אוסרים לכרוע גם בפגישה אקראית. וכל זה לפני שאמר את הברכות, אבל אם כבר את הברכות מותר גם לומר "שלום" וגם לכרוע.

(טז) עד שיתפלל – גם לשיטה זו, מעיקר הדין מותר לומר "שלום" אם פוגש את חברו באקראי, אלא שיש להימנע כדי לזכור שעליו להזדרז לתפילה. ונראה שטוב לחוש לדבריהם.

(יז) תפילת שמונה עשרה – כל המצוות כולן יש להזדרז לקיימן, על פי הכלל ש"זריזים מקדימים למצוות"⁹; אולם אין זו חובה, אלא הנהגה טובה. בבוקר דין זה הוא חובה, שתיקנו חכמים שיש להתחיל את היום בתפילה, ולא בהתעסקות בצרכי האדם¹⁰.

(יח) ברוך שאמר – המחבר אינו מודה לקולא זו, ואוסר עד שיתפלל את עיקר התפילה, שהיא העמידה. ואמנם בסעיף הקודם התיר המחבר לתת שלום לחברו לאחר אמירת מקצת ברכות, אולם היתר זה ניתן רק לגבי נתינת שלום, ולא לעניין עשיית חפציו, החמורה יותר.

(יט) וטוב להחמיר בזה – הרמ"א מודה שנכון להמתין עם עשיית חפציו עד שיתפלל תפילת העמידה, אולם נקט לשון "וטוב להחמיר" כיוון שלשיטתו המקל בכך אינו עובר על איסור.

9. ספרא תזריע פרק א' פרשה א'; פסחים דף ד ע"א; ועוד.

10. ישנם רבים שיוצאים לעבודתם קודם שהתפללו, ומתפללים במקום עבודתם. הר"א נבנצל ב"יצחק יקרא" כאן מתיר זאת, משום שהגעה לעבודה בזמן אינה נחשבת לצרכיו.

לאכול ולא לשתות (כ). אבל ^כמים מותר לשתות קודם תפילה (כא), בין בחול ובין בשבת ויום טוב (כג). וכן אוכלין ומשקין לרפואה מותר (כג).

^טטור בשם אבי העזרי ושאר פוסקים.

שולחן ערוך כפשוטו

(כ) ולא לאכול ולא לשתות – גם אם הדבר אינו לוקח זמן רב, משום שאמרו חכמים שיש מעין גאווה באכילה ובשתייה לפני התפילה. וסמכו חכמים איסור דרבנן זה על הפסוק "לא תאכלו על הדם", כלומר: לא תאכלו לפני שהתפללתם על דמכם¹¹.

(כא) קודם תפילה – שאין בכך גאווה, אלא זהו צורך. ומותר לשתות מים אפילו קודם אמירת הברכות. נחלקו הפוסקים בדבר שתיית קפה או תה קודם התפילה, האם הם כלולים בהיתר שתיית המים¹²; ונראה להלכה שאם חשובה לו השתייה אפשר להקל לאחר אמירת חלק מן הברכות. אבל אין להקל באכילה, אלא אם כן נחשב "רעב", כפי שמובא בסעיף ד.

(כב) ובין בשבת ויום טוב – הוסיף זאת המחבר כיוון שיש ראשונים המחמירים בשבת אפילו בשתיית מים, משום שאסור לשתות מים לפני הקידוש¹³. ופסק המחבר שלפני התפילה עדיין לא חלה עליו חובת קידוש, ולכן דין שתייה לפני תפילת שחרית בשבת כדינה בימות החול.

(כג) לרפואה מותר – משום שאוכל ושותה מפאת הצורך, ואין בכך גאווה. וכן יש מקום להקל לסדר את המיטה ולהתקלח, משום שבכל הדברים האלה אין גאווה, אלא הם חלק מההכנה של הבוקר, וכן נחשבים קצת כצד מצווה¹⁴. אדם שעושה פעילות גופנית לבריאותו, עדיף שיעשה זאת אחרי התפילה; אך בשעת הצורך, כגון שהמניין מאוחר, יכול לעשות פעילות זו לפני התפילה. לאחר שיאמר את הברכות, במיוחד אם מתכוון לבריאותו, שהיא צורך מצווה. וכן בצבא מותר להשתתף במסדר בוקר או באימון אם הדבר נצרך, כגון שחייבים לעשות האימון בבוקר לפני החום.

11. הפסוק בויקרא י"ט, כו. ודרשוהו: "לא תאכלו קודם שתתפללו על דמכם" (ברכות דף י ע"ב).

12. ראה למשל במשנה ברורה ס"ק כ"ב, שהתיר קפה או תה בלי סוכר.

13. שו"ע רע"א, ד.

14. עיין ב"פסקי תשובות" כאן הערה 190.

סעיף ד

לְהַצְמֵא וְהָרַעַב (נד) הרי הם בכלל החולים, אם יש בו יכולת לכיין דעתו – יתפלל, ואם לאו – אם רצה אל יתפלל עד שיאכל וישתה (כה).

לְהַרְמִיבִים פרק ה' מהלכות תפילה.

סעיף ה

וְאִם הִתְחִיל לֵאכּוֹל קוֹדֵם עֲלוֹת הַשַּׁחַר, צָרִיךְ לְהַפְסִיק (כו). וְיֵשׁ
 הָרָא"שׁ בְּשֵׁם ר' יונה ושאר פוסקים¹⁵. רמב"ם שם לגירסת (הבית יוסף) [הטור, וכן סבר הרשב"א].

שולחן ערוך כפשוטו

מותר לעשות דבר מצווה לפני התפילה¹⁶. ובכלל זה להשכים את ילדיו, ולהכין להם ארוחת בוקר. וגם כשעוסק בדבר מצווה טוב לומר את ברכות השחר לפני עיסוקו.

(כד) **הצמא והרעב** – כמובן שאין מדובר כאן על מצב רגיל של רעב וצמא בתחילת היום, שהלא אם נפרש כך נעקור את איסור אכילה ושתייה לפני התפילה, שהובא בסעיף הקודם, אלא שמדובר כאן על רעב וצמא גדולים במיוחד. רעב כזה נחשב כחולה, ואנו גם חוששים שהרעב יפריע לו לכוון בתפילה.

(כה) **עד שיאכל וישתה** – שכיוון שאכילה זו היא לצורך התחזקותו אין בה משום גאוה.

(כו) **צריך להפסיק** – משום שיש להתחיל את היום בעבודת ה', כפי שביארנו למעלה. ובמנחה וערבית, שאף בהם אין להתחיל לאכול קודם שהתפלל, אם נמצא באמצע האוכל אינו צריך להפסיק, ובתנאי שיכול להתפלל לאחר

15. [הערת העורך: נראה שבבאר הגולה הרגיל התחלפו הציונים מ' ונ', דבר שהשפיע גם על ציון הגרסה ברמב"ם. ותיקנו ע"פ המקורות העולים מהבית יוסף. עוד ראה פמ"ג א"א ס"ק טו; לבושי שרד ס"ק י"ג; שו"ע השלם הערה י"ט].

16. ראה ערוך השולחן כאן סעיף כ"ב, המביא לכך כמה ראיות. וראה ב"פסקי תשובות" (שנזכר בהערה הקודמת).

אומרים שאינו צריך להפסיק (כז).

סעיף ו

אפילו ללמוד אסור משיגיע זמן תפלה (כח), והיינו מי שרגיל להתפלל בבית מדרשו ואינו רגיל לילך לבית הכנסת (כט), דאיכא למיחש דלמא מטריד בגירסיה (ל) ויעבור זמן קריאת שמע ותפילה; אבל מי שרגיל לילך לבית הכנסת, מותר (לא). "ואם הוא מלמד לאחרים, אפילו אם אינו רגיל לילך לבית הכנסת – מותר, כיון שהשעה עוברת (לב), דזכות הרבים דבר גדול הוא, ואם לא ילמדו עכשיו יתבטלו ולא יוכלו ללמוד. ועיין לעיל סי' ק"ו.

ב"ב פ"ט ע"ב לפירוש רש"י והרא"ש. "רבנו יונה שם.

שולחן ערוך כפשוטו

האוכל¹⁷.

(כז) **שאינו צריך להפסיק** – ולשיטתם דין שחרית כדין תפילת מנחה, ואין לבקור מעמד מיוחד. ולהלכה יש לחשוש לשיטה הראשונה, על פי הכלל בדברי המחבר ש"סתם ויש אומרים – הלכה כסתם".

(כח) **משיגיע זמן תפילה** – מצות תלמוד תורה גדולה אפילו ממצות התפילה. אולם יש זמן לכל דבר, ולכן צריך לכבד את זמן התפילה וללמוד רק לאחריה; שהרי בניגוד לתפילה, מצות לימוד התורה אינה תלויה בזמן מסוים, ואנו חוששים שמא מתוך התלהבותו בלימוד ישכח להתפלל בזמן.

(כט) **לילך לבית הכנסת** – כלומר שמתפלל יחידי בביתו, ואינו כפוף לזמן תפילה הנקבע על ידי הציבור.

(ל) **מטריד בגירסיה** – תרגום: שיש לחשוש שמא יהיה טרוד בלימודו.

(לא) **מותר** – כיוון שהתפילה במניין חשובה יותר מהאיסור ללמוד לפני התפילה. ולכן ילמד עד זמן התפילה בציבור, אף שכבר עלה השחר.

(לב) **שהשעה עוברת** – כלומר: זו מצווה ששעתה עוברת, מפני שאנו חוששים שתלמידים לא יחכו עד אחר התפילה.

17. כפי שיתבאר בסימן רל"ב סעיף ב'. החמירו דווקא באכילה לפני תפילת השחר, כי האיסור נסמך על הפסוק "לא תאכלו על הדם", כפי שהבאנו למעלה בס"ק כ'.

סעיף ז

^פמותר להסתפר וליכנס למרחץ, שלא גזרו אלא סמוך למנחה, שהוא דבר המצוי (לג).

^פרמב"ם בפרק ו' מהלכות תפילה.

סעיף ח

^צבשעת הדחק, כגון שצריך להשכים לדרך, יכול להתפלל משעלה עמוד השחר, וימתין מלקרות קריאת שמע עד שיגיע זמנה (לד).
הגה: אם אפשר לו לקרות קריאת שמע על הדרך, דהיינו שיתכוין בפסוק ^צברכות ל' ע"א, וכאבוא דשמואל ולוי.

שולחן ערוך כפשוטו

(לג) דבר המצוי – סמוך למנחה, כלומר חצי שעה קודם זמן התפילה, אסרו חכמים להתחיל להסתפר או ללכת לבית המרחץ¹⁸; בזמנם פעולות אלו ארכו זמן רב, והיה חשש שמא העיסוק בהן יימשך עד לאחר זמן התפילה. גזרות אלו גזרו חכמים סמוך למנחה בלבד, ולא סמוך לשחרית, מפני שאין זה מצוי שאדם עושה זאת לפני עלות השחר, וחכמים לא גזרו על דברים שאינם מצויים.

(לד) עד שיגיע זמנה – לכתחילה יש להתפלל את כל התפילה כסדרה: פסוקי דזמרה, קריאת שמע וברכותיה, עמידה, תחנונים וסיום התפילה. אך כשאינו יכול לעשות זאת, כגון שנאלץ לנסוע, ישנו סדר עדיפויות: לעמוד לפני ה' בתפילת שמונה-עשרה ולכוון זהו דבר חשוב שקשה לעשות אותו במהלך הדרך, ולכן יתפלל את העמידה בביתו לפני הנסיעה ואפילו לפני הזריחה, משעלה עמוד השחר, וכשיגיע זמן קריאת שמע יקרא שמע בברכותיה. כשמתפלל לפני זמן "משיכיר" יניח תפילין בלא ברכה, ואם יוכל להישאר עמן ולשמרן עד זמן "משיכיר" – יברך אז¹⁹.

גם קריאת שמע מותרת בשעת הדחק מעלות השחר²⁰. אולם יש לדעת

18. יבואר בסימן רל"ב סעיף ב.

19. כפי שראינו בסימן ל' סעיף ג. ראה בדברינו שם.

20. כפי שראינו בסימן נ"ח סעיף ג.

ראשון (לה), וכמו שנתבאר לעיל סי' נ"ח (כ"י בשם הרשב"א). ואף על פי שאינו סומך גאולה לתפלה, הכי עדיף טפי שיתפלל בביתו מעומד, ממה שיתפלל בזמנה והוא מהלך ויסמוך גאולה לתפלה (לו).

שולחן ערוך כפשוטו

שלדעת המחבר יש בכך הבדל בין קריאת שמע ותפילת העמידה: ההיתר לקרוא קריאת שמע לפני זמנה קיים רק באונס ובשעת דחק גדולה, כגון שיהיה בהמשך היום במקום ליסטים, ולא יוכל לקראה כלל. אבל תפילת העמידה מותרת לפני זמנה גם ביוצא לדרך. ואם יגיע ליעדו לפני סוף זמן תפילה, עדיף להמתין עד שיגיע ליעדו ולהתפלל כפי תקנת חכמים (לה) **בפסוק ראשון** – ואם אינו יכול להתכוון בו בדרכו יאמר גם את קריאת שמע בברכותיה לפני היציאה, לאחר שעלה עמוד השחר, כפי שהתבאר בסימן נ"ח סעיף ג.

(לו) **ויסמוך גאולה לתפילה** – שהמקדים תפילת העמידה ולאחר מכן אומר קריאת שמע אינו סומך גאולה לתפילה. אולם כאמור, העמידה בתפילה שמונה עשרה חשובה יותר מסמיכת גאולה לתפילה.

סימן צ'

מקום הראוי להתפלל, ובו כ"ז סעיפים.

סימן זה עוסק במקום הראוי להתפלל בו. הסימן כולל הלכות שונות, הן בעבור מתפלל יחיד, הן בדבר עצם החשיבות בתפילה בבית הכנסת, והן בעניין המקום הראוי לתפילה בבית הכנסת.

סעיף א

^אהמתפלל לא יעמוד על גבי מטה ולא על גבי כסא ולא על גבי ספסל (א) הגה: ואפילו אינן גבוהין שלושה (ב) (כ"י בשם מהר"י אבוהב), ולא על גבי מקום גבוה (ג), ^באלא אם כן היה זקן או חולה (ד), או שהיה כוונתו להשמיע לצבור (ה).

^אברכות י' ע"ב. ^בתוספתא שם פרק ג', וארחות חיים, ושאר פוסקים.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) ולא על גבי ספסל – כיוון שצריך לעמוד בענווה לפני המקום.
 (ב) אינן גבוהין שלושה – טפחים, מפני שאף בגובה נמוך הוא חושש שייפול¹, ואינו מכוון כראוי. והמחבר חולק ואוסר רק אם גבוהים שלושה, כי לשיטתו טעם האיסור הוא משום גאווה, וכל פחות משלושה כאילו עומד על הארץ.
 (ג) ולא על גבי מקום גבוה – רגשי המתפלל צריכים להיות רגשי כבוד והכנעה, ואילו עמידה על מקום גבוה מראה על גאווה. חז"ל למדו מן הפסוק "ממעמקים קראתיך ה'" שיש לקרוא לה' ממקום נמוך אל מקום גבוה.
 (ד) זקן או חולה – בגלל הקושי לקום התירו להם חכמים להישאר על מיטתם.
 (ה) להשמיע לצבור – שאין בעמידתו במקום גבוה גאווה, אלא צורך.

1. ולא נאמר שיעור שלושה טפחים בסעיף הבא אלא משום "ממעמקים קראתיך", כמבואר בהמשך.

סעיף ב

ישיעור מקום גבוה שאמרו – שלושה טפחים. היה גבוה שלושה ויש בו ארבע אמות על ארבע אמות, הרי הוא כעלייה, ומותר להתפלל בו (ו). וכן אם היה מוקף מחיצות, אף על פי אין בו ארבע על ארבע, מותר להתפלל בו, שאין גובהו ניכר, כיון שחלק רשות (ז).

ירמב"ם פרק ה מהלכות תפילה.

סעיף ג

האומנין שעושין מלאכה לבעל הבית יכולין להתפלל בראש הזית ובראש התאנה, ואין בזה משום לא יעמוד על גבי מקום גבוה ויתפלל, ^הדכיון שעלו לעשות מלאכתם הוי כמו שעלה לעלייה (ח); ובשאר אילנות צריכים לירד. ^ווהטעם שנשתנה הזית משאר אילנות, מפני שיש להם ענפים הרבה יותר משאר אילנות, יש טורח גדול בעלייתם ובירידתם, ויתבטלו ממלאכתם, ולפיכך אמרו שיתפללו שם; אבל בשאר אילנות, דליכא ביטול, ירדו (ט). ^זובעל הבית, אפילו מראש הזית והתאנה צריך לירד להתפלל, דהא אינו משועבד למלאכה, שהוא ברשות עצמו, ואם הקילו אצל פועלים

^יברכות ט"ז ע"א. ^ההרא"ש שם. ^ורבינו יונה שם. ^זשם בגמרא.

שולחן ערוך כפשוטו

- (ו) ומותר להתפלל בו – משום שמהווה רשות לעצמו, ולכן אינו נחשב כמקום גבוה בבית הכנסת אלא כיחידה עצמאית.
- (ז) כיוון שחלק רשות – כוונת המחבר גם לבימת בית הכנסת, שמותר להתפלל בה אף שהיא מוגבהת.
- (ח) כמו שעלה לעלייה – ואין זה נחשב למקום גבוה מאחר שאין בכך גאווה, שהרי עלה על האילן בעבור עבודתו.
- (ט) ירדו – בבית יוסף מביא טעם נוסף בשם רש"י, שמפני שהזית והתאנה

מפני ביטול מלאכה, לא הקילו אצל בעל הבית (י).

סעיף ד

ח צריך לפתוח פתחים או חלונות כנגד ירושלים, כדי להתפלל כנגדן (יא). וטוב שיהיו בבית הכנסת י"ב חלונות (יב).
 ב ברכות ל"ד ע"ב. טרמב"ם פרק ה' מהלכות תפילה. 'זהר פ' פקודי.

סעיף ה

ג לא יתפלל במקום פרוץ, כמו בשדה (יג), מפני שכשהוא במקום צניעות חלה עליו אימת מלך ולבו נשבר (יד).
 ב ברכות ל"ד ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

ענפיהם מרובים – אינו חושש מנפילה כאשר עומד עליהם.
 (י) **אצל בעל הבית** – ההבדל בין פועל לבעל הבית הוא שזמן הפועל משועבד למעבידו, ואם ייקח זמן מופרז לתפילה הרי הוא כגונב. כמובן, כל זה בתנאי שהפועל התחייב לבעל הבית לשעות מסוימות, ולא התנה עמו זמן לתפילה. אבל לכתחילה על כל אדם לסדר את תנאי עבודתו כך שיותר לו להתפלל שלש תפילות ביום בצורה מסודרת. כיום הסכמי העבודה כוללים זמנים למנוחה, ואדם אינו משעבד את כל זמנו לבעל הבית. ואף שהלכה זו אינה מעשית היום, אנו לומדים מכאן את חשיבות היושר ומוסר העבודה, שהתירו חכמים לעובד להתפלל על האילן כדי שלא לבזבז את זמן העבודה.
 (יא) **כנגדן** – צריך להתפלל כנגד חלון, כיוון שראיית העולם מוסיפה יראה. והיות שמתפללים לכיוון ירושלים, יש לפתוח חלונות בכיוון זה.
 (יב) **י"ב חלונות** – מספר החלונות מובא בזוהר, וכתב הבית יוסף שהטעם הוא סוד כמוס. ואולי אפשר להוסיף טעם ע"פ הנגלה: החלונות מסמלים גם שאין להתפלל במקום מנותק, אלא בחיבור לכל המתרחש בחוץ; ולכן על התפילה להיות בעבור כל עם ישראל, המרומז בי"ב שבטים.
 (יג) **כמו בשדה** – אלא במקום מוקף מחיצות (ואפילו אם אין לו גג).
 (יד) **וליבו נשבר** – זהו הדין לכתחילה. אבל כמובן שהנמצא בדרך ואין לו מבנה יכול להתפלל בחוץ. יש הנוהגים להתפלל קבלת שבת בחוץ, על פי הגמרא; ומסעיף זה עולה שעליהם להיכנס לבית הכנסת לתפילת ערבית.

פעיף ו

ל'לא בחורבה (טו), מפני חשד (טז) ומפני המפולת (יז) ומפני המזיקים (יח).
 ל'ברכות ג' ע"א.

פעיף ז

יט) ל'לא אחורי בית הכנסת, אם אינו מחזיר פניו לבית הכנסת. ואחורי בית הכנסת¹ הוא הצד שהפתח פתוח בו, והוא הפך הצד² ל'ברכות ו' ע"ב. לרבנו יונה והגהות מיימוניות³.

שולחן ערוך כפשוטו

(טו) בחורבה – מבנה חרב. ואם אין מקום אחר, עדיף להתפלל במקום פרוץ מלהתפלל בחורבה.
 (טז) מפני חשד – שיחשדו בו שנכנס לחורבה כדי להיפגש עם אישה.
 (יז) ומפני המפולת – מפאת סכנה פיזית, שמא יקרוס המבנה.
 (יח) ומפני המזיקים – "מזיקים" הוא כינוי ליצורים מזיקים נטולי גוף, מעין 'שדים'. הרמב"ם כתב שאמונה במזיקים היא אמונה טפלה, ולדעתו צריך להסביר את הגמרא שאמרה "מפני המזיקין" שכוונתה לנזק רוחני שעלול לקרות למי שמסתתר במקום שאין בו בני אדם. להלכה אין להתפלל בחוץ במקום פרוץ, אלא במבנה שעומד על תלו, ולא במקום מוזר ומסוכן.
 (יט) הקדמה – אסור לפרוש מן הציבור³. ובכלל זה גם הנמצא במקום שאחרים מתפללים בו כעת, לא יראה כמי שאינו מתפלל עימהם. הסעיפים הבאים עוסקים בהלכות הנובעות מכלל זה.

2. [הגהות מיימוניות כתב שיש להחמיר כדברי שניהם].

3. אבות פרק ב' משנה ד'.

שפונים אליו הקהל כשמתפללים (כ). ויש מפרשים בהפך* (כא), וראוי לחוש לדברי שניהם (כב). וגם כשמתפלל בשאר צדדים חוץ לבית הכנסת, יש להחמיר שיחזיר פניו לבית הכנסת (כג). וכל זה (*פירוש: אחורי כותל מזרחי, ואחוריו אל הכותל. רבינו יונה.

שולחן ערוך כפשוטו

(כ) כשמתפללים – המתפללים פונים לכיוון ירושלים, והפתח מצוי מאחוריהם. לדעה זו הפורש מהציבור הוא אדם הנמצא מאחורי בית הכנסת בצד הפתח, ופונה לצד ההפוך מהמתפללים. בכך הוא מראה שהוא מזלזל בציבור, שהרי הוא מתפלל מחוץ לבית הכנסת, מפנה את גבו לבית הכנסת ואף פונה בתפילתו לכיוון הפוך מהציבור.

(כא) בהפך – שאותו אדם נמצא מחוץ לבית הכנסת מעבר לקיר הפונה לכיוון ירושלים, וכאשר הוא מתפלל לכיוון ירושלים נמצא שמפנה גבו לציבור ולבית הכנסת. וכדי להראות שאין בדעתו לפרוש מהציבור, עליו להתפלל לכיוון הציבור. לדעה זו חשוב יותר שלא להפנות גב לציבור מאשר להתפלל לכיוון ירושלים⁴.

(כב) לדברי שניהם – שאם הוא נמצא מאחורי הקיר שבגב המתפללים, יתפלל לכיוון הציבור, שהוא לכיוון ירושלים. ואם נמצא מאחורי הקיר הקדמי, לא יתפלל שם, אלא חייב להיכנס לבית הכנסת⁵.

(כג) לבית הכנסת – משום שאין להפנות גבו לבית הכנסת גם כשעומד באחד מצדדיו. מלשון המחבר עולה שאם נמצא באחד הצדדים עדיף שיתפלל לכיוון בית הכנסת משיתפלל לכיוון ירושלים; אולם הלכה למעשה כתבו האחרונים שיתפלל לכיוון ירושלים, ואין בכך פרישה מהציבור⁶. הנמצא בבית כנסת שבו כיוון התפילה אינו מדויק, ודאי שלא יפרוש מהציבור, אלא יתפלל לכיוון שכולם מתפללים אליו.

4. לפירוש הראשון הפורש מהציבור הוא אדם שדווקא מתפלל לצד השני, ולפירוש השני יש כאן הוראה למי שבמקרה מתפלל אחורי בית הכנסת.

5. על פי המג"א (ס"ק י') והמ"ב.

6. מ"ב ס"ק כ', כף החיים ס"ק מ'.

כשניכר שמחזיר אחוריו לבית הכנסת (כד), ^טאבל אם הוא מתפלל בבית הסמוך לבית הכנסת, ופניו כנגד ארץ ישראל כראוי ואחוריו לכותל ביתו שהוא כותל בית הכנסת – מותר, שאינו ניכר שמחזיר פניו מבית הכנסת (כה).

^טבית יוסף בשם תשובת הרמב"ם.

סעיף ח

^פאסור לעבור חוץ לבית הכנסת בצד שהפתח פתוח בו בשעה שהציבור מתפללים, מפני שנראה ככופר, כיון שאינו נכנס להתפלל (כו). ^צואם נושא משאוי (כז), או שלבוש תפילין (כח), או שיש בית כנסת אחר בעיר (כט), או שיש לבית הכנסת זה פתח ^פברכות ח' ע"ב. ^צבית יוסף בשם ר' ירוחם.

שולחן ערוך כפשוטו

(כד) **לבית הכנסת** – כגון כשנמצא סמוך לבית הכנסת מאחורי הקיר.
 (כה) **מבית הכנסת** – מדובר בבית החולק כותל משותף עם בית הכנסת. במצב כזה אין צורך להתפלל לכיוון בית הכנסת, אלא יתפלל כרגיל לכיוון ירושלים, אף אם מפנה גבו לקיר בית הכנסת, משום שאין כאן מראית עין של פרישה מהציבור.
 (כו) **שאינו נכנס להתפלל** – כפי שמבואר בהמשך, מדובר בעיר שיש בה בית כנסת אחד, ומגיין אחד שכולם מתפללים בו. אדם העובר ליד הכניסה לבית הכנסת בזמן התפילה ואינו נכנס אליו מעיד על עצמו שאינו מעוניין להתפלל, ונראה ככופר.
 (כז) **נושא משאוי** – כך ניכר שאינו נכנס לא משום שאינו רוצה להתפלל, אלא משום שנושא משא.
 (כח) **שלבוש תפילין** – ובכך ניכר שאינו כופר.
 (כט) **בעיר** – ואז מניחים הרואים שהתפלל בבית הכנסת האחר.

אחר (ל) הגה: או שרוכב על הבהמה (לא) (כ"י בשם רבינו ירוחם), מותר.

סעיף ט

ק'שתדל אדם להתפלל בבית הכנסת עם הציבור (לב). יואם הוא אנוס שאינו יכול לבוא לבית הכנסת, יכוין להתפלל בשעה שהציבור מתפללים (לג). הגה: והוא הדין בני אדם הדרים ביישובים ואין ברכות ו' ע"א. י"ש דף ז ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(ל) פתח אחר – ואז מניחים הרואים שייתכן שיכנס בפתח האחר. (לא) על הבהמה – ומבינים הרואים שלא נכנס משום שטרוד בשמירה על בהמתו.

(לב) עם הציבור – סעיף זה עוסק בחשיבות התפילה במניין⁷ ובבית הכנסת. בעוד שזכויותיו של היחיד לעתים אינן מספיקות כדי שתתקבל תפילתו, כאשר הוא מתפלל עם הציבור תפילתו נשמעת עם הרבים⁸. ועוד ששכינה שורה כשיש עשרה שמתפללים יחדיו והדבר מועיל לאדם להתפלל בכוונה⁹. וכן ראוי להתפלל בבית הכנסת דווקא, מקום המיועד לתפילה, שהוא מקדש מעט בו שורה שכינה.

(לג) בשעה שהציבור מתפללים – לשון המחבר אינה חדה דיה. המשפט הראשון פתח במילה "שתדל", וממנו משמע שהתפילה עם הציבור אינה חובה, אלא מעלה. אולם המחבר ממשיך ואומר שרק אם הוא אנוס יכול לוותר על תפילה בציבור, ומכך עולה שהתפילה בציבור היא חובה, ואין להיפטר ממנה אלא באונס. וגראה להסביר את לשון המחבר כך: מי שיש לו מניין בעירו ויכול להתפלל

7. בספרנו "בעקבות המחבר" בפרק "תפילת פועלים" (עמוד ע' תחילת הערה 2) כתבנו: "יש פוסקים שמחשיבים תפילה במניין כהידור בלבד, ולדבריהם המתפלל בקביעות כוונתיקין עדיף שיתפלל ביחידות עם הנץ מאשר שיתפלל במניין אחרי הנץ [כך סוברים החפץ חיים והגר"ע יוסף, בניגוד לגר"ש קלוגר ב'אלף לך שלמה' (יעוין ביבי"א או"ח ח"א, ד, ט; ובילקוט יוסף ח"א ע' קמ) [...]".

8. "רבי נתן אומר: מנין שאין הקדוש ברוך הוא מואס בתפלתן של רבים, שנאמר: 'הן אל כביר ולא ימאס', וכתוב: 'פדה בשלום נפשי מקרב לי כי ברבים היו עמדי'" (ברכות דף ז ע"ב).

9. "אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: מאי דכתיב 'ואני תפילתי לך ה' עת רצון', אימתי עת רצון – בשעה שהציבור מתפללין" (שם).

להם מניין, מכל מקום יתפללו שחרית וערבית בזמן שהציבור מתפללים (לד) (סמ"ג). ^שוכן אם נאנס ולא התפלל בשעה שהתפללו הציבור, והוא מתפלל ביחיד, אף על פי כן יתפלל בבית הכנסת (לה). ^שרבינו יונה בשם הגאונים.

סעיף י

^תכשעומד עם הציבור אסור לו להקדים תפלתו לתפלת הציבור (לו), ^אאלא אם כן השעה עוברת ואין הציבור מתפללין לפי שמאריכים בפיוטים או לסיבה אחרת (לז). הגה: אבל בלא שעה עוברת יתפלל הפיוטים והתחונות עם הציבור, ולא יפרוש מן הציבור אפילו ^תברכות כ"ח ע"ב. ^ארבינו יונה והרא"ש.

שולחן ערוך כפשוטו

בציבור – עליו להתפלל בבית הכנסת עם הציבור. ויבואר בסעיף י"א שאם אינו עושה כן נקרא "שכן רע". אבל אין זו חובה גמורה כשאר מצוות, ולכן אם אין לו מניין בעירו אינו חייב לעבור לעיר אחרת, וכן אינו צריך להימנע מלצאת לנסיעות בגלל שבדרכו לא יוכל להתפלל במניין, וכיוצא בכך. לכן נקט המחבר לשון "ישתדל", שפירושה כאן שלא עבר על איסור אם נמנע מכך, בשונה ממצוות כהנחת תפילין או כאכילת מצה.

(לד) בזמן שהציבור מתפללים – היינו בשעה שמתפללים במקום הסמוך לו.
(לה) יתפלל בבית הכנסת – ויש לכך שתי מעלות: א. בית הכנסת הוא מקום שיש בו קדושה. ב. זהו מקום תפילת הציבור, ובהליכתו לבית הכנסת הוא מעיד שאינו פורש מן הציבור, אלא שנמנע ממנו להגיע בזמן שהציבור התפלל.
(לו) לתפילת הציבור – ראינו שגם כשמתפלל בביתו טוב להתאים את זמן תפילתו לתפילת הציבור. אולם אם נמצא בבית כנסת הדבר חמור יותר, ונקט המחבר לשון איסור, משום שנראה כפורש מהציבור¹⁰.
(לז) או לסיבה אחרת – תפילה בזמנה חשובה יותר מתפילה עם הציבור, משום שתפילה בציבור הינה מעלה בלבד, ואילו תפילה בזמנה היא חיוב גמור. ואינו צריך לחשוש להיראות כפורש מהציבור, כי הציבור הוא שמתנהג שלא

10. וראה מ"ב ס"ק ל"ד.

לעסוק בדברי תורה (לח) (ועיין לעיל סימן ס"ח).

סעיף יא

¹מי שיש לו בית הכנסת בעירו ואינו נכנס בו להתפלל נקרא שכן רע, וגורם גלות לו ולבניו (לט).

²ברכות (כ"ח) [ח' ע"א]¹¹.

סעיף יב

³מצוה לרוץ כשהולך לבית הכנסת, וכן לכל דבר מצוה (מ), אפילו ברכות (שם) [ו' ע"ב].

שולחן ערוך כפשוטו

כהוגן¹². ואם הוא רגיל להתפלל כוותיקין בצורה קבועה, מותר לו להתפלל כוותיקין אף ללא מניין, ולא יוותר על מעלה זו. והדבר נחשב קצת כתפילה בציבור, כי זו השעה שרבים מכוונים להתפלל בה. אמנם אם מתפלל בנץ רק לעתים, תפילה בציבור עדיפה.

ואם הציבור מתפלל לפני הנץ החמה – יתפלל איתם, שאף זה נקרא צורך¹³.
(לח) בדברי תורה – נראה שגם לדעת המחבר¹⁴ אין לפרוש מהציבור הנוהג לומר פיוטים, ויסמוך על הפוסקים המתירים לאמרם.
(לט) לו ולבניו – מפני שכוחו של עם ישראל באחדותו.
(מ) לכל דבר מצווה – מצווה זו מחנכת אותנו לקיים מצוות בהתלהבות. וחכמים למדו אותה מהפסוק בהושע "נרדפה לדעת את ה'"¹⁵.

11. [בדבר ציון זה והאות הבאה, ראה פמ"ג א"א ס"ק כה].

12. ואף שראינו שכאשר הציבור אינו מתפלל בכיוון ירושלים צריך להתפלל בכיוונום אף שלא כדין הם עושים, שם בדיעבד התפילה עולה, אולם תפילה לאחר הזמן חמורה יותר.

13. בדינים אלה נחלקו הפוסקים, ויש הסוברים שאין להתפלל לפני הנץ אפילו על מנת להשלים מניין (עיין ילקוט יוסף הלכות תפילה עמ' קל"ז סעיף ג). הארכנו בדבר בספרנו "בעקבות המחבר", בפרק "תפילת פועלים", החל מעמוד ע'.

14. שפסק שעדיף שלא לומר את הפיוטים, כפי שראינו בסימן ס"ח.

15. הפסוק בהושע ו', ג; ודרשתו בברכות דף ו' ע"ב.

בשבת שאסור לפסוע פסיעה גסה (מא). אבל כשיוצא מבית הכנסת אסור לרוץ (מב).

פעיף יג

¹ מותר לרוק בבית הכנסת, ¹⁶ ודורסו ברגליו או מכסהו בגמי (מג).

¹ ברכות ס"ב ע"ב. "ירושלמי שם סוף פרק ג', ורבינו יונה.

פעיף יד

ישיכים אדם לבית הכנסת, כדי שימנה עם עשרה הראשונים (מד).

¹ ברכות מ"ז ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(מא) פסיעה גסה – פסיעה גסה אסורה בשבת¹⁶ משום שנחשבת מענייני החולין, כאנשים שבימות החול רצים לעסקיהם, לעומת השבת שהיא יום של רוגע ומנוחה. אולם ריצה לדבר מצווה אין בה זלזול במנוחת השבת, אלא כבוד למצווה שרץ אליה, ומותרת.

(מב) אסור לרוץ – שלא יראה כמואס במצווה.

(מג) מכסהו בגמי – בהר הבית אסור לרוק, מפאת קדושת המקום. אולם איסור זה אינו חל בבית הכנסת, שקדושתו נמוכה מקדושת הר הבית; שהואיל ודרכם הייתה לרוק בבתייהם, הדבר לא נחשב לזלזול, והותר. ונראה שכיום, שאין נוהגים לרוק על הרצפה בבית, אסור לעשות כן בבית הכנסת¹⁷.

(מד) עשרה הראשונים – כאשר עשרה יהודים מתאספים להתפלל שורה השכינה, ולכן טוב להיות בין העשרה הראשונים, המביאים את השכינה. ועוד, שבכל המצוות יש להשתדל להזדרז לקיימן.

16. שבת דף קיג ע"ב; שו"ע או"ח ש"א, א.

17. קשה מדוע סעיף זה מובא כאן, בין הדינים העוסקים בתפילה בציבור, ולא בהלכות כבוד בית הכנסת בסימן קנ"א. והסביר בני הרב יחזקאל הי"ו שאולי נכתב כאן לומר לנו שאם צריך לרוק אינו חייב לצאת מבית הכנסת, אלא יכול להמשיך להתפלל עם הציבור.

סעיף טו

אם נשאר אדם יחידי מתפלל בבית הכנסת שבשדות (מה), או אפילו בבית הכנסת שבעיר אם היא תפלת ערבית הגה: שמתפללים בלילה (מו), חייב חברו להמתין לו עד שיסיים תפלתו, כדי שלא יתבלבל בתפלתו (מז). הגה: ויש מחמירין אפילו ביום, ובבתי ברכות ה' ע"ב. רי"ף ורבינו תם.

שולחן ערוך כפשוטו

(מה) שבשדות - כלומר: אם בבית כנסת שנמצא מחוץ לעיר, במקום שמסוכן להסתובב בו לבד, האריך אחד המתפללים בתפלתו, יש להמתין לו אפילו ביום.

(מו) בלילה - אבל אם מתפללים ערבית מבעוד יום, דינה כתפילת יום. ולדעת המחבר גם אם מתפללים ערבית מבעוד יום צריך להמתין לו, שסוף סוף זמן תפילה זו הוא בסוף היום, קרוב ללילה¹⁸.

(מז) שלא יתבלבל בתפלתו - שמתוך החשש לצאת לבד עלול להתבלבל בתפלתו¹⁹. הגמרא (ברכות ה' ע"ב) אומרת על אדם שאינו ממתין לחברו ש"טורפין לו תפלתו בפניו", ושם ממתין שכרו מרובה²⁰. והטעם הוא שמי שאינו ממתין מראה שלא אכפת לו מחברו, ולכן גם הקב"ה לא ידאג לו, ולא יקבל תפילתו. אבל הממתין תתקבל תפילתו, מידה כנגד מידה²¹.

18. כיוון שהטעם למחבר הוא משום בלבול, וזה שייך גם ביום; ואילו לרמ"א הטעם הוא משום מזיקים השולטים בלילה, ולכן דווקא בלילה.

19. הביא הבית יוסף שנחלקו ראשונים האם דין זה הוא משום הסכנה, ואז נכון רק בתפילת ערבית; או שהוא משום שתפלתו מתבלבלת, ואז הלכה זו גם ביום. ולכאורה המחבר הרכיב כאן שתי דעות, שפסק דין זה רק בתפילת ערבית, אולם בטעם הדבר כתב שהוא משום שהיחיד עלול להתבלבל בתפלתו (וראה ב"עוד יוסף חי" על הגמרא בברכות כאן, שמשום קושיה זו כתב: "ולשון הש"ע כאן הוא מגומגם", ולא תרץ). לכן הסברנו שכוונתו היא שחשש הסכנה הוא הגורם לו לבלבול. וה' יאיר עינינו בתורתו.

20. ולשונה: "ואם המתין לו מה שכרו? אמר רבי יוסי ברבי חנינא: זוכה לברכות הללו, שנאמר: (ישעיהו מ"ח) 'לוא הקשבת למצותי ויהי כנהר שלומך וצדקתך כגלי הים ויהי כחול זרעך וצאצאי מעיך וגו'".

21. וראה בפירוש "עין אי"ה" ברכות ה' ע"ב אות מ"ב.

הכנסת שלנו שהם בעיר (מח) (הטור ומרדכי בשם ר"י ור' יונה פ' קמא דברכות). ^טואם מאריך בבקשות ותחנונים, אינו חייב להמתין לו (מט).
^טרבינו יונה.

סעיף טז

התולך בדרך והגיע לעיר ורוצה ללון בה, אם לפניו עד ארבעה מילין (נ) מקום שמתפללים בעשרה, צריך לילך שם (נא); ולאחריו צריך לחזור עד מיל כדי להתפלל בעשרה (נב).
 פסחים מ"ו ע"א לפירוש רש"י.

סעיף יז

יש מי שאומר שמכל שכן שלא ישכים אדם לילך מעיר
 אגודה.^פ

שולחן ערוך כפשוטו

(מח) שהם בעיר – מכיוון שמפחיד להישאר לבד ולכן מתבלבל בתפילתו.
 (מט) להמתין לו – מפני שאינו יכול להוסיף תפילות או להגיע באיחור על חשבון אחרים.
 (נ) ארבעה מילין – מיל הוא אלפיים אמה, וארבעה מילין הם כארבעה קילומטרים.
 (נא) לילך לשם – אם יש בית כנסת בהמשך הדרך שממילא מתכוון ללכת בה, אלא שצריך לשנות את תכניתו ולהקדים את ההליכה – עליו לעשות זאת כדי להתפלל במניין, ובתנאי שאין הדרך ארוכה מארבעה קילומטרים. מכאן למדנו שכאשר מתאפשר להתפלל במניין חייב לטרוח עבור כך.
 (נב) כדי להתפלל בעשרה – "אחריו" לאו דווקא, אלא מדובר בכל כיוון שאינו בדרכו ממילא. וכן אם נמצא בביתו עליו לטרוח להתפלל במניין אם בית הכנסת בתוך מיל (כקילומטר). ואם נוסע ברכב, יש אומרים שיש לחשב זאת לפי זמן הליכת מיל, ולא לפי המרחק. אולם יש לזכור שברכב ישנן גם הוצאות נסיעה, והכול לפי העניין.

שמתפללים בה בעשרה (נג), אם יכול לבוא למחוז חפצו בעוד היום גדול ושלא יהא צריך ללכת יחידי אחר התפלה (נד).

סעיף יח

בית מדרש קבוע קדוש יותר מבית הכנסת, ומצוה להתפלל בו יותר מבית הכנסת (נה); ^פוהוא שיתפלל בעשרה (נו). הגה: ויש אומרים דאפילו בלא עשרה עדיף להתפלל בבית המדרש הקבוע לו (נז); ^לברכות ח' ע"א. ^פרחב"ם פרק ח' מהלכות תפילה.

שולחן ערוך כפשוטו

(נג) בעשרה – מהחובה לטרוח ולנסוע עד מקום שיש בו מנין אנו למדים שכמובן שאין לעזוב מקום שיש בו מנין לפני שמתפללים. לשון "יש מי שאומר" אין פירושה שדין זה נתון במחלוקת, אלא שמצא הבית יוסף דין זה רק אצל מחבר אחד; אולם הלכה זו מוסכמת על הכול.

(נד) אחר התפילה – אמנם חיוב זה, ככל תפילה במניין, הוא רק כאשר יכול להגיע ליעדו בזמן, ובמצב שאין בו סכנה בגלל האיחור. מכאן שמי שצריך לצאת לפרנסתו מוקדם ואין לו אפשרות להמתין עד המניין – מותר לו להתפלל ביחידות.

(נה) יותר מבית הכנסת – קדושת בית המדרש נובעת מלימוד התורה שבו, שהיא עבודת השם הנבחרת. לכן טוב להתפלל בבית המדרש.

(נו) והוא שיתפלל בעשרה – אף שמצות לימוד תורה גדולה ממצות תפילה, אין לבטל את קיום המצוות בשביל לימוד תורה²², כי גדול לימוד המביא לידי מעשה. וכל הלומד ואינו מקיים אין ערך ללימודו. לכן גם על לומד התורה לקיים את המצוות כראוי ולהתפלל בציבור. ועוד, כדי שלא לפרוש מן הציבור, ושלא ילמדו ממנו ויבואו אחרים לזלזל בתפילה בציבור, כפי שמביא הרמ"א בהמשך.

(נז) הקבוע לו – לדעה זו הואיל ומעיקר הדין תפילה בציבור היא מעלה, מעלה זו נדחית בפני מי שלומד בקביעות במקומו, כלומר שאינו מאבד רגע.

22. ראה שבת דף י ע"ב-יא ע"א; ירושלמי ברכות פ"א ה"ב; שו"ע או"ח ק"ו, ג.

ודוקא מי שתורתו אומנתו ואינו מתבטל בלאו הכי (נח) (תר"י פ"ק דברכות). ואפילו הכי לא ירגיל עצמו לעשות כן, שלא ילמדו עמי הארץ ממנו ויתבטלו מבית הכנסת (נט) (תשובת הרא"ש כלל ד', והטור). וכל שכן שלא יעסוק בתורה בבית הכנסת בזמן שהציבור אומרים סליחות ותחינות (ס) (הגהות אלפסי החדשים²³).

סעיף יט

יִקְבַּע מקום לתפלתו, שלא ישנהו אם לא לצורך [גדול]²⁴. ואין די לו בִּבְמָה שִׁיקְבַּע לוֹ בֵּית הַכִּנְסָה לַהֲתַפְלֵל, אֵלָּא גַם בְּבֵית הַכִּנְסָה שֶׁקְבוּעַ בָּהּ צָרִיךְ שִׁיחִיָּה לוֹ מִקּוֹם קְבוּעַ (סא).
יְבָרְכֶנּוּ ו' ע"ב. ה"ר"ש בשם הירושלמי.

שולחן ערוך כפשוטו

(נח) בלאו הכי – כי אם מתבטל לדבר הרשות, כל שכן שצריך להתבטל כדי לקיים את מצות התפילה כראוי.
(נט) ויתבטלו מבית הכנסת – וחלילה שבעקבות מצות לימוד התורה שלו ייגרם זלזול במצות התפילה בציבור, ונמצא נותן מכשול לפני עור.
(ס) סליחות ותחינות – שאין לפרוש מהציבור גם כשמקיימים מצוות. מכאן שאין ראוי ללמוד בזמן התפילה, וכל שכן שלא לעיין בעלונים המחולקים בבתי כנסת. אבל שלא בזמן שהציבור מתפללים, כגון מי שסיים את תפילת העמידה ועדיין לא התחיל שליח הציבור בחזרה – מותר לו לעיין בספר.
(סא) מקום קבוע – קביעות מקום עוזרת לכוונה, ועושה את הישיבה בבית הכנסת לדבר קבוע. ואם ישב אדם אחר בטעות על מקומו מן הראוי שלא להעיר לו, אלא לשבת במקום אחר, משום שעברת הפגיעה בחברו חמורה יותר מהמצווה להתפלל במקום קבוע.

23. [כיום נקרא "שלטי הגיבורים"].

24. [בדפוסים החדשים השמיטו מילה זו (ראה בשו"ע השלם הערה מ"ט). בב"י כל המשפט איננו, ולכן אי אפשר לדעת מה גרסתו. ובטור מפורש "לצורך גדול". במנורת המאור (פ"ב עמ' 114) הנוסח הוא "וצריך לקבוע מקום לתפלתו תמיד, ולא ישנהו אם לא לצורך גדול", ואולי זהו מקורו של הטור].

מע"ף ב

^עיכנס שיעור שני פתחים ואחר כך יתפלל (סב). יש מפרשים ^פשיעור שני פתחים, דהיינו שמונה טפחים, יכנס לפנים, שלא ישב אצל הפתח שנראה כמשאוי ישיבת בית הכנסת; ולפי זה ^זאם יש לו מקום מיוחד אצל הפתח אין בכך כלום (סג). ^וויש מפרשים שהטעם מפני שמביט לחוץ ואינו יכול לכוין, ולפי זה אם אינו פתוח לרשות הרבים אין בכך כלום (סד). ^יויש מפרשים שלא ימחר להתפלל מיד כשנכנס, אלא ישהא שיעור שני פתחים. ונכון לחוש לכל הפירושים (סה).

^עברכות ח' ע"א. ^פירושלמי ואורחות חיים. ^זרבינו יונה. ^וטור בשם ר"מ מרוטנבורג. ^יהרא"ש הביאו שם.

מע"ף בא

^שצריך שלא יהא דבר חוצץ בינו ובין הקיר (סו). ודבר קבוע, כגון ארון ותיבה, אינם חוצצים (סז). הגה: ולא חשיב מחיצה רק בדבר גדול ^שברכות ה' ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(סב) ואחר כך יתפלל – זה לשון הגמרא. ומביא המחבר שלושה פירושים למשפט זה.

(סג) אין בכך כלום – מפני שניכר שיושב במקומו הקבוע, ולא התיישב בכניסה משום שרוצה לצאת.

(סד) אין בכך כלום – הואיל ואף ליד הכניסה אין דעתו מוסחת.

(סה) לכל הפירושים – שלושת הפירושים מדגישים שהתפילה אינה עניין ארעי. לכן טוב להיכנס לתוך בית הכנסת פנימה, לא להסתכל החוצה, ולהתיישב מעט לפני שמתחיל להתפלל.

(סו) ובין הקיר – כדי שלא יבלבל את כוונתו.

(סז) אינם חוצצים – משום שדברים קבועים אינם מבלבלים את הכוונה.

שגבהו עשרה ורחבו ארבעה, אבל דבר קטן לא חשיב הפסק (סח) (אבודרהם ואורחות חיים בשם הראב"ד). וכן בעלי חיים אינם חוצצים,²⁵ ואפילו אדם אינו חוצץ. הגה: ולי נראה דבעלי חיים חוצצים, ואדם אינו חוצץ, וכן נראה סברת הפוסקים, ואפשר דנפל טעות בספר (סט).
²⁶מרדכי ומהר"י אבוהב.

סעיף כב

^אויש מי שאומר שיש ליזהר מלהתפלל אחורי שום אדם, וטוב לחוש לדבריו (ע).
^אספר הפליאה.

שולחן ערוך כפשוטו

(סח) לא חשיב הפסק – לדעה זו העיקר שייחשב כמתפלל כנגד הקיר, כמו שנאמר על חזקיהו: "ויסב פניו אל הקיר ויתפלל אל ה'"²⁵, ולכן דבר קטן אינו יוצר חציצה. ונראה שהמחבר לא פסק קולא זו, ולשיטתו צריך שלא יהיה דבר שעלול לבלבל את כוונתו, ולכן אין קשר לגודל. ולדעת הכול כיסאות ושולחנות וכל הרהיטים הנצרכים לתפילה אינם חוצצים²⁶.

(סט) דנפל טעות בספר – הטור כתב שבעלי חיים חוצצים, ודן הבית יוסף אם אדם בכלל בעלי חיים; ומשמע מכך שבעלי חיים חוצצים יותר מבני אדם, וכנגדם ודאי שאסור להתפלל. וסברת הדבר, שמציאות בן אדם היא שכיחה, ולכן מפריעה פחות לכוונת התפילה, אבל בעל חיים במקום תפילה אינו שכיח, ונוכחותו מפריעה לכוונה. אם כן, דברי המחבר כאן אינם מובנים, וסותרים את דבריו בבית יוסף, ולכן כתב הרמ"א שנראה שנפלה טעות בדבריו. דברי הרמ"א שאדם אינו נחשב לחציצה התקבלו להלכה, שהלא אחרת אי אפשר להתפלל בבתי כנסת, שהרי לא ייתכן שכולם יעמדו לפני הקיר.

(ע) וטוב לחוש לדבריו – כדי שלא יראה כמשתחוה בפניו. וכתבו המשנה ברורה וכף החיים (אות קל"ה) שכל זה בביתו, אבל בבית הכנסת אי אפשר

25. הפסוק בישעיהו ל"ח, ב; והלימוד ממנו בברכות דף ה ע"ב.

26. ט"ז, משנה ברורה וכף החיים.

סעיף כג

¹הבגדים המצויירים, אף על פי שאינם בולטות אין נכון להתפלל כנגדם (עא); ואם יקרה לו להתפלל כנגד בגד או כותל מצויר, יעלים עיניו (עב). הגה: ולכן אסור גם כן לצור ציורים בספרים שמתפללים מהם, שלא תבטל הכוונה (מרדכי ריש פרק כל הצלמים). אבל בגדים שמצויר עליהם דברי תפלות (עג), אפילו לישב עליהם בבית הכנסת אסור (תשובת הרא"ש סי' ב' כלל ה').

²אבודרהם בשם תשובת הרמב"ם.

סעיף כד

³לא יתפלל בצד רבו (עד), ולא אחורי רבו (עה), ולא לפניו (עו). הגה: יש אומרים דכל זה לא מיירי אלא למתפלל ביחיד; אבל בצבור, אם כן הוא סדר ישיבתו, אין לחוש אם מתפלל לפניו או אחוריו (ב"י בשם מהר"י אבוהב ואוהל מועד). ואף על פי שטוב להחמיר, המנהג להקל (עז). ⁴אם הרחיק ⁵ברכות כ"ז ע"ב. ⁶רבינו יונה והרא"ש.

שולחן ערוך כפשוטו

להיזהר בכך, ומותר לכתחילה להתפלל מאחורי חברו.
(עא) להתפלל כנגדם – מאחר שהם מפריעים לכוונה²⁷.
(עב) יעלים עיניו – מכאן שאין ראוי ללבוש בבית הכנסת חולצה שיש בגבה ציורים וכיתובים, שהם עלולים להפריע לכוונת המתפלל מאחור.
(עג) דברי תפלות – דברים שאינם ראויים.
(עד) בצד רבו – שלא יראה עצמו כשווה לו.
(עה) אחורי רבו – כדי שלא ייראה כמשתחוה לו.
(עו) ולא לפניו – כיוון שבאופן זה נראה כביכול במעמד גבוה יותר מרבו, ולכן יתרחק מעט באלכסון. מהלכה זו אנו למדים שחייב אדם להתייחס בכבוד לרבו, אולם אין מדובר ביחס הנראה כסגידה.
(עז) המנהג להקל – כי במקומו הקבוע אין זה נראה כחיסרון בכבודו של הרב, וכן אי אפשר בבית הכנסת למנוע ישיבה בצד הרב ומאחוריו. ונראה שהמחבר

²⁷ בצורות בולטות יש לעתים איסור עשיית פסל. ראה שו"ע יו"ד קמ"א, ד.

ארבע אמות, מותר. (ועיין ביורה דעה סי' רמ"ב סעיף ט"ז (עח)).

סעיף כה

^התלמיד חבר (עט) מותר להתפלל אחורי רבו.

^הברכות כ"ז ע"ב.

סעיף כו

^יכל מקום שאין קורין בו קריאת שמע, אין מתפללים בו. וכשם שמרחיקים מצוואה ומי רגלים וריח רע ומן המת ומראיית הערוה לקריאת שמע, כך מרחיקים לתפלה (פ).

^ירמב"ם פרק ד מהלכות תפילה.

סעיף כז

היה עומד בתפלה ו'השתין תינוק בבית הכנסת, ישתוק עד שיביאו מים להטיל על המי רגלים (פא), או יהלך לפניו ארבע אמות או לצדדיו, או יצא מבית הכנסת, ויגמור תפלתו (פב). הגה: ^ירוקח.

שולחן ערוך כפשוטו

מסכים להיתר זה.

(עח) רמ"ב סעיף ט"ז – בהלכות כבוד רבו, שם מובאת הלכה זו ביתר הרחבה.

(עט) תלמיד חבר – הוא תלמיד שגדל בלימודו עד שהפך למעין חברותא של רבו.

(פ) מרחיקים לתפילה – הכול כפי שלמדנו בהלכות קריאת שמע, בסימנים ע"ד-פ"ח.

(פא) על המי רגלים – אף שהרחקה ממי רגלים היא מדרבנן²⁸, מכל מקום אסור לו להמשיך את תפילתו. ואם אין מי שיכול להביא מים או כיסוי אחר למי הרגלים, יעשה זאת המתפלל בעצמו, מפני שזו הפסקה לצורך התפילה והיא מותרת, כפי שמותר למתפלל לצאת.

(פב) ויגמור תפילתו – וההליכה אינה נחשבת להפסקה, מפני שהיא לצורך

28. ולא נאסר מהתורה אלא כנגד הקילוח עצמו. ראה בהקדמתנו לסימן ע"ז.

ויותר טוב לילך למקום אחר ולא לשתוק, שמא ישהה כדי לגמור את כולו ויצטרך לחזור לראש (פג) (ב"י בשם רוקח סימן שכ"ד). וע' לעיל ריש סי' ע"ט.

שולחן ערוך כפשוטו

התפילה.

(פג) לחזור לראש - דעת הרמ"א היא שבכל אופן עדיף לצאת ולא לשהות. ונראה שמודה המחבר שיצא מבית הכנסת אם משער שזמן ההמתנה יהיה "כדי לגמור את כולה"²⁹. ועיקר המחלוקת הוא במצב שלא בהכרח יצטרך להמתין כל כך הרבה, שלמחבר יכול להמתין, ולרמ"א עדיף שיצא, משום שחוששים שמא ישהה כדי לגמור את כל התפילה.

29. שהלא בניגוד לקריאת שמע, בתפילת עמידה גם לשיטת המחבר אם שהה "כדי לגמור את כולה" - חוזר לראש, כפי שיתבאר בסימן ק"ד סעיף ה.

סימן צ"א

שיאזור מתניו ויכסה ראשו בשעת תפלה, ובו ו' סעיפים.

למדנו בהלכות קריאת שמע (סימן ע"ד) שאסור לברך ולומר קריאת שמע אם הוא ערום, או אם לבו רואה את הערוה. בסימן זה אנו למדים שלגבי תפילה ישנן הקפדות נוספות, מפני שבתפילת העמידה האדם עומד לפני ה', ועליו להתלבש בהתאם. הדבר נדרש מהפסוק בעמוס: "הכון לקראת אלהיך ישראל"¹. בסימן זה מביא המחבר הן הלכות שהן חובה והן הנהגות ראויות שאינן מחייבות.

סעיף א

^אהיתה טלית חגורה על מתניו לכסותו ממתניו ולמטה, אסור להתפלל עד שיכסה לבו (א); ^בואם לא כסה את לבו, או שנאנס ואין לו במה יתכסה, הואיל וכסה ערוותו והתפלל, יצא (ב).
^אברכות כ"ד וכ"ה. ^בהרמב"ם פרק ד' מהלכות תפילה.

סעיף ב

^גצריך לאזור אזור בשעת התפלה, אפילו יש לו אבנט שאין לבו ^גשבת ט' ע"ב, ושם (בתוספות) [ברא"ש].

שולחן ערוך כפשוטו

(א) עד שיכסה ליבו - כלומר שאסור להתפלל כשפג גופו העליון ערום. ואיסור זה אינו ממידת חסידות, אלא מעיקר הדין, בניגוד לקריאת שמע ולשאר ברכות, שבהן אין בכך איסור. בסעיפים ה' ו' יתבאר שלכתחילה טוב להתלבש לתפילה באופן מכובד, אולם דברים אלו אינם בגדר חיוב.
(ב) יצא - מפני שבדיעבד או בשעת הדחק השוו חכמים את דין התפילה לקריאת שמע ולשאר ברכות, ודי גם בה בכיסוי הערוה. אבל אם לא כיסה את ערוותו והתפלל - אין תפילתו תפילה, וצריך לחזור ולהתפלל.

1. הפסוק בעמוס ד' יב; ומדרשו בשבת דף יא ע"א.

רואה את הערוה, משום 'הכון'.¹ אבל שאר ברכות מותר לברך בלא חגורה, מאחר שיש לו מכנסים (ג). הגה: ואין לבו רואה את הערוה (ד) (ר"ן פרק קמא דשבת, והרא"ש פרק הרואה, והגהות מיימוני פ"ה מהלכות תפלה).¹ סמ"ק.

סעיף ג

היש אומרים שאסור להוציא אזכרה מפיו בראש מגולה (ה), ויש הרבינו ירוחם נתיב ט"ז. יכל בו בשם הר"פ.

שולחן ערוך כפשוטו

(ג) מכנסיים - אם "לבו רואה את הערוה" אסור לקרוא שמע ולברך כל ברכה, ולתפילה הצריכו חכמים גם לחגור חגורה. בטעם הדבר, כבר ראינו (בהקדמתנו לסימן ע"ד) שאין לברך אם לבו רואה את הערוה, כדי ללמדנו שהחלק העליון של האדם מסמל את הצד הרוחני שבו, ועליו לשלוט על החלק הגופני והיצרי. החגורה הנוספת אינה מטעם זה, אלא היא תוספת כבוד לעמידה לתפילה, ונלמדת, יחד עם הקפדות נוספות, מהפסוק "הכון לקראת אלהיך ישראל". ועל כן יש המקפידים לחגור חגורה מיוחדת לתפילה, אולם מעיקר הדין די בחגורה שיש במכנסיים, הנוספת לגומי התחתונים החוצץ בין לבו לערוה.

הבית יוסף מביא גם את דברי רבנו ירוחם, שאומר שחיוב החגורה הנוספת הוא רק לאדם הרגיל לחגור אותה כל היום, שאם התירה צריך לחזור ולחגורה לכבוד התפילה. אבל מי שאינו רגיל בחגורה כל היום אינו חייב בכך. והרבה סומכים עליו בדין זה, שאין בו חיוב אלא הנהגה טובה.²

(ד) רואה את הערוה - כלומר שההיתר במכנסיים בלבד קיים בתנאי שהם מהודקים לגוף; אחרת נחשב כ"לבו רואה את הערוה", ואסור בשאר ברכות. דברים אלה מוסכמים על המחבר.

(ה) בראש מגולה - אנו מקפידים לכסות את ראשנו כל היום, כפי שכתב המחבר בסימן ב' (סעיף ו'). אולם כבר ביארנו שם שהשיטה הרווחת היא שמנהג זה הוא ממידת חסידות, ואילו מעיקר הדין החיוב הוא רק בזמן אזכרת

2. וכך פסקו גם המג"א (ס"ק א'), וכן הביא המשנה ברורה (ס"ק ד'). וראה בספרנו "בעקבות המחבר" בפרק "חגורה וכובע בתפילה" (החל מעמוד ע"ז).

אומרים שיש למחות שלא ליכנס בבית הכנסת בגלוי הראש (ו).

סעיף ד

י' כובעים הקלועים מקש חשיבי כיסוי (ז), אבל הנחת יד על הראש לא חשיבא כסוי (ח); י"אם אחר מניח ידו על ראשו של זה, משמע דחשיבא כיסוי (ט).

י' תרומת הדשן. י"ב בית יוסף לדעת תה"ד שם.

סעיף ה

ט' לא יעמוד בתפלה באפונדתו (י) (טאסק"ה בלעז), ולא בראש מגולה (יא), ולא ברגלים מגולים אם דרך אנשי המקום שלא יעמדו לפני רמב"ם פרק ה' מהלכות תפילה.

שולחן ערוך כפשוטו

ה' ובבית כנסת, משום כבוד שכינה³.

(ו) בגלוי ראש – גם כשאנו מברך, משום שהשכינה שרויה בבית הכנסת ויש לכבדו.

(ז) חשיבי כיסוי – מכאן שאין צורך בכובע דווקא, וכיפה מספיקה.

(ח) לא חשיבא כיסוי – משום שהגוף עצמו אינו נחשב ככיסוי לגוף.

(ט) דחשיבא כיסוי – כמובן שאין להשתמש בפתרון זה אלא בשעת הצורך, שהרי קשה לכוון בתפילה כאשר אדם אחר מניח ידו על ראש המתפלל.

(י) באפונדתו – תיק קטן המחובר לחגורה. לבישתו אינה מכובדת, ואין דרך לעמוד כך בפני אנשים חשובים. וכל שכן שלא יתפלל כאשר נושא תיק על גבו. ואין בדברים אלו איסור אלא זו הנהגה נכונה להכנה לתפילה, משום "היכון". ואם אין לו היכן להניח את התיק, אינו חייב להורידו.

(יא) בראש מגולה – כבר התבאר בסעיפים הקודמים. והדבר נשנה פה כיוון שסעיף זה הוא ציטוט מהרמב"ם, ובו מלמדנו המחבר על האפונדה ועל רגלים

3. ראה דברינו בסימן ב' סעיף ו', ובמיוחד בהערה 8.

הגדולים אלא בבתי רגלים (יב).

סעיף ו

דרך החכמים ותלמידיהם שלא יתפללו אלא כשהם עטופים (יג).
הגה: ובעת זעם יש לחבוק הידים בשעת התפלה כעבדא קמיה מריה (יד),
ובעת שלום יש להתקשט בבגדים נאים להתפלל (טור).
רמב"ם שם.

שולחן ערוך כפשוטו

מגולות, שלא הובאו לפני כן⁴.
(יב) בבתי רגליים – "בתי רגליים" הם גרביים. לשון המחבר (בנוסח הרמב"ם) "יעמדו לפני הגדולים" אינה מכוונת לביקור חד פעמי אצל המלך, אלא כוונתו ללבוש ההולם אדם שיוצא לעבודה. אין חיוב להתלבש לתפילה כמו לחתונה, אלא שאין להתלבש כמי שיוצא לטיול או כמי שלבוש בצורה נוחה בביתו, ואינו יוצא כך החוצה.
(יג) עטופים – בבגד עליון. וכאמור בהקדמה לסימן (ובס"ק א'), אין זה מעיקר הדין.
(יד) כעבדא קמיה מריה – תרגום: כעבד לפני אדונו.

4. ומכאן אפשר ללמוד שדעת הרמב"ם שאין איסור גמור להתפלל בראש מגולה, מכיוון שבסעיף זה מפרט הרמב"ם את "תיקון המלבושים", שהוא בכלל הדברים שכותרתם: "שמונה דברים צריך המתפלל להזהר בהן ולעשותן, ואם היה דחוק או נאנס או שעבר ולא עשה אותן אין מעכבין".

סימן צ"ב

הנצרך לנקביו, רחיצת ידיו, ושאר הכנות לתפלה,

ובו י' סעיפים.

בסימן זה אנו למדים על הכנת הגוף לתפילה. ונקדים כמה הקדמות:
 א. מהפסוק "אל תשקצו את נפשתיכם" (ויקרא י"א מג) למדו חכמים שאסור להשהות את נקביו, וכאשר צריך ללכת לשרותים ילך מיד. ואם אינו יכול להעמיד את עצמו שיעור פרסה, הרי הוא עובר על איסור זה¹.
 ב. בנוסף ישנו איסור להתפלל כאשר צריך ללכת לשרותים, אפילו אם לא הגיע לשיעור 'בל תשקצו'.
 ג. ידיו של אדם צריכות להיות נקיות לקראת התפילה. דין זה נדרש מן הפסוק 'ארחץ בנקיון כפי ואסובבה את מזבחך ה'".

סעיף א

^אהיה צריך לנקביו – אל יתפלל (א), ואם התפלל תפלתו תועבה,
^ביצריך לחזור ולהתפלל (ב). והני מילי שאינו יכול לעמוד עצמו
 שיעור הילוך פרסה (ג), אבל אם יכול להעמיד עצמו שיעור הילוך
^אברכות כ"ג ע"א. ירמב"ם פרק ד' מהלכות תפילה.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) אל יתפלל – ראינו בסימן הקודם שמהפסוק "היכון לקראת אלהיך ישראל" למדו חכמים שיש להתכונן לתפילה. וכמו שתיקנו שיש להתכונן לה במלבושים ראויים, כך תיקנו שגופו צריך להיות מוכן לתפילה. והנצרך לנקביו טרוד ומתקשה לכוון, ואין זה מצב הראוי לתפילה.
 (ב) לחזור ולהתפלל – אף שדין זה הוא מדרבנן, ראו חכמים בתפילה כזו זלזול בתפילה, ותיקנו שיתפלל שוב אחר שיעשה צרכיו.
 (ג) שיעור הילוך פרסה – פרסה היא ארבעה מילין, ו"זמן הילוך פרסה" הוא זמן המקובל בהלכה לעניינים שונים, ושיעורו למעשה 72 דקות.

1. כפי שהתבאר בסימן ג' סעיף יז. ראה בדברינו שם, שהאיסור הוא דרבנן.

פרסה – יציא בדיעבד (ד). אבל לכתחלה לא יתפלל עד שיבדוק עצמו תחלה יפה. הגה: וכל הנצרך לנקביו אסור אפילו בדברי תורה, כל זמן שגופו משוקץ מן הנקבים (ה) (הגהות מיימוני פ"ד מהל' תפילה).
 שם בגמרא כגרסת הרמב"ם והרא"ש ורבינו יונה.

סעיף ב

אם באמצע תפלתו נתעורר לו תאוה – יעמיד עצמו עד שיגמור, ולא יפסיק (ו). ואם בשעת קריאת שמע וברכותיה נתעורר, בין לקטנים בין לגדולים – קורא כדרכו (ז). הגה: ודוק שאינו מתאוה כל יתשובת הרשב"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(ד) יציא בדיעבד – משום שהצורך אינו גדול. ואף שאין כבוד התפילה להתפלל כך, אין בכך זלזול, ולכן בדיעבד יציא.
(ה) משוקץ מן הנקבים – הרמ"א מחדש שדין זה נאמר לא לתפילה בלבד, אלא גם לכל לימוד; ובכלל זה גם קריאת שמע וברכות². ושונה דין זה מדיני הלבוש, שנאמרו על תפילה העמידה בלבד. ואף לרמ"א כל זה לכתחילה, אבל אם אינו יכול לצאת לשירותים מאיזו סיבה שהיא, אף שאסור בתפילה, יכול ללמוד³.
(ו) ולא יפסיק – כלומר: אם על אף שבדק את עצמו לפני התפילה, נצרך לנקביו באמצע תפילת העמידה – אינו רשאי להפסיק, אלא יסיים תפלתו. במקרה זה מצויים שני ערכים מתנגשים: האיסור להפסיק באמצע התפילה, ואיסור 'בל תשקצו', האוסר להתפלל בעודו צריך לנקביו. ופסק המחבר שלא יפסיק, כמובן בתנאי שיכול להעמיד את עצמו עד סוף התפילה, אפילו אם אינו יכול להמתין את שיעור 72 הדקות.
(ז) קורא כדרכו – מותר לו לקרוא כדרכו ולהמשיך בתפילה עד סוף העמידה; אמנם אין איסור לצאת ולהטיל מים, אלא רק לצאת לעשות צרכיו הגדולים, כפי שכתוב בסוף הסעיף. ואמנם האחרונים פסקו שצריך להפסיק [כף החיים אות ט].

2. אולם בהם יציא בדיעבד, ואם קרא כך שמע – אינו צריך לחזור (משנה ברורה ס"ק ו').

3. כך עולה מההלכה שהובאה בהערה הקודמת, שרק בתפילה החמירו, משום "היכון".

כך, דאית ביה משום 'בל תשקצו' (ח), אבל בלאו הכי יותר טוב להפסיק (ט) (תשובת הרשב"א סימן קל"א פסק דמותר, ותרומת הדשן סי' ט"ז פסק דאסור, וצריך לחלק כך). ואם רצה להרחיק ולהטיל מים – עושה.

סעיף ג

הצריך קודם תפלה להסיר כיחו וניעו וכל דבר הטורדו (י).

הרמב"ם פרק ד' מהלכות תפילה.

שולחן ערוך כפשוטו

(ח) משום 'בל תשקצו' – הרמ"א חולק על המחבר, ודעתו שכשאדם נצרך מאוד לנקביו עד כדי שעובר על "בל תשקצו" יש עליו חובה להפסיק את תפילתו.⁴

(ט) יותר טוב להפסיק – לדעת הרמ"א, גם אם לא הגיע לרמה כזאת של צורך, אם הוא מצוי בקריאת שמע וברכותיה עדיף שיפסיק ויתפנה, ויחזור ויתפלל בנחת. גם בנקודה זו חולק הרמ"א על המחבר.

לסיכום: לדעת המחבר, בין בקריאת שמע ובין בעמידה לא יפסיק, ואפילו אם הגיע ל"בל תשקצו". ולמעשה הספרדים נוהגים כך בעמידה אבל לא בקריאת שמע. ולאשכנזים, בעמידה יפסיקו אם הגיעו לבל תשקצו ובקריאת שמע אפילו אם לא הגיעו לבל תשקצו. הפוסקים הוסיפו שיש כאן גם שיקול של "כבוד הבריות", כגון שאם הצריך לנקביו הוא שליח ציבור והיציאה תגרום לו בושה, יש מקום להקל, כי כבוד הבריות דוחה איסור דרבנן.⁵

(י) וכל דבר הטורדו – הכוונה היא עיקר התפילה, ולכן צריך להתכונן לתפילה ולהסיר כל מה שעלול להפריע לכוונתו.

4. הסברנו על פי המג"א שיש כאן מחלוקת. אולם הרמ"א בדרכי משה מעמיד את דברי המחבר כשאין "בל תשקצו".

5. על פי המג"א ס"ק ב.

סעיף ד

'צריך לרחוץ ידיו במים (יא), אם יש לו. ואם אין לו, צריך לחזור אחריתם עד פרסה (יב). והני מילי כשהוא הולך בדרך והמים נמצאים לפניו (יג), אבל אם צריך לחזור לאחוריו למקום מים – עד מיל (יד) חוזר, יותר ממיל אינו חוזר (טו).⁶ ואם מתיירא שיעבור זמן התפלה, ינקה ידיו בצרור או בעפר או בכל מידי דמנקי (טז) (ועיין לקמן סי' רל"ג).

⁶ ברכות ט"ו ע"א. 'שם בגמרא לגירסת הרמב"ם. 'שם בתוספות.

שולחן ערוך כפשוטו

(יא) **לרחוץ ידיו במים** – בסימן ד' למדנו על נטילת ידיים של שחר, ושם התבאר שעיקרה הוא הכנה לתפילה, לאחר שהתלכלכו ידיו בלילה. וגשנו הלכות אלו כאן כדי לסמכן לשאר הכנות לתפילה, וכן כדי ללמדנו כיצד ינהג אם אין לו מים במקומו.

(יב) **עד פרסה** – שהיא ארבעה מילין, כארבעה קילומטרים. ויש מחמירים ומצריכים לחזור אחר מים בתוך שיעור זמן של 72 דקות, ולפי זה שיעור ארבעה מילין אינו שייך למי שיש לו רכב. וטוב לחשוש לשיטה זו ממידת חסידות.⁶

(יג) **לפניו** – כלומר שאינו מאריך את הדרך, אלא רק משנה את תכניותיו; שיכול לעצור היכן שיש מים, ליטול ידיים ולהתפלל, ואחר כך להמשיך בדרכו. (יד) **מיל** – שהוא כקילומטר.

(טו) **אינו חוזר** – כלומר שאם אינו בדרך, או שהוא בדרך והמים אינם בכיוון נסיעתו, עליו לטרוח לשם כך עד מרחק של קילומטר בלבד.

(טז) **מידי דמנקי** – תרגום: דבר המנקה. במצב כזה די בניקיון בכל אמצעי שיהיה כדי לאפשר להתפלל (אך אין זה מועיל להעביר את הרוח הרעה השורה על הידיים בלילה, כפי שהתבאר בסימן ד' סעיף כב).

6. נראה שעל פי דין אין לחייב יותר מהמרחק האמור, כי שימוש ברכב כרוך בהוצאות. אמנם אם אין בכך הוצאה, כגון שיש לו מנוי לאוטובוס או לרכבת, נראה שדין המחמירים מחייב.

סעיף ה

^טרחץ ידיו שחרית (יז) והסיח דעתו (יח), צריכים נטילה לתפלה אם יש לו מים, אף על פי שאינו יודע להם שום לכלוך, ולא יברך (יט); ואם אין לו מים מזומנים, אינו צריך לחזור וליטול. הגה: ואפילו היו ידיו מלוכלכות ונוטלן לתפלה, אינו מברך, וכדלעיל סימן ז' (כ).
^טממשמעות המיימוני פרק ד' מהלכות תפילה, וטור וראבי"ה.

סעיף ו

^העומד בתפלה ונזכר שנגע במקום מטונף (כא), די בנקיון עפר או צרורות, או מחכך ידיו בכותל (כב).
 תשובת ה[מיוחסות ל]רמב"ן קצ"ה.

שולחן ערוך כפשוטו

(יז) שחרית – כפי שראינו בסעיף הקודם.

(יח) והסיח דעתו – היינו שלא הקפיד לשמור על ידיו שלא יתלכלכו.

(יט) ולא יברך – דעת הרמב"ם היא שיש חיוב גמור ליטול ידיים לפני כל תפילה, ובלי נטילה זו אסור להתפלל. ראשונים אחרים חולקים, ולשיטתם הנטילה מחויבת רק בבוקר לתפילת שחרית, ולשאר תפילות אין צורך בנטילה אם ידיו נקיות (ואם הן מלוכלכות יש לרחצן, כדי שלא להתפלל בידיים מלוכלכות). מעיקר הדין פסק המחבר כשאר הראשונים, שאין צריך נטילה, אבל אם אפשר יש לחוש גם לדעת הרמב"ם, וליטול ידיו בלי ברכה גם אם ידיו נקיות.

(כ) סימן ז' – סעיף א'. משום שחכמים תיקנו ברכה דווקא בנטילת הבוקר, כפי שהסברנו בהקדמה לסימן ד'.

(כא) במקום המטונף – וידיו התלכלכו מזיעה או מלכלוך אחר.

(כב) בכותל – ועדיף לנהוג כך כאשר הוא באמצע תפילתו, כדי להימנע מהפסקה בתפילה. ומשום שאין ללכלך את הבגדים לא הציע המחבר לשפשף ידיו בבגדיו; אבל אם יש לו ממחטה או טישו, יכול להתנקות בהם.

סעיף ז

מקום מטונף (כג) היינו מקומות המכוסין באדם, לפי שיש בהם מלמולי זיעה, וכן אם חיכך הראש (כד). הגה: ולכן אסור ליגע במקומות אלו בשעה שעומדים בתפלה או עוסק בתורה (כל בו), וכן בצואת האוזן והאף, כי אם על ידי בגד (כה) (מהרי"ל).
 פ"שם בתשובה.

סעיף ח

להמשתין לא יתפלל עד שישא כדי הלוך ארבע אמות (כו), משום ניצוצות (כז). והמתפלל לא ישתין עד שישא כדי הלוך ארבע אמות, שכל ארבע אמות תפלתו שגורה בפיו, ורחושי מרחשין שפוותיה (כח).
 למגילה כ"ז ע"ב.

סעיף ט

הרוקק לא יתפלל עד שישא ארבע אמות. המתפלל לא ירוק עד
 ירושלמי מגילה פ"ג ה"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(כג) מקום מטונף – שהתבאר דינו בסעיף הקודם.
 (כד) חיכך הראש – מפני שחיכוך הראש או מגע במקומות המכוסים מלכלכים את הידיים במעט זיעה. וכן הנוגע בנעליו (כמבואר בסימן ד', יח).
 (כה) על ידי בגד – או ממחטה.
 (כו) הלוך ארבע אמות – שימתין אחר השתנתו כמה שניות באותו מקום.
 (כז) משום ניצוצות – כדי שלא ללכלך את בגדיו.
 (כח) ורחושי מרחשין שפוותיה – תרגום: ושפתיו ממשיכות לומר את התפילה. טעם הדבר, שיש להפריד בין התפילה לבין צרכי הגוף; ולכן מכבוד התפילה להמתין מעט אחריה, כדי שהתפילה כולה תהיה במעמד של קדושה.

7. רש"י במגילה כ"ז ע"ב.

שישהא ארבע אמות (כט). ודוקא לרצונו, אבל אם נזדמן לו רוק,
מותר (ועיין לקמן סי' צ"ז).

סעיף י

יטוב ליתן צדקה קודם תפלה (ל).

^יבבא בתרא י' ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(כט) **ארבע אמות** – וטעם הדבר כפי שהתבאר בסעיף הקודם
(ל) **קודם תפילה** – חכמים למדו זאת מהפסוק "אני בצדק אחזה פניך" (תהילים
י"ז, טו), כלומר: מתוך צדקה אתפלל אליך. ובא הדבר ללמדנו שעבודת השם
צריכה להיות משולבת באהבת הבריות.

סימן צ"ג

הכנת ליבו לתפלה, ובו ד' סעיפים.

בסימנים הקודמים עסק המחבר בהקדמות שונות לתפילה: זמן התפילה, מקום התפילה, הבגדים הראויים והכנת הגוף לתפילה. מסימן זה ואילך אנו עוסקים במהות התפילה. סימן זה מלמדנו על הכנת הלב לתפילה.

סעיף א

^אישיחה שעה אחת (א) קודם שיקום להתפלל, כדי שיכוין לכו למקום (ב); ושעה אחת אחר התפלה, שלא תהא נראית עליו כמשאוי שממהר לצאת ממנה (ג).

^אברכות ל' ע"ב.

סעיף ב

^בלא יעמוד להתפלל אלא באימה והכנעה, לא מתוך שחוק וקלות ראש ודברים בטלים (ד). ולא מתוך כעס, אלא מתוך שמחה (ה).

^בברכות ל"א ע"א ורש"י.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **שעה אחת** – לאו דווקא ששים דקות, אלא זמן שיספיק ליצור הפסקה ממאורעות היום.

(ב) **שיכוין ליבו למקום** – שכדי לכוון בצורה ראויה יש לעצור את הפעילות היומיומית.

(ג) **לצאת ממנה** – מכאן למדנו שטוב ללמוד מעט אחרי התפילה. ומי שאין לו זמן, מקיים דרישה זו בסדר התפילה שלאחר העמידה.

(ד) **ודברים בטלים** – בתפילה יש לעמוד לפני אבינו שבשמים כעבדים בפני אדונם, שכל עתידם תלוי בו.

(ה) **מתוך שמחה** – שמחה זו אינה סותרת את ה"אימה והכנעה" שנזכרו בתחילת הסעיף. השמחה היא רגש פנימי עמוק של סיפוק בעשיית הדבר הנכון (לכן לימוד תורה ממלא בשמחה, כמבואר במשפט הבא). שמחה זו באה

כגון דברי תנחומין של תורה (ו); כגון סמוך לגאולת מצרים (ז), או סמוך לתהלה לדוד (ח) שכתוב בו 'רצון יראיו יעשה', 'שומר ה' את כל אוהביו' (ט).

סעיף ג

י' אין עומדים להתפלל מתוך דין, ולא מתוך הלכה שלא יהא לבו טרוד בה, אלא מתוך הלכה פסוקה (י). הגה: והיינו נמי כמו מתוך שמחה, כי 'פקודי ה' ישרים משמחי לב' (יא) (טור).
י' ברכות שם.

שולחן ערוך כפשוטו

יחד עם אימה, שכאן אין משמעותה פחד אלא כבוד, בדומה לכך שבהזכרת הגנת ה' על ישראל מתמלא הלב שמחה, יחד עם כבוד ויראה בפני עצמתו.
(ו) של תורה - עד "אלא מתוך שמחה" זו לשון הבריתא. וכעת מסביר השולחן ערוך (בעקבות רש"י שם) כיצד סדר התפילה שלנו בא לקיים דרישה זו בשחרית, במנחה ובערבית.

(ז) סמוך לגאולת מצרים - בשחרית ובערבית אנו מזכירים לפני תפילת העמידה את גאולת מצרים (בברכה שלאחר קריאת שמע), והדבר מכניס בלבנו שמחה בה' יתברך, שהוא מגן על ישראל.

(ח) לתהלה לדוד - מזמור קמ"ה בתהילים, שאותו אנו מקדימים לתפילת מנחה, וגם בשחרית הוא המזמור העיקרי בפסוקי דזמרה.

(ט) את כל אוהביו - פסוקים אלו משמחים את הלב, הואיל ומזכירים בהם את הגנת של ה' יתברך על כל ההולכים בדרכיו.

(י) הלכה פסוקה - אם לומד לפני התפילה צריך הלימוד להיות בלא פלפול, כדי שמחשבתו בזמן התפילה לא תהיה טרודה בלימוד. אמנם, דין זה משמעותי פחות לגבי תפילת שחרית, משום שקריאת פסוקי דזמרה מהווה הכנה ארוכה לפני תפילת העמידה. דין זה הוא הנהגה טובה לכתחילה, אבל אדם שעובד כל היום ויש לו קצת זמן ללמוד לפני התפילה, יכול ללמוד מה שלבו חפץ. והלוואי שכולנו נהיה טרודים בעת התפילה בלימוד ולא בדברים בטלים.

(יא) משמחי לב - הרמ"א מבאר כיצד הלימוד הנזכר בסעיף זה מתאים לדרישה להתפלל מתוך שמחה, שהובאה בהלכה הקודמת. מהפסוק בתהילים

סעיף ד

¹העוסק בצרכי צבור כעוסק בתורה דמי (יב). פירוש: לענין לעמוד מתוכו להתפלל, שגם זו שמחה היא לו שעוסק בצרכי צבור (יג).
הייש מפרשים דהיינו לענין דאינו צריך לפסוק להתפלל (יד).

²ירושלמי [ברכות פ"ה ה"א]. ³טור ובית יוסף בשם הרמב"ם וסמ"ג.

שולחן ערוך כפשוטו

(י"ט, ט) משמע שלימוד תורה משמח את הלב ומקרב לה' יתברך, ולכן לימוד (אם אינו מאוד מעמיק) מהווה הכנה טובה לתפילה.

(יב) **כעוסק בתורה דמי** – זו לשון הירושלמי¹. ומביא המחבר שני פירושים לדברים אלו.

(יג) **שעוסק בצרכי ציבור** – לפירוש זה העיסוק בצרכי ציבור יש בו גם הכנה לתפילה, בזכות השמחה הנובעת מהפעילות לטובת הציבור. למעשה, כיוון שאנו מקדימים בשחרית את פסוקי דזמרה וקריאת שמע לתפילת העמידה, ההכנה לתפילת העמידה בלימוד ובצרכי ציבור אינה מעשית כל כך. ואפשר לקיים זאת בתפילת מנחה, שלה אנו מקדימים רק מזמור תהילים אחד כהכנה קצרה.

(יד) **לפסוק ולהתפלל** – לפירוש זה כוונת הירושלמי היא שהעוסק בצרכי ציבור אינו צריך להפסיק ולהתפלל, מדין "העוסק במצווה פטור מן המצווה". ולפי זה אין קשר בין הלכה זו לנושא ההכנה לתפילה, אלא לשאלת החיוב להפסיק בענייני החולין כדי להתפלל, חובה שאינה קיימת אם עוסק בצרכי הציבור.

1. ברכות פ"ה ה"א: "רב ירמיה אמר: לא יעמוד אדם ויתפלל אלא מתוך דין של הלכה. רב ירמיה אמר: העוסק בצרכי ציבור כעוסק בדברי תורה".

סימן צ"ד

כיווני התפלה, ובו ט' סעיפים.

בסימן זה אנו דנים בחיוב להתפלל לכיוון ירושלים.¹ מחיוב זה ניתן ללמוד שתי נקודות חשובות: א. מרכזיותם של הר הבית ומקום המקדש, מקום שממנו השכינה לא זזה. בבסיס התפילה עומדת האמונה שהקב"ה מורה שכינתו בארץ ומשגיח על בני האדם. ב. התפילה לכיוון המקדש מלמדת שיש להתפלל בהרגשה שאנו מדברים ישירות אל ה' יתברך; לכן אנו פונים לכיוון מקום השראת שכינתו.

סעיף א

^אבקומו להתפלל, אם היה עומד בחוץ לארץ – יחזיר פניו כנגד ארץ ישראל, ^בויכוין גם לירושלים ולמקדש ולבית קדשי הקדשים (א). היה עומד בארץ ישראל – יחזיר פניו כנגד ירושלים, ויכוין גם למקדש ולבית קדשי הקדשים. היה עומד בירושלים – יחזיר פניו למקדש, ויכוין גם כן לבית קדשי הקדשים. היה עומד אחורי הכפורת – מחזיר פניו לכפורת (ב).

^אברכות ל' ע"א. ^ברבינו יונה שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **ולבית קדשי הקדשים** – כשעומד בחוץ לארץ אינו יכול לדייק ולהתפלל לכיוון ירושלים. לכן יפנה לכיוון ארץ ישראל, ויכוון לבו אל קודש הקודשים, שבו השכינה שורה. וכן יש להבין את המשך סעיף זה.

(ב) **לכפורת** – הכוונה לעומד בעזרה, במקום הנמצא מאחורי קודש הקודשים, כלומר ממערב לו. לפי האמור בסעיף זה המתפלל בכותל צריך לנטות מעט

1. הרמב"ם בספר המצוות (עשה ה') מביא את תמצית יסוד התפילה, ואינו מזכיר דבר מפרטיה, ובכל זאת מזכיר את חשיבות התפילה כנגד המקדש (ולשונו: "את ה' אלהיך תירא ואותו תעבוד". ואמרו עבדהו בתורתו עבדהו במקדשו. כלומר: ללכת שם להתפלל בו ונגדו, כמו שבאר שלמה עליו השלום").

סעיף ב

אם מתפלל לרוח משאר רוחות (ג), יצדד פניו לצד ארץ ישראל אם הוא בחוץ לארץ; ולירושלים אם הוא בארץ ישראל; ולמקדש אם הוא בירושלים (ד). הגה: ואנו שמחזירין פנינו למזרח, מפני שאנו יושבים במערכה של ארץ ישראל, ונמצא פנינו לארץ ישראל (ה) (טור וסמ"ג), אין עושין מקום הארון וצד התפלה נגד זריחת השמש ממש, כי זהו דרך המינים (ו), רק מכוונים נגד אמצע היום (ז) (הגהות אלפסי החדשים²). ומי שרוצה לקיים אמרם 'הרוצה להעשיר יצפין או להחכים ידרים', מכל מקום יצדד פניו למזרח (ח).

יפהר"י אבוהב וסמ"ג.

שולחן ערוך כפשוטו

שמאלה, למקום קודש הקדשים; אמנם נראה שאין נוהגים לדקדק בכך, אולי בגלל המסגד העומד במקום זה היום.

(ג) לרוח משאר רוחות - כיוון שאינו יכול מסיבה כלשהי להתפלל לכיוון ירושלים.

(ד) בירושלים - כלומר: אף על פי שאינו יכול להתפלל לכיוון הנכון, לפחות יפנה לשם מעט את פניו.

(ה) לארץ ישראל - מנהג הראשונים והאחרונים באירופה היה להתפלל מזרחה, שזהו הכיוון הכללי לארץ ישראל.

(ו) דרך המינים - שהיו מתפללים לשמש, ובשחר היו מתפללים מזרחה.

(ז) נגד אמצע היום - כלומר לכיוון דרום. ואין הכוונה דרומה ממש, אלא מזרחה עם נטייה קלה לדרום³. הדבר מתאים גם ליושבים במזרח אירופה, שנמצאת מצפון-מערב לארץ ישראל. וגם היושבים במערב ירושלים יצדדו קצת ימינה, לצד דרום⁴.

(ח) יצדד פניו למזרח - לעניין כיווני התפילה אומרת הגמרא (בבא בתרא כ"ה

2. [הנקרא "שלטי הגיבורים"].

3. ראה משנה ברורה ס"ק י"א, ובה"ל ד"ה "אין".

4. עיין ילקוט יוסף ח"ב הל' בי"כ עמ' ר"כ, שפוסק שלא לבנות את ביה"כ מזרחה ממש, אא"כ הדבר גורם למריבות.

סעיף ג

¹מי שאינו יכול לכוין הרוחות, יכוין לבו לאביו שבשמים (ט).

²ברכות ל' ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

ע"ב): "אמר רבי יצחק: הרוצה שיחכים – ידרים, ושיעשיר – יצפין, וסימניך: שולחן בצפון ומנורה בדרום". ופירושה: הרוצה להתפלל על העושר יתפלל צפונה, שזהו כיוון המסמן את העושר, כפי שבמקדש השולחן והלחם מצויים בצפון. אולם אם חשוב לו להתפלל על תורתו – יפנה לצד דרום, המסמל את החכמה, ובו מצויה המנורה המסמלת את הרוחניות. וכעין זה, הצפון הוא מקום קר, מפני שלעושר אין את החום שיש לרוחניות שמסמל הדרום. אין אנו פוסקים גמרא זו להלכה, אלא נוהגים לפנות לכיוון ארץ ישראל ולירושלים, ולא לכיוונים אחרים. המחבר עצמו לא הביא שיטה זו כלל, ואילו הרמ"א הביא שהרוצה לקיים זאת, יפנה את גופו צפונה או דרומה, ואת פניו יפנה לארץ ישראל ולירושלים⁵. וכל זה כשמתפלל ביחידות, אבל כשמתפלל בציבור אין לשנות מכיוון תפילת הציבור, אלא יצדד את פניו צפונה או דרומה⁶. וכן הנמצא בבית כנסת שבו הציבור אינו פונה בדיוק לצד ירושלים כראוי, לא יפרוש מהציבור, אלא יתפלל כמו הציבור ויפנה ראשו מעט לכיוון הנכון.

(ט) לאביו שבשמים – סעיף זה עוסק במי שאינו יודע מה הכיוון הנכון (בעוד שבסעיף הבא מדובר באדם היודע את הכיוון, אולם נמנע ממנו לפנות אליו). במקרה כזה אין לו אלא כוונת הלב, שהיא העיקר, שהרי כל הפנייה לכיוון בית המקדש מטרתה להפנים את היותנו פונים לאבינו שבשמים.

5. אחרונים הביאו (בשם רש"י) גם שיטה הפוכה: את גופו יפנה לא"י, ואת פניו צפונה או דרומה.

6. דברי חז"ל אלו קשים להבנה: וכי אדם יעשיר בגלל שפונה צפונה, ויחכים בגלל שפונה דרומה? אלא נראה שהכוונה היא ש"בדרך שאדם רוצה לילך – מוליכין אותו", כלומר: הפנייה לצפון מראה שרצונו להתעשר, והרי הוא פונה למי שהעושר שלו ומתפלל על כך. והפנייה לדרום מסמנת את רצונו להחכים, ומכוון בתפילותיו לבעל החכמות כולן שיסייע לו ברצונו להכיר אותו ואת תורתו. הפניית הגוף אינה אלא ביטוי חיצוני לרצונות אלו. ונראה למעשה שגם הפוסקים כרמ"א אינם נוהגים כך, אלא מפנים גופם ופניהם אל מול ירושלים וקודש הקדשים.

סעיף ד

היה רוכב על החמור, אין צריך לירד ולהתפלל, אפילו אם יש לו מי שתופס חמורו, אלא מתפלל דרך הילוכו (י). וכן אם היה בספינה או על גבי קרון, אם יוכל לעמוד, עומד; ואם לאו, יושב במקומו ומתפלל (יא). 'או אם היה הולך ברגליו, מתפלל דרך הילוכו אף אם אין פניו כנגד ירושלים, אפילו שלא במקום סכנה, כי 'אם יעמוד ויתפלל יקשה בעיניו איחור דרכו, ויטרד לבו ולא יוכל לכוין. והכל לפי הדרך ולפי המקום ולפי יראתו ויישוב דעתו (יב). 'ויש מחמירין לעמוד באבות (יג), וראוי לחוש לדבריהם אם הוא שלא במקום סכנה.

ה' ברכות ל' ע"א. 'תוספות שם. 'רבינו ירוחם. 'אהל מועד.

שולחן ערוך כפשוטו

(י) **דרך הילוכו** – לכתחילה יש להתפלל בבית הכנסת או במקום מכובד, ולא בדרכים. אולם אם הדבר נמנע ממנו, ההליכה או הנסיעה עצמן אינן נחשבות לפעילות האסורה בזמן התפילה, משום שאינן דורשות תשומת לב ואינן מונעות את הכוונה, שהיא עיקר התפילה. ואמנם, בתחילת הסימן הבא יתבאר שיש להתפלל כשרגליו צמודות, והמתפלל בעת שהולך בדרך נאלץ לוותר גם על דין זה.

(יא) **ומתפלל** – והוא הדין היום גם באוטובוס או במטוס. יש לשים לב שהעמידה במטוס ובאוטובוס עלולה להפריע מאוד לכוונה, ופעמים רבות מפריעה לשאר נוסעים, לכן לפני שמחליט אם לעמוד יש לשקול היטב את הנסיבות. ובסעיף ט' יתבאר שהמתפלל מיושב, אם סיים נסיעתו בזמן תפילה – חוזר ומתפלל.

(יב) **ויישוב דעתו** – לכן אם טרדת הדרך אינה מונעת כוונתו, עדיף שילך או שייסע ובינתיים יתפלל, מאשר שיעמוד ויתפלל בחטף כדי להמשיך בדרכו.

(יג) **באבות** – שהיא הברכה החשובה ביותר בברכות העמידה, ובה הכוונה מעכבת.⁷

7. כפי שיתבאר בתחילת סימן ק"א.

פעיף ה

^טהיה יושב בספינה או בעגלה (יד), אם יכול לעמוד במקום הכריעות – עומד, כדי שיהיה כורע מעומד ופוסע שלוש פסיעות (טו). הגה: אף על פי שיושב בכל התפלה, מכל מקום אם אפשר לו לעמוד – יעמוד, כדי לקיים הכריעות והפסיעות כדרך (טז) (ב"י בשם א"ח). ואם אי אפשר לו, כגון שרוכב על הבהמה, יחזיר הבהמה שלוש פסיעות לאחריה, ועולה לו כאלו פוסע בעצמו (הגהות אלפסי החדשים ס"פ תפלת השחר).

^טספר אורחות חיים.

פעיף ו

'חולה מתפלל אפילו שוכב על צידו, והוא שיכול לכוין דעתו (יז). הגה: ואם אי אפשר לו להתפלל, מכל מקום ירהר בלבו, שנאמר: 'אמרו בלבבכם על משכבכם' (יח) (ב"י בשם א"ח ופסיקתא דר"כ). מיימוני פרק ה' מהלכות תפילה.

שולחן ערוך כפשוטו

(יד) או בעגלה – כפי שפורט בסעיף הקודם.

(טו) שלוש פסיעות – משום שאפשר בנסיבות אלו לעמוד לזמן קצר.

(טז) כדרך – עד כאן חוזר הרמ"א על דברי המחבר, והחידוש הוא בהמשך דבריו.

(יז) לכוון דעתו – ואין בכך פחיתות כבוד לתפילה, שהלא עושה כל שביכולתו כדי להתפלל. דין חולה זה הוא כאנוס, ואף אם מרגיש אחר כך טוב יותר – אינו צריך לחזור ולהתפלל בעמידה⁸.

(יח) על משכבכם – אנו פוסקים ש"הרהור לאו כדיבור", כלומר שהמהרהר בליבו אינו יוצא ידי חובת התפילה, וצריך לחזור ולהתפלל ולבטא בשפתיו. אולם חולה שאינו מסוגל לדבר, הרהור שלו כדיבור וסמכו זאת חכמים לפסוק בתהילים (ד', ה): "אמרו בלבבכם על משכבכם". ופסקו האחרונים

8. בניגוד ליוצא לדרך (קל וחומר מדברי המשנה ברורה לעניין החולה המהרהר בליבו (ס"ק כ"א), והסכים עימו כף החיים).

סעיף ז

כמי שהיו לו גוים מכאן ומכאן, ומתירא שמא יפסיקוהו תפלתו או יפסידו מקחו (יט), ישב במקומו ויתפלל, לפי שאין דעתו מיושבת עליו (כ). ואף על פי שצריך לעשות שלוש פסיעות בסוף התפלה, יושב ומתפלל וכורע (כא).

ספר ארחות חיים בשם רש"י.

סעיף ח

יש ליזהר שלא לסמוך עצמו לעמוד או לחבירו בשעת תפלה (כב).
להגהות מיימוני פרק ה'.

שולחן ערוך כפשוטו

שאפילו אם השתפר מצבו לאחר מכן ויכול לדבר, אינו צריך לחזור ולהתפלל⁹.
(יט) **יפסיד מקחו** – כלומר שיגנבו ממנו מה שקנה.
(כ) **מיושבת עליו** – העמידה בתפילה חשובה מאוד, כי בה אנו מעידים על יראתנו בפני הבורא. אולם הכוונה חשובה יותר, ולכן כשאי אפשר הן לכוון והן לעמוד, צורך הכוונה גובר על הצורך להתפלל בעמידה.
(כא) **וכורע** – יש לכרוע בתחילה וסוף של ברכת אבות וברכת מודים¹⁰. ומבאר המחבר שהמתפלל בישיבה אמנם מוותר על שלוש הפסיעות, אולם הוא יכול לכרוע מעט גם בישיבה.
(כב) **בשעת תפילה** – לפני המלך יש לעמוד באימה וביראה, ועמידה בסמיכה אינה נחשבת לעמידה מכובדת מספיק.

9. ויש חולקים וסוברים שיחזור ויתפלל; אולם להלכה לא יחזור ויתפלל, כדעת המחבר כאן ובסימן ס"ב סעיף ד. וכן פסקו המ"ב כאן ס"ק כא, וכף החיים אות כח. ואף שבביאור הלכה פקפק בפסיקה זו (עיין בדבריו סימן ס"ב ד"ה "ויצא"). וראיתו שרוב הראשונים סוברים שהרהור לאו כדיבור דמי (חוץ מהרמב"ם, שלהלכה משקלו גדול), ייתכן שאמרו זאת במי שיכול לדבר, שלא יצא בהרהור, מה שאין כן באנוס. ועיין בספרי "בעקבות המחבר" מעמוד מ"א.

10. כפי שמבואר בסימן קי"ג.

סעיף ט

^ממי שהוכרח להתפלל מיושב, כשיוכל צריך לחזור ולהתפלל מעומד (נג), וְאִינוּ צָרִיךְ לְהוֹסִיף בֵּה דְבַר (כד). הגה: ומי שבא בדרך והוא סמוך למלון, אם יכול להסתלק מן הדרך במקום שלא יפסיקוהו עוברי דרכים - יסתלק שם ולא יתפלל במלון של גוים, שלא יבלבלוהו בני הבית. אבל אם אי אפשר לו להסתלק מן הדרך במקום שלא יפסיקוהו, יתפלל במלון באיזה קרן זווית (כה) (ב"י סי' צ' בשם תרומת הדשן סימן ו').

^נברכות ל' ע"א [ממשמעות התוספות]. ^יבית יוסף (ממשמעות התוספות).

שולחן ערוך כפשוטו

(נג) מעומד - שהתפילה בישיבה היא רק לשעת הדחק.

(כד) להוסיף בה דבר - מותר להתפלל תפילה נוספת על תפילות החיוב, והיא הנקראת "תפילת נדבה". בתפילה כזו יש להוסיף תחינה נוספת על נוסח הברכות הרגיל¹¹. ופוסק המחבר שהמתפלל שנית משום שתפילתו הראשונה הייתה מיושבת, תפילתו השנייה באה כדי להתפלל כתקנת חכמים, ולכן אין צורך להוסיף בה תחינה. למעשה לא נהגו כיום לחזור ולהתפלל במקרה כזה¹².

(כה) באיזה קרן זווית - גם מדין זה אנו רואים שהעיקר בתפילה היא הכוונה.

11. כמבואר בסימן ק"ז. ושם נבאר שהדבר ראוי רק אם יכול לכוון בתפילה הנוספת, ולכן היום מקובל להימנע מהוספת תפילות.

12. כך כתבו האחרונים. וזאת הן בגלל שהיום, כאמור, מתרחקים מאוד מתפילות נדבה; והן בגלל שהרבה ראשונים אינם סוברים שצריך לחזור ולהתפלל. עיין מג"א ס"ק יא, ט"ז ס"ק ה ומ"ב ס"ק כז, המביא את דבריהם להלכה. וכן פסקו כף החיים אות לד והילקוט יוסף עמוד קס"ו.

סימן צ"ה

כיוון איבריו בשעת תפלה, ובו ד' סעיפים.

תנוחת הגוף בעת התפילה צריכה להיות בצורה המביעה כבוד ויראה, ומסייעת לכוונת הלב. וכן יש רמזים שונים בצורת האברים בתפילה, כפי שיבואר בסימן זה.

כל המפורט בסימן זה הוא לכתחילה, אבל אם לא הקפיד בכך – תפילתו תפילה; ואם אינו יכול לכוון כך את איבריו – אינו חייב לדקדק בכך.

סעיף א

^אכיוון רגליו זה אצל זה בכיון (א), כאלו אינם אלא אחד, להדמות למלאכים דכתיב בהו 'ורגליהם רגל ישרה' (יחזקאל א', ז), כלומר: רגליהם נראים כרגל אחד (ב) הגה: יש אומרים כשעומד להתפלל ילך לפניו שלוש פסיעות, דרך קרוב והגשה לדבר שצריך לעשות (ג) (רוקח).
^אברכות י' ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **בכיוון** – יעמוד באופן ששתי רגליו יהיו צמודות, זו בצד זו.
(ב) **כרגל אחד** – בזמן תפילת העמידה האדם עומד בפני הבורא. עמידה כדוגמת הפסוק המתאר את המלאכים מזכירה לו לסלק את כל מחשבות הגוף מלבו, ובנוסף זו הצהרה שאין בכוונתו ללכת לשום מקום: הוא עוצר הכול בעמידתו לפני ה'.
(ג) **לדבר שצריך לעשות** – כיוון שקודם התפילה יש לעבור ממצבו הקודם למצב של עמידה לפני ה'. והמנהג הוא לפסוע קודם שלוש פסיעות לאחור, כדי שיוכל לפסוע שלוש פסיעות לפניו. המחבר לא הביא דין זה משום שאין לו מקור בתלמוד, ואינו אלא מנהג¹ הפסיעות בתחילה אינן אלא מנהג. למעשה, גם הספרדים נוהגים לפסוע בתחילת תפילת העמידה. ונוהגים לעמוד

1. ולעומת זאת הביא המחבר בתחילת סימן קכ"ג את דין הפסיעות בסוף תפילת העמידה, מפני שלהן יש מקור בתלמוד.

סעיף ב

^בצריך שיכוף ראשו מעט, שיהיו עיניו למטה לארץ (ד), ויחשוב כאילו עומד בבית המקדש (ה), ובלבו יכוין למעלה לשמים (ו).
^ביבמות ק"ה ע"ב.

סעיף ג

^גמניח ידו על לבו כפותין (פירוש כקשורין), הימנית על השמאלית (ז),
^דעומד כעבד לפני רבו, באימה, ביראה ובפחד. ולא יניח ידיו על חלציו, מפני שהוא דרך יוהרא (ח) (ועיין לקמן ריש סי' צ"ז) (ט).
 ירמב"ם פרק ה' מהלכות תפילה. ^דשבת י ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

כבר כשמגיעים ל"תהילות לא-ל עליון"²; וכל זה הוא כהכנה לתפילת העמידה.
 (ד) **למטה לארץ** – בענווה ובכניעה. טוב להתפלל מתוך סידור, ואם מכוון יותר כשמתפלל בעל-פה, עדיף שיעצום עיניו³.
 (ה) **בבית המקדש** – במקום השכינה. ולכן אין לעמוד בדרך של גאווה.
 (ו) **למעלה לשמים** – אמנם צורת העמידה היא בהכנעה, אבל אין בכך ביטול גמור. עליו לשאת לבו השמימה, שהרי ניתנת לאדם הרשות לפנות אל ה'.
 (ז) **הימנית על השמאלית** – מקור דברים אלו ברמב"ם. ומסביר הבית יוסף שיש בכך רמז להכנעת היצר בזמן התפילה, כי "יצר הרע נרמז בצד שמאל". עוד כתב הבית יוסף על הלכה זו ש"הכול כמנהג המקום", ודרך הנחת הידיים צריכה להיות בצורה מכובדת העוזרת לו לכוון לבו. המשנ"ב הביא שיש להתנועע בתפילה, לקיים "כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך"; ויש אומרים שאין להתנועע, אלא צריך לעמוד באימה. וכל אחד ינהג באופן שמסייע לכוונתו.
 (ח) **דרך יוהרא** – היינו יוהרה, שהיא גאווה.
 (ט) **ריש סימן צ"ז** – שם כותב הרמ"א: "ויזהר שלא יניח ידו על סנטרו בשעת

2. אליה רבה ס"ו, ט בשם המהרי"ל והאר"י.

3. על פי מ"ב ס"ק ה.

פעיף ד

הטוב לכוין רגליו גם בשעה שאומר קדושה עם שליח הציבור (י).

^התרומת הדשן.

שולחן ערוך כפשוטו

התפלה, דהוי דרך גסות הרוח". זאת בנוסף על האיסור לשים ידיו על חלציו.
(י) עם שליח ציבור – "קדושה" היא הכרזת קדושתו של הקב"ה, הכרזה שאנו שותפים בה עם המלאכים⁴. לכן גם באמירת הקדושה טוב לכוון רגליו בדרך המזכירה את המלאכים.

4. כפי שמפורש בלשון התפילה. בנוסח אשכנז: "נקדש את שמך בעולם כשם שמקדישים אותו בשמי מרום", ובנוסח ספרד: "נקדישך ונעריצך כנועם שיח סוד שרפי קודש". וכן בקדושה של תפילת מוסף של בני ספרד: "כתר יתנו לך מלאכים המוני מעלה עם עמך ישראל קבוצי מטה".

סימן צ"ו

שימנע כל הטרדות כדי שיכוין, ובו ב' סעיפים.

בסימנים הקודמים ראינו את חשיבות הכנת הגוף לתפילה לצורך הכוונה. סימן זה ממשיך בנושא זה, ומלמדנו מה אסור לאחוז ביד בזמן התפילה משום שטורד את הכוונה.

סעיף א

^אכשהוא מתפלל, לא יאחוז בידו תפילין ולא ספר מכתבי הקודש ולא קערה מלאה ולא סכין ומעות וכבר, מפני שלבו עליהם שלא יפלו ויטרד ותתבטל כוונתו (א). ולולב בזמנו, מותר לאחוז בידו, כיון שהאחיזה בידו היא מצוה אינו נטרד בשבילו (ב).

^אברכות כ"ג ע"ב, וסוכה מא ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **ותתבטל כוונתו** – אלו דוגמאות לכל דבר שהחזקתו ביד בזמן התפילה מפריעה לכוונה. מכאן עולה שוודאי שלכתחילה אין להחזיק תינוק בידו בזמן התפילה; ואם יש לו תינוק בוכה ואין מי שיחזיק אותו, עדיף שייקחהו בידו, כי בכי התינוק טורד את כוונתו יותר מנשיאת התינוק. ואם נמצא בציבור יש לקחתו גם כדי שלא יפריע לאחרים. וכן אדם שנמצא בדרך וצריך להתפלל ואין לו היכן להניח את חפציו, עדיף שישמרנו בידו ולא יהיה מוטרד מכך שחפציו עתידים להיגנב. כללו של דבר: יש להתפלל כך שימעיט את הטרדה ככל האפשר, כדי לפנות לבו לתפילה, שהלא הכוונה היא העיקר בתפילה. בבית יוסף דן אם מותר לאחוז ביד חפץ שנפילתו לא תגרום לו שום אי נחת. בשולחן ערוך כאן לא הכריע, ודנו בכך נושאי הכלים¹. ונראה שלכתחילה טוב להימנע, אף שאין בכך איסור.

(ב) **אינו נטרד בשבילו** – העיקרון בסעיף זה הוא שדבר הנחשב לחלק מעבודת

1. ראה למשל ט"ז ס"ק ב' (האוסר), מג"א ס"ק א' (המתיר), ומ"ב ס"ק ה' (שהביאם).

פעיף ב

¹ מותר לאחוז מחזור תפלות בידו בשעה שמתפלל, הואיל ותופס לצורך תפלה עצמה לא טריד, דומיא דלולב דמשום דלקיחתו מצוה לא טריד (ג). הגה: ומכל מקום אם לא היה בידו קודם שהתחיל להתפלל, לא יחזיר אחריו בתפלה ליטלו (ד), אלא אם כן היה במקום מיוחד שהוא מוכן, אז מותר ליטלו אפילו בתוך התפלה כדי להתפלל מתוכו (ר' יונה פרק מי שמתו).

² תרומת הדשן ורבנו יונה.

שולחן ערוך כפשוטו

ה' של התפילה מותר לשאתו², ואינו כשאר דברים שחושש שמא יפלו. (ג) **לא טריד** – הסידור הוא בוודאי צורך התפילה, ואף על פי כן דין זה אינו נלמד בפשטות מלולב, כיוון שבניגוד ללולב, אין מצווה לאחוז בסידור. ולכן צריך המחבר להדגיש שאין חובה להניח את הסידור על שולחן, ומותר לאחוז ביד. (ד) **ליטלו** – כיוון שיש בכך היסח הדעת. לכן יש לשים לב לפני התפילה שיהיה הסידור לפניו.

2. לשון רש"י בסוכה שם, המובא בבית יוסף: "ומתוך שחביבה מצוה עליו, אין משאה ושימורה כבד עליו, ולא טריד".

סימן צ"ז

דברים האסורים בשעת התפלה, ובו ה' סעיפים.

בזמן תפילת העמידה עלינו להרגיש שאנו עומדים לפני הבורא ברוך הוא; סימן זה דן בהנהגות האסורות בעת התפילה משום שהן פוגעות בכבודה.

סעיף א

^אלא יגהק (מוציא מגופו לפיו נפיחה מתוך שובעו), ולא יפהק (א) (פותח פיו להוציא רוח הפה). ואם צריך לפהק מתוך אונס, יניח ידו על פיו, שלא תראה פתיחתו. הגה: ויזהר שלא יניח ידו על סנטרו בשעת התפלה, דהוי דרך גסות רוח (ב) (טור והרי"ף).
^אברכות כ"ד ע"ב.

סעיף ב

^באסור לו לרוק (ג). ואם אי אפשר לו שלא לרוק, מבליעו בכסותו בענין שלא יהא נראה (ד). ואם הוא אסטניס (פירוש: שאינו יכול לראות דבר ^בברכות כ"ד ע"ב).

שולחן ערוך כפשוטו

(א) ולא יפהק – מרוב עייפות. מכאן שעדיף להיות ערני בשעת התפילה.
(ב) דרך גסות הרוח – שאף שבשעת פיהוק יש לשים ידיו על פיו, לא יעשה כן כשאינו מפהק.
(ג) לרוק – לעיל ראינו שמותר לרוק בבית הכנסת (סימן צ' סעיף יג)¹, ואף על פי כן בזמן תפילת העמידה אין לרוק, משום שיש בכך זלזול בשכינה העומדת לפניו.
(ד) שלא יהיה נראה – לכן טוב שתהיה לו ממחטה שבה יוכל להשתמש בעת הצורך.

1. ועיין דברינו שם.

מאוס), ואינו יכול להבליעו בכסותו, זורקו לאחוריו (ה). הגה: ואם אי אפשר לזורקו לאחוריו, זורקו לשמאלו, אבל לא לימינו (ו); וכל שכן לפניו, דאסור (ר' יונה פ' מי שמתו). [והא דלקמן בריש סי' קכ"ג שהופך פניו לצד שמאל תחלה, שהוא ימין של הקדוש ברוך הוא, יש לומר הטעם: כיון שמעולם לא ירדה השכינה למטה מעשרה, א"כ אין השכינה כנגד המתפלל, ולפיכך חלקו כבוד לימין ידיה ברקיקה שהיא בשעת תפלה. אבל כשפוסע שלשה פסיעות, האדם מרחיק עצמו ממקום תפלתו והוא כנגד השכינה, ולפיכך נותן שלום לשמאלו, שאז הוא כנגד ימינו של הקדוש ברוך הוא (ז) (כ"י בשם אביו)]².

שולחן ערוך כפשוטו

(ה) **זורקו לאחוריו** – להראות שאינו יורק כלפי השכינה.

(ו) **אבל לא לימינו** – מקור הלכה זו בירושלמי, וטעמה שהשכינה נמצאת מימין המתפלל, ולכן בכך שמקפיד לרוק לשמאלו מראה שמכוון שלא לרוק לצד השכינה.

(ז) **של הקדוש ברוך הוא** – בבית יוסף הביא (בשם מהר"י אבוהב) סתירה בין שתי הלכות בדבר מקומה הסמלי של השכינה ביחס למתפלל: מהלכה זו עולה שהשכינה "מימין המתפלל", ולכן יש לרוק לשמאל, ולא לצד ימין. ואילו בעניין הכריעות שיש לכרוע לאחר אמירת "עושה שלום", כתוב שיש לכרוע קודם לצד שמאל ואחר כך לימין³; וזאת מפני שהמתפלל משווה את השכינה למולו, ולכן יש לכרוע קודם לימין השכינה, שהיא שמאל האדם. ואם כן קשה, היכן עיקר מקומה של השכינה – לימינו של האדם או לשמאלו? ומביא הבית יוסף תירוץ בשם אביו, שיש להבחין בין זמן התפילה לבין סוף התפילה: בזמן התפילה המתפלל הוא העיקר, וימין המתפלל היא המקום המכובד, ואין לרוק לכיוון זה. אבל כשסיים את תפילתו ופוסע לאחוריו כדי להעיד שהוא נפרד מעמידה בפני השכינה, אזי אנו רואים את השכינה כנגדו, ועליו להראות כבוד לצד ימין של השכינה שנמצאת כביכול למולו בצד שמאל. והדרכי משה מסביר שבזמן שאדם רוקק השכינה מסתלקת ממנו, שהרי אינו עוסק אז בתפילה, ועל כן יירק לשמאלו, שהוא המקום הפחות חשוב. אבל כשפוסע שלוש פסיעות הרי הוא כתלמיד הנפטר מרבו, וכביכול עומד למול השכינה, לכן צריך להקדים את הכריעה

2. [הקטע המוקף הוא משל באר הגולה. ראה שו"ע השלם הערה ד'].

3. סימן קכ"ג סעיף א', על פי יומא דף נג ע"ב.

סעיף ג

י'אם כינה עוקצתו, ימשמש בבגדיו להסירה, שלא תתבטל כוונתו (ח), אבל לא יסירנה בידו (ט). הגה: ודווקא בשעת התפלה, אבל שלא בשעת התפלה יכול ליטול כינה ולזורקה בבית הכנסת (י) (או"ז). (ועיין לעיל סימן ד' סעיף י"ח) (יא).

^ישם בפירוש רש"י.

סעיף ד

י'אם נשמת טליתו ממקומו, יכול למשמש בו ולהחזירו (יב). אבל אם נפל כולו – אינו יכול לחזור ולהתעטף בו, דהוי הפסק (יג).
^ישם בתוספות.

שולחן ערוך כפשוטו

לשמאלו⁴.

(ח) **שלא תתבטל כוונתו** – כאשר כינה עוקצת אדם בזמן תפילת העמידה, עומדים בפניו שני צרכים סותרים: מחד גיסא, אין זה מכבוד התפילה שיתעסק בכינה כאשר עומד לפני הקב"ה; מאידך גיסא, קשה לכוון כאשר כינה עוקצתו. ופוסק המחבר שהכוונה חשובה יותר מכבוד התפילה, ויכול להסיר את הכינה בבגדו, בלי שיגע בה.
(ט) **לא יסירנה בידו** – משום שהיא מאוסה.
(י) **בבית הכנסת** – ואין בכך פגיעה בכבוד בית הכנסת.
(יא) **סימן ד' סעיף י"ח** – שם מבואר שהנוגע בכינה צריך לרחוץ ידיו.
(יב) **ולהחזירו** – שמעשה זה הוא צורך התפילה, ואין בכך הפסקה גדולה.
(יג) **דהוי הפסק** – אף שמן הראוי להתפלל עם טלית⁵, וגם יש זלזול בציציות בכך שהן על הרצפה, אין דברים אלו מצדיקים הפסקה כזו בתפילת העמידה.

4. והאחרונים הביאו לשאלה זו תירוצים נוספים. ראה למשל ט"ז ס"ק ב; ומג"א ס"ק ו'.

5. כפי שמשמע בסימן ס"ו סעיף ח, שבו נפסק שמותר ללבוש את הטלית באמצע ברכות קריאת שמע (אבל לא יברך עליה).

סעיף ה

^ההנושא משאוי על כתפיו והגיע זמן תפלה, פחות מארבעה קבין – מפשילו לאחוריו ומתפלל (יד), ארבעה קבין – מניחו על גבי קרקע ומתפלל (טו).

^הבבא מציעא קה ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(יד) **מפשילו לאחוריו ומתפלל** – שמשא קטן אינו מפריע לכוונה⁶. אולם אין זה מכבוד התפילה שיישאהו מלפנים, לכן יישאהו מאחוריו, כמו תיק גב.
(טו) **על גבי קרקע ומתפלל** – כאן גודל המשא מפריע לכוונה, ולכן אין להתפלל כשנושאו⁷.

6. ארבעה קבין הם כ-5.5 ליטר (לפי הגר"ח נאה)

7. יש לשאול: אם יש אפשרות להניח את המשא על הקרקע, ואינו חושש שייגנב – מדוע הקלו במשא קטן, שגם מאחוריו אינו דרך כבוד כל כך? ואם יש חשש שייגנב – הלא חשש זה טורד את הכוונה, אם כן מדוע העדיפו במשא גדול שיניחו ויטורד בכך, הלא ראינו שעדיף שלא תתבטל כוונתו? ויש לתרץ בשתי דרכים: א. מדובר במצב שאין חשש שייגנב, אולם יש טרחה בהורדת המשא, לכן התירו שלא יטרח במשא קטן להורידו, משום שאינו מפריע לכוונה. ב. מדובר במקום שיש בו חשש גניבה, ובטרח מסוימת יכול למצוא מקום בטוח להניח משאו. ובמשא גדול חייבו אותו לטרוח.

סימן צ"ח

כוונה בתפלה, ובו ה' סעיפים.

ראינו (בסימן ס' סעיף ד') שבכל המצוות נאמר הכלל ש"מצוות צריכות כוונה", כלומר שיש לכוון בעשייתן שמקיים את המצווה משום שכך ציווה הבורא. אמנם הכוונה הנדרשת בתפילה היא מעבר לכך, מפני שמהות התפילה היא כוונה פנימית וחיבור עם הא-ל. התפילה אינה אמירת מילים בלבד, וזו כוונת המשנה האומרת (ברכות פ"ד מ"ד): "העושה תפילתו קבע - אין תפילתו תחנונים".

סעיף א

^אהמתפלל צריך שיכוין בלבו פירוש המלות שמוציא בשפתיו; ויחשוב כאלו שכינה ^בכנגדו (א); ויסיר כל המחשבות הטורדות אותו עד שתשאר מחשבתו וכוונתו זכה בתפלתו; ויחשוב כי אלו היה מדבר לפני מלך בשר ודם היה מסדר דבריו ומכוין בהם יפה לבל יכשל, קל וחומר לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, שהוא חוקר כל המחשבות. וכך היו עושים חסידים ואנשי מעשה, שהיו מתבודדים ומכוונים בתפלתם עד שהיו מגיעים להתפשטות הגשמיות ולהתגברות כח השכלי, עד שהיו מגיעים קרוב למעלת הנבואה. ואם תבא לו מחשבה אחרת בתוך התפלה, ישתוק עד שתבטל המחשבה. ^גיצריך שיחשוב בדברים המכניעים הלב ומכוונים אותו לאביו שבשמים, ולא יחשוב בדברים שיש בהם ^אברכות ל' ע"ב. ^בסמ"ק והטור. ^גספר ארחות חיים.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) כאילו שכינה כנגדו - כדי שתפילתו תיחשב כתפילה צריכים להתמלא שני התנאים הללו: שאם אינו מבין את המילים - לא עשה כלום; וגם אם מבין את מילותיו, אולם אינו מודע לכך שהן נאמרות לה' יתברך - אין זו תפילה, אלא

קלות ראש (ב). הגה: ויחשוב קודם התפלה ברוממות האל יתעלה ובשפלות האדם, ויסיר כל תענוגי האדם מלבו (ג) (ר' יונה ריש פרק אין עומדין). ואסור לאדם לנשק בניו הקטנים בבית הכנסת, כדי לקבוע בלבו שאין אהבה כאהבת המקום ברוך הוא (ד) (בנימין זאב סי' קס"ג, ואגודה פ' כיצד מברכין).

סעיף ב

לא יתפלל במקום שיש דבר שמבטל כוונתו (ה), ולא בשעה המבטלת כוונתו (ו).^{2T} ועכשיו אין אנו נזהרין בכל זה, מפני שאין¹ יערובין ס"ה ע"א. ט"ט בשם ר"מ מרוטנברג, הגה"מ פ"ד מהלכות תפלה.

שולחן ערוך כפשוטו

קריאה בעלמא.

(ב) קלות ראש - לכן תיקנו חכמים שלא ייגש ישר לתפילת העמידה, אלא יקדים בדברים המכינים את הלב: בבוקר יאמר פסוקי דזמרה וקריאת שמע וברכותיה, במנחה מזמור "תהילה לדוד" ובערבית קריאת שמע וברכותיה.²
(ג) מלבו - כיוון שהתפילה היא מעין חיבור עם השם יתברך, צריך להתעלות מעל צרכי גופו בשעה זו.
(ד) המקום ברוך הוא - אולם במקומות רבים נוהגים לנשק את ידי האב והרב אחרי עלייה לתורה; ונשיקה זו אינה בכלל האיסור, מאחר שזו נשיקה של כבוד והערכה לאב ולרב.³
(ה) שמבטל כוונתו - כגון שיש שם ריח עז של מאכל, או רעש המפריע לכוונתו.
(ו) בשעה המבטלת כוונתו - למשל כשבא עיף מן הדרך.⁴ ובמקרה זה יירגע קצת ואז יתפלל.

¹. [בדפוסים הובאו דברי באר הגולה אלו בתוך דברי השולחן ערוך].

². וראה סימן צ"ג סעיף ב, ודברינו שם.

³. עיין יחוזה דעת ח"ד סימן יב. לסיכום אחרונים ספרדים בימינו: א. בנשיקת רבו - רבים הפוסקים שהקלו. ב. בנשיקה שאינה של חיבה, כמו עולה לספר תורה או בניו שקראו יפה בספר תורה ורוצה לעודדם הקלו הרב שלום משאש זצ"ל בשו"ת שמ"ש ומגן (חלק א' או"ח סימן ל"ט) והרב משה מלכה זצ"ל בשו"ת מקווה המים (חלק ה' עמוד ל"ט). ג. בנשיקה של נימוס ואמירת שלום - הרב משאש החמיר והרב בן ציון אבא שאול הקל (שו"ת אור לציון חלק ב, הערות פרק מה הלכות תפילה).

אנו מכוונים כל כך בתפלה (ז).

סעיף ג

היתפלל דרך תחנונים, כרש המבקש בפתח, ובנחת, ושלא תראה עליו כמשאוי ומבקש ליפטר ממנה (ח).

הברכות כ"ט ע"ב.

סעיף ד

התפלה היא במקום הקרבן, ולכך צריך לזהר שתהא דוגמת הקרבן: בכוונה, ולא יערב בה מחשבה אחרת, כמו מחשבה שפוסלת בקדשים (ט); ומעומד, דומיא דעבודה; 'וקביעות מקום, כמו הקרבנות שכל אחד קבוע מקומו לשחיטתו ומתן דמיו; ושלא יסימנתיו לעיל סימן צ' [סעיף יט, אות נ-ס].

שולחן ערוך כפשוטו

(ז) **בתפילה** – ודאי שגם בזמן הזה צריך לכתחילה להתפלל בציבור ובבית הכנסת, ואם אינו יכול – יתפלל במקום ובזמן שיכול לכוון בהם בתפילתו. וכוונת המחבר בדברים אלו לומר שכיום יתפלל אף אם אינו יכול להסיר מניעות אלו.

(ח) **ומבקש להיפטר ממנה** – והלכה זו קיימת ועומדת גם בזמן הזה.

(ט) **שפוסלת בקדשים** – מחשבת פסול בזמן הקרבת קרבן עלולה לפסול אותו. המחשבה העיקרית הפוסלת בקרבן היא שבזמן ההקרבה מכוון המקריב לאכול את בשר הקרבן שלא במקום המותר או לאחר הזמן המותר, ומחשבה אחרונה זו אף נקראת "מחשבת פיגול". פסול המחשבה דווקא במחשבת הזמן והמקום מלמדנו שהא-ל הוא השולט בכל הזמנים ובכל המקומות; ואף בתפילה אנו עומדים לפניו ומכוונים שהוא היה הווה ויהיה, ואי אפשר כלל לברוח ממנו.

יחזין דבר בינו לקיר, דומיא דקרבן שחציצה פוסלת בינו לקיר⁵ (י); וראוי שיהיו לו מלבושים נאים מיוחדים לתפלה, כגון בגדי כהונה, אלא שאין כל אדם יכול לבזבז על זה (יא), ומכל מקום טוב הוא שיהיו לו מכנסים מיוחדים לתפלה, משום נקיות (יב).

סעיף ה

י'אל יחשוב: ראוי הוא שיעשה הקדוש ברוך הוא בקשתי, כיון שכוונתי בתפילתי; כי^ה אדרבה, זה מזכיר עונותיו של אדם (שעל ידי כך מפשפשין במעשיו, לומר: בטוח הוא בזכותיו), אלא יחשוב שיעשה הקדוש ברוך הוא בחסדו. ויאמר בלבו: מי אני, דל ונבזה, בא לבקש מאת מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, אם לא מרוב חסדיו שהוא מתנהג בהם עם בריותיו (יג).

^יטור וסמ"ק. ^הראש השנה טז ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(י) **בינו לבין הקיר** – כל הדינים הללו, שהתפילה צריכה להיות מעומד, במקום קבוע וסמוך לקיר, נאמרו כל אחד במקומו ובוארו בהרחבה⁶. וכאן העיר המחבר (בעקבות הטור) שכמו הכוונה, גם דינים אלו מתבארים יפה כאשר משווים את התפילה להלכות הקרבנות.

(יא) **לבזבז על זה** – הצורך בלבוש מכובד בזמן התפילה התבאר בהרחבה בסימן צ"א.

(יב) **משום נקיות** – כוונתו למכנסים הנלבשים תחת הכותונת, מעין תחתונים. וכיום דין זה אינו מעשי.

(יג) **עם בריותיו** – כחלק מהכוונה בתפילה יש לזכור שהוא האדון ואנו עבדיו; הבורא עושה כרצונו, ועלינו לקבל את גזרותיו בהכנעה.

5. [בדפוסים המדויקים כתוב "בינו לכלי". ומקור הדברים בטור, שם כתוב: "ושלא יחזין דבר בינו לבין הקיר ובינו לקרקע, דוגמת הקרבן, שחציצה פוסלת בינו לבין הכלי ובינו לרצפה"].

6. דיני מעומד בסימן צ"ד; דיני חציצה בסימן צ', סעיף כא; ודיני קביעת מקום בסימן צ', סעיף יט.

סימן צ"ט

דין שתוי לתפלה, ובו ג' סעיפים.

אמרו חכמים (עירובין ס"ד ע"א): "שתוי אל יתפלל, ואם התפלל - תפילתו תפילה. שיכור אל יתפלל, ואם התפלל - תפילתו תועבה". שני טעמים לאיסור להתפלל בהיותו שתוי. האחד: כבר התבאר שעיקר התפילה הוא הכוונה, והשותה יין אינו יכול לכוון. והטעם השני: התפילה היא עבודת ה', ואין לעמוד לפני הבורא בהיותו שתוי, בדומה לעבודת הכוהנים, שנאמר עליה (ויקרא י', ט): "יין ושכר אל תשת אתה ובניך אתך בבאכם אל אהל מועד". בסימן זה מתבארים פרטי האיסור להתפלל בהיותו שתוי.

סעיף א

^אשתה יין כדי רביעית, אל יתפלל (א) עד שיסיר יינו (ב). ואם שתה יותר, ^באם הוא יכול לדבר לפני המלך, אם התפלל תפלתו תפלה (ג); ואם אינו יכול לדבר לפני המלך, אם התפלל תפלתו תועבה ^אעירובין דף ס"ד ע"ב. ^בשם.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) אל יתפלל - אף ששתיית רביעית (86 מ"ל) אינה משכרת. הלכה זו נאמרה גם לכוהנים בעבודתם¹. וטעם הדבר, משום שאין זה מכבוד ה' לגשת אליו מתוך שתייה. ועוד, שקשה לתת גבול המתאים לכל אחד, לכן קבעו בצורה גורפת שאין להתפלל משיעור רביעית ומעלה. ובסעיף ג' יתבאר שאלו דברי המחבר, אבל לדעת הרמ"א אסור רק אם מורגש ששתה יין.
(ב) עד שיסיר יינו - כפי שיתבאר בסעיפים הבאים.
(ג) תפילתו תפילה - אף שאסור לכתחילה להתפלל החל משיעור רביעית, בדיעבד אם הדבר אינו מורגש עליו תפילתו תפילה.

1. נזיר ל"ח ע"א: "שתה רביעית יין ונכנס למקדש, חייב מיתה".

(ד), וצריך לחזור ולהתפלל כשיסיר יינו מעליו (ה); וזאפילו אם עבר זמן התפלה, משלים אותה בתפלה שאחריה, כדין שוגג (ו). הגה: ודין קריאת שמע כדין תפלה, אבל שאר ברכות יכול לברך אף על פי שהוא שכור (ז) (מרדכי ריש פרק הדר, הגה' מיימוני פ"ד מהלכות תפלה).
 יסמ"ק סימן י"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(ד) **תפילתו תועבה** – ששיכור אינו יכול לכוון, ותפילתו אינה תפילה כלל². הגמרא רואה בחומרה גדולה מצב שבו שיכור מתפלל, אומרת עליו שתפילתו תועבה³, ובמקום אחר אף מדמה שיכור שמתפלל לעובד עבודה זרה⁴.
 (ה) **כשיסיר יינו מעליו** – אם התחיל להתפלל כשהוא שיכור, צריך להפסיק תפילתו. ואם הוא רק שתוי ויכול לכוון קצת, אף שאין לו להתחיל להתפלל, אם התחיל לא יפסיק.
 (ו) **כדין שוגג** – אף ששתה במזיד, נחשב שהפסיד תפילתו בשוגג⁵, כיוון שכשהתחיל לשתות חשב שיהיה לו זמן לאחר המשתה להפיג יינו⁶. ואם כשמתחיל לשתות יודע שלא יוכל להתפלל הרי זה נחשב מזיד, ואינו יכול להשלים את התפילה שחיסר.
 (ז) **שהוא שיכור** – ההקלה בשאר ברכות נלמדת בראשונים⁷ מדברי הירושלמי לגבי ברכת המזון, הלומד מהפסוקים שהתורה חייבה לברך אחרי הסעודה אף ששותים בה יין בסעודה. ומכאן, שהאיסור הוא דווקא בתפילת העמידה, שהיא כעמידה בפני הבורא, ובקריאת שמע, שמהותה קבלת עול מלכות שמים, ולא בשאר ברכות. והמחבר מודה לדברים אלו, המובאים גם בבית-יוסף.

2. על פי הרמב"ם, הלכות תפילה פרק ד הלכה יז.

3. עירובין סד ע"א.

4. ברכות לא ע"א.

5. שהלא תפילת התשלומין נתקנה רק למפסיד תפילה בשוגג, כמבואר בסימן ק"ח.

6. בית יוסף.

7. תוספות עירובין, דף סד ע"א ד"ה "שיכור"; רא"ש עירובין, פרק ו' סימן ה.

סעיף ב

דִּרְךְ מִיֵּל (ח), וְשִׁינָה כֹּל שְׁהוּא, מְפִיגִין אֶת הַיֵּין (ט). וְהֵנִי מִיֵּלִי כִשְׁשֶׁתָּה רְבִיעִית, אֲבָל אִם שֶׁתָּה יוֹתֵר – כֹּל שֶׁכֵּן שְׁשִׁינָה שׁוֹכֶרְתּוֹ וְדֶרֶךְ טוֹרְדָתּוֹ (י); וְהֵנִי מִיֵּלִי בְּמַהֲלֶךְ בְּרִגְלִיו, אֲבָל רִכּוּב, וּדְאִי דֶרֶךְ מְפִיגָה הַיֵּין (יא).

⁷ עֲרוּבִין דף ס"ד ע"ב.

סעיף ג

הַכֹּל אֶחָד שְׁהוּא שְׁתוּי, סָגִי לִיהָ לְפִי מָה שְׁמֹרְגִישׁ בְּנַפְשׁוֹ שִׁיפִיג יֵינוּ (יב). הִגָּה: וְלִכֵּן אֵין נִזְהָרִין בִּינּוֹת שְׁלָנוּ, שְׁאֵין חֲזָקִין, שְׁמִתְפַּלְלִין אִף עַל פִּי שְׁשֶׁתּוֹ רְבִיעִית וְיוֹתֵר (יג) (תה"ד סימן מ"ב); וְכֹל שֶׁכֵּן אִם מִתְפַּלְלִים מִתּוֹךְ סִידוֹר שְׁבִידוֹ, שְׁאֵין חוֹשְׁשִׁין לְשִׁכְרוֹת מַעַט, כֵּן נִרְאֶה לִי. ^האֵהָל מוֹעֵד.

שולחן ערוך כפשוטו

(ח) דֶּרֶךְ מִיֵּל – הַלִּיכָה שֶׁל כְּקִלּוֹמֶטֶר.

(ט) אֶת הַיֵּין – וְלֵאחֶר הַהִלִּיכָה אוֹ הַשִּׁינָה יִכּוֹל לְהִתְפַּלֵּל.

(י) וְדֶרֶךְ טוֹרְדָתּוֹ – כְּלוּמֹר: אִם שֶׁתָּה מַעַט, הַלִּיכָה אוֹ שִׁינָה מוֹעֲטִים מְפִיגִים אֶת יֵינוּ; אֲבָל אִם שֶׁתָּה הֶרְבֵּה, שִׁינָה מוֹעֲטָה אוֹ הַלִּיכָה מוֹעֲטָה רַק טוֹרְדִים אוֹתוֹ, וְאִזִּי לֹא יִתְפַּלֵּל עַד שֶׁלֹּא יִרְגִישׁ בְּעֲצָמוֹ שֶׁכֵּבֵר אֵינוֹ שְׁתוּי.

(יא) מְפִיגָה הַיֵּין – שְׁכִיוּן שְׁרִכִּיבָה עַל בִּהְמָה דּוֹרֶשֶׁת עֲצָמָה, הִיא מְפִיגָה אֶת הַיֵּין גַּם אִם שֶׁתָּה יוֹתֵר מִרְבִּיעִית.

(יב) שִׁיפִיג יֵינוּ – כְּלוּמֹר: אִף שֶׁנִּתְּנוּ שִׁיעוֹר אַחִיד (רְבִיעִית) הָאוֹסֵר אֶת הַתְּפִלָּה, הַשְּׂאִירוֹ חֲכָמִים לְכֹל אָדָם לִרְאוֹת לֵאחֶר כְּמָה זְמַן הוּא מְרַגֵּשׁ שֶׁהַיֵּין אֵינוֹ מְשַׁפִּיעַ עָלָיו, וְאִזִּי יִכּוֹל לְהִתְפַּלֵּל.

(יג) וְיוֹתֵר – הֵרֵמ"א מְלַמֵּד זְכוֹת עַל הַמְּנַהֵג לְהִתְפַּלֵּל אִף שֶׁשֶׁתּוֹ יוֹתֵר מִרְבִּיעִית, וְאוֹמֵר שֶׁהַדְּבַר הַקּוֹבֵעַ אֵינוֹ שִׁיעוֹר הַשְּׁתִּיָּה, אֲלֹא הַשְּׁפָעָה שְׁלֹו. וּבִינּוֹת שְׁלָנוּ שְׁתִּיית רְבִיעִית אֵינָה מְשַׁכֶּרֶת.⁸

8. שִׁיעוֹר רְבִיעִית מוֹפִיעַ בְּגִמְרָא (עֲרוּבִין סד ע"א) רַק לְגַבִּי הָאִיסוּר לְהוֹרוֹת, אֲבָל לְגַבִּי אִיסוּר תְּפִלָּה לֹא נֹאמַר שִׁיעוֹר כָּלֵל, אֲלֹא רַק הַמִּילִים "שְׁתוּי" ו"שִׁכּוֹר". עֵיין שֵׁם בְּתוֹסֻפּוֹת ד"ה "שֶׁתָּה

רביעית", שדוחה גרסה שנקטה "שתה רביעית אל יתפלל". הרמ"א פסק כאן בעקבות הבנת התוספות, ואילו המחבר הולך אחרי דעתו של הרמב"ם, שהביא במפורש שיעור רביעית גם לגבי תפילה (הל' תפילה פ"ד הי"ז). וייתכן שהרמב"ם גרס בגמרא כגרסה שדחו התוספות.

סימן ק'

צריך להסדיר תפלת המועד, ובו סעיף אחד.

סעיף א

^אתפלות של מועדות ושל ראשי חדשים, צריך להסדיר תפלתו קודם שיתפלל, כדי שתהא שגורה בפיו (א). הגה: ויש אומרים דווקא כשמתפללים על פה, אבל כשמתפללין מתוך הסידור מותר, דהא רואה מה שמתפלל. וכן נוהגין (ב) (ב"י בשם הר"ר מנוח).

^א ראש השנה ל"ה ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) שתהא שגורה תפילתו בפיו – הסדרת התפילה פירושה לדעת בדיוק מה צריך לומר, ולכן יש להתכונן לפני תפילות שאינן שכיחות.
 (ב) וכן נוהגין – לדעת הרמ"א הסדרת התפילה פירושה לחזור מראש על כל התפילה, ודבר זה היה נצרך כשהיו מתפללים בעל פה, וכיום, כשיש סידורים, דין זה אינו שייך. המחבר חולק על כך, וכתב בבית יוסף בפירוש שלדעתו גם המתפלל מתוך הסידור צריך להתכונן.

סימן ק"א

כוונה בתפילת העמידה, ושיכול להתפלל בכל לשון,

ובו ד' סעיפים.

לעיל ראינו את חשיבות הכוונה בתפילה. סימן זה מבאר שברכת אבות היא החשובה ביותר מבחינה זו. כמו כן נדונות בסימן דרך אמירת התפילה (בלב, באמירה שקטה או באמירה בקול) ושפתה, משום שאלה מסייעות לכוונה.

סעיף א

^אהמתפלל צריך שיכוין בכל הברכות (א); ואם אינו יכול לכוין בכולם, לפחות יכוין באבות (ב); ^באם לא כיון באבות, אף על פי שכיון בכל השאר, יחזור ויתפלל (ג) הגה: והאידנא אין חוזרין בשביל ^אברכות ל"ד ע"ב. ^בשם ברא"ש.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **שיכוין בכל הברכות** – הביטוי 'כוונה' בסימן זה משמעותו הבנת המילים שאומר, ואמירתן כתחינה לפני האל.

(ב) **באבות** – ברכת אבות היא הברכה הראשונה של תפילת העמידה. בברכה זו ישנה הכרה שה' הוא אלהינו ושיש השגחה מיוחדת לצאצאי האבות, וכן יש בה הכרה בגדולתו האין סופית ואמונה בגאולה. ברכה זו היא היסוד של כל הבקשות הבאות אחריה.

(ג) **יחזור ויתפלל** – ברכה זו היא יסוד התפילה מסיבות נוספות: זו הברכה היחידה הפותחת במילים "ברוך אתה", בעוד שאר הברכות אינן פותחות במילים אלו מכיוון שהן "ברכה הסמוכה לחברתה"¹. נוסף על כך, כלל בידינו שכל ברכה שאין בה מלכות אינה ברכה, והסבירו הפוסקים שבתפילת העמידה (שאין בשאר ברכותיה מלכות) הזכרת המלכות היא בברכת אבות. כך למשל דברי הבית יוסף בשם הרא"ש (בסימן רי"ד): "דברכה ראשונה של

1. ברכות מ"ו ע"א: "כל הברכות כולן פותח בהן בברוך וחותם בהן בברוך; חוץ מברכת הפירות, וברכת המצוות, וברכה הסמוכה לחברתה ..."

חסרון כוונה, שאף בחזרה קרוב הוא שלא יכוין, אם כן למה יחזור (ד) (טור).

פעיף ב

לא יתפלל בלבו לבד, אלא מחתך הדברים בשפתיו (ה) ומשמיע לאזניו בלחש, ולא ישמיע קולו (ו). ¹ואם אינו יכול לכוין בלחש, מותר להגביה קולו; והני מילי בינו לבין עצמו, אבל בצבור, אסור, ²ברכות ל"א ע"א. ³שם כ"ד ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

שמונה עשרה, כיון דאית בה 'הא-ל הגדול' חשוב כמו מלכות. ויש אומרים: לפי שאומר 'א-להי אברהם' חשוב כמו מלכות, לפי שעדיין לא המליכוהו עליהם העולם עד שבא אברהם אבינו.

(ד) **למה יחזור** – ואמנם, על שיטה זו אפשר לשאול מדוע בכלל להתפלל. ויש להשיב שעצם המאמץ לעצור את חיינו כדי להתפלל הוא כבר הכרה במלכותו.

אם לפני חתימת הברכה שם לב שלא כיוון, יחזור למילים "א-להי אבותינו" שבתחילת הברכה. ואם כבר סיים את הברכה ועדיין לא התחיל את הברכה הבאה, ירהר את הברכה בלבו. ואם כבר התחיל את הברכה הבאה – ימשיך בתפילתו, וישתדל לכוון.²

הפוסקים הספרדים נחלקו האם לחשוש לדברי הרמ"א. כף החיים (אות ד) פסק שאין לחזור ולהתפלל, ולעומתו ה"לקוט יוסף" והרב מאזוז (בהערותיו על המשנה ברורה) פסקו כדברי המחבר. ולמעשה, מי שחושב שיוכל לכוון יחזור ויתפלל כפסק המחבר.

(ה) **בשפתיו** – מחשבות שאין להן ביטוי בפועל הרי הן כפורחות באוויר, אולם ברגע שהן נאמרות בפה – יש בהן ממש. ובדיעבד, אם התפלל רק בלבו צריך לחזור ולהתפלל.³

(ו) **ולא ישמיע קולו** – שהרי ה' שומע גם בלי שהאדם צועק.

2. עיין בביאור הלכה שתמה כיצד ימשיך להתפלל לאחר שלא כיוון בברכה הראשונה, הרי סוף-סוף תפילתו אינה תפילה, וממילא ברכותיו לבטלה. אך משמע מהרמ"א שממשיך להתפלל משום שבדורנו מחשיבים את המאמץ להתפלל ככוונה בדיעבד.

3. ראה מג"א ס"ק ב; בה"ל ד"ה "בלבו"; כף החיים אות ו.

דאתי למטרד צבורא (ז). הגה: ואם משמיע קולו בביתו כשמתפלל כדי שילמדו ממנו בני ביתו, מותר (ח) (טור).

פעיף ג

היש אומרים שבראש השנה ויום הכפורים מותר להשמיע קולם בתפלתם, אפילו בצבור (ט). הגה: וכן נוהגין (י), ומכל מקום יזהרו שלא להגביה קולם יותר מדאי (דרשות מהרי"ו).
המרדכי דיומא.

פעיף ד

יכול להתפלל בכל לשון שירצה (יא). וזהני מילי בצבור, אבל ביחיד לא יתפלל אלא בלשון הקודש (יב). והיש אומרים דהני מילי כששואל צרכיו, כגון שהתפלל על חולה או על שום צער שיש לו בביתו, אבל תפלה הקבועה לצבור, אפילו יחיד יכול לאומרה בכל יסוטה ל"ב ע"א. אלפסי [ברכות]. הרבני צרפת.

שולחן ערוך כפשוטו

(ז) למטרד ציבורא – כלומר: להפריע לסובבים אותו.
(ח) מותר – מכאן למדנו שנתנית דוגמה היא מאבני היסוד של החינוך.
(ט) אפילו בציבור – כי כולם מאוד מרוכזים בתפילה, ולכן אין חשש שהאחד יפריע לשני. ודע שאין זו דעת המחבר, אלא שהביא הצדקה של מנהג שכיח. ומפורש בבית יוסף שלכתחילה אין להתפלל בקול רם אף בחגי תשרי.
(י) וכן נוהגים – ולדעת הרמ"א הדבר מותר אפוא לכתחילה.
(יא) בכל לשון שירצה – חז"ל אמרו שהתפילה נאמרת בכל לשון. אולם הראשונים הגבילו הלכה זו בכמה עניינים, ואף הבדילו בין תפילת היחיד לתפילת הציבור. וממשיך המחבר ומביא שלוש דעות בדבר.
(יב) בלשון הקודש – לכל הדעות אפשר להקל בתפילה בציבור יותר מאשר בתפילת יחיד. לכאורה היה מובן יותר לומר את ההפך, שהלא נראה שהעיקר בציבור שיתפללו כנוסח הקבוע מדור דור, ואילו היחיד שופך את לבו, והעיקר בתפילתו היא הכוונה. אלא שהלכה זו נובעת מחשיבות תפילת הציבור: ציבור המתפלל תפילתו נשמעת בכל לשון, ואילו יחיד המתפלל צריך שתפילתו

לשון (יג). ^טויש אומרים דאף יחיד כששואל צרכיו יכול לשאול בכל לשון שירצה, חוץ מלשון ארמי (יד).
^טהרא"ש בברכות פרק ב.

שולחן ערוך כפשוטו

תהיה גם היא משותפת עם הציבור, וזאת נעשה על ידי שמתפלל בנוסח הקבוע לכל ישראל.

(יג) **בכל לשון** – לשיטה זו, כשמתפלל את התפילה שכל ישראל מתפללים, מצטרפת תפילתו לציבור אף אם אומרה בתרגום לשפתו. ורק כששואל צרכיו צריך לשתף תפילתו עם הציבור בעזרת לשון הקודש.

(יד) **חוץ מלשון ארמי** – לשיטה השלישית אין איסור להתפלל בכל לשון, בין ליחיד בין לציבור. אולם אין לעשות כן בשפה הארמית, המסמלת את הגלות הראשונה; שפה זו קרובה ללשון הקודש, ואנו ממעטים בה מפני החשש שהיה שתרבות בבל תחליף את תרבות ישראל.

למעשה כיום אין נוהגים להתפלל בתפילה בציבור אלא בעברית. ובזכות קבלה זו שקבלו ישראל על עצמם נשארה לשון הקודש, העברית, שפה חיה, והתאפשרה תחיית העברית כאשר שבו ישראל לארצם. והיחיד רשאי להתפלל בשפתו, כדעה אחרונה המובאת בשולחן ערוך שהלכה כמותה, ובמיוחד שיש חשש שאם לא נסמוך על שיטה זו יהיו כאלה שלא יתפללו. ונראה לי שגם הדעה הראשונה מודה שמי שאינו יכול להתפלל משום שאינו יודע לקרוא עברית, מותר לו להתפלל בשפתו, כי ודאי שעדיף שיתפלל בשפה זרה מאשר שלא יתפלל כלל.

ומהלכה זו, שמותר לציבור להתפלל בכל לשון (אף שלא נהגו כך), אנו למדים שבמקום שישנם אנשים שאינם מבינים את התפילה, מצווה גדולה לתרגם ולהסביר במהלך התפילה, ולשתף בה את כל הציבור. וזה יסייע לאותם אנשים לחזור ולבוא להתפלל, עד שילמדו כולם להתפלל בצורה רגילה.

סימן ק"ב

שלא להפסיק כנגד המתפלל, ובו ה' סעיפים.

המתפלל את תפילת העמידה נחשב כעומד לפני ה', וגם על האנשים הסובבים אותו מוטלת החובה לכבד מעמד זה. סימן זה דן בשלושה דברים שנאסר לעשותם כנגד המתפלל: ישיבה, עמידה ומעבר. בכל אחד מהמצבים יש לדון בעשייתו לפני המתפלל, בצדדיו ומאחוריו. מתוך שלושת המצבים, החמור ביותר הוא לשבת כנגד המתפלל, קל יותר לעבור כנגדו, וקל מהם לעמוד. ובנוגע למיקום שבו עושים כן, החמור יותר הוא לפני המתפלל, קל יותר מצדדיו, והקל ביותר הוא מאחוריו.

סעיף א

^אאסור לישב בתוך ארבע אמות של מתפלל (א); ^בבין מלפניו בין מן הצדדין בין מלאחוריו (ב), (תוס', ומרדכי, ואשרי פ' אין עומדין) צריך להרחיק ארבע אמות. ^גואם עוסק בדברים שהם מתקוני התפלות, ^דואפילו ^הברכות ל"א ע"ב. ^ותוספות והרא"ש שם. ^ז[תוספות והרא"ש] שם. ^חהרא"ש שם והרשב"א וסמ"ק¹.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) של מתפלל – אדם המתפלל את תפילת העמידה נחשב כאילו עומד לפני השכינה. לכן אין להפריע לו, ויש לכבד את מקומו שנעשה כמקום של גילוי שכינה.

(ב) בין מלאחוריו – לדעת המחבר מותר לשבת מאחורי המתפלל, מאחר שזה אינו נחשב מקומו. ועוד, שהדבר אינו מטריד אותו. לפי הרמ"א האיסור הוא גם מאחוריו, ולשיטה זו מקומו של המתפלל הוא ארבע אמות לכל צד².

1. [עיון בבית יוסף מראה שנראה שנתחלפו כאן בבאר הגולה אותיות ד' וה'. וראה פמ"ג משב"ז סוף אות ג'].

2. אמנם יש פוסקים ספרדים שכתבו שנכון לחשוש לדעת המחמירים (עין כף החיים אות ד'), אולם דעת המחבר היא כדעת הרמב"ם והטור, להקל בישיבה מאחורי המתפלל.

בפרק איזהו מקומן, אינו צריך להרחיק (ג). ^הויש מתיר בעוסק בתורה, אף על פי שאינו מתקוני התפלות (ד). ^וויש מי שאומר דהני מילי מן הצד, אבל כנגדו אפילו כמלא עיניו אסור (ה), ואפילו עוסק בקריאת שמע (ו).

^היתרומת הדשן. ^ואהל מועד.

סעיף ב

^זיש מי שאומר שאם היושב בצד המתפלל חלוש, מותר (ז).

^זארחות חיים.

שולחן ערוך כפשוטו

(ג) **אינו צריך להרחיק** – כי גם היושב עוסק בתפילה. ואף שאין זו העמידה, ישנה קבלת עול מלכות שמים בכל התפילות.

(ד) **שאינו מתקוני התפילות** – כי גם לימוד תורה מביא להשראת שכינה. ולשיטה זו האיסור הוא רק לשבת ולעסוק בצרכיו כאשר על ידו אדם הפונה לבורא. ואפשר לסמוך על שיטה זו בצורך קל, כגון שקשה לו ללמוד בעמידה, או שהלומד חושש שהמתפלל יטרד אם יראה שהוא לומד בעמידה בגללו.³

(ה) **אסור** – לשבת, שהואיל והוא יושב לפני המתפלל נראה שהמתפלל משתחוה לו.⁴ ונראה מטעם זה שגם אין לבוא ולעמוד בפני המתפלל (אולם אם כבר עמד והמתפלל בא בתחומו, אינו צריך לזוז ממקומו).

(ו) **עוסק בקריאת שמע** – שהקלנו בו בישיבה בצדדים, לדעה זו אסור לשבת לפניו, שהקורא נראה כמשתחוה לו. להלכה אפשר לסמוך על הדעה הראשונה, שמותר לשבת מחוץ לארבע אמות גם לפני המתפלל.⁵ וטוב להחמיר ולהתרחק קצת הצידה, כדי שלא ישב לפניו ממש.

(ז) **מותר** – כי ניכר שמפאת חולשתו אינו עומד. ונראה מדברי הבית יוסף שהלכה כדעה זו.

3. כך בכף החיים אות ז'.

4. כך כתב בספר אהל מועד (תפילה דרך ג נתיב ז), שהוא מקור דין זה.

5. שכך עולה מפשט הגמרא ורוב הראשונים, שאסרו ארבע אמות בלבד; וזו דעת המחבר בסתם.

סעיף ג

^חאם היושב יושב כבר, ועמד זה בצדו – אינו צריך לקום, שהרי זה בא בגבולו (ח). הגה: ומכל מקום מדת חסידות הוא לקום אפילו בכהאי גוונא (ט) (כ"י בשם מהר"י אבוהב).
^הטור בשם אביו.

סעיף ד

^טאסור לעבור כנגד המתפללים בתוך ארבע אמות. 'ודווקא לפניהם (י), אבל בצדיהם מותר לעבור ולעמוד (יא).
^טברכות כ"ז ע"א. 'הרב רבנו יונה.

סעיף ה

^כאם השלים תפלתו והיה אדם אחר מתפלל אחריו, אסור לפסוע שלש פסיעות עד שיגמור מי שאחריו את תפלתו, שאם יעשה זה ^כארחות חיים.

שולחן ערוך כפשוטו

(ח) בגבולו – עוד למדנו מכאן שהמגיע באיחור לבית הכנסת לא יתחיל את התפילה במעבר. ואם יעשה זאת, מותר לעבור לפניו, ונמצא נטרד בתפילתו.
 (ט) אפילו בכהאי גוונא – פירוש: אפילו במקרה הזה.
 (י) לפניהם – משום שמטריד את המתפלל ומבלבל כוונתו, וכן מפני שנחשב כאילו מפסיק בינו לבין השכינה. וכאן כולם מודים שאין איסור כאשר הוא רחוק מארבע אמות.
 (יא) לעבור ולעמוד – ורק הישיבה נאסרה, כמבואר בסעיף א. יש להוסיף שחלק מהאחרונים מקלים אם יש רהיט קבוע גבוה עשרה טפחים ורחב ארבעה על ארבעה טפחים, היות שאז נחשב כיושב ברשות נפרדת. ההיתר התקבל להלכה כאשר הרהיט נמצא על יד המתפלל, אבל לא לפניו, כי לפניו חשש טרדת המתפלל גדול יותר, ולכן אין לסמוך על היתר זה אלא בצדדים.⁶

6. על פי המ"ב ס"ק ב.

הרי הוא כעובר כנגד המתפלל (יב). וצריך לדקדק בזה אפילו אם האחרון התחיל להתפלל אחריו מאחר שכבר התחיל (יג).

שולחן ערוך כפשוטו

(יב) כנגד המתפלל – ודע שאפילו אם יש שולחן או כיסא שמפרידים בינו לבין המתפלל, אסור לפסוע לאחור או לשבת בתוך ארבע אמותיו. ורק מחיצה ממש או רשות אחרת מאפשרים להקל.
(יג) שכבר התחיל – ואיננו אומרים שהמתפלל "בא בגבולו" (ראה סעיף ג'), אלא שבשעה שרוצה לפסוע לאחור הוא שבא בתחומו של המתפלל, ולכן אינו רשאי.

לסיכום דיני סימן זה:

לפני המתפלל – אסור לעבור בתוך ארבע אמותיו. ואסור לשבת לפניו, וראוי שלא לשבת אפילו מעבר לארבע אמותיו.
מצדי המתפלל – אסור לשבת לצרכיו, ומותר⁷ אם מתפלל או לומד. וכן מותר לעבור מצדדיו.
מאחורי המתפלל – מותר לעבור. ונחלקו המחבר והרמ"א אם מותר לשבת.

7. ולא לפניו, כפי שיבואר בס"ק הבא.

סימן ק"ג

מי שנזדמן לו רוח או עיטוש בתפלתו, ובו ג' סעיפים.

ראינו בסימן פ' שאסור לו לאדם להתפלל כאשר הוא עלול להפיח, מדין "והיה מחניך קדוש". וכן ראינו (ע"ט, ט) שאסור להתפלל במקום שיש ריח רע מאנשים שהפיחו. סימן זה דן כיצד ינהג אדם שחשב שלא יפיח, ולבסוף הפיח בעל כרחו.

סעיף א

^אהיה עומד בתפלה ויצא ממנו רוח מלמטה (א), ממתין עד שיכלה הריח (ב) וחוזר ומתפלל (ג).
^אברכות כ"ד ע"ב.

סעיף ב

^בבקש לצאת ממנו רוח מלמטה ונצטער הרבה וראינו יכול להעמיד
^בברכות כ"ד ע"ב. ירמב"ם.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) מלמטה – ואם התפילין עליו יש לחלצן, כי אסור להפיח כאשר הוא עם תפילין.¹
(ב) שיכלה הריח – אם מתפלל בציבור והריח מפריע לאחרים, גם הם צריכים להמתין עד שיכלה הריח. ואם הריח אינו מתפוגג מהר עליו לצאת מבית הכנסת, כדי שלא לגרום הפסקה לסובבים אותו. וכשיכלה ממנו הריח ימשיך להתפלל היכן שנמצא.
(ג) וחוזר ומתפלל – אם שהה זמן המספיק לומר את כל העמידה מתחילה ועד סופה – חוזר לראש התפילה. ואם לאו – חוזר לתחילת הברכה.²

1. ראה הקדמתנו לסימן ל', והערה 2 שם.

2. כמבואר בסימן ק"ד סעיף ה, וכן סתם המשנה ברורה כאן בס"ק ז.

עצמו, הולך אחוריו ארבע אמות (ד) ומוציא הרוח וממתין עד שיכלה הריח, ואומר (ה): 'רבון העולמים, יצרתנו נקבים נקבים חלולים חלולים, גלוי וידוע לפניך חרפתנו וכלימתנו, חרפה וכלימה בחיינו רמה ותולעה במוותנו' (ו). וחוזר למקומו, וחוזר למקום שפסק (ז). הגה: ועיין לעיל סימן פ"ה (ח). יש אומרים דכל זה מיירי כשמתפלל בביתו, אבל כשמתפלל בצבור, דהוי ליה ביוש גדול, אין צריך להרחיק כלל לאחוריו (ט) וגם לא יאמר ה'רבון' (י), רק ממתין עד שיכלה ממנו הריח. וכן נוהגין (יא) (תרומת הדשן סימן ט"ז).
 ירבנו יונה והרא"ש.

שולחן ערוך כפשוטו

(ד) **אחוריו ארבע אמות** – דווקא לאחוריו, ולא לצדדים, כדי להראות שכוונתו לחזור לתפילתו ברגע שמתאפשר.
 (ה) **ואומר** – לפני שחוזר למקומו.
 (ו) **במותנו** – נראה שדעת המחבר היא שאינו אומר תחינה זו אלא אם שינה מקומו, שבמקרה כזה בושתו ניכרת, כדעת הרמ"א בהמשך.
 (ז) **למקום שפסק** – אם הוא בברכות האמצעיות – חוזר לתחילת הברכה שעצר בה; אם הוא בשלוש ראשונות – חוזר לתחילת העמידה; ואם בשלוש אחרונות – לברכת "רצה".
 (ח) **סימן פ"ה** – סעיף א'³. שם התבארה דעת הרמ"א, שלא בכל שהייה ארוכה יש לחזור לראש, אלא רק בשהייה שבה אסור היה לו להתפלל. לכן כאן, כיוון שבמקום הריח אסור להתפלל, אם זמן הפסקתו עד שיפוג הריח ארוך כדי שיגמור את תפילתו, גם הרמ"א סובר שצריך לחזור לראש.
 (ט) **לאחוריו** – ונדחה דין הליכה לאחוריו משום כבוד הבריות.
 (י) **לא יאמר ה'רבון'** – כי אמירתו נתקנה דווקא כאשר בושתו ניכרת משום שהתרחק ארבע אמות. ולפי זה אין לומר את ה'ריבון' אלא בביתו.
 (יא) **וכן נוהגין** – לפי הרמ"א אומר תפילה זו רק בביתו, שבו יכול להרחיק לאחוריו, ובבית הכנסת לא יאמרנה כלל. וכתב המשנה ברורה שטוב להרהר

3. וביתר הרחבה בסימן ס"ה סעיף א'.

סעיף ג

המתעטש בתפלתו מלמטה – סימן רע לו, מלמעלה – סימן יפה לו (יב).

^הברכות כ"ד ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

בלבו. והפוסקים הספרדים⁴ חלקו על המחבר ופסקו שבין בבית הכנסת ובין בביתו לא יאמרנה, אלא יהרהר בלבו, כדי לא להוסיף הפסק בתפילה. **(יב) סימן יפה לו – יש בכך רמז, והוא שהתעטשות מלמטה היא חיבור לארציות, ועיטוש מלמעלה מסמל חיבור לרוחניות. אולם למעשה, בדרך כלל הדברים תלויים במה שאדם אכל או שתה או בדק את עצמו לפני התפילה, או אם הצטנן וכיוצא בזה, והסימן שהבאנו מתאים דווקא לאחר שלילת כל השפעה טבעית הגיונית. לכן כתבו הפוסקים שהסימנים האלה אינם שייכים לנו.**

4. כף החיים מביאם באות י"ג.

סימן ק"ד

שלא להפסיק בתפלה, ובו ח' סעיפים.

התפילה נחשבת כעמידה לפני ה', ולכן האיסור להפסיק בה חמור יותר מהאיסור להפסיק בקריאת שמע וברכותיה. בסימן זה מבוארים גדר איסור זה.

סעיף א

^אלא יפסיק בתפלתו. ואפילו מלך ישראל שואל בשלומו (א), לא ישיבנו. אבל מלך אומות העולם (ב), אם אפשר לו לקצר, ^בדהיינו שיאמר תחלת הברכה וסופה קודם שיגיע אליו, יקצר; ^גאו אם אפשר לו שיטה מן הדרך, יטה, ולא יפסיק בדיבור (ג). ואם אי אפשר לו, יפסיק (ד).

^אברכות ל' ע"ב ול"ב ע"ב. ^ברובנו יונה שם. ^גרובנו יונה שם, והרא"ש.

סעיף ב

^דהיה מתפלל בדרך ובאה בהמה או קרון כנגדו, יטה מן הדרך ולא יפסיק (ה). אבל בענין אחר אין לו לצאת ממקומו עד שיגמור ^הירושלמי ברכות ט', ובבלי לב ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

- (א) שואל בשלומו – אין להפסיק בתפילה אפילו משום כבוד מלכות, שהעומד בתפילה הרי הוא עומד לפני הקב"ה, מלכו של המלך, ואין לו לכבד מלך בשר ודם כשמדבר עם מלך מלכי המלכים.
- (ב) אומות העולם – שמסתכן אם לא יכבדו.
- (ג) ולא יפסיק בדיבור – שאפילו במקום סכנה עדיף לנסות שלא להפסיק בדיבור, אלא יקצר תפילתו או יזוז ממקומו.
- (ד) יפסיק – משום פיקוח נפש.
- (ה) ולא יפסיק – בדיבור, בבקשה להרחיק את הבהמה או הקרון; שהפסק

תפלתו (ו), אלא אם כן הוא בתחנונים שלאחר התפלה (ז).

סעיף ג

ה'ואפילו נחש כרוך על עקבו, לא יפסיק (ח). הגה: אבל יוכל לילך למקום אחר כדי שיפול הנחש מרגלו (ט) (רבנו יונה ריש פרק אין עומדין). 'אבל עקרב – פוסק, לפי שהוא מועד יותר להזיק. 'ונחש נמי, אם ראה שהוא כעוס ומוכן להזיק – פוסק (י).
ה'ברכות ל' ע"ב ול"ג ע"א. 'ירושלמי כ"ג. 'שם בירושלמי.

סעיף ד

ה'אם ראה שור בא כנגדו – פוסק, שמרחיקין משור תם (פירוש תם: שאינו רגיל להזיק) חמישים אמה (יא), וממועד (פירוש: שרגיל להזיק), מלא עיניו. 'ואם שוורים שבמקום ההוא מוחזקים שאינם מזיקים (יב) –
ה'ברכות ל"ג ע"א. 'רבנו יונה.

שולחן ערוך כפשוטו

ההליכה חמור פחות מהפסק בדיבור, כפי שראינו בסעיף הקודם.
(ו) עד שיגמור תפילתו – כלומר: עד סוף ברכת "שים שלום".
(ז) שלאחר התפילה – בתנאי שאמר את הפסוק "יהיו לרצון אמרי פי", המסמל את גמר העמידה לפני ה'. וראה להלן בסימן קכ"ב.
(ח) לא יפסיק – מדובר כאן על נחש שאינו מסוכן, אלא שטורד את מנוחתו, כפי שיתבאר בהמשך הסעיף.
(ט) מרגלו – נראה שדברים אלה של הרמ"א מוסכמים על המחבר, ולא כתבם אלא מאהבת הקיצור; וסומך על הנאמר בסעיף הקודם, שההליכה מותרת במקום טרדה גדולה.
(י) פוסק – והלכה למעשה, הכול לפי העניין. במקום שחושש שיוזק – יפסיק. ואם זו טרדה בלבד – לא יפסיק.
(יא) חמישים אמה – שאף על פי ששור תם אינו רגיל להזיק, הסכנה עודה קיימת ויש להישמר מפניה. ויש להתרחק משור תם גם בעת התפילה עצמה.
(יב) שאינם מזיקים – כגון שוורים מסורסים.

אינו פוסק (יג).

סעיף ה

'בכל מקום שפוסק, אם שהה כדי לגמור את כולה, חוזר לראש; ואם לאו, חוזר לתחלת הברכה שפסק בה; ואם פסק בשלוש ראשונות, חוזר לראש; ואם באחרונות, חוזר ל'רצה' (יד).

ה'תוספות והרא"ש שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(יג) אינו פוסק – כי הכול לפי עניין הסכנה שבדבר.

(יד) חוזר ל'רצה' – להבנת סעיף זה יש להקדים ולבאר את מבנה תפילת העמידה: תפילת העמידה אחת היא, אולם תשע-עשרה הברכות שבה מחולקות לשלושה חלקים: שלוש ברכות ראשונות, שהן שבח לה'; שלוש-עשרה ברכות אמצעיות, שהן בקשות; ושלוש ברכות אחרונות, שיש בהן הודאה וסיום לתפילה. ובעוד שלוש הברכות הראשונות נחשבות כחטיבה אחת, וכן גם שלוש האחרונות, בברכות האמצעיות עומדת כל ברכה כיחידה בפני עצמה.

את תפילת העמידה יש לומר ברצף. ואם הפסיק בה למשך זמן שיכול לומר בו את כל תפילת העמידה (כל אחד בקצב שלו, כמבואר בסעיף הבא) – הרי הפריד את התפילה לשני חלקים, וחוזר לראש. לדעת השולחן ערוך זהו הדין בכל מקרה שבו שהה כך; אולם לדעת הרמ"א כך הדין דווקא אם שהה מחמת אונס, כלומר שהיה אסור לו להמשיך את תפילתו (כגון שיצא לשירותים, או שהיתה צואה במקומו). ומי ששהה בלא אונס – ממשיך לדעת הרמ"א מהמקום שבו עצר, כפי שכתב בתחילת סימן ס"ה¹.

ואם הפסיק לזמן מועט מכדי לסיים את התפילה, לא נחשב כמפריד את התפילה לשני חלקים, ויחזור לתחילת החטיבה שבה נמצא.

1. מפורש בדרכי משה הארוך שאין הוא מחלק בדין זה בין קריאת שמע לתפילה, וכן סתם המשנה ברורה כאן בס"ק ט"ז. והרמ"א לא העיר כאן כי סמך על מה שכתב בסימן ס"ה, ושם כתב מפורש "וכן הוא לקמן בסימן ק"ד". ויש אומרים שגם שור המפריע לתפילה נקרא אונס, ומודה כאן הרמ"א למחבר; אולם לא משמע כך בדרכי משה.

סעיף ו

הא דאמרינן אם שהה כדי לגמור את כולה, בקורא משערינן (טו).
לאם שח בתפלה, דינו לענין חזרה כדין ההפסקות האמורות בסימן
זה (טז).

הרשב"א שם ריש פרק ב. ¹בית יוסף לדעת התוספות.

סעיף ז

אינו פוסק לא לקדיש (יז) ולא לקדושה (יח), אלא ישתוק ויכוין
למה שאומר שליח הציבור, ויהא כעונה (יט). הגה: היה עומד בתפלה
²ברכות כ"א ע"ב. ³טור בשם ר"ח.

שולחן ערוך כפשוטו

(טו) בקורא משערינן – לפי הקצב של אותו המתפלל.
(טז) בסימן זה – כפי שכתבנו בסעיף הקודם, שיטת הרמ"א היא שרק אם
הפסיק מפאת אונס חוזר לראש. וכן בדיבור, אם דיבר מסיבה שאינה אונס –
לשיטת הרמ"א – ימשיך מהמקום שפסק.
(יז) לקדיש – הכוונה כאן לעניית "אמן יהא שמיה רבא" (כל אחד כפי מנהגו, כפי
שראינו בסימן נ"ו סעיף ג); וכן ישתוק כששליח הציבור אומר "ברכו".
(יח) לקדושה – פסוקי הקדושה, כולל "מלוך".
(יט) ויהא כעונה – אחת הסיבות לחשיבות התפילה בציבור היא האפשרות
לענות לקדיש ולקדושה. אולם אם הוא באמצע תפילת העמידה אסור לו
לענות, ולכן לא יענה בפיו, אלא ישתוק ויכוון לצאת מדין "שומע כעונה". ואין
בכך הפסקה בתפילה, כי לא דיבר בפה, אולם יוצא ידי חובה כיוון שהקשיב
ושמע. מכאן למדנו שעל שליח הציבור לכוון להוציא ידי חובה את
המתפללים, וכן שהשומע בזמן העמידה צריך לכוון לצאת באמירת שליח
הציבור.²

2. כתב ה"ילקוט יוסף" עמוד קע"ד, וכן כתבו פוסקים נוספים, שאם המתפלל חושש ששליח
הציבור אינו מכוון להוציא את המתפללים – לא יפסיק, כי בסתמא אינו מכוון להוציאם. אולם
האגרות משה (חלק ג' או"ח סימן ד) כתב שתמיד אפשר לסמוך על שליח הציבור, שכיוון שכך
תיקנו חכמים, יש לסמוך על שליח הציבור שמתכוון באופן כללי לעשות כדעת חכמים. ובלשונו:

וקראוהו לספר תורה, אינו פוסק (כ) (תשובות הרשב"א סי' קס"ה).

סעיף ח

^טאחר שסיים י"ח ברכות, קודם 'א-להי נצור', יכול לענות קדושה

וקדיש וברכו (נא) (ועיין להלן סימן קכ"ב) (כב).

^טטור בסימן קכ"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(כ) אינו פוסק - דין זה מוסכם אף על המחבר. ההיתר בסעיף זה הוא רק לעצור את תפילתו ולשמוע, ולא להפסיק באמירה כלל.

(נא) קדושה וקדיש וברכו - אלא שיקדים לומר "יהיו לרצון אמרי והגיון לבי לפניך ה' צורי וגואלי".

(כב) סימן קכ"ב - סעיף א. שם כותב המחבר שצריך לומר "יהיו לרצון" לפני שמפסיק.

"כיון שנתקן להוציא, הוי סתם דעתו לעשות כהתקנה, שהוא ממילא כנתכוין להוציא אם יש לאחד צורך לצאת, אף שהוא אינו יודע מזה".

סימן ק"ה

המתפלל שתי תפלות, ובו סעיף אחד.

סימן קצר זה מלמדנו איך ינהג מי שנזדמן לו להתפלל ברצף שתי תפילות עמידה. כתבו הפוסקים שמציאות זו אפשרית בשני מקרים: שטעה בתפילה ועליו לחזור ולהתפלל, או שנאנס ולא התפלל כלל שחרית (למשל), ומתפלל במנחה שתיים.

סעיף א

^אהמתפלל שתי תפלות, זו אחר זו, צריך להמתין בין זו לזו כדי הילוך ארבע אמות, כדי שתהא דעתו מיושבת להתפלל בלשון תחינה (א).

^אברכות ל' ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **בלשון תחינה** – אם יתפלל ברצף ממש, ייראה הדבר כאילו רק רוצה להיפטר מחובתו; לכן יש לחכות לכל הפחות כמה שניות בין התפילות. חשוב להדגיש שסימן זה עוסק במתפלל ביחידות, אולם כשמתפלל במניין ימתין עם תפילת העמידה השנייה עד לסוף התפילה, כדי שלא יפסיד קדיש וקדושה. עוד נראה שתמיד טוב לומר "אשרי" לפני התפילה השנייה¹, והשהות הקצרה הנזכרת כאן היא ההמתנה המינימלית למי שזמנו דוחק.

1. עיין בסימן ק"ח סעיף ב.

סימן ק"ו

הפטורים מהתפלה, ובו ג' סעיפים.

סימן זה דן בחיוב התפילה בעבור אדם העוסק במצווה, וכן בעבור נשים, קטנים ומי שתורתו אומנותו. הדיון במעמדם של כל אלו לגבי תפילה יתייחס מטבע הדברים גם למעמדם לגבי קריאת שמע.

סעיף א

כל הפטורים מקריאת שמע (א) פטורים מתפלה (ב), וכל שחייב בקריאת שמע חייב בתפלה; ^אחויץ מהמלוין את המת ^בשאין למיטה צורך בהם, שאף על פי שהם חייבים בקריאת שמע, פטורים מתפלה (ג).

^אברכות י"ז ע"ב. ^ברמב"ם פרק ו מהלכות תפילה.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **מקריאת שמע** – כגון חתן והעוסקים במצווה, כפי שהתבאר בסימנים ע"– ע"ב (ודין נשים וקטנים מבואר בסעיף הבא).

(ב) **פטורים מתפילה** – שהלא קריאת שמע חמורה מתפילה, מפני שבקריאת שמע אף הנוסח הוא מהתורה. והפטור מקריאת שמע – קל וחומר שפטור מתפילה. והעוסקים במצווה הפטורים מהתפילה אינם צריכים להשלים את התפילה בתפילה הבאה, כי אין זו שגגה, אלא שבזמן התפילה היו פטורים מן הדין¹.

(ג) **פטורים מתפילה** – מדובר באנשים המקיימים את מצות ליווי המת, אולם אינם נושאים את המיטה בעצמם, וראינו בהלכות קריאת שמע (תחילת סימן ע"ב) שהם חייבים בקריאת שמע, אבל לעניין תפילה נחשבים כטרודים

1. מ"ב ס"ק ג, כף החיים סימן צ"ג אות טו. ויש שכתבו שטוב להתפלל בתפילה הסמוכה תפילת נדבה, אולם יעשה כן רק מי שמתפלל בכוונה.

סעיף ב

¹נשים ועבדים, שאף על פי שפטורים מקריאת שמע – חייבים בתפלה, מפני שהיא מצות עשה שלא הזמן גרמא (ד). וקטנים¹ ברכות דף כ'.

שולחן ערוך כפשוטו

במצוותם, ופטורים². כמובן שלמעשה צריך להשתדל להתארגן בצורה כזו שיתאפשר להתפלל לפני הלוויה או לאחריה.

(ד) **שלא הזמן גרמא** – לשיטת השולחן ערוך נשים חייבות בתפילת העמידה כמו הגברים, ועליהן לעשות זאת בזמן שקבעו חכמים, ואין בכך הבחנה בין גברים לנשים³. ואף שדיניה וזמניה של התפילה הם מתקנת חכמים, היות שעיקר החיוב הוא מן התורה, אין התפילה נחשבת ל"מצות עשה שהזמן גרמא", וחיובה חל על נשים כגברים.

העולה מכאן שנשים חייבות להתפלל את תפילת העמידה פעמיים ביום, פעם בבוקר ופעם אחר הצהריים. ויש מקום לפטור אותן מעמידה של ערבית, הואיל ומעיקר הדין גם לגברים היא רק רשות, אלא שהגברים קיבלו אותה עליהם כחובה. לכן למעשה נשים חייבות בברכות השחר, בפסוק ראשון של קריאת שמע⁴, ובעמידה של שחרית ושל מנחה; ואם רוצות, יכולות להתפלל את התפילה במלואה, ולברך ברכות קריאת שמע. והדבר נכון הן לאשכנזים

2. בסימן ע"ב הסברנו את ההבחנה ביניהן, שבקריאת שמע רק הפסוק הראשון, שהוא דאורייתא, דורש עצירה וריכוז גדול; מה שאין כן בתפילת העמידה, שדורשת מהמתפלל להתעלם לגמרי מן העולם הסובב אותו, ולהשתדל לכוון מתחילתה ועד סופה, ואי אפשר לאמרה בהליכה.

3. וכך עולה אף מהרמב"ם (הלכות תפילה פרק ו הלכה י'), שנשים חייבות לא רק בעצם התפילה, אלא גם בתקנת חכמים כיצד לקיימה. וכך משמע גם מהשולחן ערוך, שחייב כאן את הנשים בתפילה, ולא כתב שיש הבדל בין חיובן לחיוב הגברים. ודע שהמגן אברהם לימד זכות על הנשים שלא נהגו להתפלל בכל יום פעמיים את תפילת העמידה, אלא הסתפקו בתחינה פעם ביום, והסביר שהן חייבות רק בעיקר החובה מהתורה, ולא במה שתיקנו חכמים. אולם אין זו דעת הרמב"ם ודעת השולחן ערוך, אלא זהו לימוד זכות על מנהג שהתפשט מאוד. וודאי היום, כשהנשים יודעות לקרוא וללמוד כמו הגברים, אין מקום לקולא זו. ועיין בהרחבה בספרי 'בעקבות המחבר' בפרק "חיוב תפילה לנשים", החל מעמוד צ"א.

4. כמבואר ברמ"א בסימן ע סעיף א.

שהגיעו לחינוך חייבים להנכם (ה).

סעיף ג

¹מי שתורתו אומנתו, כגון רשב"י וחבריו, מפסיק לקריאת שמע (ו), ולא לתפלה (ז). אבל אנו מפסיקים בין לקריאת שמע בין

¹שבת י"א ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

והן לספרדים⁵. המשנה ברורה כתב שנשים חייבות גם בברכה שלאחר קריאת שמע, שבה מזכירים יציאת מצרים. אולם אין נראה כך מדברי המחבר והרמ"א, שלא כתבו זאת, ונראה שלשיטתם נשים פטורות גם מכך, כי הזכרת יציאת מצרים היא חלק ממצות קריאת שמע⁶, שנשים פטורות ממנה.

(ה) חייבים להנכם – לכל הדעות, בניגוד למחלוקת לגבי קריאת שמע (סימן ע סעיף ב. וראה שם טעם הדבר).

(ו) לקריאת שמע – שחובת קריאתה היא מן התורה.

(ז) ולא לתפילה – הואיל ויוצאים ידי חובת תפילה מן התורה בתחינה אחת ביום, ואילו נוסח התפילה הוא מדרבנן. ודע שפטור זה למי שתורתו אומנתו נובע מחשיבותה של מצות לימוד תורה, שהיא מצות עשה שחייב בה כל איש מישראל כל ימי חייו. אלא שהפטור נאמר דווקא על רבי שמעון בר יוחאי וחבריו, שקיבלו על עצמם ללמוד כל הזמן, ולא לפסוק מלימודם אלא מתוך אונס, כגון למלאכה הנצרכת כדי לחיות, או לאכילה ולשינה וכדומה. צדיקים אלו פטורים מהתפילה שתיקנו חכמים, כי התפילה מבטלת אותם מלימודם, והעוסק בלימוד פטור ממצווה אחרת שקיומה בפה. אולם כמובן שלימוד התורה אינו פוטר משום מצווה אחרת, בין אם היא מדאורייתא בין אם היא מדרבנן, וגם מי שתורתו אומנתו חייב לאכול מצה ומרור, ליטול לולב כל

5. כך פסק כף החיים אות א, והרב אבא שאול ב"אור לציון" חלק ב' עמוד נה. אמנם הילקוט יוסף פסק שלא יברכו. והנהגות לברך אינן צריכות לבטל מנהגן.

6. עיין מ"ב סימן ע' ס"ק ב, שמביא בשם השאגת אריה שנשים פטורות מהזכרת יציאת מצרים. ועיין בספרנו "בעקבות המחבר" החל מעמוד נ"ד, שם פירשתי שלדעת הרמב"ם הזכרת יציאת מצרים היא חלק ממצות קריאת שמע, וממילא כפי שנשים פטורות מקריאת שמע כך פטורות מהזכרת יציאת מצרים.

לתפלה (ח). הגה: ואם לומד לאחרים - אינו פוסק (ט), כמו שנתבאר לעיל סימן פ"ט; ומכל מקום פוסק וקורא פסוק ראשון של קריאת שמע. ואם אין השעה עוברת, ויש לו שהות עדיין להתפלל ולקרוא קריאת שמע, אינו פוסק כלל (י) (ב"י בשם הר"ן).

שולחן ערוך כפשוטו

שבעת הימים, לבקר חולים וכיוצא בזה⁷.

(ח) **בין לתפילה** - שיש הבדל בין כל איש ישראל לבין רשב"י וחבריו. שכל אחד חייב לקבוע זמן ללימוד תורה, אבל אין חיוב ללמוד בכל רגע פנוי, ומותר לעסוק בדברי הרשות, וכל שכן להפסיק לתפילה. ואם כך אמר הבית יוסף על עצמו, על אף שלא פסק פיו מלימוד, מה נאמר אנחנו.

(ט) **אינו פוסק** - כי המלמד תורה לאחרים מקיים מצווה גדולה, שעליה נאמר: "ותלמוד תורה כנגד כולם", ופטור הוא מתפילה. לכאורה דין זה נאמר גם בזמן הזה, אלא שלמעשה גם גדולי המורים משתדלים שלא לפגוע בחיובם האישי להתפלל. ודין זה מעשי רק במקרים נדירים, כגון שהרב נאנס ולא הספיק להתפלל לפני השיעור, ואז לא יבטל שיעור קבוע לרבים בשביל תפילתו.

(י) **אינו פוסק כלל** - אפילו לא לקריאת פסוק ראשון של קריאת שמע.

7. כמפורש בירושלמי ברכות פ"א ה"ב: "ולא מודי רבי שמעון בן יוחי שמפסיקין לעשות סוכה ולעשות לולב? ולית ליה לרבי שמעון בן יוחי הלמד על מנת לעשות ולא הלמד שלא לעשות?...? טעמא דר' שמעון בן יוחי: זהו שינון וזה שינון, ואין מבטל שינון מפני שינון". ומובא בירושלמי בתוספות במועד קטן דף ט ע"ב, ד"ה "כאן במצוה".

סימן ק"ז

המסופק אם התפלל, ודין תפלת נדבה. ובו ד' סעיפים.

חכמים תיקנו שלוש תפילות עמידה ביום: ערבית, שחרית ומנחה. ואפשר להתפלל תפילת עמידה נוספת, והיא נקראת תפילת נדבה. שלוש התפילות הן כנגד קרבנות החובה: שחרית כנגד תמיד של בוקר, מנחה כנגד תמיד של בין הערביים וערבית כנגד האברים המועלים על גבי המזבח כל הלילה. על אותה הדרך, תפילת הנדבה היא כנגד קרבן הנדבה, שכל אדם היה יכול להקריב בזמן המקדש. במהלך הסימן יתבאר שישנם שני תנאים כדי להתפלל תפילת נדבה: א. כוונה. ולכן מי שאינו יכול לכוון לא יתפלל תפילת נדבה. ב. יש להוסיף בה בקשה אישית.

סעיף א

^אאם הוא מסופק אם התפלל – חוזר ומתפלל (א), ואינו צריך

^אברכות כ"א ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) חוזר ומתפלל – תפילות העמידה חיובן מדרבנן, ובספק בדרבנן בדרך כלל פטור. אולם מכיוון שיש אפשרות להוסיף תפילות, אמרו חכמים שאין בכך ברכה לבטלה, ויחזור אף משום הספק¹.

1. הבית יוסף והדרכי משה הביאו בשם הרשב"א שכאשר חוזר ומתפלל במקרה של ספק עליו להתנות: אם לא התפללתי – הרי תפילה זו לתפילת החובה, ואם התפללתי – הרי זו תפילת נדבה. ופסקו כך למעשה המג"א, המשנ"ב, כף החיים והבירור הלכה. אלא שיש לתמוה מדוע המחבר והרמ"א לא הזכירו פרט חשוב זה. ויש עוד לשאול מדוע אין צורך לחדש דבר בתפילה זו, ובמיוחד שגם בתפילת חובה מותר להוסיף דברים במקומם. ונראה שעל אף שבב"י ובד"מ הביאו את דברי הרשב"א, הם חולקים עליו, שביארו בסוף הסימן שמי שאין ברור לו שיכול "לכוון בתפילתו מראש ועד סוף", לא יתפלל תפילת נדבה. ואם כן, אם אכן כבר התפלל כיצד הוא מתפלל תפילת נדבה, שהלא להתפלל תפילת נדבה כשאין מכוונים הרי זו התרסה! אלא שהסיבה שהמסופק חוזר ומתפלל היא משום שכך פסק רבי יוחנן בגמרא, שבספק חייב להתפלל. ואף שספק דרבנן לקולא, הכריע רבי יוחנן שהיות שיש עניין למי שיכול להתפלל בכוונה להוסיף תפילות, יש מקום גם לחייב את המסופק. וכדי להעיד שאינו ניגש להתפלל אלא בגלל שכך תיקנו חכמים, אינו מוסיף בה דבר. וכך כתב ערוך השולחן (הלכה יג): "ואף שכתבנו שם דלהרשב"א

לחדש שום דבר (ב). אבל אם ברי לו שהתפלל – אינו חוזר ומתפלל בלא חידוש (ג); ועל ידי חידוש, חוזר ומתפלל בנדבה כל הפעמים שירצה, חוץ מתפלת מוסף שאין מתפללים אותה בנדבה (ד);² ובשבת ויום טוב אינו מתפלל תפלת נדבה כלל (ה). ואם התחיל להתפלל על דעת שלא התפלל, ונזכר שכבר התפלל – פוסק אפילו באמצע ברכה, אפילו יכול לחדש בה דבר (ו).

² טור בשם הרי"ף, ורמב"ם בשם הגאונים בפרק א מהלכות תפילה. גמרא שם ותוספות.

שולחן ערוך כפשוטו

מדברי המחבר משמע שגם בתפילת ערבית חוזר ומתפלל במצב של ספק.²
(ב) לחדש שום דבר – היות שמתפלל תפילה זו כדי להיות בטוח שקיים את חובתו, אינו צריך להוסיף תפילה אישית.³

(ג) בלא חידוש – הדבר נקרא תפילת נדבה, ובו עוסק המשך הסימן.
(ד) בנדבה – כי תפילת מוסף באה במקום קרבן מוסף, ובזמן המקדש היו מקריבים קרבן מוסף פעם אחת, ואין בו אפשרות של נדבה. ואמנם, גם קרבן התמיד אינו בא בנדבה, אולם תפילת העמידה הרגילה אינה ממש במקום הקרבן, אלא במקביל לו, ובנוסף התפילה הרגילה אין מוזכר הקרבן כפי שמוזכר בתפילת מוסף; לכן אין מניעה להוסיף תפילת נדבה, כפי שיש קרבנות נדבה.

(ה) כלל – מפני שבשבת וביום טוב אין מקריבים קרבנות נדבה.
(ו) לחדש בה דבר – כיוון שלא התפלל אותה על דעת נדבה, אלא סבר שחייב בה, והרי זו תפילת טעות.

צריך להתנות, נראה שאינו לדעת רוב הפוסקים, וכן יש להורות. ולמעשה אלה ואלה דברי אלהים חיים. והעושה כרשב"א ומתנה – יבורך, כי הרבה אחרונים הביאו את דבריו להלכה. ואף העושה כערוך השולחן יבורך, שכך נראה דעת המחבר והרמ"א.

2. וכך פסק הילקוט יוסף, אבל יש חולקים (כף החיים אות ג). וכתב המשנה ברורה שבמקרה כזה יחדש דבר.

3. ועיין בהערה 1.

סעיף ב

^זחידוש זה שאמרנו, הוא שיחדש דבר בכל ברכה מהאמצעיות (ז), מעין הברכה (ח); ואם חדש אפילו בברכה אחת – דיו, כדי להודיע שהיא נדבה ולא חובה. הגה: יש אומרים דלא מיקרי חידוש אלא אם נתחדש אצלו דבר שלא היה צריך אליו קודם לכן (ט) (טור בשם הרא"ש).
^זרמב"ם פרק א מהלכות תפילה.

סעיף ג

^האין צבור מתפללין תפלת נדבה כלל (י).

^ההרי"ף שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(ז) **מהאמצעיות** – כלומר: מברכת "אתה חונן" עד ברכת שומע תפילה. אבל בשלוש הראשונות ובשלוש האחרונות אין להוסיף בקשות אישיות (כמבואר בתחילת סימן ק"ב), כי דווקא בברכות שעיקרן בקשות אפשר לבקש בקשה אישית, אולם לא בראשונות ובאחרונות, שהן ברכות שבח והודאה.
 (ח) **מעין הברכה** – כגון שבברכת "רפאנו" יתפלל על חולה מסוים שיתרפא ובברכת השנים יתפלל על פרנסתו האישית, וכן על זו הדרך.
 (ט) **קודם לכן** – שיטה זו מצמצמת מאד את היכולת להתפלל תפילת נדבה. וקשה עליה, שכאשר מתפלל תפילת נדבה בצמוד לתפילת הקבע, קשה להניח שבינתיים התעורר אצל המתפלל צורך חדש. לכן נראה לבאר שכוונתם שיבקש דבר מה שעד היום לא ביקש, אפילו אם היה צריך לו לפני כן⁴. והמחבר אינו מצריך תנאי זה, וכך פסקו הפוסקים הספרדים⁵.
 (י) **כלל** – משום שקרבנות הנדבה אינם אלא קרבנות יחיד.

4. הסברנו לפי דברי הביאור הלכה ד"ה "ואם חידש", למרות שהדברים אינם מפורשים ברמ"א. ונראה שנקודת המחלוקת בין המחבר לרמ"א היא כדלהלן, למחבר נקרא נדבה אם מוסיף משהו (ובזה מחדש הביאור הלכה תנאי שדבר זה לא היה אצלו תוספת קבועה), והרמ"א סובר שאפילו אם ביקש זאת פעם אחת בעבר אין זה נקרא חידוש, אבל אם לא ביקש אף פעם הרי זה חידוש, אף שהיה צריך לו לפני כן.

5. כף החיים אות טז.

פעיף ד

ה'הרוצה להתפלל תפלת נדבה, צריך שיחא מכיר את עצמו זריז וזהיר ואמיד בדעתו, שיוכל לכוין בתפלתו מראש ועד סוף. אבל אם אינו יכול לכוין יפה, קרינן ביה: 'למה לי רוב זבחיכם' (ישעיה א), וא' וחלואי שיוכל לכוין בשלש תפלות הקבועות ליום (יא).

¹תשובת הרא"ש כלל ד'.

שולחן ערוך כפשוטו

(יא) הקבועות ליום – ואף שגם בתפילות החובה צריך לכוון, בהן אם השתדל לכוון הרי עשה מה שביכולתו, ועל מאמץ זה יקבל שכר; מה שאין כן בתפילת נדבה, שזו חוצפה לגשת אל האל ולבו בל עמו. ועל כן למעשה רבים היום שאינם מתפללים תפילת נדבה כלל.

סימן ק"ח

דיני תפלת תשלומין, ובו י"ב סעיפים.

כל אדם חייב להתפלל שלוש תפילות עמידה ביום: שחרית, מנחה וערבית, ואם החמיץ אחת מהן נפגע הקשר שלו עם הקב"ה. ההלכה העניקה אפשרות להתפלל תפילת עמידה נוספת בתפילה הסמוכה, ויש בכך כדי להשלים את מספר התפילות שאדם חייב בהן. ואמנם, הוא החמיץ את השפעת ה' עליו באותו חלק של היום שלא התפלל בו, ודבר זה לא ניתן עוד לתקן¹. יש להבחין בין "תפילת נדבה", שדיניה התבארו בסימן הקודם, לבין "תפילת תשלומין": תפילת נדבה היא תפילה התנדבותית, ואילו תפילת התשלומין היא חובה, המאפשרת לשוכח להשלים את חובתו בתפילה הבאה.

סעיף א

^אטעה או נאנס ולא התפלל שחרית, מתפלל מנחה שתים: הראשונה מנחה, והשניה לתשלומין (א); ואם היפך, לא יצא ידי תפלה שהיא תשלומין, וצריך לחזור ולהתפלל אותה (ב). וכן הדין ברכות כ"ו ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) לתשלומין – שהרי החמיץ תפילה, ויש להשלים את מספר התפילות לשלוש ביום, כפי שראינו בהקדמה².
(ב) לחזור ולהתפלל אותה – דין זה דורש בירור: אם העיקר הוא להשלים את מספר התפילות, מדוע יש חשיבות לסדר שבו הן נאמרות? ועוד יש לשאול, מדוע צריך להתפלל את תפילת התשלומין בסמוך לתפילת החובה (כפי שמפורש בסעיף ג')? ונראה להסביר שאין האדם יכול לפנות לבורא בתפילת העמידה בכל עת שירצה, שהרי מדובר בקשר מיוחד בין האדם לקב"ה. ואולם,

1. וראה ביתר פירוט את דברינו בסימן פ"ט ס"ק ה'.

2. מקצת פוסקים הציעו לצאת ידי חובת תפילת התשלומין על ידי שישמע מילה במילה את חזרת התפילה על ידי שליח הציבור (ראה כף החיים אות ו'). אולם אין נשמע כן מדברי המחבר, שלא הציע אפשרות זו; וכן מתנגד לכך המ"ב (ס"ק ה').

בכל מקום שצריך להתפלל תפלה לתשלומין (ג).

סעיף ב

¹טעה ולא התפלל מנחה, מתפלל ערבית שנים: הראשונה ערבית, והשניה לתשלומין (ד). טעה ולא התפלל ערבית, מתפלל שחרית שנים: הראשונה שחרית, והשניה לתשלומין. ²לאחר שאומר 'יוצר' וי"ח ברכות יאמר 'אשרי', ואחר כך יתפלל שמונה עשרה לתשלומין ערבית (ה). הגה: וכן כשמתפלל ערבית שנים, משום שלא התפלל מנחה, יאמר 'אשרי' בין תפלה לתפלה (ו) (סמ"ק וריב"ש סי' ק"מ). ³ברכות כ"ו ע"א. ⁴[הגהות] סמ"ק.

שולחן ערוך כפשוטו

כאשר הוא מתפלל תפילת חובה הרי הוא כבר עומד לפני הבורא, ואז יכול גם להוסיף תפילה.³ לכן תפילת התשלומין צריכה להיות סמוכה לתפילת החובה, ודווקא לאחריה. ואם התחיל בתפילת התשלומין, הרי הוא כעומד להתפלל לפני שהזמן לכך, וזהו חוסר כבוד כלפי שמיא.

(ג) תפילה לתשלומין – כפי שמפורט בסעיף הבא.

(ד) והשניה לתשלומין – והוא הדין בכל השלמת תפילה.⁴

(ה) לתשלומין ערבית – והכלל הוא שיש להצמיד כמה שאפשר את תפילת התשלומים לתפילת החובה. ובעניין אמירת תחנון, יש אומרים שיקדים את אמירת התחנונים לפני תפילת תשלומין, כיוון שהם כחלק מתפילת העמידה (מ"ב ס"ק יב), ויש אומרים שיאמר את תחנונים אחרי תפילת התשלומין, וכך נראה מלשון המחבר.

(ו) בין תפילה לתפילה – כל זה במתפלל ביחידות, אבל המתפלל בציבור ימתין עד סוף התפילה ואז יתפלל, כדי שלא יפסיד קדושה וקדיש. ואין צריך לחזור ולומר "אשרי", שהרי כבר אמרו לפני סוף התפילה.⁵ ובכף החיים כתב שגם

3. ותפילת נדבה נועדה רק למי שיודע לכוון.

4. ויש כאן חידוש, שבשכחת מנחה היה אפשר לחשוב שיקדים תפילת מנחה, שהיא חובה, לתפילת ערבית.

5. כך כתב המ"ב ס"ק יג. וראה "פסקי תשובות" הערה 34.

פעיף ג

ה'הא דמשלים התפלה שהפסיד, דוקא בזמן תפלה, אבל בשעה שאין זמן תפלה – לא (ז).

^{ה'רשב"א}.

פעיף ד

ה'אין תשלומין אלא לתפלה הסמוכה בלבד, שאם טעה ולא התפלל שחרית ולא מנחה, מתפלל ערבית שתים: אחרונה לתשלומי מנחה, אבל שחרית אין לה תשלומין. וכן בשאר תפלות (ח).

^{ה'רמב"ם פרק ג מהלכות תפלה, ורשב"א והרא"ש}.

פעיף ה

יאף על פי שאין תשלומין אלא לתפלה הסמוכה לאותה תפלה, ותפלות (אחרות) שהפסיד אין להם תשלומין, אם רצה להתפלל אותה נדבה ושיחדש בה שום דבר, הרשות בידו; ונכון לעשות כן (ט).

^{ה'הרב רבנו יונה בברכות שם}.

שולחן ערוך כפשוטו

יחזור על "אשרי". אמנם אם נמצא במקום שמאריכים הרבה בתפילת העמידה והוא מהמתפללים בזריזות, יכול להתפלל את שתי תפילות העמידה סמוכות זו לזו, ויפריד ביניהן באמירת "אשרי".

(ז) לא – מי שהחמיץ תפילה יכול להתפלל תשלומין דווקא סמוך לתפילת החובה, כפי שהסברנו בס"ק ב'. ובדיעבד, אם נזכר רק לאחר תפילת החובה, יכול להשלים כל עוד לא עבר זמנה של אותה תפילה. ומכל מקום יתנה שאם יכול להשלימה תיחשב לו כתשלומין, ואם לאו תיחשב כתפילת נדבה⁶.

(ח) בשאר תפילות – כיוון שחכמים תיקנו את תפילת התשלומין דווקא בתפילה הסמוכה, כעין תפילה באיחור.

(ט) ונכון לעשות כן – ואף שבסוף הסימן הקודם ראינו שלא יתפלל תפילת

6. מ"ב ס"ק טו, כף החיים אות כא.

סעיף ו

^יעבר כל היום ולא התפלל מוסף, אין לה תשלומין (י).

^יתוספות בברכות שם.

סעיף ז

^חהזיד ולא התפלל תפלה אחת – אין לה תשלומין אפילו בתפלה הסמוכה לה (יא). ^טואם ירצה יתפלל אותה נדבה, ואינו צריך חידוש אם מתפלל אותה בתפלה הסמוכה לה (יב).

^חברכות כ"ו ע"א. ^טהרא"ש והרשב"א.

שולחן ערוך כפשוטו

נדבה אלא מי שבטוח בעצמו שיוכל לכוון לאורך התפילה כולה, כאן אין צורך להקפיד בכך, שכיוון שעושה זאת כדי להשלים תפילה שהחמיץ – אינו נראה כמתגאה. לכן "נכון לעשות כן" גם לאדם שאינו יודע לכוון באופן מושלם. אבל מי שיודע שקשה לו לכוון, לא יתפלל אף תפילה זו (כף החיים אות כ"ו).

(י) אין לה תשלומין – תפילת מוסף ממלאת את מקומו של הקרבן, ולכן אין להתפלל אותה אלא בזמן הראוי להקרבה.

(יא) הסמוכה לה – "מזיד" לעניין זה הוא רק מי שאינו מתפלל בכוונה ובשאת נפש⁸. אבל הפושע שהתחיל פעילות באיסור טרם שהתפלל באומרו "אני אזהר ואתפלל", ולבסוף שכח ולא התפלל – אף שנקרא פושע, אינו נקרא מזיד.

(יב) בתפילה הסמוכה לה – כלומר בזמן הראוי לתפילת תשלומין. ואמנם תפילה זו היא במהותה תפילה נדבה, אולם מפני שעושה זאת כדי להשלים תפילה שהחמיץ אין עזות בכך שמתפלל אותה, ולכן אין צריך לחדש דבר. וכפי שראינו בסעיף ה. וגם כאן אדם שאינו יכול לכוון לא יאמרנה (כף החיים אות ל"א). ונראה שדיון זה אינו שכיח, כי מי שלא התפלל בשאת נפש בדרך כלל לא ירצה להשלים תפילה זו.

7. ראה דברינו בסימן הקודם ס"ק ד.

8. ועל התפילה שביטל דרשו חכמים את הפסוק בקהלת "מעוות לא יוכל לתקון".

סעיף ח

'מי שלא התפלל בעוד שיש לו זמן להתפלל, מפני שסבור שעדיין ישאר לו זמן אחר שיגמור אותו עסק שהוא מתעסק בו, ובין כך ובין כך עברה לו השעה; וכן מי שהיה טרוד בצורך ממונו שלא יבא לידי הפסד, ועל ידי כך הפסיד מלהתפלל; וכן מי שהוא שכור ולא התפלל – כולם חשובים אנוסים, ויש להם תשלומין (יג). הגה: מיהו לכתחלה לא יעבור זמן תפלה משום הפסד ממון (יד) (ת"ה ס"ה').
'הרמב"ם פרק ג מהלכות תפלה, נמוקי יוסף ותרומת הדשן.

שולחן ערוך כפשוטו

(יג) ויש להם תשלומין – כפי שראינו בס"ק י"א, חכמים התירו גם לפושע להתפלל תשלומין, ולא מנעו זאת אלא ממי שלא התפלל בזדון. לכן למעשה כל עוד לא ביטל תפילה בזלזול ובשאט נפש, יכול להשלים תפילתו. ואף שהמחבר נקט כאן במילים "כולם חשובים אנוסים", אין כוונתו שכל המתרשלים הנ"ל הינם אנוסים, אלא שהם נחשבים כאנוסים לדין זה, ומותרים בתפילת תשלומין. וכמובן שיש להשתדל שלא להגיע לידי כך.
(יד) משום הפסד ממון – מדברי המחבר משמע שהטרוד בצורך ממונו נקרא אנוס, ומותר לו לדלג על תפילה בזמנה כדי שלא להפסיד ממונו⁹. לעומתו הרמ"א חולק ופוסק שאסור להפסיד תפילה לצורך ממונו. הערוך השולחן (הלכה ח) כתב שגם לשיטת הרמ"א האיסור הוא דווקא בספק, אבל אם בוודאי יפסיד ממון, אינו חייב להפסיד ממון רב לצורך התפילה¹⁰. ולכל הדעות צריך לכתחילה לעשות את כל המאמצים למניעת הדילוג על התפילה.

9. וכן משמע גם מכך שמקור הדברים הוא בדברי תרומת הדשן, ובבית יוסף העתיק רק חלק מדבריו, והשמיט דווקא את הקטע שבו תרומת הדשן כותב שלכתחילה לא יפסיד תפילה כדי למנוע הפסד ממון. ובנוסף מביא בבית יוסף חיזוק מהרמב"ם, שגם הוא סובר שהטרוד שלא לאבד כסף נקרא אנוס. והרמ"א חולק על המחבר, והביא את הקטע שהשמיט המחבר.

10. לעומתו הביאור הלכה הביא שעד חמישית מממונו צריך להפסיד כדי שלא להפסיד תפילה בזמן. ולמעשה נראה שזוהי מידת חסידות, והרוצה לסמוך על המחבר וערוך השולחן עושה כדין.

מעיקף ט

טענה ולא התפלל מנחה בערב שבת, מתפלל ערבית שנים של שבת: הראשונה לערבית, והשנייה לתשלומין (טו). הגה: והוא הדין אם לא התפלל מנחה בערב ראש חודש, מתפלל של ראש חודש שנים (טז); ואם לא הזכיר 'יעלה ויבא' בראשונה והזכיר בשנייה, צריך לחזור ולהתפלל (יז); אבל אם לא הזכיר בשתייהן (יח), או הזכיר בראשונה ולא בשנייה (יט), אין צריך לחזור (כ) (כל בו. חוץ ממה שכתב 'של ר"ח שנים' דברי עצמו).
 ברכות כו ע"ב.

מעיקף י

טענה ולא התפלל מנחה בשבת, מתפלל במוצאי שבת (שנים של חול) שם בגמרא.

שולחן ערוך כפשוטו

(טו) והשנייה לתשלומין – אף על פי שמכל מקום לא יתפלל את העמידה שהחמיץ, שהלא החמיץ תפילת חול וישלים בשבת.
 (טז) של ראש חודש שנים – וצריך להזכיר יעלה ויבוא בשתייהן, שתמיד מתפלל את התשלומין כתפילת החיוב.
 (יז) צריך לחזור ולהתפלל – כיוון שמראה בכך שבראשונה כיוון לתפילת התשלומין, ובשנייה לעמידה של ערבית, וראינו שתפילת תשלומין שנאמרה לפני תפילת החובה אינה נחשבת לו.
 (יח) לא הזכיר בשתייהן – ששכח בשתייהן לומר "יעלה ויבוא".
 (יט) ולא בשנייה – שטעה ולא הזכיר בתפילת התשלומין.
 (כ) אין צריך לחזור – במקרה הראשון לא יחזור, משום שאם טעה ולא אמר "יעלה ויבוא" בערבית של ראש חודש – אינו חוזר¹¹. ובשני לא יחזור הואיל וברור שהתכוון שתפילתו הראשונה לחובה והשנייה לתשלומין (ולא להפך, כבס"ק יז), ואם במקרה הראשון שבו לא אמר כלל "יעלה ויבוא" אינו חוזר, קל וחומר במקרה זה.

11. כמובא בתחילת סימן תכ"ב.

(כא), מבדיל בראשונה ואינו מבדיל בשניה (כב). ואם לא הבדיל בראשונה והבדיל בשניה – שניה עלתה לו, ראשונה לא עלתה לו (כג). ואם הבדיל בשתיהן, או לא הבדיל בשתיהן – יצא (כד).

סעיף יא

¹⁰טעה במנחה של שבת והתפלל שמונה עשרה ולא הזכיר של שבת (כה) – מתפלל במוצאי שבת שנים, ואינו מבדיל בשניה, ויתפלל אותה בתורת נדבה ואינו צריך לחדש בה דבר (כו). והוא הדין אם לא הזכיר 'יעלה ויבא' במנחה של ראש חודש.
¹¹טור בסימן רצ"ב בשם רבנו יונה.

שולחן ערוך כפשוטו

(כא) **שנים של חול** – על פי הכלל הרגיל, שאת תפילת התשלומין יש להתפלל כתפילת החיוב.
(כב) **ואינו מבדיל בשניה** – ההבדלה אינה נחשבת לחלק מחובת התפילה, אלא שחלה על האדם חובה להבדיל; וכיוון שהבדיל בראשונה – יצא.
(כג) **ראשונה לא עלתה לו** – משום שהראה שכיוון לכך שהראשונה היא לתשלומין.
(כד) **יצא** – שאף מי שלא הבדיל בתפילתו במוצאי שבת יצא ידי חובת תפילת ערבית¹².
(כה) **ולא הזכיר של שבת** – ולכן לא יצא ידי חובת תפילה זו. ונזכר בדבר רק כשעבר זמן מנחה¹³.
(כו) **לחדש בה דבר** – נחלקו הראשונים בדין זה. יש אומרים שכיוון שלא יצא ידי חובת התפילה הקודמת, הרי זה כאילו שלא התפלל, וחייב בתפילת תשלומין. ויש אומרים שתפילת תשלומין אינה שייכת במקרה כזה, שהלא המתפלל אינו יכול לתקן את המעוות, מפני שאת השבת לא יוכל כבר להזכיר במוצאי השבת, ולכן לא ירוויח דבר בכך שיתפלל תשלומין. ופסק המחבר

¹² ואף אמירת הבדלה בתפילה השנייה אינה נחשבת ל"הפסק", כי תפילה זו שייכת בזמן זה. ועיין בסעיף יב, ובו משמע שגם בלי טעם זה אין בכך הפסק.

¹³ כמבואר בסימן רס"ח סעיף ה.

סעיף יב

הטועה ומזכיר מאורע שאר ימים בתפלה, שלא בזמנה, לא הוי הפסקה (כז). הגה: מיהו אם נזכר שטעה, פוסק אפילו באמצע הברכה (כח) (או"ז מסכת ברכות).
 (סמ"ג) [ארחות חיים] בשם רבנו יונה.

שולחן ערוך כפשוטו

כראשונים שפישרו בין הדעות, והציעו להתפלל עוד עמידה כדי לצאת ידי חובת הדעה הראשונה, אולם להתפלל אותה כנדבה מחשש לדעה השנייה. ואין צריך לחדש בה דבר, מפני שמתפלל אותה כדי להשלים את שחיסר. וכתבו הפוסקים שגם מי שקשה לו לכוון יתפלל תפילה זו, כי יש אומרים שהיא חובה.

(כז) לא הוי הפסקה – ראינו שאדם שהפסיק בתפילתו צריך לחזור לתחילת הברכה שבה הפסיק¹⁴. אולם כאן אין מדובר בהפסקת התפילה ממש, שמפסיק בעמידתו לפני ה', אלא שמתפלל לה' באופן שאינו שייך לזמן זה. והדבר קל יותר, ואינו מצריך לחזור, ויכול המתפלל להמשיך בתפילתו מאותו מקום¹⁵. וקל וחומר אם סיים תפילתו, שאין צריך להתפלל מחדש, משום שגם המפסיק בדברים בטלים אינו חוזר לתחילת התפילה¹⁶.

(כח) באמצע הברכה – כי סוף סוף אין מקום לאמירה זו, ומדוע ימשיך בה? ודין זה מוסכם על המחבר.

14. כך, כאמור, בברכות האמצעיות; ובשלוש הראשונות חוזר לראש, ובשלוש האחרונות ל"רצה". סימן ק"ד סעיף ה.

15. הב"י למד זאת מההלכה בסעיף י', ש"אתה חוננתנו" בתפילה השנייה אינו מהווה הפסק. הט"ז (ס"ק יב) הקשה על פסק זה של השולחן ערוך, שאינו דומה "אתה חוננתנו" במוצאי שבת לאמירת "יעלה ויבוא" מוטעית, שהלא אומר "ביום ראש החודש הזה" ביום שאינו ראש חודש, ודבר זה מהווה הפסקה. ומכוח קושיה זו חלק על כך. ואף שוודאי הקשה יפה, וכמה אחרונים פסקו כמותו (ראה מ"ב ס"ק לח, ערוך השולחן סעיף כא), למעשה קשה לדחות את פסק רבנו הבית יוסף, שהסכים עמו הרמ"א בכך שלא העיר על דבריו (וגם הלבוש הסכים שאינו הפסק, והפרי מגדים נשאר בצריך עיון). והסברנו בפנים את סברת הבית יוסף, שאף שכאן אמר דבר שאינו שייך, עדיין הוא עומד לפני ה', ולכן אין זה נחשב להפסק.

16. אלא אם כן הפסיק למשך הזמן שיכול לסיים בו את התפילה, כפי שהתבאר בסימן ק"ד. ולכך מסכים המ"ב כאן בס"ק ל"ח.

סימן ק"ט

על היחיד לכוון תפלתו עם הציבור, ובו ג' סעיפים.

בסימן זה אנו למדים כיצד להתמודד עם היחס שבין שתי הלכות מסוימות העשויות להתנגש זו עם זו: החשיבות להתפלל את תפילת העמידה יחד עם הציבור, והמצווה לענות לקדיש ולקדושה. ההתנגשות הזו עולה לא פעם, בפרט אצל המאחר לבית הכנסת.

סעיף א

^אהנכנס לבית הכנסת ומצא צבור מתפללין, אם יכול להתחיל ולגמור קודם שיגיע שליח ציבור לקדושה או לקדיש, יתפלל (א). והוא הדין אמן ד'הא-ל הקדוש ו'שומע תפלה', דינן כקדיש וקדושה (ב) (תוס' והרא"ש ומרדכי פרק מי שמתו ותרומת הדשן סי' י"א). ואם לאו, אל יתפלל (ג) ^באם ^אברכות כ"א ע"ב. ^בסמ"ק והגהות מיימוני.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **יתפלל** – וכך הוא מתפלל עם הציבור וגם עונה לקדושה ולקדיש.
(ב) **כקדיש וקדושה** – אמירת ה"אמן" על "הא-ל הקדוש" מוסבת על שלוש הברכות הראשונות, וזו שעל "שומע תפילה" מוסבת על כל הברכות האמצעיות, ולכן לדעת הרמ"א אמירות אלו חשובות במיוחד, ממש כקדיש וכקדושה. והמחבר לא קיבל חומרה זו.¹
(ג) **אל יתפלל** – כיוון שלענות לקדיש ולקדושה חשוב יותר מלהתפלל עם הציבור. לכן המגיע באיחור לתפילה, יתחיל להתפלל מיד רק אם יצליח לסיים את תפילת העמידה שלו לפני ששליח ציבור יגיע לקדושה. ואם לאו – ימתין, ויתחיל להתפלל יחד עם שליח הציבור, כמפורט בסעיף הבא. ומי שמתפלל לאט, ומשום כך אוחר בתפילת העמידה בזמן שהציבור אומרים קדושה – יתפלל כדרכו אף שמפסיד קדושה וקדיש, ובזמן אמירתם יפסיק בתפלתו

1. אולם גם הוא מבחין בין ברכות אלו לברכות אחרות, שהלא בסעיף הבא הדגיש את חשיבות אמירתם עם הש"ץ. וראה כף החיים אות יב.

אין השעה עוברת (ד). וואס נכנס אחר קדושה, אם יכול להתחיל ולגמור קודם שיגיע שליח ציבור ל'מודים' (ה), יתפלל, ואם לאו אל יתפלל. והוא הדין אם יכול להגיע ל'מודים' (ו), או לאחת מהברכות ששוחים בהם כשיגיע שליח צבור ל'מודים' (ז), יתפלל. ואם צריך להתחיל כדי לסמוך גאולה לתפלה, ונזדמן לו שמגיע שליח ציבור ל'מודים' כשהוא באחת הברכות (באמצעה), ישחה עמו; אבל אם הוא בתחלתה או בסופה, לא ישחה, שאין שוחין בתחלת ברכה או בסופה, אלא באבות ובהודאה (ח).

¹תוספות שם והגהות מיימוני.

שולחן ערוך כפשוטו

ויצא ידי חובה מדין "שומע כעונה"².

(ד) אין השעה עוברת - אבל אם שעת התפילה עומדת לעבור, יתפלל מייד, שתפילה בזמנה קודמת לקדיש ולקדושה.

(ה) ל'מודים' - כלומר לסיים את תפילת העמידה לפני ששליח הציבור מגיע ל"מודים" (כיוון שיש לשחות [=להשתחוות] עם הציבור, כפי שיתבאר בסוף הסעיף הבא).

(ו) להגיע ל'מודים' - שאמנם לא יספיק לסיים את כל התפילה, אולם יצליח להגיע בתפילת הלחש שלו ל"מודים" בעת ששליח הציבור יאמר "מודים".

(ז) כשיגיע שליח ציבור ל'מודים' - כיוון שחשיבות ההגעה ל"מודים" עם שליח הציבור היא כדי לשחות עם הציבור, אין זה משנה אם מגיע בזמן זה ל"מודים", או לברכה אחרת שמשתחוים בה³.

(ח) אלא באבות ובהודאה - כלומר: כדי לשחות עם הציבור, מותר להוסיף השתחויה באמצע הברכה. אולם אין לעשות כן בתחילת כל ברכה ובסופה⁴, מלבד ברכות אבות והודאה שבהן תיקנו חכמים להשתחוות. ואין לשחות בברכות נוספות על אלה שתיקנו חכמים, כיוון שבתפילה אנו מראים אמנם

2. ביאור הלכה כאן בתחילת הסימן; ילקוט יוסף עמוד ק"ן. וראה סימן ק"ד סעיף ז.

3. הברכות שבהן שוחים מפורטות בסימן קי"ג.

4. אף זה מפורש בסימן קי"ג.

סעיף ב

אם מתחיל להתפלל עם שליח ציבור (ט), כשיגיע עם שליח ציבור ל'נקדישך' יאמר עמו מלה במלה כל הקדושה, כמו שהוא אומר (י), וכן יאמר עמו מלה במלה ב'ברכת' הא-ל הקדוש' וברכת 'שומע תפלה' (יא), וגם יכוין כשיגיע שליח ציבור ל'מודים' יגיע גם הוא ל'מודים' או להטוב שמך ולך נאה להודות', כדי שישחה עם שליח הציבור ב'מודים' (יב). הגה: אבל לכתחלה לא יתחיל עד אחר שאמר קדושה ו'האל הקדוש' (יג), אלא שאם הוצרך להתחיל מכח שהשעה עוברת או כדי לסמוך גאולה לתפלה, דינא הכי (טור וד"ע).
 הרמב"ם פרק י מהל' תפלה. ה'תרומת הדשן סימן י"א.

שולחן ערוך כפשוטו

שהמתפלל נכנע לה', ולכן תיקנו לכופף גופו במקומות אלו, אולם מאידך גיסא המתפלל מאמין שהקב"ה מסר בידו את מפתחות תיקון העולם, ולכן אין להרבות בכפיפה בזמן התפילה.
 (ט) **עם שליח ציבור** – כיוון שאיחר, ולא הספיק להתפלל עם הציבור לפני חזרת שליח הציבור.
 (י) **כמו שהוא אומר** – כמו שהש"ץ אומר, היינו שיאמר את כל נוסח הקדושה. וזאת בניגוד לברכות קריאת שמע, שהמצוי בהן בזמן הקדושה מותר לו להפסיק רק לפסוקי הקדושה, ולא לפיוטיה⁵.
 (יא) **שומע תפילה** – כפי שיש להקפיד לענות אמן דווקא על ברכות אלו, כמו שראינו בדברי הרמ"א בסעיף הקודם.
 (יב) **במודים** – וכשאומר קדושה ואת הברכות החשובות עם הש"ץ, ושוחה יחד עם הציבור במודים, נחשב לו הדבר הן כתפילה עם הציבור והן כענייה לקדושה ולברכות, וכך קיים את שתי המצוות הללו.
 (יג) **ו'הא-ל הקדוש'** – הרמ"א חולק על המחבר, ולשיטתו עדיף שימתין מלהתחיל את העמידה עד שיענה לקדושה: בשחרית ימתין ב"שירה חדשה", ויענה לקדושה את פסוקי הקדושה בלבד, ואז ימשיך את חתימת "גאל

5. כפי שראינו בסימן ס"ו ס"ק יא.

פעיף ג

יחיד העומד בתפלה, וכשהגיע למקום קדושה היו הציבור אומרים קדושה דסידרא, אינו אומר 'קדוש' עמהם, שאין הקדושות שוות (יד). ונראה דהוא הדין אם היו הציבור אומרים 'כתר', שאינו אומר עמהם 'קדוש', אלא ישתוק ויכוין למה שאומרים, דשומע כעונה (טו). הגה: ויש אומרים דקדושת 'כתר', דהיינו קדושת מוסף, והיחיד מתפלל¹ תשובת הרשב"א.

שולחן ערוך כפשוטו

ישראל" ותפילת העמידה. ובמנחה לא יתחיל את העמידה עד שיענה אמן אחר "האל הקדוש". וטעם דברי הרמ"א הוא שלכתחילה אין להפסיק בתפילת העמידה, לכן עדיף שקודם יענה לקדושה ורק אז יתפלל. אחרונים רבים חולקים על פסיקת הרמ"א⁶, ובעקבותיהם גם אצל האשכנזים מקובל להתפלל עם הש"ץ, כדברי המחבר.

(יד) שאין הקדושות שוות – בעוד שבקדושה שבתפילת העמידה אנו מקדשים את ה' יחד עם המלאכים, קדושה דסידרא אינה אלא תיאור כיצד המלאכים מקדשים את ה'⁷.

(טו) דשומע כעונה – קדושת "כתר" היא הקדושה הנאמרת בתפילת מוסף במנהג הספרדים (ונוסח "ספרד"), ומתחילה במילים "כתר יתנו לך"⁸. החידוש בדברי המחבר הוא שאמנם שתי הקדושות הן הקדשה לה', אולם הן אינן אותה קדושה, מפני שזו של שחרית וזו של מוסף. ואפשר להסביר שלפי המחבר קדושת "כתר" גדולה מקדושת "נעריצך": בקדושת "כתר" אנו מתעלים להתחבר יחד עם המלאכים להביע את קדושת ה', כפי שאומרים: "כתר יתנו לך ... מלאכים המוני מעלה עם עמך ישראל קבוצי מטה", ואילו

6. ראה משנ"ב ס"ק י"ד.

7. ולכן יחיד אינו אומר את הקדושה שבתפילת העמידה, אולם אומר את הקדושה שב"קדושה דסידרא".

8. בעוד שבשחרית ובמנחה הקדושה פותחת במילים "נקדישך ונעריצך". לנוסח אשכנז הקדושה הרגילה פותחת במילים "נקדש את שמך בעולם", ובמוסף הנוסח הוא "נעריצך ונקדישך"; וראה דברינו בתחילת סימן קכ"ה.

שחרית, יוכל לומר עמהם, דשניהם קדושת י"ח וקדושתן שוה (טז).
וכן נראה לי עיקר (ולא פליג רשב"א אגאונים שהביא ב"י).

שולחן ערוך כפשוטו

בקדושת "נעריצך" אנו מחקים את המלאכים: "נעריצך כנועם שיח סוד שרפי קודש".

(טז) וקדושתן שווה – לדעת הרמ"א שתיהן שוות ונחשבות ל"קדושה", ויכול המתפלל לאמרה עם הש"ץ. ולמעשה נראה שהספרדים ינהגו כמחבר, והאשכנזים כרמ"א⁹.

9. אמנם יש פוסקים ספרדים המפקפקים בקביעה זו, כי המחבר לא הביא דעה זו באופן החלטי, אלא בלשון "ונראה". וכן בבית יוסף השתמש בביטוי "ומכאן יש ללמוד", כלומר שדין זה אינו דין זה מוכרח. ועיין כף החיים אות לב.

סימן ק"י

תפלה בשעת הדחק ותפלת הדרך, ובו ח' סעיפים.

סיימנו את ההלכות הכלליות הקשורות לתפילה: זמנה, מקומה, כוונתה וכיוצא בזה. הסימנים בהמשך יעסקו בפרטי הברכות השונות. בתוכם, סימן זה עוסק בברכה הנאמרת במקום הברכות האמצעיות שבתפילת העמידה, כאשר המתפלל אנוס ואינו יכול להתעכב ולומר את תפילת העמידה כסדרה. וכיוון שאחת הסיבות לאנוס היא שהולך בדרך, סמך לה המחבר את "תפילת הדרך". והוסיף כאן את ברכת בית המדרש, משום שהיא מובאת בגמרא בסמוך לשאר ההלכות שבסימן זה.

סעיף א

^א בשעת הדחק, כגון שהוא בדרך, או שהוא עומד במקום שהוא טרוד, וירא שיפסקוהו או שלא יוכל להתפלל בכוונה תפלה ארוכה – ^במתפלל אחר שלוש ראשונות 'הביננו' (א), ואומר אחריה שלוש אחרונות. וצריך לאמרם מעומד (ב). וכשיגיע לביתו ^{טו}טור. ^בברכות כ"ח וכ"ט.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **הביננו** – זוהי ברכה אחת, הכוללת בתוכה קיצור של שלוש עשרה הברכות האמצעיות של העמידה. וזה נוסחה (בסוגריים – הברכה הרמוזה בה): **הביננו ה' א-להינו לדעת דרכיך** (דעת), **ומול את לבבנו ליראתך** (תשובה), **ותסלח לנו** (סליחה) **להיות גאולים** (גאולה), **ורחקנו ממכאוב** (רפואה), **ודשננו בנאות ארצך** (ברכת השנים), **ונפוצותינו מארבע תקבץ** (קיבוץ גלויות), **והתועים על דעתך ישפטו** (המשפט), **ועל הרשעים תניף ידך** (ברכת המינים), **וישמחו צדיקים** (על הצדיקים) **בבנין עירך ובתקון היכלך** (ברכת ירושלים), **ובצמיחת קרן לדוד עבדך ובעריכת נר לבן ישי משיחך** (מלכות בית דוד). **טרם נקרא אתה תענה** (שומע תפילה). **ברוך אתה ה' שומע תפלה.**

(ב) **מעומד** – כתפילת העמידה.

אין צריך לחזור ולהתפלל (ג). ואינו מתפלל 'הביננו' בימות הגשמים (ד), ולא במוצאי שבת ויום טוב (ה).

סעיף ב

³הפועלים שעושין מלאכה אצל בעל הבית, אם אינו נותן להם

¹ברכות ט"ז ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(ג) **לחזור ולהתפלל** – כי בשעת הדחק עלתה לו תפילה זו כתפילת שמונה עשרה. אולם אם יכול להתפלל את התפילה המלאה כשהוא בדרך, אפילו תוך כדי הליכה¹, הדבר עדיף. וכתב בביאור הלכה (ד"ה "או") ש"לא נהגו היום בהביננו, שאנו חוששין שאפילו השבע לא יכוון". כלומר שכיום אין כל כך הבדל ביכולת שלנו לכוון, בין אם אנו מצויים במצב נוח או במצב קשה לתפילה, בין אם נאמר הביננו או שנאמר שמונה עשרה, ואם כן אין סיבה שלא להתפלל תפילה מלאה.

(ד) **בימות הגשמים** – "ברכת השנים" כוללת שתי בקשות: הראשונה בקשה כללית, שהשנה תהא מבורכת, והשנייה היא ברכה ממוקדת שירד כעת גשם. גם הבקשה השנייה היא חובה, ואם לא אמר אותה בימות הגשמים לא יצא ידי חובה. בברכת "הביננו" הנוסח הוא "ודשננו בנאות ארצך", שהיא הבקשה הכללית. ולא הוסיפו בה "תן טל ומטר לברכה", כי אז תישמע ברכת "הביננו" כקיצור של ארבע עשרה ברכות, ולא של שלוש עשרה; ועל כן אין לומר ברכת "הביננו" בחורף.

(ה) **במוצאי שבת ויום טוב** – כי יש להוסיף בהם הבדלה בברכת חונן הדעת. וגם כאן, אם יוסיפו משפטים נוספים ב"הביננו" תישמע תפילה זו כקיצור של ארבע עשרה ברכות².

1. כפי שהתבאר בסימן צ"ד סעיף ד.

2. ישנה הצעה בגמרא להוסיף בנפרד ברכה על ההבדלה, כשיטת ר' עקיבא שבכל מוצ"ש מוסיפה כברכה בפני עצמה. והצעה זו נדחתה. ונראה בטעם הדבר, שההבדלה אינה פירוד, אלא הבדלה והבחנה המצויה בתוך אחדות כוללת. משום כך הזכרת ההבדלה בתפילה צריכה להיות קשורה בדעת, שבעת שמבדילים בין קודש לחול צריך לאבחן מה קודש ומה חול, ובעזרת הדעת לחבר ביניהם.

שכר חוץ מסעודתן (ו), מתפללין שמונה עשרה, אבל אין יורדין לפני התיבה ואין נושאים כפיהם (ז). ואם נותן להם שכר, מתפללין 'הביננו' (ח). ¹והאידנא אין דרך להקפיד בכך, ומסתמא אדעתא דהכי משכירין אותם שיתפללו שמונה עשרה (ט).

¹הגהת מיימוני פרק א מהלכות ברכות.

סעיף ג

¹החולך במקום גדודי חיה ולסטים (י), מתפלל 'צרכי עמך מרובים' וכו' (יא), ואינו צריך לא לשלוש ראשונות ולא לשלוש אחרונות. ומתפלל אותה בדרך כשהוא מהלך, ואם יכול לעמוד עומד. ¹הברכות כ"ט ול'. 'הרמב"ם פרק ד מהל' תפלה.

שולחן ערוך כפשוטו

(ו) חוץ מסעודתן - סעיף זה עוסק בפועלים שנשכרו לעבוד כל היום, ולא התנו שיקבלו הפסקות במהלך העבודה. במקרה הראשון מקבלים הפועלים מזון בזמן העבודה, וזהו שכרם היחיד. בהמשך מבואר שמציאות זו, הדומה לעבדות, אינה קיימת כיום.

(ז) ואין נושאים כפיהם - שאין בעל הבית מקפיד על הזמן שהם מבטלים מהעבודה לצורך התפילה, כיוון שאינו נותן להם משכורת. אולם בכל זאת לא יאריכו מעבר לזמן הנדרש לתפילה עצמה.

(ח) מתפללין 'הביננו' - כיוון שאם נותן להם שכר מקפיד על זמן עבודתם.

(ט) שיתפללו שמונה עשרה - ואף על פי שכיום פועלים אינם מתפללים "הביננו", עדיין מלמדנו דין זה מוסר חשוב, שאין להתעסק בדברים פרטיים בשעות שבהן אדם מקבל שכר לצורך עבודה מסוימת. ועוד נלמד מכאן, שאדם המוצא פרנסה רק במקום שאינו מאפשר לו להתפלל בנחת במניין (דבר השכיח במיוחד בארצות שבהן הימים קצרים בחורף), מותר לו לקצר בתפילה לצורך פרנסתו ופרנסת משפחתו.

(י) ולסטים - ואינו יכול להתפלל אפילו תפילת "הביננו".

(יא) וכו' - זהו נוסח הברכה: "צרכי עמך מרבים ודעתם קצרה. יהי רצון מלפניך יי אלהינו שתתן לכל אחד ואחד כדי פרנסתו ולכל גויה וגויה די מחסורה (והטוב בעיניך עשה). ברוך אתה יי שומע תפלה".

וכשיגיע לשוב ותתקרב דעתו, חוזר ומתפלל תפלת שמונה עשרה ברכות (יב) הגה: ואם לא חזר להתפלל, הוי כאילו שכח להתפלל לגמרי, ונתבאר לעיל סי' ק"ח (יג) (כן משמע בבית יוסף).

סעיף ד

(יד) ¹היוצא לדרך יתפלל: 'יהי רצון מלפניך ה' א-להינו וא-להי אבותינו שתוליכנו לשלום' וכו' (טו). וצריך לאמרה בלשון רבים (טז). ואם אפשר יעמוד מלילך כשיאמרנה (יז), ²ואם היה רוכב אין צריך לירד (יח).

¹ברכות כ"ט ול'. ²רבנו יונה.

שולחן ערוך כפשוטו

(יב) **שמונה עשרה ברכות** - בניגוד לתפילת "הביננו", שהיא קיצור שמונה עשרה ויוצא בה ידי חובה, כאן מדובר בתחינה הנאמרת בעת הדחק, ואינו יוצא בה ידי חובתו, וכשמתפנה חייב להתפלל.

(יג) **סימן ק"ח** - שם התבארו דיני תפילת תשלומין למי שלא התפלל באונס או בשוגג.

(יד) **הקדמה** - מכאן ועד סעיף ז' מפרט המחבר את דיני תפילת הדרך. כאמור בהקדמה, זוהי תפילה בפני עצמה, שאינה קשורה לתפילת העמידה. ונסמכה לתפילת "הביננו" גם בסוגיית הגמרא.

(טו) **וכו'** - עיקר עניינה של תפילה זו בבקשה לשמירה בעת הדרך מפני הסכנה שבדרכים.

(טז) **בלשון רבים** - שאמר אביי על ברכה זו: לעולם ישתף אדם עצמו עם הציבור³. וביאר רש"י: "שמתוך כך תפלתו נשמעת".

(יז) **יעמוד מלילך כשיאמרנה** - כדי לכוון, ולא לאמרה בדרך אגב.

(יח) **אין צריך לירד** - אבל טוב לעצור בעת התפילה. לכן הנוסע ברכב עדיף שיאמר את תפילת הדרך בעת יציאתו לדרך, לפני שמתחיל לנוע, כפי שנבאר בסעיף ז'.

3. ברכות ל ע"א, בתרגום לעברית.

סעיף ה

^טאין צריך לומר אותה אלא פעם אחת ביום, אפילו אם ינוח בעיר באמצע היום (יט). אבל אם דעתו ללון בעיר, ואחר כך נמלך ויצא ממנה לעבור חוצה לה או לשוב לביתו, צריך לחזור ולהתפלל אותה פעם אחרת (כ).

^טכל בו בסימן פ"ז.

סעיף ו

הר"מ מרוטנבורג, כשהיה יוצא לדרך בבקר היה אומרה אחר 'יהי רצון', כדי להסמיכה לברכת 'הגומל חסדים', ותהיה ברכה הסמוכה לחברתה (כא).

^טור בשמו.

שולחן ערוך כפשוטו

(יט) **באמצע היום** – היות שחכמים תיקנו תפילה אחת עבור כל הנסיעות שאדם נוסע באותו היום.

(כ) **פעם אחרת** – שמכיוון שלא ידע שייסע עוד, לא כיוון לאותן נסיעות נוספות. ואדם שנוסע ברציפות בלי לנוח בלילה, יאמר בבוקר את הברכה בלא חתימה, ויסיים "ברוך שומע תפילה"⁴.

(כא) **ברכה הסמוכה לחברתה** – כלל בידנו: "כל הברכות כולן פותח בברוך וחותם בהן בברוך" (פסחים ק"ד ע"ב), משום שיש לומר בתחילת ברכה שה' הוא מלך העולם, כפי שנאמר בנוסח של פתיחת הברכות. אולם תפילת הדרך אינה פותחת ב"ברוך", וכך נראית כברכה שאינה שלימה. מסיבה זו נהג המהר"ם להסמיכה לסיום ברכות השחר, מיד לאחר שאמר "הגומל חסדים טובים לעמו ישראל", וכך היא נאמרה כ"ברכה הסמוכה לחברתה", שאינה צריכה "לפתוח בברוך", כיוון שלפניה ציין כבר שה' הוא מלך העולם. ואולם, בסעיף הבא נראה שאין לומר תחינה זו אלא כשמחזיק בדרך, כלומר לאחר שמתחיל

4. משנ"ב ס"ק כ"ו.

סעיף ז

אומר אותה אחר שהחזיק בדרך (כג). ואין לאומרה 'אלא אם כן יש לו לילך פרסה (כג), אבל פחות מפרסה לא יחתום בברוך. הגה: בברכות ל' ע"א. לטור.

שולחן ערוך כפשוטו

ללכת⁵, ועל כן נתקשו המפרשים בהבנת מנהגו של המהר"ם מרוטנבורג. ויש שפירשו שעשה כך המהר"ם רק כשהיה יוצא לדרך מוקדם בבוקר לפני התפילה, והיה אומר את ברכת השחר בעת יציאתו לדרך⁶. ולמעשה, המלצת הפוסקים היא שלא לנהוג כמהר"ם, אלא לומר את הברכה בדרך, ולסומכה אם אפשר לברכה אחרת, למשל לברכת "בורא נפשות" או לברכת נהנין אחרת. (כג) **שהחזיק בדרך** – אחר שהתחיל ללכת או לנסוע⁷. ועולה מלשון המחבר שאף שנמצא עדיין בעיר, יכול לאמרה⁸. ובנוסע ברכב, נראה שעדיף לומר את תפילת הדרך לפני שמגיע את רכבו, כדי שיוכל לאמרה בריכוז ובכוונה. (כג) **לילך פרסה** – לאחר שקבענו שברכה זו נאמרת על "הליכה בדרך", יש להגדיר לה שיעור (שהלא לא נברך על הליכה קצרה וסתמית). וקבעו חכמים שנסיעה חשובה היא לפחות פרסה, שהיא כארבעה קילומטרים. "פרסה" היא

5. בסעיף הבא נבאר שזהו הפירוש הפשוט לביטוי זה, אולם נאמרו בו פירושים נוספים.

6. מג"א ס"ק י"ב, והביאו מ"ב ס"ק כ"ז. והט"ז לא פירש כך, ראה בהערות הבאות.

7. והט"ז (ס"ק ז) פירש: ממש קודם שיתחיל ללכת, "שהיה מוחזק בודאי לילך". ומביא ראיה לפירושו ממנהג המהר"ם שהוזכר בסעיף הקודם, שבפשוטו עולה ממנו שאמר ברכה זו קודם יציאתו.

8. חלקו על כך המג"א ס"ק יד וכף החיים אות נב, שכתבו שאין לאומרה אלא אחרי שיצא מ"עיבורה של עיר". אולם כאמור, אין זו משמעות לשון המחבר. ויש להוסיף שלא אמרו זאת המפרשים אלא משום שסכנת הדרכים בימיהם הייתה מחוץ לעיר, אולם היום הסכנה היא גם מתאונות דרכים, וישנן תאונות דרכים קטלניות גם בתוך העיר, ולכן אף לשיטתם נראה שראוי לומר תפילת הדרך גם בעיר, כי כתבו הפוסקים שבמקום סכנה יש לברך גם בפחות מפרסה. ויש לצרף לכך גם את שיטת הט"ז, שכאמור בהערה הקודמת, דעתו שיש לומר את התפילה לפני היציאה לדרך; וכתב המשנ"ב (ס"ק כ"ט) שבדיעבד אפשר לסמוך על דבריו.

ולכתחלה יאמר אותה בפרסה ראשונה (כד) (רש"י ורבנו יונה), ואם שכח מלאומרה, יאמר אותה כל זמן שהוא בדרך, ובלבד שלא הגיע תוך פרסה הסמוכה לעיר שרוצה ללון בה, ומשם ואילך יאמר אותה בלא ברכה (כה).

סעיף ח

⁹הנכנס לבית המדרש יתפלל: 'יהי רצון מלפניך ה' א-להינו וא-להי אבותינו שלא אכשל בדבר הלכה וכו' (כו). וביציאתו יאמר: 'מודה אני לפניך ה' א-להי, ששמת חלקי מיושבי בית המדרש' (כז).

¹⁰ברכות כ"ח ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

שיעור מרחק, ולא שיעור זמן.⁹

(כד) **בפרסה ראשונה** – יש לכך שתי סיבות: א. מפני שתמיד יש לברך בתחילת זמן החיוב. ב. כי לשיטת רש"י (שלא התקבלה להלכה) אין לומר ברכה זו לאחר שכבר נסע פרסה¹⁰. ודין זה מוסכם על המחבר.

(כה) **בלא ברכה** – כיוון שלא נותר עוד שיעור הליכה המחייב ברכה.

(כו) **בדבר הלכה וכו'** – נוסח הברכה: יהי רצון מלפניך יי אלהי שלא יארע דבר תקלה על ידי, ולא אכשל בדבר הלכה, וישמחו בי חברי, ולא אומר על טמא טהור ולא על טהור טמא, ולא על מותר אסור ולא על אסור מותר, ולא יפשו חברי בדבר הלכה, ואשמח בהם. ויש מוסיפים: כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה. גל עיני והביטה נפלאות מתורתך.

(כז) **מיושבי בית המדרש** – תפילה זו נאמרת ביציאה מבית המדרש, כאשר אינו מתכוון עוד ללמוד באותו היום. וזה נוסח הברכה: מודה אני לפניך יי א-להי,

9. בפשטות זהו שיעור מרחק, וכל העובר מרחק זה צריך להתפלל תפילת הדרך, אף אם עושה זאת בנסיעה מהירה. וכן כתבו המ"ב ס"ק ל', כף החיים אות נז ו"חמדה גנוזה" שאלה כ אות ז. אמנם אחרונים רבים כתבו שאין לאמרה אלא אם כן הולך זמן הליכת פרסה, שהוא כ-72 דקות (עיין יביע אומר חלק ו', או"ח סי' מח אות ט). ועיין בספרי "בעקבות המחבר" מעמוד צ"ז, שכתבתי לחזק את דברי המשנה ברורה.

10. ובטעם שיטתו, ראה בספרי "בעקבות המחבר" עמוד קא-קב.

ששמת חלקי מיושבי בית המדרש ולא שמת חלקי מיושבי קרנות. שאני משכים והם משכימים: אני משכים לדברי תורה, והם משכימים לדברים בטלים. אני עמל והם עמלים: אני עמל ומקבל שכר, והם עמלים ואינם מקבלים שכר. אני רץ והם רצים: אני רץ לחיי העולם הבא, והם רצים לבאר שחת ויש מוסיפים: שנאמר: ואתה אֱלֹהִים תִּזְרְדֵם לְבַּאֵר שַׁחַת, אֲנָשֵׁי דָמִים וּמִרְמָה לֹא יַחֲצֹו יְמֵיהֶם, ואני אבטח בך.

סימן קי"א

סמיכות גאולה לתפלה, ובו ג' סעיפים.

מכאן ועד לסימן קכ"ג דן השולחן ערוך בהלכות ברכות תפילת העמידה, לפי סדר הברכות: החל מסמיכת הגאולה לתפילה לפניו ועד לשלוש הפסיעות שיש לפסוע בסיום התפילה. סימן זה עוסק בחיוב לסמוך גאולה לתפילה, היינו שמיד לאחר הברכה שלאחר קריאת שמע, החותמת "ברוך אתה ה' גאל ישראל", יש להתחיל בתפילת העמידה, ואין להפסיק ביניהן כלל. בסמיכות זו אנו מצהירים שגם לאחר שהקב"ה גואל אותנו אין אנו שוכחים שאנו תלויים בו בכל רגע, ולכן מיד לאחר הגאולה אנו מבקשים את עזרתו ומתפללים¹.

סעיף א

^אצריך לסמוך גאולה לתפלה (א). ולא יפסיק ביניהם^ב אפילו באמן אחר 'גאל ישראל' (ב), ולא בשום פסוק, 'חזין מ'ה' שפתי תפתח' (ג) (תהילים נא, יז). הגה: ויש אומרים שמותר לענות אמן על 'גאל ישראל', וכן נוהגין (ד) (טור). ויש אומרים הא דצריך לסמוך גאולה לתפלה, היינו^א ברכות ט' ע"ב. ^בבית יוסף על פי הזהר. ^גברכות ט'.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) לסמוך גאולה לתפילה – כפי שביארנו בהקדמה.
 (ב) גאל ישראל – שלשיטת המחבר אף הוא נחשב להפסקה בין גאולה לתפילה. וכבר נתבארו הדברים בהלכות קריאת שמע, ראה דברינו בסימן ס"ו סעיף ז.
 (ג) ה' שפתי תפתח – תקנו חכמים לומר את הפסוק "ה' שפתי תפתח ופי יגיד תהלתך" (תהילים נ"א, יז) קודם תפילה העמידה. פסוק זה אינו מהווה הפסקה בין ברכת הגאולה לבין התפילה, כיוון שהוא פסוק בקשה שה' יעזרנו להתפלל, ונחשב לחלק מהתפילה.
 (ד) וכן נוהגין – ויש שכתבו לכוון לענות יחד עם שליח הציבור, כדי שלא

1. עניין סמיכת גאולה לתפילה התבאר בהרחבה בסימן ס"ו סעיף ח.

דוקא בחול או ביום טוב, אבל בשבת אינו צריך (פירוש: דטעמא דבעינן למסמך גאולה לתפלה, משום דכתיב 'יענך ה' ביום צרה', (תהילים כ, א) וסמך ליה 'יהיו לרצון אמרי פי ... וגואלי' (תהילים יט, טו), ושבת לאו זמן צרה (ה). ולענ"ד נראה דמה שאין כן ביום טוב, הוא משום שהם ימי הדין, כדתנן במשנה ב' פ"ק דר"ה: 'בפסח על התבואה' וכו') (הגהת אשר"י פ"ק דברכות, וכל בו הלכות שבת, ומהרי"ל הל' יום טוב), וטוב להחמיר אם לא במקום שצריך לכך (ו) (דברי עצמו).

סעיף ב

י'החזן, כשמתחיל שמונה עשרה בקול רם, חוזר ואומר: 'ה' שפתי תפתח ופי יגיד' וכו' (ז).
י'כתבי מהר"ר איסרלן ק"י.

שולחן ערוך כפשוטו

להיכנס למחלוקת זו. ועיין מה שכתבנו בזה בסימן ס"ו ס"ק כה.
(ה) לאו זמן צרה – פירוש זה לדברי הרמ"א הוא משל "באר הגולה". וביאור הדברים: אחד המקורות לסמיכת גאולה לתפילה הוא מזמור י"ט בתהילים, המסתיים במילים "ה' צורי וגואלי" המזכירות את הגאולה, בעוד שמזמור כ' הסמוך לו פותח במילים "יענך ה' ביום צרה", הרומזות לתפילה לה' שיעננו ביום צרה. וכיוון ששבת אינו יום צרה כלל, אין צורך כל כך להסמך בה גאולה לתפילה.

(ו) שצריך לכך – להלכה, לספרדים אין הבדל בין שבת לשאר הימים. וגם לאשכנזים לכתחילה אין להפסיק בשבת אלא לצורך, כגון לענות לדברים שבקדושה. ומכל מקום המאחר ורוצה להתפלל בציבור אינו יכול להתחיל בתפילת העמידה אפילו בשבת, אלא צריך להקדים לה את קריאת ושמע וברכותיה כדי לסמוך גאולה לתפילה.²

(ז) 'ופי יגיד' וכו' – כאמור, פסוק זה הוא חלק מתפילת העמידה, ואנו מבקשים בו מה' שיסייע לנו להתפלל ולכוון. האשכנזים נוהגים ששליח הציבור אומר

2. כפי שיתבאר בסעיף ג. ואף שלכאורה מדברי הרמ"א כאן משמע שהמאחר יקדים העמידה, אולם מכך שלא העיר בסעיף הבא נראה שאינו חולק בזה על המחבר. וכך פסקו "פתי תשובה" ס"ק א, ביאור הלכה ד"ה "וטוב", ובערוך השולחן סע' ג.

סעיף ג

האם עד שלא קרא קריאת שמע מצא ציבור מתפללין, לא יתפלל עמהם, אלא קורא קריאת שמע ואחר כך יתפלל, דמיסמך גאולה לתפלה עדיף (ח).

ה"הרשב"א.

שולחן ערוך כפשוטו

פסוק זה בלחש³, אולי משום שהפסוק מנוסח בלשון יחיד, ונאמר כתפילתו האישית של הש"ץ, שה' יעזרהו. והספרדים נוהגים לאמרו בקול רם⁴.
(ח) דמיסמך גאולה לתפילה עדיף – בסימן ק"ט למדנו על חשיבות התפילה יחד עם הציבור. ובכל זאת סמיכת גאולה לתפילה חשובה יותר, ואם אינו יכול לקיים שתיהן, עדיף לסמוך גאולה לתפילה מלהתפלל יחד עם הציבור. וכל זה בתפילת שחרית, אבל בערבית – מקדים את תפילת העמידה כדי להתפלל עם הציבור⁵.

3. מ"א ס"ק ג.

4. כף החיים אות י.

5. כמפורש בסימן רל"ו סעיף ג.

סימן קי"ב

שלא להוסיף בשלוש ראשונות ובשלוש אחרונות, ובו ב' פעיפים.

תפילה העמידה מחולקת לשלושה חלקים: שלוש הברכות הראשונות, שבהן משבחים את ה' יתברך; שלוש עשרה האמצעיות, שבהן יש בקשה ייחודית בכל ברכה; ושלוש האחרונות, שהן סיום התפילה בבקשות כלליות שה' יקבל כל תפילות עמו, הודאה ותפילת סיום.

בקריאת שמע וברכותיה אין להוסיף כלל על נוסח הברכות, ובסימן ס"ח ראינו שלדעת המחבר גם אין להפסיק בהן בפיוטים. בתפילת עמידה הדין שונה: העמידה היא תחינה אישית, ואפשר להוסיף בברכות האמצעיות בקשות אישיות לפי צורך המתפלל (כמבואר בסימן קי"ט). בסימן זה אנו למדים שאין להוסיף בקשות או פיוטים לא בשלוש ראשונות ולא בשלוש אחרונות, אלא בברכות האמצעיות בלבד.

פעיף א

^אאל ישאל אדם צרכיו לא בשלוש ראשונות ולא בשלוש אחרונות
(א). ודוקא צרכי יחיד, ^באבל צרכי צבור שרי (ב).

^אברכות ל"ד ע"א. ^בתוספות ורא"ש.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **ולא בשלוש אחרונות** – כפי שביארנו בהקדמה, הברכות האמצעיות הן במהותן בקשות, ולכן אפשר להוסיף בהן בקשה אישית בנוסף לנוסח הבקשה הכתובה. לעומתן הברכות הראשונות הן כולן שבח לה' יתברך, ואין להוסיף לו שבח מדעתנו, והאחרונות הן בקשות כלליות, ואין אפשרות להוסיף בהן בקשה אישית.

(ב) **שרי** – והתוספות הנהוגות בעשרת ימי תשובה (המבוארות בסימן תקפ"ב) הן מצרכי הציבור, ומותרות בברכות אלו.

מעיקף ב

אין לומר פיוטים ולא קרובין (פירוש: קרובות ליוצר. ואחרים פירשו: נוטריקון / קול רנה וישועה באהלי צדיקים) **בתפלה (ג).** הגה: ויש מתירין, הואיל וצרכי רבים הם (הרא"ש ותוס' ור' יונה והר"ן ריש פ' בתרא דר"ה והגהות מיימוני פ"י וטור), וכן נוהגים בכל מקום לאמרם (ד).

¹[הגהות מימונית בשם] ר"ח ור' שמחה.

שולחן ערוך כפשוטו

(ג) בתפילה – הכוונה לפיוטים שנוהגים להוסיף בחזרת הש"ץ, בעיקר בימים מיוחדים. אלו תוספות ארוכות המשנות מהותית את נוסח התפילה המקורי, ולכן אוסר המחבר להוסיפם בשלוש הברכות הראשונות.

(ד) לאמרם – כוונתו לכל מקום באשכנז, ששם המנהג היה להוסיף פיוטים בחזרת הש"ץ בראש השנה וביום כיפור, וכן את תפילת גשם ותפילת טל במועדים. ולמעשה האשכנזים מוסיפים פיוטים אלו, והספרדים לא. ויש קהילות ספרדיות שנהגו להוסיפם. וכל אחד יעשה כמנהגו, ויכבד את המנהגים האחרים בבית הכנסת שבו הוא נמצא, כי לכל דעה יש סמך בהלכה, וגדול השלום.

סימן קי"ג**דיני הכריעות בי"ח ברכות, ובו ט' סעיפים.**

חכמים תיקנו לשחות ארבע פעמים בתפילת העמידה. וכיוון שהפעם הראשונה מצויה בתחילת הברכה ראשונה, הביא השולחן ערוך את פרטי הלכות השחיה בסימן זה. השחיה מבטאת את ביטולנו בפני הבורא, ואילו העמידה מבטאת את אחריותנו: אנו עומדים כביכול מול ה', כיוון שהקב"ה נתן לאדם אחריות על העולם; ביטוי האחריות וביטוי הביטול הם שני מרכיבים המשלימים זה את זה. חכמים תיקנו לשחות במקומות מסוימים, אפשרו למי שרוצה להביע את שפלותו לשחות גם במקומות נוספים, וכן תיקנו מקומות שאסור להשתחוות בהם. פרטים אלו מתבארים בסימן זה.

סעיף א

^אאלו ברכות ששוחין בהם: באבות תחלה וסוף (א), ובהודאה תחלה וסוף (ב). ואם בא לשחות בסוף כל ברכה או בתחלתה, ^אברכות ל"ד ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) באבות תחילה וסוף – כלומר: ב"ברוך אתה" שבתחילת התפילה, ובחתימת "מגן אברהם".

(ב) ובהודאה תחילה וסוף – במילים "מודים אנחנו לך", ובחתימת הברכה במילים "הטוב שמך". הביטוי לשפלותנו לפני ה' בא בתחילה ובסוף של הברכה ראשונה, שהיא גם הראשונה בשלוש הברכות שבהן אנו משבחים את הא-ל; וכן בתחילה ובסוף של ברכת ההודאה, שבה אנו מכירים תודה לכל מה שהא-ל עושה בעבורנו. לעומתן הברכות האמצעיות הן ברכות בקשה, שבהן האדם עומד מול ה' ומעיד לבקש את עזרתו, ולכן אין בהן חיוב לשחות.

מלמדין אותו שלא ישחה (ג); אבל באמצעיתן יכול לשחות (ד).

סעיף ב

^בהנוהגים לשחות בראש השנה ויום הכיפורים כשאומרים 'זכרנו' ו'מי כמוך' (ה), צריכים לזקוף כשמגיעים לסוף הברכה. הגה: ואף על גב דבאבות כורע בסוף הברכה, מכל מקום צריך לזקוף מעט בסוף 'זכרנו', כדי שיהא נראה שחוזר וכורע משום חיוב (ו) (דברי עצמו).

^ב טור ותוספות.

סעיף ג

^גהכורע בזכר קומה לפניך תשתחוה, או בזלך לבדך אנחנו ^גברכות ל"ד ע"ב ורבנו יונה.

שולחן ערוך כפשוטו

(ג) **שלא ישחה** – מחשש שהרואה יחשוב שהתקנה אינה רק באבות ובהודאה, אלא בכל הברכות¹.

(ד) **יכול לשחות** – שאין כאן חשש לפגיעה בתקנת חכמים להשתחוות דווקא באבות ובהודאה, כיון ששחיה באמצע ברכה אינה דומה לשחיה בתחילתה וסופה.

(ה) **'זכרנו' ו'מי כמוך'** – אלו שתי תוספות הנוהגות בעשרת ימי תשובה (ומתבארות בסימן תקפ"ב). המשפט "זכרנו לחיים..." נאמר בסוף הברכה הראשונה, ו"מי כמוך אב הרחמים..." נאמר בסוף הברכה השנייה.

(ו) **משום חיוב** – הרמ"א מבאר שהצורך לזקוף לאחר המשפטים האלו אינו מאותו הטעם, שהלא בסמיכות ל"זכרנו" משתחוים שנית, בעת שמגיע לחתימת ברכת האבות. אלא שצריך לזקוף לאחר התוספת כדי להבדיל בין השחיה שעשה משום המנהג לבין זו של החובה בחתימת הברכה. לעומת זאת, לאחר "מי כמוך אב הרחמים" אין שוחים, ויש להזדקף בסוף המשפט כדי שלא ימצא משתחוה בחתימת הברכה השנייה.

1. הבית יוסף מביא את דברי התוספות (ברכות לד ע"א ד"ה "מלמדין"): "שלא יאמרו כל אחד מחמיר כמו שהוא רוצה ואין כאן תקנת חכמים". והוסיף טעם נוסף: "וחיישינן ליוהרא".

מודים' (ז), או בהודאה דהלל (ח) וברכת המזון (ט), הרי זה מגונה (י) (פירוש: שאין לכרוע אלא במקום שתקנו חכמים) (יא).

סעיף ד

המתפלל, צריך שיכרע עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה (יב). ולא יכרע באמצע מתניו וראשו ישאר זקוף, אלא גם ראשו יכוף כאגמון (יג).

¹ ברכות כ"ח ע"ב. ² הרשב"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(ז) **אנחנו מודים** – אלו הם שני משפטים מתפילת "נשמת", שמצפים בהם לכך שאנו וכל האנושות נשתחוה לה.
 (ח) **הודאה דהלל** – כשאומרים בהלל "הודו לה' כי טוב".
 (ט) **וברכת המזון** – באמירת "נודה לך".
 (י) **הרי זה מגונה** – לפי שאין לכרוע אלא במקום שתיקנו חכמים, והיכן שנהגו ישראל לכרוע על פי מנהג ותיקין.² ורק בתפילת העמידה הותר להוסיף כריעות (כפי שראינו בסעיף א'), שמשום גודל קדושת העמידה התירו לבטא בה את הביטול לה' יתברך.
 (יא) **שתקנו חכמים** – אלו דברי באר הגולה, המבארים את דברי המחבר.
 (יב) **שיתפקקו כל חוליות שבשדרה** – זו לשון הגמרא. וביאר רש"י: "שיראו הפקקים, הם הקשרים [שבגבו]". ושחיה כזו מראה כניעה אמתית לקב"ה.
 (יג) **יכוף כאגמון** – כאשר משתחוה, כיון שהשחיה צריכה להיות שלימה. והמיוחד בכפיפת הראש, שהראש, הנמצא למעלה, הוא מהדברים המיוחדים את האדם.³

2. כך בארו באחרונים את המנהג לכרוע במקומות שלא נזכרו בהלכה, כמו ב"ברכו" וב"ואנחנו כורעים" שב"עלינו לשבח".

3. [המילה "כאגמון" מובאת כאן בראשונים על פי הפסוק "הלכף כאגמן ראשו" (ישעיהו נ"ח, ה), המבטא הכנעה לפני ה'. פירוש המילה "אגמון" קשה, ויש שפירשוה כצמח הגומא].

סעיף ה

וְלֹא יִשְׁחָה כָּל כֶּךְ עַד שִׁיחִיָּה פִּי כִּנְגַד חֲגוּר שֶׁל מִכְנָסִים (יד). וְאִם
הוּא זָקֵן אוֹ חוֹלָה וְאִינוּ יָכוֹל לִשְׁחוֹת עַד שִׁיתְּפַקְקוּ, כִּיּוֹן שֶׁהֲרֵכִין
(פִּירוּשׁ: שֶׁהִשְׁפִּיל) רֹאשׁוֹ – דִּיּוֹ, מֵאַחֵר שֶׁנִּיכַר שֶׁהוּא חָפֵץ לִכְרוֹעַ אֲלֵא
שֶׁמִּצְעָר עֲצָמוֹ (טו).

¹הגהות אשרי. ¹ברכות כ"ח ע"ב [כפירוש הטור].

סעיף ו

^חכִּשְׁהוּא כּוֹרֵעַ – יִכְרַע בְּמַהֲרֹת בַּפֶּעַם אַחַת (טז); וְכִשְׁהוּא זּוֹקֵף –
זּוֹקֵף בִּנְחָת, רֹאשׁוֹ תַּחֲלָה וְאַחֵר כֶּךְ גּוֹפּוֹ, שֶׁלֹּא תִּהְיֶה עָלָיו כְּמִשְׁאוּי.
^חברכות י"ב ע"ב [כפירוש רש"י].

סעיף ז

^טכִּשְׁכוֹרֵעַ – כּוֹרֵעַ בְּ'בְּרוּךְ' (יז); וְכִשְׁזּוֹקֵף – זּוֹקֵף בְּשֵׁם (יח).
^טברכות י"ב ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(יד) חֲגוּר שֶׁל מִכְנָסִיִּים – כִּיּוֹן שֶׁגַּם בַּעַת הַהִשְׁתַּחֲוּיָה אֵין לְהַגְזִים, וְהַבִּיטוֹל
לִפְנֵי ה' אֵינוֹ מַחִיקָה שֶׁל הָאָדָם לְגִמְרִי, וְאִם יַעֲשֶׂה כֵן יֵשׁ בְּכַךְ מִשּׁוֹם יוֹהָרָה⁴.
(טו) שֶׁמִּצְעָר עֲצָמוֹ – שֶׁאִם עוֹשֶׂה מָה שִׁיכּוֹל, דִּי בְּכַךְ לְהִרְאוֹת כִּנְיַעְתּוֹ לִפְנֵי ה'.
(טז) בַּפֶּעַם אַחַת – תַּחֲלִילָה בִּרְכִּיו וְאַחֵר רֹאשׁוֹ, כִּפִּי שִׁיבּוֹאֵר בְּסֵעִיף הַבֵּא.
(יז) בְּ'בְּרוּךְ' – בִּיאָרוֹ הָאֲחֵרוֹנִים שֶׁכוֹרֵעַ בְּבִרְכּוֹ בְּאִמְרַת "בְּרוּךְ", וּבִרְאֵשׁוֹ
בְּאִמְרַת "אַתָּה".
(יח) זּוֹקֵף בְּשֵׁם – וּבִיאָרוֹ חֲז"ל שֶׁהוּא עַל פִּי הַפְּסוּק "ה' זּוֹקֵף כְּפוֹפִים" (תְּהִלִּים
קמ"ו), כְּלוֹמֵר: הָאָדָם שׁוֹחֶה וּמִבִּיעַ כִּנְיַעְתּוֹ, וְה' כְּבִיכּוֹל מַעֲמִידוֹ וְאוֹמֵר לוֹ: אַתָּה
הַשּׁוֹתֵף שְׁלִי בְּעוֹלָמִי, עֲמוּד וּפֶעַל.

4. על פי ט"ז ומ"ב.

פעיף ח

'המתפלל ובא גוי כנגדו ויש לו שתי וערב (יט) [בידו], והגיע למקום ששוחין בו – לא ישחה, אף על פי שלבו לשמים (כ).
'הגהות אשרי בשם אור זרוע.

פעיף ט

כאין להוסיף על תארי הקדוש ברוך הוא יותר מ'הא-ל הגדול הגבור והנורא' (כא). 'ודוקא בתפלה, מפני שאין לשנות ממטבע שטבעו חכמים (כב), אבל בתחנונים או בקשות ושבחים שאדם אומר מעצמו, לית לן בה (כג); וזמכל מקום נכון למי שירצה להאריך בשבחי המקום, שיאמר אותו בפסוקים (כד).
כ'ברכות ל"ג ע"ב. לטור בשם ר"י. רבנו יונה.

שולחן ערוך כפשוטו

(יט) **שתי וערב** – זהו כינוי לצורת צלב.
(כ) **שלבו לשמים** – כדי שלא יראה ככורע לצלב.
(כא) **הגבור והנורא** – כיוון שכל מה שאדם יאמר, לא יגיע אפילו למקצת שבחו של הבורא; ואם מוסיף נראה כאילו מפרט את כל שבחיו של הקב"ה, ואם כן נמצא מצמצם אותו. לכן יש לשבח רק לפי תקנת חז"ל.
(כב) **שטבעו חכמים** – ובתפילה הלשון משמעותית יותר.
(כג) **לית לן בה** – תרגום מילולי: "אין לו בה", כלומר שהאיסור לא נאמר במקרה כזה, משום שהאדם מתבטא בכליו המצומצמים כפי יכולתו.
(כד) **בפסוקים** – כלומר לצטט שבחים מתהילים או מספרים אחרים, כדי שלא להמציא שבחים. ואמנם פייטנים בכל הדורות חיברו שירים לשבח הא-ל, כל אחד כפי השגתו, ואין למנוע את ביטויי הכיסופים הבוקעים מלבו של אדם.

סימן קי"ד

דין הזכרת גבורות גשמים בברכה שניה, ובו ט' סעיפים.

סימן זה דן בברכה השנייה של העמידה, ברכת תחיית המתים, שמזכירים בה בחורף שה' הוא משיב הרוח ומוריד הגשם¹. חכמים תיקנו להזכיר ירידת הגשמים דווקא בברכת תחיית המתים ללמדנו שגם התופעות הטבעיות מקורן ברצון ה', ועלינו להודות עליהן.

סעיף א

^אמתחילין לומר בברכה שניה 'משיב הרוח ומוריד הגשם' בתפלת מוסף של יום טוב האחרון של חג (א), ואין פוסקין עד תפלת מוסף של יום טוב הראשון של פסח (ב).
^אברכות לג ע"א, ותענית ב' ע"א.

סעיף ב

^באסור להזכיר הגשם עד שיכריז שליח צבור (ג) הגה: ויש אומרים ^בטור בשם הירושלמי והראב"ד.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) של חג – כלומר בשמיני עצרת. וגם בחוץ לארץ, שם יש שני ימי חג – הראשון שמיני עצרת והשני שמחת תורה – מזכירים החל ממוסף של שמיני עצרת.

(ב) של פסח – שעד אז היא עונת הגשמים. ובסעיף ג' יבאר הרמ"א שיש הנוהגים להמשיך להזכיר של גשם גם במוסף של פסח.

(ג) שיכריז שליח הציבור – כלומר: אדם שמתפלל בביתו לא יקדים את תפילתו לתפילת הציבור, כדי שלא יהיה באותו זמן אדם אחד המזכיר גשם, ואחר שאינו מזכיר. ובבית הכנסת שליח הציבור מכריז "משיב הרוח ומוריד הגשם"

1. וזו הזכרת גבורתו של ה' בלבד, ללא בקשה. אנו מבקשים על הגשמים בברכה אחרת, ברכת השנים, כפי שיתבאר בסימן קי"ז.

שקודם שמתחילין מוסף מכריז השמש 'משיב הרוח' וכו', כדי שהצבור יזכירו בתפלתן (ד), וכן נוהגין (מרדכי רפ"ק דתענית). ¹הלכך אף אם הוא חולה או אנוס (ה), לא יקדים תפלתו לתפלת הצבור, לפי שאסור להזכיר עד שיאמר שליח צבור; אבל אם יודע שהכריז שליח צבור, אף על פי שהוא לא שמע – מזכיר (ו); ומטעם זה, הבא לבית הכנסת והצבור התחילו להתפלל – יתפלל ויזכיר, אף על פי שלא שמע משליח צבור.

¹טור בשם אבי העזרי.

סעיף ג

(ז) ¹אם אמר 'משיב הרוח' בימות החמה, או לא אמרו בימות הגשמים – אין מחזירין אותו (ח). וכן בטל: אם הזכירו בימות ¹תענית ג' ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

לפני תפילת הלחש. ונראה שבכך מדגישים שהגשם הוא צורך כללי, ואין זו בקשה פרטית לפרנסה בעבור המתפלל.

(ד) **יזכירו בתפלתן** – הרמ"א מסביר בפירוש מהי הכרזת שליח הציבור שהמחבר רמז עליה.²

(ה) **חולה או אנוס** – ולכן לא בא לבית הכנסת.

(ו) **מזכיר** – כיוון שאין חובה לשמוע את ההכרזה, אלא שאסור להזכיר לפני הציבור. ולכן אם הגיע לבית הכנסת אחרי שהציבור התחילו להתפלל, אפשר להניח ששליח הציבור הכריז, ועליו לומר בתפילה 'משיב הרוח ומוריד הגשם'.

(ז) **הקדמה** – מעיקר הדין יש להזכיר "מוריד הגשם" בלבד. אולם נוהגים להוסיף בחורף "משיב הרוח", ולומר בקיץ "מוריד הטל". בסעיף זה מבואר שתוספות אלו אינן מעכבות.

(ח) **אין מחזירין אותו** – כיוון שהרוח נושבת בכל ימות השנה, והמנהג להזכירה הוא רק לכתחילה, ואינו מעכב.

2. הט"ז והמ"ב כתבו שהמילים "ויש אומרים" בראש דברי הרמ"א כאן הם טעות סופר. ומקור הדברים במרדכי (המובא בב"י), ושם הדברים מובאים בשם "יש נוהגים".

הגשמים, או לא הזכירו בימות החמה – אין מחזירין אותו (ט).
הגה: ואנו בני אשכנז לא מזכירין טל, לא בימות החמה ולא בימות הגשמים,
רק אומרים בימות החמה 'ורב להושיע מכלכל חיים' וכו' (י) (טור). יש
אומרים ששליח צבור פוסק להזכיר בתפלת מוסף יום טוב הראשון של פסח,
אבל הקהל מזכירין ואינן פוסקין עד מנחה, ששמעו כבר משליח צבור שפסק
בתפלת המוסף (יא) (רא"ש), וכן נוהגין (יב).

סעיף ד

האם אמר 'מוריד הגשם' בימות החמה, מחזירין אותו (יג), וחוזר
לראש הברכה; ואם סיים הברכה, חוזר לראש התפלה (יד).
העניית ג' ע"ב. 'הרא"ש והמרדכי בשם ראבי"ה.

שולחן ערוך כפשוטו

(ט) אין מחזירין אותו – שאף הטל יורד בכל השנה.
(י) מכלכל חיים וכו' – כך מנהגם של חלק מיוצאי אשכנז. ובארץ ישראל
התפשט המנהג להזכיר בקיץ "מוריד הטל".
(יא) שפסק בתפילת מוסף – לפי מנהג זה שליח הציבור אומר פיוטי טל בחזרה
של מוסף. ובתפילת לחש במוסף הציבור עדיין מזכיר גבורות גשמים, כיוון
שעדיין לא הכריז על כך שליח הציבור.
(יב) וכן נוהגין – כיום אין זה מנהג כל בני אשכנז, אלא יש האומרים את פיוט
הטל לפני תפילת מוסף, ובתפילת לחש כבר אינם מזכירים גשמים.³
(יג) מחזירין אותו – הזכרת הגשמים בחורף ואי הזכרתם בקיץ הוא עניין
מהותי, ועל כן תיקנו חכמים שהטועה בזה חוזר ומברך.⁴
(יד) חוזר לראש התפילה – כיוון ששלוש הברכות הראשונות נחשבות כיחידה

3. כך נוהגים תלמידי הגר"א. וגם אצל הנוהגים לומר את פיוטי הטל בחזרה של מוסף, המנהג
הרווח הוא לומר במוסף "מוריד הטל", ולהסתמך על הכרזת השמש, כפי שכתב הרמ"א בסעיף
הקודם לעניין הכרזת "משיב הרוח" (וראה מהרי"ל סדר תפילות חג הסוכות, שכתב: "בפסקי'
בשם ר' חננאל: בשמיני עצרת לאחר קריאת התורה וקדיש, מיד אומר ש"צ בקול רם 'משיב הרוח
ומוריד הגשם', ושוב פותחים כולם ומתפללין גשם. והכי נוהגין").

4. ואמנם על שאר התוספות שבתפילה ראינו (בסימן קח סעיף יב): "הטועה ומזכיר מאורע שאר
ימים בתפלה שלא בזמנה, לא הוי הפסקה", אולם כאן הדבר שונה, שישנה תקנת חכמים שלא
לומר "מוריד הגשם" בקיץ.

וְאֵפִילוּ בַּמָּקוֹם שֶׁצָּרִיכִים גֶּשֶׁם בִּימֹת הַחֲמָה, אִם הַזִּכִּיר גֶּשֶׁם בַּמָּקוֹם טַל, מַחְזִירִין אוֹתוֹ (טו). הַגָּה: וְכֵן אִם הַזִּכִּיר גֶּשֶׁם וְטַל, נִמְי מַחְזִירִין אוֹתוֹ (טז) (בית יוסף בשם הרמב"ם והרא"ש והטור).
 י'תענית י"ד ע"ב.

סעיף ה

ב'בימֹת הגשמים, אִם לֹא אָמַר 'מוריד הגשם' – מַחְזִירִין אוֹתוֹ (יז).
 ט'הני מילי שלא הזכיר טל, אבל אם הזכיר טל (יח), אין מחזירין אוֹתוֹ (יט).
 י"תענית ג' ע"ב. ט'טור, (בשם) ירושלמי והרי"ף.

סעיף ו

ב'במה דברים אמורים שמחזירין אוֹתוֹ, כִּשְׁלֹא אָמַר בִּימֹת הגשמים ט'טור בשם הרא"ש.

שולחן ערוך כפשוטו

אחת.⁵

(טו) **מחזירין אוֹתוֹ** – מפני שהתפילה נגדרת אחר צורך הגשמים בארץ ישראל. ואף אם ישנם יהודים בחוץ לארץ, הרי הם שם רק באופן זמני, ואין זה מקומם המהותי.
 (טז) **נמי מחזירין אוֹתוֹ** – כלומר: אם בימֹת החמה אמר "מוריד הטל ומוריד הגשם", אין אומרים שכיוון שהזכיר טל הוספת הגשם אינה מעכבת; אלא כפי שהסברנו, כל הזכרת גשם בקיץ מעכבת ויש לחזור בגללה.
 (יז) **מחזירין אוֹתוֹ** – כיוון שהזכרת הגשמים מהותית בחורף.
 (יח) **הזכיר טל** – כמנהג הספרדים וחלק מאשכנזים, כפי שהתבאר בסעיף ג'.
 (יט) **אין מחזירין אוֹתוֹ** – כיוון שהטל הוא כעין גשם מועט, ולכן המזכיר אוֹתוֹ הזכיר מקצת גבורותיו של ה', ואינו צריך לחזור.⁶

5. כפי שהתבאר בסימן ק"ד סעיף ה.

6. בניגוד לשאלת הגשמים בברכת השנים. ראה סימן קי"ז סעיף ד.

'מוריד הגשם', היינו כשסיים כל הברכה והתחיל ברכה שאחריה, ואז חוזר לראש התפלה. אבל אם נזכר קודם שסיים הברכה, יאמר במקום שנזכר (כ); 'ואפילו אם סיים הברכה, ונזכר קודם שהתחיל 'אתה קדוש', אין צריך לחזור, אלא אומר: 'משיב הרוח ומוריד הגשם' (כא) בלא חתימה (כב). הגה: שלשה ברכות הראשונות חשובות טור בשם אבי העזרי, הגהות מימוני בפרק י מהלכות תפלה, והסמ"ק.

שולחן ערוך כפשוטו

(כ) במקום שנזכר – למדנו בהקדמה לסימן שחכמים תיקנו לומר "מוריד הגשם" בברכת תחיית המתים, מאחר שגם הגשמים הם חיים לעולם. ואולם לא קבעו חכמים מקום מסוים בתוך הברכה, ויצא ידי חובה בכל מקום שיאמר, אם עדיין נמצא בברכה זו.⁷ ואף למנהג הרווח לומר תמיד "מוריד הטל" דין זה חשוב (על אף שאינו חוזר אם התחיל בברכה הבאה), כיוון שכשנזכר לפני שהתחיל את הברכה הבאה עליו לנהוג כסעיף זה אף שאמר "מוריד הטל".

(כא) ומוריד הגשם – שבדיעבד נחשב עדיין כבתוך הברכה כל עוד לא התחיל בברכה אחרת, ויצא⁸. האפשרות להוסיף לאחר החתימה קיימת בכל ההוספות שאם לא אמרן צריך לחזור על התפילה (כגון אם שכח "יעלה ויבוא" בשחרית בראש חודש, ונזכר לאחר החתימה ולפני שאמר "מודים"). אולם אפשרות זו לא נאמרה בהוספות שבהן אם שכח אינו חוזר, ולכן אם שכח "אתה חוננתנו" במוצאי שבת ונזכר לפני שהתחיל "אתה קדוש" – אינו אומר "אתה חוננתנו" בין הברכות; וכן אם שכח "יעלה ויבוא" בליל ראש חודש, לא יוכל לומר "יעלה ויבוא" לפני "מודים"⁹.

7. על פי מ"ב ס"ק כט.

8. רבים חלקו על פסק דין זה של המחבר. ואחר שהביא את החולקים הכריע למעשה בבאור הלכה (ד"ה "בלא חתימה"): "דלהכריע נגד השו"ע קשה מאוד, אחרי דהרבה והרבה מגדולי האחרונים קיימי בשיטת השו"ע", והוסיף שאם אמר רק את המילים "ברוך אתה ה'" לא ישלים את הברכה, אלא ישלים "למדני חוקיך", יאמר "משיב הרוח ומוריד הגשם", ויחתום כדן. ולעניות דעתי לא נראה שאפשר לעשות זאת, כי יש בכך הפסק באמצע התפילה, אלא יסיים כרגיל "מחיה המתים", ויאמר משיב הרוח ומוריד הגשם כפסק המחבר.

9. כיוון שבדבר שאין חייבים לחזור, חוששים לכך שההוספה בין הברכות נחשבת כ"הפסק". אולם בדבר שעליו צריך לחזור, עדיף להוסיפו בין הברכות מאשר לחזור לראש, שלא יצטרך לומר שנית

כאחת (כג), ובכל מקום שטעה בהם חוזר לראש, בין שהוא יחיד בין שהוא ציבור (טור).

סעיף ז

ל' בכל מקום שאנו אומרים חוזר לברכה שטעה בה, הני מילי שטעה בשוגג, אבל במזיד ומתכוין – חוזר לראש (כד).
 ל'טור בשם אבי העזרי.

סעיף ח

מ' בימות החמה, אם נסתפק אם הזכיר 'מוריד הגשם' אם לא, עד שלושים יום בחזקת שהזכיר הגשם, וצריך לחזור (כה). הגה: והוא מ'ירושלמי פרק קמא דתענית.

שולחן ערוך כפשוטו

(כב) בלא חתימה – ציין זאת המחבר, משום שבברכת המזון ישנה ברכה מיוחדת הנאמרת בין הברכות אם שכח להזכיר "רצה" או "יעלה ויבוא" (ראה סימן קפ"ח סעיף ז). אולם כאן אין להוסיף ברכה, משום שבתפילת העמידה אין להוסיף על מספר הברכות שתיקנו חז"ל, ולכן יסתפק באמירת המילים "משיב הרוח ומוריד הגשם".

(כג) חשבות כאחת – משום שהן חטיבה אחת של שבח לה' יתברך, שאותה יש לומר לפני שפונים אל האל ומבקשים את צרכינו. בברכה ראשונה מזכירים את האבות, שבזכותם אנו יכולים לעמוד לפני ה'; בברכה שנייה את גבורותיו של ה', שהוא המכלכל חיים; ובברכה שלישית את קדושתו, שאין אנו יכולים להשיג את אמיתתו כלל.

(כד) חוזר לראש – מקרה כזה, שאדם יתפלל במזיד שלא כדין, אינו מעשי בזמנו. שאם דווקא אינו רוצה להישמע להלכה, פשוט אינו מתפלל.

(כה) וצריך לחזור – ראינו (בסעיף ד') שהטועה ומזכיר גשמים בקיץ צריך לחזור. קורה שלאחר תפילתו בתחילת הקיץ מסופק המתפלל אם זכר לשנות, או

את הברכות אותם כבר אמר. מטעם זה נראה שבברכת המזון אם שכח "יעלה ויבוא" ונזכר לאחר חתימת "ובנה ירושלים" קודם שהתחיל את הברכה הבאה – יאמר שם "יעלה ויבוא", כי אומרה בסוף שלוש הברכות שהן מן התורה, ואין בכך "הפסק".

הדין לדין דאין מזכירין טל בימות החמה, אם נסתפק לו אם אמר 'מוריד הגשם' בימות הגשמים, כל שלושים יום חוזר, דודאי אמר כמו שרגיל, והרי לא הזכיר לא טל ולא גשם; לאחר ל' יום אינו חוזר (כו) (רא"ש, מרדכי וסמ"ק).

סעיף ט

ואם ביום ראשון של פסח אומר ברכת 'אתה גבור' עד 'מוריד הטל' תשעים פעמים, כנגד שלושים יום שאומר אותו שלוש פעמים בכל יום – משם ואילך אם אינו זוכר אם הזכיר גשם הרי הוא בחזקת שלא הזכיר גשם, ואינו צריך לחזור (כז). הגה: וכן לדין, אם אמר עד 'מכלכל חיים' בלא 'משיב הרוח ומוריד הגשם' שמזכירין בימות הגשמים, וכן אם אמר בשמיני עצרת תשעים פעמים 'אתה גבור' עד 'מוריד הגשם' – אם נסתפק אחר כך אם הזכירו או לא, חזקה שהזכירו (כח) (דברי עצמו).

יטור בשם הר"מ מרוטנברג.

שולחן ערוך כפשוטו

שהמשיך בהרגלו להזכיר גשמים. בשלושים הימים הראשונים אנו אומרים במקרה זה שחזקה עליו שהמשיך בשגרת לשונו להזכיר גשמים, וצריך לחזור ולהתפלל; אולם לאחר חודש, אפשר להניח שהתרגל לומר נכון.

(כו) **אינו חוזר** – כלומר: המחבר לא הביא את דין "נסתפק" במקרה ההפוך, שבו מסופק בתחילת החורף אם הזכיר 'מוריד הגשם'. וזאת משום שראינו (בסעיף ג') שלמנהג ספרד מזכירים בקיץ טל, והמזכיר בחורף טל אינו חוזר. לכן מוסיף הרמ"א שהנוהג שלא להזכיר טל בקיץ, דינו בתחילת החורף כדברי המחבר על תחילת הקיץ, שאם מסופק חוזר בשלושים הימים הראשונים; ולאחר שלושים יום חזקה שאמר כדין.

(כז) **ואינו צריך לחזור** – כי באמירת תשעים פעמים שינה הרגלו. וההלכה שראינו בסעיף הקודם תלויה אפוא במספר הפעמים שאומר.

(כח) **חזקה שהזכירו** – כפי שראינו בסעיף הקודם.

סימן קט"ו

מדוע ברכת 'אתה חונן' ראש לאמצעיות, ובו סעיף אחד.

סעיף א

^אמפני שמותר האדם מן הבהמה היא הבינה והשכל, קבעו ברכת 'אתה חונן' ראש לאמצעיות, ^בשאם אין בינה אין תפלה (א).
^א[טור ע"פ] מגלה דף י"ז ע"ב. ^בירושלמי.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) אין תפילה – התפילה מסמלת את אפשרותנו להשתנות ולהתעלות. שהלא אין שינוי אצל הבורא, וכל פועלה של התפילה נובע מן האדם המשתנה, ובזכותו גם הגזרות משתנות בהתאם. אפשרות זו של שינוי טמונה בבינה שניתנה לנו.

סימן קט"ז

פירוש ברכת רפאנו, ובו פעיף אחר.

פעיף א

^ארפאנו ה' ונרפא', אף על גב דהכתוב ליחיד אין מכנין אותו לרבים, הני מילי בזמן שמתכוין לקרות, אבל כשאומר אותו דרך תפלה ובקשה, מותר (א). מכל מקום אם אומר מזמור שלם, אסור לשנות מלשון יחיד לרבים, או להיפך (טור והרא"ש פרק הקורא עומד בשם ר' יונה).
^אתוספתא הביאו הרי"ף ורא"ש.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) מותר – הנביא ירמיהו התפלל (פרק י"ז פסוק יד): "רפאני ה' וארפא, הושיעני ואושעה, כי תהלתי אתה". ברכת רפאנו מבוססת על פסוק זה, אלא שנאמרת בלשון רבים, משום שכל הבקשות בתפילת העמידה הינן בלשון רבים, וכן מפני שאף תפילת היחיד נשמעת יותר אם היא מעורה בדאגת הציבור. ומבאר כאן המחבר שאמנם פסוק הנאמר בלשון יחיד אסור לשנות ולקרוא אותו בלשון רבים¹, אולם הסבירו הראשונים² שכאן לא חששו לכך, משום שהאיסור הוא בקריאת הפסוק עצמו, ולא במשפט תפילה שקיבל השראתו מפסוק.

1. לשון הרי"ף (מסכת מגילה דף טז ע"ב, על פי תוספתא מסכת מגילה ג', מא): "הכתוב לרבים אין מכנין אותו ליחיד, ליחיד אין מכנין אותו לרבים".

2. [הפניית באר הגולה כאן היא להלכה שהובאה בהערה הקודמת, האוסרת באופן עקרוני את השינוי בין לשון יחיד ורבים. והתירוץ מדוע כאן מותר הובא בטור בשם רמ"ה].

סימן קי"ז

דיני ברכת השנים, ובו ה' סעיפים.

ראינו שבברכה השנייה, ברכת תחיית המתים, מזכירים גבורות גשמים. סימן זה עוסק בברכה התשיעית, ברכת השנים, שבה שואלים ומתחננים על הגשמים. ישנו הבדל גדול בין שני הדברים: ההזכרה היא הודאה ושבח לה' יתברך על כך שהוא מוריד גשמים (וראינו שעיקר השבח הוא על כך שמוריד גשמים בארץ ישראל), ואילו הברכה התשיעית היא אחת מברכות הבקשות, ובה אנו מבקשים מהקב"ה שיוריד לנו גשמים. בניגוד להזכרת גבורות גשמים, בברכות הבקשות יש התחשבות בצרכים הספציפיים של המתפלל, ועל כן תחילת אמירת ברכה זו אינה כהזכרת הגשמים, ביום טוב האחרון של חג הסוכות, אלא מאוחר יותר, כמבואר בהמשך.

סעיף א

^א ברכת השנים, צריך לומר בה בימות הגשמים: 'זתן טל ומטר'.
^ב ומתחילין לשאול מטר ^ג בחוצה לארץ בתפלת ערבית של יום ס'
 אחר תקופת תשרי (א), הגה: ויום התקופה הוא בכלל הס' (הגה"מ פ"ב).
^א ברכות ל"ג ע"א. ^ג תענית י' ע"א. ^ד טור בשם הרא"ש.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **אחר תקופת תשרי** – "תקופה" היא עונה. ישנן ארבע עונות: הסתיו נקרא "תקופת תשרי", החורף "תקופת טבת", האביב "תקופת ניסן" והקיץ "תקופת תמוז". את התקופה יש לחשב לפי לוח השמש (הלא הוא הלוח הלועזי): תקופת תשרי מתחילה בתאריך שבו היום והלילה שווים, ה' 23 בספטמבר; ו- 60 יום אחריו, הזמן שבו שואלים גשמים בחו"ל, הוא ה' 22 בנובמבר, ואכן זה התאריך שמביא הבית יוסף בשם האבודרהם (תאריך זה הוא ע"פ הלוח היוליאני, ובלוח הנוהג היום התאריך הוא הארבעה בדצמבר)¹.

1. כבר האבודרהם כתב שתאריך ה' 22 בנובמבר הוא כאשר פברואר אורך 28 ימים, אבל כשהוא 29 ימים, מתחילים לשאול את הגשמים ב- 23 בנובמבר. אולם יש פוסקים אחרונים שדחו תאריך

¹ובארץ ישראל מתחילין לשאול מליל ז' במרחשון (ב). ושואלין עד תפלת המנחה של ערב יום טוב הראשון של פסח, ומשם ואילך פוסקין מלשאול.

²שם בגמרא.

שולחן ערוך כפשוטו

תאריך זה נזכר בגמרא (תענית י"א) כזמן שאלת הגשמים בגולה, כשכוונתם שזהו הזמן שבו בבל זקוקה לגשם. והרא"ש תמה מדוע בכל הגולה עושים כבני בבל, שהלא מן הראוי שישאלו על הגשמים בזמן שבו זקוקים להם במדינותיהם, או כארץ ישראל. ואולי הטעם לכך הוא להזכיר לבני הגולה שאינם דומים לבני ארץ ישראל.

(ב) מליל ז' במרחשון – שהוא 14 יום לאחר החג. ומסבירה המשנה שתאריך זה נקבע כדי שלא לבקש גשמים בזמן שעולי הרגלים מבבל חוזרים לבתיהם. ואף שהיום הנסיעות מהירות מאוד, לא נשתנה הדין, והדבר מזכיר לנו מדי שנה את מרכזיותה של ירושלים.²

אם התחיל לומר "ותן טל ומטר" בארץ ישראל, ונסע לחו"ל בזמן ששם טרם התחילו לשאול גשמים, ממשיך לשאול (אלא אם הוא שליח ציבור, ואז בחזרת הש"ץ אומר כאנשי המקום). ואם יצא לחו"ל לפני ז' במרחשון, יתחיל

זה לתחילת דצמבר. כך למשל כתב הקיצור שולחן ערוך (גנצפריד) בסימן י"ט סעיף ה: "מתחילין לומר טל ומטר בתפלת ערבית של יום ששים לאחר תקופת תשרי, והוא ביום ד' או ביום ה' לחודש דעצמבער". סברת הדוחים את התאריך היא, שסמכו על הלוח הלועזי משום שאורכו של הלוח היה של 365 יום ושש שעות, שהוא אורך השנה של שמואל. אולם ישנה שיטה נוספת, והיא שיטת רב אדא, שבה שנה קצרה מכך בערך ב-4 דקות ו-35 שניות. כאמור, לוח השנה הלועזי התנהל לפי אורך שנה המתאים לשיטת שמואל, והוא נקרא "הלוח היוליאני". אולם בשנת 1582 שונה הלוח הלועזי, והחל להתבסס על אורך שנה קצר יותר, הקצר במעט פחות משבע דקות מעונת רב אדא ("הלוח הגרגוריאני"). לכן אם נמשיך לחשב לפי עונת שמואל, התאריך הלועזי כיום לתחילת שאלת הגשמים הוא הארבעה בדצמבר, ובשנים שבהן פברואר ארכו 29 ימים – בחמישה בדצמבר. וכן פסק בשו"ת אגרות משה (אורח חיים חלק ה' סימן ז).

2. מלשון השולחן ערוך משמע שאין חילוק בין ליל ז' במרחשון לבין יומו. לכן השוכח לשאול בערבית של ז' במרחשון צריך לחזור ולהתפלל. ויש חולקים על כך, אולם אנו פוסקים כפשט דברי המחבר. וכן מסיק בביאור הלכה (ד"ה "בתפילת ערבית"). וכך גם מסקנת כף החיים (אות י'), אלא שהוסיף שיש להתפלל את התפילה הנוספת בתור נדבה, לחשוש לדעת האומרים שאין לחזור בלילה הראשון.

סעיף ב

היחידים הצריכים למטר בימות החמה, אין שואלין אותו בברכת השנים (ג), אלא בשומע תפלה (ד); ואפילו עיר גדולה כנינוה, או ארץ אחת כולה, כמו ספרד בכללה או אשכנז בכללה, כיחידים דמו בשומע תפלה (ה). 'ומיהו אם בארץ אחת כולה הצריכים מטר בימות החמה, טעה בה יחיד ושאל מטר בברכת השנים, אם רוצה (ו) חוזר ומתפלל בתורת נדבה בלא שאלה בברכת השנים (ז) אבל ה"סוף פרק קמא דתענית. 'בית יוסף.

שולחן ערוך כפשוטו

לשאל כאנשי המקום. ובן חו"ל שנמצא בארץ ישראל יאמר כבני ארץ ישראל, וכשחוזר למקומו יאמר כאנשי מקומו.

(ג) בברכת השנים – כיוון שהשאלה בברכת השנים נגזרת אחר ארץ ישראל ואחר הנעשה בבבל, הקרובה יחסית לארץ ישראל. ראינו בסעיף הקודם שמתחשבים בעולי הרגלים, ואין שואלים את הגשמים עד שיוכלו עולי הרגל לחזור לביתם. לכן יש ראשונים הסוברים שאפשר להתחשב גם במקום המגורים של המתפלל, ולשאל גשמים בתקופה המתאימה לאזור. אולם כותב השולחן ערוך שאין הלכה כן, אלא כולנו נגזרים אחרי ארץ ישראל, ובכל מקום צריך לבקש את הגשמים בעונה שבה ארץ ישראל צריכה להם.

(ד) בשומע תפלה – בסימן קי"ט מבואר: "ובשומע תפלה יכול לשאל כל צרכיו, שהיא כוללת כל הבקשות". לכן זה המקום לבקש על הגשמים אם צריך להם במקום מסוים.

(ה) כיחידים דמו בשומע תפלה – כיוון שגם אם גרים יהודים רבים במקום מסוים, עדיין דינם כיחידים, ואינם נידונים כ"כלל" אלא בארץ ישראל דווקא.

(ו) אם רוצה – מילים אלו הן תוספת של הרמ"א, והוא מבארה בסוף הסעיף.

(ז) בברכת השנים – כיוון שמעיקר הדין צריך להתפלל כבני ארץ ישראל, הרי זה נחשב ששאל מטר בימות החמה, ומבואר בסעיף הבא שצריך לחזור. אולם כיוון שיש ראשונים הסוברים שבמקום הזקוק לגשמים בימות החמה יכול לשאלם, הרי לשיטתם אין צריך לחזור. ופסק הבית יוסף שבמקרה זה "ראוי לצאת מידי ספק, ולחזור ולהתפלל בתורת נדבה".

אינו מחויב לחזור כלל (ח) (ב"י בשם מהר"י אבוהב, והרמב"ם והר"ן סבירי להו כהרא"ש).

סעיף ג

אם שאל מטר בימות החמה, מחזירין אותו (ט).

¹תענית ג' ע"ב.

סעיף ד

אם לא שאל מטר בימות הגשמים, מחזירין אותו (י), אף על פי ששאל טל (יא). אבל אם שאל מטר ולא טל, אין מחזירין אותו (יב).

²ברכות ל"ג ע"א, תענית שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(ח) לחזור כלל – הרמ"א חולק בכך על המחבר, ולשיטתו בדיעבד סומכים על הדעות הסוברות שמתחשבים במקומו של המתפלל, ויצא ידי חובה.

(ט) מחזירין אותו – ואמנם על שאר התוספות שבתפילה ראינו (בסימן קח סעיף יב): "הטועה ומזכיר מאורע שאר ימים בתפלה שלא בזמנה, לא הוי הפסקה", אולם כאן הדבר שונה, שתקנת חכמים היא שלא לשאול גשמים בקיץ³.

ודווקא בקיץ, אבל משמיני עצרת עד ז' במרחשוון בארץ, או עד שישים יום לתקופה בחו"ל, אם טעה והזכיר – אינו צריך לחזור ולהתפלל, כי סוף סוף זהו זמן גשמים⁴.

(י) מחזירין אותו – מפני שלא יצא ידי חובת שאלת גשמים. אולם צריך לחזור על כל התפילה רק אם סיימה, כפי שיתבאר בסעיף הבא.

(יא) ששאל טל – שונה בקשת הגשמים מהזכרת הגשמים. ראינו (קי"ד, ה) שאם אמר בחורף "מוריד הטל" בלי להזכיר "מוריד הגשם" יצא בדיעבד, כי סוף סוף הזכיר מעין טובת הגשם. אולם אם לא שאל גשם בברכת השנים, אף שהזכיר טל צריך לחזור, כי אנו מתפללים לגשמים הנחוצים לגדל את התבואה.

(יב) אין מחזירין אותו – שאם אמר "ותן מטר על פני האדמה", ולא הזכיר

3. וכן בהזכרת גבורות גשמים. ראה סימן קי"ד סעיף ד', ודברינו שם בהערה 1.

4. ילקוט יוסף עמ' רנ"א; אולם ראה משנ"ב כאן ס"ק יג.

סעיף ה

^טאם לא שאל מטר ונזכר קודם 'שומע תפלה' – אין מחזירין אותו, ושואל ב'שומע תפלה' (יג). הגה: ואם היה לו תענית וצריך לומר 'עננו', יאמר השאלה קודם 'עננו' (יד) (אבודרהם). ואם לא נזכר עד אחר 'שומע' ^טברכות כט ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

"טל ומטר", אין מחזירין אותו, משום שהטל יורד באופן טבעי כל השנה, והבקשה עליו היא אגב הגשם.

(יג) **בשומע תפילה** – כל שלוש-עשרה הברכות האמצעיות הן יחידה אחת, ולכן יכול המתפלל להשלים ב"שמע קולנו", שהיא ברכה כללית, את בקשת הגשם ששכח בברכת השנים (כפי שכבר ראינו בסעיף ב'). וגם אם נזכר מיד לאחר ברכת השנים, קודם שהתחיל "תקע בשופר", לשיטת המחבר יזכיר ב"שומע תפילה"⁵. אמנם רבים מהאחרונים⁶ חולקים על המחבר בזה. ולמעשה, נראה שמנהג עדות המזרח הוא לשאול לפני "תקע בשופר", ואילו האשכנזים ינהגו כפסק המחבר, וכפי שהכריע המשנה ברורה.

(יד) **קודם עננו** – כיוון ששאלת הגשמים היא חובה, ואם לא אמרה חוזר; ואילו אם שכח "עננו" אינו חוזר⁷.

5. כיוון שההזכרה בין הברכות היא מעין "הפסק", ולא הותרה אלא על מנת שלא יצטרך לחזור על כל ברכות התפילה. אולם כאשר יכול להזכיר בברכת "שומע תפילה", אינו צריך להזכיר בין הברכות. וכך היא דעת המחבר, שבסוף הסעיף כתב שאם נזכר קודם "רצה" מזכיר שם, וכאן לא כתב דין זה.

6. כך פסקו המג"א, כף החיים (אות לד) וילקוט יוסף, והסכים אתו "איש מצליח". ועיין בשערי תשובה שמביא כמה מגדולי הפוסקים שסוברים כך, וכך פסק הערוך השולחן (סעיף ו).

7. טעם זה מפורש באבודרהם (עמוד ק"י), ועליו ביסס הרמ"א דבריו. והלבוש הוסיף שהוא משום "תדיר ושאינו תדיר – תדיר קודם". ועיין במחצית השקל שדחה טעם זה, הואיל ובקיץ אין שואלים כלל, ולכן שאלת הגשמים אינה נקראת "תדיר". ונראה לי שהאבודרהם לא הביא טעם זה כי השאלה היא אם לומר קודם "עננו" במקומו, או "ותן טל ומטר" שלא במקומו, לכן אף ששאלת הגשמים תדירה, היות שלא נאמרת במקומה היה צריך קודם לומר "עננו", שזה מקומו. לכן ראה אבודרהם לומר ששאלת הגשמים קודמת משום שהיא חובה גמורה.

תפלה' – 'אם לא עקר רגליו (טו), חוזר לברכת השנים (טז); ואם עקר רגליו, חוזר לראש התפלה (יז) ואם השלים תפלתו ואינו רגיל לומר תחנונים אחר תפלתו, אף על פי שעדיין לא עקר רגליו, כעקורים דמי (יח). ואם נזכר אחר שחתם 'שומע תפלה' קודם שהתחיל 'רצה', נראה שאומר 'ותן טל ומטר', ואחר כך אומר 'רצה' (יט).

טור בשם הרמב"ם בפרק י' מהלכות תפלה, וברא"ש.

שולחן ערוך כפשוטו

(טו) עקר רגליו – עקירת הרגליים היא כינוי לשלוש הפסיעות שיש לפסוע לאחר בסיום תפילת העמידה, כפי שיתבאר בסימן קכ"ג.

(טז) חוזר לברכת השנים – כיוון שכל זמן שלא צעד לאחוריו לא תמה עמידתו לפני ה'.

(יז) חוזר לראש התפילה – שעקירת הרגליים מסמלת את סוף עמידתו לפני ה': בכך הוא מסיים הן את אמירת הנוסח הקבוע והן את התחנונים שרצה להוסיף⁸.

(יח) כעקורים דמי – וחוזר לראש התפילה.

(יט) אומר 'רצה' – בדומה למה שראינו בהזכרת גבורות גשמים (ק"ד, ו), שכל עוד לא התחיל את הברכה הבאה יכול להשלים את מה ששכח.

8. השולחן ערוך מבחין בין שלושה מצבים: (1) "אם לא עקר רגליו". (2) "ואם עקר רגליו". (3) "ואם השלים תפלתו ואינו רגיל לומר תחנונים אחר תפלתו, אף על פי שעדיין לא עקר רגליו". ביארנו ש"עקר רגליו" (מקרה מס' 2) הוא עקירת רגליים ממש, כפי ששמע מהלשון, וכפי שפירש למשל החיי אדם (כלל כ"ד סעיף טו). אולם יש שפירשו שכוונת "עקר רגליו" כאן היא לגמור התחנונים, לאחר אמירת הפסוק "יהיו לרצון אמרי פי", גם ללא עקירת רגליים (כך באר משנ"ב כאן ס"ק י"ח, וכן הובא בכף החיים אות מ'), ולדעתם אם סיים התחנונים ולא עקר רגליו חוזר לראש. ונראה מלשון המחבר שכוונתו לעקירת רגליים דווקא. ולדעתו כשמוסיפים תחנונים אינו ניכר שסיים תפילתו, אלא כשעוקר רגליו ממש. במקרה 3 עוסק השו"ע במי שאינו רגיל לומר תחנונים, ואזי אם סיים כל מה שתיקנו חכמים לקרוא נחשב שסיים תפילתו, אף שעדיין לא עקר רגליו.

סימן קי"ח

חתימת ברכת "השיבה שופטינו", ובו סעיף אחר.

נחלקו הראשונים מהי חתימת ברכת "השיבה שופטינו". הנוסח המקובל הוא "מלך אוהב צדקה ומשפט", אולם היו שערערו על חתימה זו, כיוון שאין להזכיר "מלך" בחתימת ברכות העמידה. לכן מצאנו בראשונים נוסחים שונים לחתימה זו¹; ומכריע המחבר שצריך לחתום "מלך אוהב צדקה ומשפט", ואגב דין זה הוא מלמדנו שבעשרת ימי תשובה חותמים "המלך המשפט"².

סעיף א

^א"השיבה שופטינו", חותם בה 'מלך אוהב צדקה ומשפט'. ומראש השנה ועד יום הכפורים חותם 'המלך המשפט' (א). הגה: מיהו אם אמר 'מלך אוהב צדקה ומשפט' אין צריך לחזור (ב), ולא אמרו שיחזור אלא ^א ברכות י"ב ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **המלך המשפט** – ההבדל בין החתימות הוא שהמילים "מלך אוהב צדקה ומשפט" מתארות מלך הרוצה שבני האדם יתנהגו בהתאם לערכי הצדק והמשפט, ואילו "המלך המשפט" מתאר מלך השופט כעת. לדעת המחבר זהו הבדל מהותי, ואם בעשרת ימי תשובה אדם טעה ואמר "מלך אוהב צדקה ומשפט", לא יצא (כמפורש בדבריו בתחילת סימן תקפ"ב). אם נזכר בטעותו לפני שסיים את תפילת העמידה חוזר לברכת "השיבה שופטינו", ואם סיים את העמידה – חוזר על התפילה.

(ב) **אין צריך לחזור** – לדעת הרמ"א עיקר החתימה הוא אמירת המילה "מלך",

1. למשל: "הא-ל אוהב צדקה ומשפט" (כך נוהגים חלק מקהילות אשכנז), וכן "הא-ל המשפט" (מאירי) או "אוהב המשפט" (רשב"א).

2. לכן לא הביא בהלכות תפילה אלא שינוי זה, ושאר השינויים שבעשרת ימי תשובה מובאים בהלכות ראש השנה (סי' תקכ"ב).

במקום שכל השנה אומרים 'הא-ל אוהב צדקה ומשפט' (ג) (רבנו יונה סוף פרק קמא דברכות, וטור, והגהות מנהגים. ועיין לעיל סימן תקפ"ב).

שולחן ערוך כפשוטו

לכן בדיעבד אינו צריך לחזור³.

(ג) **הא-ל אוהב צדקה ומשפט** - כפי מנהגם של חלק מאשכנזים. ובמקרה ההפוך, אם טעה בשאר ימות השנה ואמר "המלך המשפט" - אינו צריך לחזור, הן לדעת המחבר והן לדעת הרמ"א.

3. למעשה מנהג רוב הספרדים כמחבר, ולא אומרים כאן "ספק ברכות להקל". והנוהגים על פי הבן איש חי - לא יחזרו.

סימן קי"ט**הרוצה להוסיף בברכות, ובו ד' פעמים.**

סימן זה עוסק בברכת "שמע קולנו", הברכה האחרונה מהברכות האמצעיות. בברכה זו אפשר לשאול ולהוסיף בקשות נוספות, ויתרה מכך, יש אומרים שלצורך זה נתקנה¹. מסיבה זו תחילת סימן זה עוסקת בהוספת בקשות בתפילה באופן כללי, גם בברכות אחרות.

פעם א

^אאם רצה להוסיף בכל ברכה מהאמצעית מעין הברכה, מוסיף. כיצד, היה לו חולה, מבקש עליו רחמים בברכת רפאנו; היה צריך פרנסה, מבקש עליה בברכת השנים; ובשומע תפלה יכול לשאול כל צרכיו, שהיא כוללת כל הבקשות (א) הגה: וכשהוא מוסיף, יתחיל בברכה ואחר כך יוסיף, אבל לא יוסיף ואחר כך יתחיל הברכה (ב) (טור סי' תקס"ו). ^בולתהר"ר יונה, כשמוסיף בברכה מעין אותה ברכה, אם מוסיף אותו בשביל כל ישראל אומר אותו בלשון רבים ולא בלשון ^אעבודה זרה ח' ע"א, והרי"ף בפרק ה' דברכות. ^בשם בברכות, ממשמעות הגמרא [בע"ז].

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **כוללת כל הבקשות** – כלומר שהנוסח שלה מתאים לכלל הבקשות: "שומע תפילה".

(ב) **יתחיל הברכה** – משום שצריך "לתת זכות קדימה" לברכת החובה, ולכן יש להתחיל בה; והמחבר מודה לכך. לדעה זו אפשר להוסיף את הבקשה הן באמצע הברכה והן לפני החתימה (בניגוד לדעה שתובא בהמשך).

1. בית יוסף בשם רבנו יונה.

יחיד, ולא יוסיף אלא בסוף הברכה (ג) ולא באמצע (ד); ואם שואל צרכיו ממש, כגון שיש לו חולה בתוך ביתו או שהוא צריך לפרנסה, יכול לשאול אפילו באמצע הברכה, והוא שישאל בלשון יחיד ולא בלשון רבים (ה); ובברכת שומע תפלה, וכן בסוף התפלה בין קודם 'יהיו לרצון' בין אחריו, יכול לשאול בין בלשון יחיד בין בלשון רבים, בין צרכיו ממש בין צרכי רבים (ו).

סעיף ב

יש מי שאומר שכשמוסיף בברכה לצורך יחיד, לא יאריך (ז).

¹מחדכי ברכות שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(ג) אלא בסוף הברכה – קודם החתימה.

(ד) ולא באמצע – היות שאם שואל באמצע נראה שהוא משנה את נוסח הברכה שקבעו חכמים.

(ה) ולא בלשון רבים – שהרי הוא מתפלל על צורך היחיד. וכשמתפלל בלשון יחיד ניכר שאין זה חלק מהברכה, ולכן יכול לאמרה גם באמצע. ונכון לנהוג כדברי רבנו יונה².

(ו) בין צרכי רבים – כי במקומות אלו אין חשש של הפסקה או של שינוי מטבע שטבעו חכמים.

(ז) לא יאריך – דין זה נלמד מדברי הגמרא, האומרת שבסוף התפילה מותר להאריך כמה שרוצים³. ומכאן למדו שבאמצע התפילה אין להאריך, ואף לא בברכת שומע תפילה. וטעם הדבר, שאמנם מותר להוסיף, אבל אין לשנות את מבנה התפילה ונשמתה, וכשמאריך בתוספת, עושה אותה עיקר, ומשנה את מבנה התפילה שתיקנו חכמינו. וכך ראוי לנהוג⁴.

2. שכיוון שאין בכך טרחה עדיף לנהוג ככל השיטות.

3. עבודה זרה ח' ע"א: "אם בא לומר אחר תפלתו, אפילו כסדר יוה"כ – אומר".

4. ואף שהשולחן ערוך הביא דין בשם "יש מי שאומר", אין הכוונה שיש דעה חשובה החולקת, אלא שדין זה מובא על יד אחד הראשונים בצורה מפורשת, ואין לו חולק מפורש. לכן בדרך כלל מן הראוי לחשוש לשיטה זו, אף שמי שאינו חושש אינו עובר על איסור.

סעיף ג

^דאם דילג או טעה בברכה אחת מהאמצעיות (ח), אינו צריך לחזור אלא לראש הברכה שטעה או שדילג, ומשם ואילך יחזור על הסדר (ט).

^דברכות ל"ד ע"א.

סעיף ד

^השליח צבור שגמר 'גואל ישראל', ושכח ולא אמר 'עננו' (י), לא יחזור אפילו אם עדיין לא גמר רק⁵ 'רפאנו' (יא), ואם חזר – ^התוספות שם.

שולחן ערוך כפשוטו

(ח) אחת מהאמצעיות – מדובר כאן על טעות בעיקר הברכה, כגון שלא אמר "תן טל ומטר לברכה" בברכת השנים, או שדילג על עיקר הבקשה או על החתימה.

(ט) יחזור על הסדר – ולא מוסיף את הברכה במקום שנזכר, משום שגם סדר הברכות חשוב ובעל משמעות, כפי שהגמרא⁶ מבארת. הברכות האמצעיות אינן דומות בזה לשלוש הראשונות ולשלוש האחרונות, הנחשבות כיחידות אחדותיות, ובהן אם טעה באחת מהן צריך לחזור לתחילת היחידה.

(י) עננו – "עננו" היא ברכה שמוסיף שליח הציבור בתענית ציבור בין "גאל ישראל" ל"רפאנו". היחיד אינו אומרה כברכה בתוך עצמה, אלא מוסיפה בתוך ברכת שמע קולנו. הלכות "עננו" מבוארות בסימן תקס"ה.

(יא) רפאנו – אבל אם טרם חתם "רופא חולי עמו ישראל", יאמר את ברכת "עננו", וימשיך עם ברכת "רפאנו".

5. [במהדורות הישנות במקום המילים "גמר רק" כתוב "התחיל", אולם הלכה כגרסת "רק". העיר על כך שיערי תשובה ס"ק ז' בשם כנסת הגדולה. וראה בשו"ע השלם הערה י"ח].

6. ברכות כח ע"ב; מגילה יז ע"ב.

ברכה לבטלה היא (יב) הגה: אלא יאמר 'עננו' בשומע תפלה כיחיד (יג).

שולחן ערוך כפשוטו

(יב) ברכה לבטלה היא – שאם שכח להוסיף ברכה זו אינו צריך לחזור, ולכן אם חזר, הברכות שאומר שנית כאשר מתחיל שוב מ'עננו' הן לבטלה.
(יג) כיחיד – ואף הפוסקים הספרדים פוסקים כך.⁷

7. משום שהבית יוסף הביא דעה זו; עיין כף החיים. ומסופקני אם אכן כך היא דעתו של המחבר להלכה, שהרי שתק ולא העתיק דין זה. ונראה קצת שדבריו בבית יוסף הם לדעה שהביא הטור שיכול להוסיף ברכה זו היכן שנזכר, ועל כך הביא את דברי "המנהיג" שעדיף שיוסיפו בשומע תפילה. אבל לפי מה שפסק שצריך לשמור על סדר הברכות, ייתכן שדעתו היא ששליח הציבור לא יוסיף "עננו" בשומע תפילה, כי לא נתקנה לשליח הציבור האפשרות להוסיף בקשה בברכות. אמנם למעשה אין אנו זזים מדברי הפוסקים.

סימן ק"ב

לומר 'רצה' בכל תפלה, ובו סעיף אחד.

סעיף א

^אאומרים 'רצה' בכל התפלות, ודלא כאותם שנוהגים שלא לאומרו במנחה (א).

^אטור לדעתו, וכתב הבית יוסף שכן המנהג.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **במנחה** – בעבר התקיים מנהג שלא להזכיר את העבודה כאשר הכוהנים אינם נושאים כפיהם, ולכן במנחה התחילו את הברכה מהמילים "ואישי ישראל ותפילתם". ונדחו דבריהם, כי בין אם מכוונות מילים אלו לנשיאת הכפיים ובין אם לעבודת הקרבנות, סוף סוף אנו מבקשים מה' יתברך שישלב את העבודה.

סימן קכ"א דיני מודים, וכו' ג' מעיפים.

סעיף א

^אשוחין ב'מודים' תחלה וסוף (א).

^אברכות ל"ד ע"א.

סעיף ב

^בהאומר 'מודים מודים', משתקים אותו (ב).

^בברכות ל"ג ע"ב.

סעיף ג

יחיד אין לו לומר ברכת כהנים (ג). הגה: וכן עיקר (ב"י בשם המנהיג). וכן נראה לי לנהוג. אבל המנהג הפשוט אינו כן, רק אפילו יחיד אומר אותו כל זמן שראוי לנשיאות כפים, ואינו נראה (ד).

^גאבודרהם..

שולחן ערוך כפשוטו

(א) תחילה וסוף – בברכה זו אנו באים ומודים לה', ועל כן יש להביע בברכה זו הכנעה וקבלה. ומבטאים זאת על ידי שחיה בתחילת הברכה, כשאומרים "מודים אנחנו לך"¹, ובסוף הברכה, בזמן אמירת המילים "ברוך אתה ה'".

(ב) משתקים אותו – שמנוסח זה עולה כאילו מודה לשני אלוהים שונים, חלילה.

(ג) ברכת כהנים – הנאמרת על ידי הכוהנים בחזרת הש"ץ, בסוף ברכת ההודאה, כמבואר בסימן קכ"ז סעיף ב.

(ד) ואינו נראה – למעשה היום אין מנהג שיחיד אומר ברכת כוהנים².

1. בניגוד לשאר השתחויות, שחיה זו אינה במילים "ברוך אתה ה'", ועל כן דנים כאן הפוסקים מתי יכרע ומתי יזקוף. וכותב המשנה ברורה (ס"ק ג) שיכרע במילים "מודים אנחנו לך שאתה הוא", ובשם ה' יזקוף.

2. וכן כתב כאן ערוך השולחן הלכה ג'.

סימן קכ"ב

בין שמונה עשרה ל"יהיו לרצון", ובו ג' סעיפים.

הגמרא (ברכות ט ע"ב) מביאה את דברי רבי יוחנן, האומר שלאחר תפילה העמידה יש לומר את הפסוק (תהלים י"ט, טו): "יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך, ה' צורי וגאלי", שהוא מעין תפילה לכך שתפילתנו תתקבל. ומבאר הגמרא: "הואיל ולא אמרו דוד אלא לאחר שמונה עשרה פרשיות¹, לפיכך תיקנו רבנן לאחר שמונה עשרה ברכות". בסימן זה דן המחבר אם התפילה מסתיימת לאחר סיום י"ח הברכות, או רק לאחר אמירת הפסוק "יהיו לרצון".

סעיף א

^אאם בא להפסיק ולענות קדיש וקדושה בין שמונה עשרה ל"יהיו לרצון", אינו פוסק, ש"יהיו לרצון" מכלל התפלה הוא (א); אבל בין "יהיו לרצון" לשאר תחנונים (ב) שפיר דמי (ג). הגה: ודוקא במקום^אתשובת הרשב"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **מכלל התפילה הוא** – לדעת המחבר אמירת "יהיו לרצון" היא חלק מתפילת העמידה, וכל דיני ההפסק לפנייה הם כבתפילת העמידה.
(ב) **לשאר תחנונים** – הגמרא (ברכות יז ע"א) מביאה תחינות של כמה אמוראים, שהיו נוהגים להוסיפן לאחר התפילה. ברוב המנהגים אנו מוסיפים תחינה הפותחת במילים "אלוהי, נצור לשוני מרע", שאותה אמר בנו של רבינא, שעיקר תוכנה הוא שלאחר התפילה אנו מבקשים עזרה מה' יתברך שבכניסתנו לחיים הסוערים לא נחטא בלשוננו. וכן כל אחד יכול להוסיף לאחר העמידה בקשות אישיות, וכלשון הבית יוסף: "שאם רצה לומר אחר תפילתנו אפילו כסדר יום הכפורים, אומר".
(ג) **שפיר דמי** – כפי שיסביר בסוף הסעיף.

1. כלומר לאחר י"ח פרקים (אצלנו פסוק זה מצוי בסוף פרק י"ט, וביארה הגמרא שפרקים א"ב בתהילים נמנים כפרק אחד).

שנוהגין לומר 'יהיו לרצון' מיד אחר התפלה, אבל במקום שנוהגין לומר תחנונים קודם 'יהיו לרצון', מפסיק גם כן לקדיש וקדושה (ד); ובמקומות אלו נוהגים להפסיק ב'א-להי נצור' קודם 'יהיו לרצון', לכן מפסיקין גם כן לקדושה ולקדיש ולברכו (ד"ע לפרש הרשב"א שהביא הב"י).¹ לומיהו הרגיל לומר תחנונים אחר תפלתו (ה), אם התחיל שליח ציבור לסדר תפלתו והגיע לקדיש או לקדושה, מקצר ועולה (ו), ואם לא קצר יכול להפסיק כדרך שמפסיק בברכות של קריאת שמע, אפילו באמצע.

³ שם.

סעיף ב

י"אין נכון לומר תחנונים קודם 'יהיו לרצון', אלא אחר סיום שמונה יתשובת הרשב"א, ורבנו יונה פרק ד דברכות.

שולחן ערוך כפשוטו

(ד) **לקדיש וקדושה** – אף על פי שעדיין לא אמר 'יהיו לרצון'. הרמ"א מתייחס כאן למנהג לומר את הפסוק 'יהיו לרצון' לאחר התחנונים, כדי שאמירת התחנונים תיחשב לחלק מהתפלה. לשיטתו מותר להפסיק בתחנונים אף אם לא אמר יהיו לרצון, ולעומתו למחבר ניתן להפסיק דווקא אם אמר יהיו לרצון. כיום המנהג הרווח, הן אצל האשכנזים והן אצל הספרדים, הוא לומר 'יהיו לרצון' פעמיים: פעם לפני התחנונים ופעם לאחריהם, כפי שמביא המחבר בסעיף הבא. ומכל מקום מותר לכל המנהגים להפסיק לקדיש ולקדושה, כדין הענייה בזמן קריאת שמע.²

(ה) **אחר תפלתו** – ואחר שאמר 'יהיו לרצון'. והיום כולם נוהגים לומר תחנונים אלו.³

(ו) **מקצר ועולה** – אמנם המתפלל יכול להפסיק לקדיש ולקדושה, אולם מוסיף המחבר שעדיף שלא להפסיק בתחנונים, אלא לקצרם או לאמרם במהירות, ואז יספיק לענות.

2. כפי שראינו בסימן ס"ו סעיף ג

3. המ"ב (ס"ק א) מביא שאדם שאינו רגיל לומר תחנונים, מותר לו להפסיק לכול. ולא הבאנו דין זה למעלה, כי היום הכול רגילים להוסיף תחינות אלה.

עשרה מיד יאמר 'יהיו לרצון' (ז); ואם בא לחזור ולאומרו פעם אחרת אחר התחנונים, הרשות בידו.

סעיף ג

^יהרגיל לומר ארבעה דברים אלו, זוכה ומקבל פני שכינה: עשה למען שמך, עשה למען ימינך, עשה למען תורתך, עשה למען קדושתך (ח).

^יטור בשם הגדה.

שולחן ערוך כפשוטו

(ז) יהיו לרצון - כדי להבחין בין עיקר התפילה לבין התוספות המאוחרות יותר.

(ח) למען קדושתך - כי אדם כזה רואה את עיקר ייעודו לקדש שם שמים בעולם. הוא אינו עוסק בעצמו, אלא בכבוד ה' יתברך, ולכן ראוי הוא לקבל פני שכינה.

סימן קכ"ג

דיני הכריעות בסיום התפילה, ובו ו' סעיפים.

התפילה היא זמן מיוחד, ובו על המתפלל להרגיש שעומד לפני ה'. לכן בעת סיום התפילה יש לסמן את סוף המפגש ואת החזרה לחייו הרגילים. כדי לסמן את סיום העמידה לפני ה' אמרו חכמים שיש לפסוע שלוש פסיעות לאחוריו ולתת שלום לימינו ולשמאלו. סימן זה עוסק בדין פסיעות אלו.

סעיף א

^אכורע ופוסע שלש פסיעות לאחוריו, בכריעה אחת (א). ואחר שפסע שלש פסיעות, בעודו כורע קודם שיזקוף, כשיאמר 'עושה שלום במרומיו' הופך פניו לצד שמאלו (ב), וכשיאמר 'הוא יעשה שלום עלינו' הופך פניו לצד ימינו, ואחר כך ישתחוה לפניו, כעבד הנפטר מרבו. הגה: ונהגו לומר אחר כך: 'יהי רצון שיבנה בית המקדש' וכו' (ג), כי התפלה במקום העבודה, ולכן מבקשים על המקדש שנוכל לעשות ^איומא נ"ג ע"ב, ומביאו הרי"ף והרא"ש בסוף פרק ה' דברכות. מרדכי שם¹.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **בכריעה אחת** – כלומר שתחילה שוחה, ובעודו כורע, קודם שיאמר "עושה שלום", פוסע לאחוריו.

(ב) **לצד שמאלו** – שכיוון שהשכינה כביכול עומדת לפניו, הרי ששמאלו מצוי לימין השכינה.

(ג) **שיבנה בית המקדש וכו'** – המשפט המלא הוא: "שיבנה בית המקדש במהרה בימינו. ותן חלקנו בתורתך" (מסכת אבות פ"ה מ"כ), ואותו נוהגים לומר בכל הנוסחים. ולאחריו מופיע בסידורי הספרדים: "לעשות חקי רצונך ולעבדך בלבב שלם", ובסידורי האשכנזים פסוק ממלאכי ג', ד': "וערבה לה' מנחת יהודה וירושלם פימי עולם וכשנים קדמניות". בתוספות אלו מדגישים את עיקר הציפייה לבניין בית המקדש ולקיום תורה ומצוות.

1. [דברי המרדכי (רמז קי"א) הם מקור להמשך הסעיף, מהמילים "כשיאמר עושה שלום"].

עבודה ממש (ד) (דברי עצמו).

סעיף ב

¹ במקום שכלו שלש פסיעות יעמוד (ה), ולא יחזור למקומו עד שיגיע שליח ציבור לקדושה, ולפחות עד שיתחיל שליח צבור להתפלל בקול רם (ו). הגה: ושליח הציבור יעמוד כדי הילוך ארבע אמות קודם שיחזור למקומו להתפלל בקול רם (ז) (תשובת הרשב"א סי' תל"ו); וכן יחיד המתפלל יעמוד במקום שכלו פסיעותיו כשיעור זה קודם שיחזור למקומו (ח) (כ"י בשם רבינו ירוחם וירושלמי). ויחיד שמתפלל בצבור וסיים תפלתו קודם לשליח ציבור, אסור להחזיר פניו לצבור עד שיסיים שליח ציבור תפילתו (ט) (כ"י בשם שבולי הלקט).
² שם הרי"ף והרא"ש.

שולחן ערוך כפשוטו

(ד) עבודה ממש – ואף שדברים אלו הובאו על ידי הרמ"א, גם הספרדים נוהגים כאמור לומר תחנון זה.
(ה) יעמוד – מפני שאם חוזר מיד הרי זה כאילו שמבטל את פטירתו מרבו, שנראה הדבר שיוצא מהמלך ומיד חוזר לפניו, על אף שסיים כבר להתפלל.
(ו) בקול רם – וכך לא יישב עד סוף הקדושה. וכשהמתנה ארוכה, כמו בתפילות ראש השנה ויום הכיפורים, וכן אם הוא עייף, יכול להסתפק בהמתנה כדי הילוך ארבע אמות, ולשבת עד קדושה².
(ז) בקול רם – כדי להפריד בין תפילה לתפילה.
(ח) קודם שיחזור למקומו – ודי בזמן מועט זה, ואין צריך להמתין כזמן שלוקח לשליח הציבור להגיע לקדושה.
(ט) תפילתו – שלא לפרוש מהציבור שעדיין מתפללים.

2. ויש מחמירים לעמוד בכל חזרת הש"ץ, כפי שנראה בסימן הבא (סעיף ד).

פעיף ג

^יכשפוסע עוקר רגל שמאל תחלה (י). ושיעור פסיעות אלו לכל הפחות הוא כדי שיתן גודל בצד עקב (יא). הגה: ולכתחילה לא יפסיע פסיעות גסות יותר מזה (יב) (ב"י בשם ארחת חיים, ודברי עצמו לפי הטעם שכתב ב"י לשלש

פסיעות בשם ר' האי).

^יהגהות מימוני פרק ה' מהלכות תפלה, אהל מועד.

פעיף ד

^ימי שמוסיף על שלש פסיעות, הוי יוהרא (יג).

^ישבלי הלקט.

פעיף ה

^יגם שליח ציבור צריך לפסוע שלש פסיעות כשמתפלל בלחש (יד).

^ירמב"ם פרק ט' מהלכות תפלה, ותרומת הדשן סימן י"ג.

שולחן ערוך כפשוטו

(י) **רגל שמאל תחילה** – שצד זה נמצא כביכול כנגד ימין השכינה.
 (יא) **גודל בצד עקב** – שאגודל רגל שמאל יהיה מונח כנגד עקב רגל ימין. צעד כזה אורכו בסך הכול כאורך כף הרגל, ולמחבר זהו הצעד המינימלי המראה שהוא יוצא מהקודש, ומותר לפסוע פסיעות גדולות יותר.
 (יב) **יותר מזה** – כדי לנהוג ככוהנים היורדים מן המזבח³. ואף שהמחבר מתיר לפסוע פסיעות גדולות יותר, גם הספרדים נוהגים כרמ"א⁴.
 (יג) **יוהרא** – לשון הט"ז (מובא גם במשנה ברורה): "שנראה שחולק כבוד לשכינה יותר משאר בני אדם". מכאן נלמד שאין לאדם להחמיר יותר מן המקובל, אלא אם כן הוא אכן במדרגה גבוהה, ואז יחמיר בצנעה.
 (יד) **כשמתפלל בלחש** – כשמסיים את תפילת הלחש שלו, לפני החזרה.

3. מכילתא דרשב"י פרק כ', כג: "מה ת"ל 'אשר לא תגלה ערותך עליו', שכשתעלה למזבח לא תהא פוסע פסיעה גסה, אלא מהלך עקב בצד גודל".

4. כף החיים אות כ"ד.

וכשחוזר התפלה בקול רם אינו צריך לחזור לפסוע שלש פסיעות (טו). הגה: ואם לא התפלל בלחש רק בקול רם (טז), פוסע שלש פסיעות אחר תפלתו שבקול רם (אבודרהם).

סעיף ו

'כשחוזר שליח ציבור התפלה, יאמר גם כן 'ה' שפתי תפתח' (יז). הגה: אבל אינו אומר בסוף התפלה 'יהיו לרצון' (יח) (דברי עצמו, וב"י בשם אוהל מועד).
'כתבי מוה"ר ר' ישראל.

שולחן ערוך כפשוטו

(טו) **לפסוע שלוש פסיעות** – מפני שסיום תפילתו של שליח הציבור יהיה מאוחר יותר, בשלוש הפסיעות שבסיום קדיש "תתקבל". ואם קשה לו לעמוד ביראה כל כך הרבה זמן, מותר לו לפסוע אחרי תפילת העמידה.
(טז) **רק בקול רם** – כגון במקרה המובא בסימן קכ"ד בסעיף ב.
(יז) **'ה' שפתי תפתח** – כפי שאומרו היחיד⁵. הספרדים נוהגים לאמרו בקול, כשאר החזרה, היות שמשפט זה שייך לתפילת העמידה. והאשכנזים נוהגים לאמרו בלחש, כי הוא בקשה אישית של שליח הציבור, שה' יסייענו לכוון בתפילתו.
(יח) **יהיו לרצון** – מכיוון שסומך על המילים "תתקבל צלותהון ובעותהון" בקדיש, שהן למעשה תרגום פסוק זה לארמית, ובמילים אלו מסתיימת למעשה תפילת הש"ץ. אולם המנהג לאמרו, בין לאשכנזים ובין לספרדים⁶.

5. ראה סימן קי"א סעיף א, ודברינו שם בס"ק ג'.

6. מ"ב ס"ק כא (בשם השל"ה והגר"א), וכף החיים אות ל'.

סימן קכ"ד

הלכות חזרת הש"ץ, ובו י"ב סעיפים.

סימן זה עוסק בחזרת העמידה על ידי שליח הציבור. החזרה תוקנה בעיקר כדי שמי שאינו יודע להתפלל תפילה בלחש יצא ידי חובה בתפילת שליח הציבור. כיום, שיש סידורים, אין כמעט בנמצא מי שאינו בקי בתפילה; ובכל זאת התקנה נשארה במקומה, מכמה סיבות:

א. אין משנים תקנת חכמים, אפילו אם טעם התקנה בטל.
ב. חכמים תיקנו לומר בחזרת הש"ץ קדושה וברכת כוהנים, ולכן אי אפשר לבטלה¹.

ג. גם כיום ייתכן שאדם יצא ידי חובתו בשמיעה משליח הציבור, במקרה שטעה בתפילה בלחש (כפי שיתבאר בסעיף י').

ד. הבית יוסף הביא בשם האבודרהם שגם מי שהתפלל בלחש יש לו שכר כאשר שומע את החזרה מפי שליח הציבור, ונחשב הדבר כאילו התפלל פעמיים נוספות: אחת בזכות הקשבתו לש"ץ, ואחת בזכות עניית האמן.

ה. נוסף שבקיום שתי התפילות מקיימים שתי רמות של תפילה בציבור: הראשונה תפילת הלחש, שהיא תפילת יחידים המתקבלת בזכות שמתפללים יחד בציבור; והשנייה היא תפילת הציבור, כאשר כל הציבור מתאחד סביב שליח הציבור.

סעיף א

^אלאחר שסיימו הצבור תפלתו, יחזור שליח צבור התפלה, שאם יש מי שאינו יודע להתפלל יכוין למה שהוא אומר, ויוצא בו (א).

^אראש השנה ל"ג ע"ב.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **ויצא בו** – זו הסיבה שתיקנו חכמים לחזור על התפילה; אולם שליח הציבור יחזור אף אם אין שם מי שאינו יודע, כפי שראינו בהקדמה.

1. על פי תוספות מגילה כג ע"ב ד"ה "ואין". וראה ערוך השולחן כאן סעיף ה'.

¹יצריך אותו שיוצא בתפלת שליח צבור לכוין לכל מה שאומר שליח צבור מראש ועד סוף, ואינו מפסיק, ואינו משיח (ב), ופוסע שלש פסיעות לאחריו, כאדם שמתפלל לעצמו (ג).
²טור בשם הגאונים.

סעיף ב

¹שליח צבור שנכנס לבית הכנסת ומצא צבור שהתפללו בלחש, והוא צריך לעבור לפני התיבה לאלתר, יורד לפני התיבה ומתפלל בקול רם לצבור, ואינו צריך לחזור ולהתפלל בלחש (ד). הגה: וכן אם הוא שעת הדחק, כגון שירא שיעבור זמן התפלה, יוכל להתפלל מיד בקול רם, והצבור מתפללין עמו מלה במלה בלחש עד לאחר 'הא-ל הקדוש' (ה), וטוב שיהיה אחד לכל הפחות שיענה אמן אחר ברכת השליח צבור (ו) (מהרי"ל).
 יכל בו סי' כ"ז.

שולחן ערוך כפשוטו

(ב) ואינו משיח – ובזכות כך נחשב לו הדבר כאילו התפלל בעצמו.
 (ג) כאדם שמתפלל לעצמו – וכאילו הוא עצמו עמד לפני השכינה.
 (ד) לחזור ולהתפלל בלחש – מדובר בשליח ציבור שהגיע באיחור, והציבור לא המתינו לו אלא התחילו תפילת לחש. במקרה כזה, הש"ץ מקיים באמירת החזרה גם את חיובו האישי להתפלל. אולם כמובן שלכתחילה אין לעשות כן, מאחר שכך הוא מפסיד זכות תפילת עמידה אחת.
 (ה) לאחר הא-ל הקדוש – במצב זה שליח הציבור אומר קדושה והציבור עונים אחריו, ואחר כך הציבור ושליח הציבור ממשיכים בלחש. ובשחרית, אם יש כוהנים ממשיך שליח הציבור בקול רם מ"רצה".²
 (ו) אחר ברכת השליח ציבור – כדי לשמור על מסגרת התקנה, שהרי התפילה בקול רם מטרתה להוציא ידי חובה. אולם אין בכך חובה, ולכן נקט הרמ"א

2. עיין בית יוסף סימן רל"ד, שכך היו נוהגים גם במנחה כשהתפללו רק עמידה אחת. ועיין מג"א סוף ס' ק"ג בשם כנה"ג. וראה בספר "דברי שלום ואמת" הערה 60, שמעיד שכך המנהג.

סעיף ג

¹קהל שהתפללו וכולם בקיאים בתפלה, אף על פי כן ירד שליח צבור וחוזר להתפלל, כדי לקיים תקנת חכמים (ז). הגה: ואם יש יחידים בקהל מאריכין בתפלתם, אין לשליח צבור להמתין עליהם, אפילו היו חשובי העיר (ח). וכן אם היה מניין בבית הכנסת, אין להמתין על אדם חשוב או גדול שעדיין לא בא (ט) (בנימין זאב סי' קס"ח).

¹הר"ד אבודרהם בשם תשובת הרמב"ם.

סעיף ד

¹כששליח צבור חוזר התפלה, הקהל יש להם לשתוק ולכוין לברכות שמברך החזן ולענות אמן (י). ואם אין תשעה מכוונים ¹טור בשם תשובת אביו הרא"ש כלל ד'.

שולחן ערוך כפשוטו

לשון "טוב". ולמעשה אין מקפידים על כך³. ואין לבטל את החזרה בקלות, אלא רק אם יש צורך בכך, כגון שחוששים שיעבור הזמן או שאין תשעה שעונים אמן, וכן אם המתפללים ממהרים מאוד ולא יוכלו להישאר עד סוף החזרה⁴.

(ז) **לקיים תקנת חכמים** – ועיין בהקדמה לסימן, שבה הבאנו טעמים נוספים לדין זה.

(ח) **חשובי העיר** – והמנהג להמתין לרב בית הכנסת. נראה שהטעם הוא שלפעמים שליח הציבור, ואף חלק מהציבור, אינם מתפללים בנחת, והמתפלל בנחת נמצא נפסד, שאינו יכול לענות אמן ולומר קדושה. אבל אם הרב מאריך הרבה, טוב אם יורה שלא יחכו לו.

(ט) **שעדיין לא בא** – מפני שיש לכבד את הציבור ולא להטריחו⁵.

(י) **ולענות אמן** – וכך נחשב כאילו התפללו עוד שתי תפילות עמידה, כפי

3. מ"ב ס"ק י. ועיין ערוך השולחן סעיף ז.

4. ישנן קהילות שנהגו לומר רק תפילת לחש במוסף של שבת (שמש ומגן ח"א סי' לז), ללא חזרה. והיכן שאין מנהג כזה, אין לחדשו.

5. דרכי משה הארוך.

לברכותיו, קרוב להיות ברכותיו לבטלה (יא); לכן כל אדם יעשה עצמו כאילו אין תשעה זולתו, ויכוין לברכות החזן (יב). הגה: יש אומרים שכל העם יעמדו כשחוזר השליח צבור התפלה (יג) (הגהות מנהגים).

סעיף ה

י'על כל ברכה שאדם שומע בכל מקום, אומר: 'ברוך הוא וברוך שמו' (יד).

¹טור בשם אביו הרא"ש.

שולחן ערוך כפשוטו

שהסברנו בהקדמה.

(יא) **לבטלה** – למעשה כל האנשים מתפללים בעצמם בלחש, ואין צורך בחזרת שליח הציבור כדי להוציא משהו ידי חובה; לכן משמעות החזרה על התפילה היא תפילת הציבור, כפי שהסברנו בהקדמה. וכתב המחבר⁶ לשון "קרוב להיות ברכותיו לבטלה", מפני שברכות אלו אינן ממש לבטלה, כי סוף סוף חוזר מפאת התקנה. ומפורש בסימן נ"ה (סעיף ב) שאם התחילו את החזרה בעשרה, גם אם יצאו מקצתן וכבר אין עשרה, שליח הציבור ממשיך בתפילתו. ובמקום שברור שלא יהיו תשעה שיענו אמן, יש מקום להתפלל רק עמידה אחת.

(יב) **לברכות החזן** – וכך לא ייחשבו ברכות שליח הציבור לברכות לבטלה. (יג) **כשחוזר שליח הציבור התפילה** – הואיל וגם החזרה נחשבת כתפילת העמידה. המחבר לא הביא דין זה כי אין זו חובה גמורה, אולם גם פוסקים ספרדים כתבו שזהו מנהג טוב.

(יד) **ברוך הוא וברוך שמו** – הרא"ש תיקן שאדם השומע את חברו מברך, כששומע את שם ה' יאמר "ברוך הוא וברוך שמו", ובכך הוא משתתף עם ברכת המברך. יש הסכמה בין הפוסקים שאם השומע נמצא בתפילה במקום שאסור להפסיק בו – לא יאמר "ברוך הוא וברוך שמו". ונחלקו אם יאמר זאת כשיוצא ידי חובה בברכת המברך: פוסקים רבים סוברים שאין לומר אז "ברוך

6. בעקבות הרא"ש והטור.

סעיף ו

י'ענו 'אמן' אחר כל ברכה, בין אותם שיצאו ידי תפלה, בין אותם שלא יצאו. ובכוונה שיכוין בלבם: אמת היא הברכה שכירך המברך, ואני מאמין בזה (טו).

^יטור והר"ד אבודרהם.

סעיף ז

ח"א ישיח שיחת חולין בשעה ששליח צבור חוזר התפלה, ואם שח הוא חוטא, וגדול עונו מנשוא, וגוערים בו (טז). הגה: וילמד בניו^ח ארחות חיים בשם הר' יונה.

שולחן ערוך כפשוטו

הוא וברוך שמו", והדבר נחשב להפסק בברכתו^ז; ויש הסוברים לענות "ברוך הוא וברוך שמו" גם כשיוצאים ידי חובת הברכה^ה. למעשה כל אחד יכול להחזיק במנהגו, ובמקום שאין מנהג לא יאמר בברכה שרוצה לצאת בה ידי חובה, היות שזוהי דעת רוב הפוסקים^ו. ובדיעבד אם ענה אין זה נחשב להפסק.

(טו) ואני מאמין בזה – אמרו חז"ל (ברכות נג ע"ב): "גדול העונה יותר מן המברך". ובמדרש (דברים רבה כי תבוא ז, א) מובא: "שאין גדול לפני הקב"ה יותר מאמן שישראל עונין". ואפשר להסביר זאת, שבעניית אמן הופך את ברכתו של המברך היחיד לשבח של ציבור. הראי"ה קוק (מוסר אביך פרק ב', ה) ביאר שהמברך מכיר טובה לה' מתוך הנאתו או מכיוון שמקיים מצווה, ואילו העונה עושה זאת רק מפאת אמיתת העניין, וזה הילול שמו יתברך.

(טז) וגוערים בו – ראינו בסעיף ד' שבזמן החזרה יש לשתוק ולכוון לש"ץ;

7. זו דעת ה"דגול מרבבה", והסכימו איתו המשנה ברורה (ס"ק כא), כף החיים (אות כו) והרב עובדיה יוסף (יחווה דעת חלק ד סימן ט).

8. משום שאין זה הפסק, אלא השתתפות עם המברך. זו דעת הרב משאש (שמש ומגן חלק שני סימן לד, וכך משמע מלשון המחבר כאן, שלא הבחין בין היוצא בברכה זו למי שאינו יוצא, כפי שמבחין בסעיף הבא. לכן הנוהגים כן יש להם אילן גדול להתלות בו.

9. וגם כי במנהג "שב ואל תעשה" עדיף.

הקטנים שיענו אמן (יז), כי מיד שהתינוק עונה אמן יש לו חלק לעולם הבא (כל בו).

סעיף ח

^טלא יענה אמן חטופה (יח), דהיינו כאילו האל"ף נקודה בחטף (יט); וכן שלא יחטוף וימהר לענות אותו קודם שיסיים המברך. וכן לא יענה אמן קטופה, דהיינו שמחסר קריאת הנו"ן ואינו מוציאה בפה שתהא ניכרת. הגה: גם לא יפסיק באמצע המלה (כ) (ב"י בשם הערוך). 'ולא יענה אמן יתומה, דהיינו שהוא חייב בברכה אחת ושליח צבור מברך אותה וזה אינו שומעה, אף על פי שיודע איזו ברכה מברך השליח צבור, מאחר שלא שמעה לא יענה אחריו אמן, דהויא אמן יתומה (כא). הגה: ויש מחמירין דאפילו אינו מחוייב באותה ברכה, לא ^טברכות מ"ז ע"א. 'טור בשם רבנו יונה.

שולחן ערוך כפשוטו

ומשמע שאין לדבר אף בדברי תורה, ואפילו ללמוד בשקט אסור. וכאן בא המחבר להוסיף שדיבור דברי חולין חמור במיוחד.

(יז) **שיענו אמן** – כי "אמן" היא ענייה קצרה שאפשר ללמדה ילד קטן, ומיד מקיים בכך מצווה¹⁰.

(יח) **אמן חטופה** – אלו הם דברי הגמרא: "אין עונין לא אמן חטופה ולא אמן קטופה ולא אמן יתומה"; ומבאר המחבר כל אחד מהדברים.

(יט) **נקודה בחטף** – בחטף פתח, שמבטאים אותו באופן קצר יותר.

(כ) **באמצע המילה** – כלומר באמצע ה"אמן", כפי שעושים לעתים כשמאריכים בניגון בעניית האמן.

(כא) **דהויא אמן יתומה** – כשאדם רוצה לצאת ידי חובה בברכת חברו, עליו לשמוע את הברכה ולענות אמן. ואם לא שמע את הברכה, אף אם יודע איזו ברכה בירך חברו, לא יענה אמן, כדי שלא יטעה לחשוב שיצא ידי חובה. ולדעת המחבר אם ענה אמן על ברכה שרצה לצאת בה ידי חובתו אולם לא

10. דברי הרמ"א כאן הם על פי הגמרא בסנהדרין ק"י סוף ע"ב.

יענה אמן אם אינו יודע באיזה ברכה קאי שליח צבור, דזה נמי מקרי אמן יתומה (כב) (טור בשם רב כהן צדק). ולא ימתין עם עניית האמן, אלא מיד שכלה הברכה יענה אמן (כג) (אבודרהם). ¹¹ולא יענה אמן קצרה, אלא ארוכה קצת, ¹²כדי שיוכל לומר: 'אל מלך נאמן'; (כד) ולא יאריך בה יותר מדאי, לפי שאין קריאת התיבה נשמעת כשמאריך יותר מדאי (כה).

¹¹ברכות מ"ז ע"א. ¹²הגהות מימוני [דפוס קושטא] בפרק א' מהלכות ברכות בשם הירושלמי¹¹. ¹³תוספות שם.

שולחן ערוך כפשוטו

שמע אותה, נחשבת לו כ"אמן יתומה". ולשיטה זו אם אינו רוצה לצאת בברכת המברך, יכול לענות אמן אפילו אם לא שמע את הברכה, ואפילו אם אינו יודע איזו ברכה מברך חברו.

(כב) מקרי אמן יתומה – לדעת הרמ"א אין לענות אמן אם אינו יודע מהי הברכה, כי עניית האמן מבטאת הסכמה עם הנאמר, ולא שייך להסכים לדברים כשאין יודע במה מדובר. אמן כזה הוא נטול משמעות, והוא בכלל "אמן יתומה". ואם יודע מהי הברכה, אלא שלא שמע אותה, יכול לענות גם לדעת הרמ"א¹².

(כג) יענה אמן – ואם ממתין, הרי הוא מנתק בין הברכה לענייה, ואף זה נקרא "אמן יתומה".

(כד) אל מלך נאמן – ראשי תיבות אמן¹³. וכתבו בעלי התוספות שצריך להרהר במילים "אל מלך נאמן" כשעונה אמן¹⁴.

(כה) כשמאריך יותר מדי – מכאן יש ללמוד שצריך להיזהר גם כשמברכים

11. [נראה שכוונת דברי הגה"מ (דפוס קושטא) המובאים בב"י, להביא כמקור לדבריו את הירושלמי, הוא רק על תחילת דבריו, שהעונה אמן ארוכה יאריך ימיו בטובה (מקורו בירושלמי ברכות). אולם השיעור שיאמר "אל מלך נאמן" אינו מהירושלמי, אלא מביאו הגהות מיימוניות בשם הראב"ה (ח"א סי' קכ"ו). ושיעור זה מובא גם בדרכי משה בשם התוספות, כפי שהבאנו בהערה 14].

12. על פי מ"ב ס"ק לג.

13. גמרא שבת קיט ע"ב.

14. שם ד"ה "א"ר חנינא". הביאו הרמ"א בדרכי משה כאן.

פעיף ט

י'אם יש קצת מהעונים שמאריכין יותר מדאי, אין צריך המברך להמתין להם (כו).

^יארחות חיים.

פעיף י

^טמי ששכח ולא אמר 'יעלה ויבא' בראש חדש או בחולו של מועד, או בכל דבר שצריך לחזור בשבילו – יכוין דעתו וישמע משליח צבור כל שמונה עשרה ברכות מראש ועד סוף, כאדם שמתפלל לעצמו (כז); ולא יפסיק; ולא ישיח; ^יופוסע שלש פסיעות לאחוריו, דכיון שכבר התפלל, אלא ששכח ולא הזכיר, אף על פי שהוא בקי שליח צבור מוציאו (כח).

^טבה"ג, ותוספות ברכות כ"ט. ^יבית יוסף.

שולחן ערוך כפשוטו

בקול רם, שלא להאריך באחת התנועות יותר מדי. אמנם ראיתי מקובלים שמאריכים מאוד, ואולי טעמם שהיות שהם מכוונים כוונות, הדבר אינו נחשב לאריכות יתרה.

(כו) להמתין להם – בשונה מברכת כוהנים, שבה כתב המחבר (קכ"ה, יח): "אינם רשאים להתחיל 'יברכך' עד שיכלה מפי כל הצבור אמן". סיבת ההבדל היא ששם חשוב שכל השומעים יכוונו היטב לברכות, ואילו כאן אין להמתין יותר מדי. אמנם ראינו שאין לומר אמן במהירות, ולכן צריך להמתין לפחות זמן של אמירת אמן במתינות. וכן כאשר שליח הציבור אומר את שם ה' שבברכות, ימתין לפני כן שהציבור יסיימו לענות "ברוך הוא ברוך שמו".

(כז) כאדם שמתפלל לעצמו – וכך יצא ידי חובת תפילה בלי לברך את הברכות שנית.

(כח) שליח ציבור מוציאו – וצריך להיזהר להקשיב ממש לכל מילה. מהלכה זו אנו למדים שאף שכיום כולם בקיאים, על שליחי הציבור לכוון להוציא ידי חובה את הציבור, כיוון שלעתים אף בקיאים יוצאים ידי חובה על ידי החזן,

סעיף יא

^פאם בעוד האדם מתפלל סיים שליח צבור ברכה, וקודם שכלתה עניית אמן מפי רוב הצבור סיים זה תפלתו, עונה עמהם אמן (כט). הגה: ואפילו אם לא שמע הברכה כלל, רק שומע צבור עונין אמן ויודע על איזה ברכה קאי, יענה עמהם. וכן בקדיש וקדושה וברכו (ארחות חיים).
^פכתבי מהר"ר ישראל.

סעיף יב

^צהעונה אמן לא יגביה קולו יותר מהמברך (ל).
^צברכות מ"ה ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

וכן כדי לזכות את ציבור המתפללים בברכות אלה בנוסף לתפילתם האישית, כפי שראינו בהקדמה.
(כט) עונה עמהם אמן – וכפי שהתבאר בסעיף ח', לדעת הרמ"א לא יענה אמן אלא אם כן יודע איזו ברכה מברך שליח הציבור, ולדעת המחבר יכול לענות כיוון שאינו צריך לצאת ידי חובה.
(ל) יותר מהמברך – מכאן שאין לצעוק ולזעוק, אלא לענות בנחת. ובכך יש חיבור בין הקהל לשליח הציבור.

סימן קכ"ה

דיני קדושה, ובו ב' סעיפים.

בחזרה הש"ק, לאחר הברכה השנייה, שליח הציבור והקהל אומרים קדושה. אמירת הקדושה נקבעה כנראה בעת שנקבעה תפילת העמידה, ונזכרת עוד בתוספתא¹. הפסוקים הנאמרים בקדושה מקורם בנביאים ישעיהו ויחזקאל, המתארים בנבואתם מלאכים המהללים את ה', ונוסף עליהם פסוק מתהילים המתאר את מלכות ה'. כתב הרא"ש² שבאמירת פסוקים אלה מקיימים מצות עשה של "ונקדשתי בתוך בני ישראל". אין אומרים קדושה זו אלא במניין³, והיא החלק החשוב ביותר של חזרת הש"ק, ובה בני האדם חוברים כביכול למלאכים לקדש את ה'.

סעיף א

^א אין הציבור אומרים עם שליח הציבור 'נקדישך' (א), אלא שותקין ומכוונים למה ששליח ציבור אומר עד שמגיע ל'קדוש'⁴, ואז עונים ^אהרא"ש בתשובה כלל ד', ובית יוסף.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) **נקדישך** – לפני אמירת פסוקי הקדושה מזמין שליח הציבור את הקהל להשתתף עימו בהקדשת השם. ישנם כמה נוסחים לאמירה זו⁵, והצד השווה שבכולם הוא החיבור בין הקהל לבין המלאכים בהקדשת ה'. עניין הקדושה הוא שאנו מתעלים ממצאותנו האנושית כדי להיות מרוכזים בקידוש שם ה'.

1. ברכות פרק א' (הל' יא בנדפס, והל' ט במהד' ליברמן).

2. ברכות פרק ז' סימן כ, ע"פ דברי הגמרא בברכות דף כא ע"ב.

3. כפי שהתברר בתחילת סימן נ"ה.

4. [במהדורות החדשות נדפס "לקדושה"].

5. ספרדים ו"נוסח ספרד" אומרים בשחרית ובמנחה נוסח הפותח במילים "נקדישך ונעריצך כנועם שיח סוד שרפי קודש", ובמוסף פותחים במילים "כתרו יתנו לך ה' אלהינו מלאכי המוני מעלה עם עמך ישראל קבוצי מטה". בנוסח אשכנז הקדושה הרגילה פותחת במילים "נקדש את שמך בעולם", ובמוסף הנוסח הוא "נעריצך ונקדישך". וראה דברינו בסוף סימן ק"ט.

הציבור 'קדוש' (ב).

סעיף ב

^בטוב לכוין רגליו בשעה שאומר קדושה עם שליח ציבור (ג). הגה:⁶ ויש לישא העינים למרום בשעה שאומרים קדושה (ד), וכן מנענעים גופן ונושאים אותו מן הארץ (ה) (טור ושכולי הלקט); ואין לדבר באמצע הקדושה (ו) ^בתרומת הדשן.

שולחן ערוך כפשוטו

(ב) קדוש – במילים 'נקדישך ונעריצך' מזמין שליח הציבור את הקהל לקדש את שם ה', ולאחר ההזמנה עונה הציבור יחד בקול רם "קדוש קדוש קדוש" וכו'. וכן לאורך הקדושה – שליח הציבור מזמין, והקהל עונה את הפסוקים. המנהג המקורי הוא שרק החזן אומר את ההזמנה, כפי שניכר ממבנה הקדושה, הבנויה מדו־שיח בין הציבור והקהל. וכן כתב כאן המחבר, והרמ"א לא העיר על כך. אמנם במקומות רבים נוהגים הציבור להשתתף עם שליח הציבור כשאומר "נקדישך"⁷; ואין להרהר אחרי מנהג ישראל המתקיים בכל כך הרבה במקומות ובפני גדולי תלמידי החכמים.

(ג) עם שליח ציבור – כדי להידמות למלאכים, שכתוב בהם "ורגליהם רגל ישרה"⁸.

(ד) בשעה שאומרים קדושה – כדי להראות את הציבור שבין שמים וארץ בשעת אמירת הקדושה. הטור והבית יוסף מביאים שכך מנהג אשכנז, אבל מנהג ספרד דווקא להשפיל את העיניים, כסימן ליראה מפני הדר כבודו.

(ה) ונושאים אותו מן הארץ – ומביא הבית יוסף שטעם הדבר הוא כאות לרעד האוחז בנו בעמידתנו בפני השם יתברך. ונוהגים כך גם הספרדים.

(ו) באמצע הקדושה – משום חשיבות תפילה זו. והביא הבית יוסף מדרש⁹: רב חמא בר חנינא מצא לאליהו הנביא ועמו גמלים טעונים. שאל אותו: מה

6. [יש מחלוקת מהדורות היכן נמצאת הגהה זו, אם בסוף סעיף א' או ב' (ראה בשו"ע השלם עמ' רכ"ג הערה ד)].

7. הט"ז (ס"ק א) והערוך השולחן (סע' ב) הצדיקו את המנהג, והכף החיים (אות ב) מצא בכתבי האריז"ל שכך נכון לעשות. וראה בביאור הלכה ד"ה "אין הציבור".

8. יחזקאל א', ז. כפי שראינו בתחילת סימן צ"ה לגבי תפילת העמידה.

(מהרי"ל וב"י בשם מהר"י אבוהב ודרך ארץ זוטא). ומי שאמר כבר קדושה, ובא לבית הכנסת ומצא צבור עונין קדושה, חוזר ועונה עמהם (ז) (תשובת הרשב"א סי' רמ"ט).

שולחן ערוך כפשוטו

הגמלים הללו טעונים? וענה לו אליהו שהם טעונים "אף ורוגז למי שמספר בין קדושה לקדושה". ואף המחבר מודה לאיסור זה.

(ז) חוזר ועונה עמהם – הרמ"א מדגיש זאת, כיוון שיש מי שאמר שאין לומר פעמיים קדושה, מפאת גודל קדושתה, ואין הלכה כמותו.

9. [ב"י מביא זאת כאן בשם מהר"י אבוהב ממסכת דרך ארץ זוטא. ואין לפנינו מקור נוסף לסיפור בגרסה זו. בגרסה שונה מעט מובא המעשה בב"י בסי' נ"ו אות ג', וגם גרסה זו אינה לפנינו במדרש, אבל היא לפנינו בכמה ראשונים, וביניהם במנורת המאור למהר"י אבוהב].

סימן קכ"ז

דין שליח ציבור שטעה, ובו ד' סעיפים.

ראינו בסימנים קודמים את דין המתפלל שטעה. בסימן זה עוסקים בשליח ציבור שטעה, ואנו למדים שפעמים שהדין שונה, שכדי למנוע טרחה מהציבור הקלו. ועוד מתבאר כאן כיצד מחליפים את שליח הציבור כאשר הוא אינו יכול עוד להמשיך בתפילה.

סעיף א

^אשליח ציבור שטעה ודילג אחת מכל הברכות, וכשמזכירין אותו יודע לחזור למקומו (א), אין מסלקין אותו (ב). אבל אם דילג ברכת המינים – מסלקין אותו מיד, שמא אפיקורוס הוא (ג); ואם התחיל בה וטעה, אין מסלקין אותו (ד).

^אברכות כ"ט ע"א.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) יודע לחזור למקומו – כלומר ששליח הציבור דילג בטעות על ברכה, וכשהתחיל את הברכה הבאה העירו לו, והוא יודע לחזור לאותה ברכה שדילג. דילוג ברכה היה שכיח יותר כאשר לא היה סידור לפני שליח הציבור.
 (ב) אין מסלקין אותו – כיוון שברור שזו טעות, ולכן יחזור לברכה שדילג, כדין יחיד שדילג על ברכה¹.
 (ג) שמא אפיקורוס הוא – ודילג על הברכה כי לא רצה לקלל את עצמו. דין זה אינו שכיח בימינו, משום שאין בינינו מי שידלג בכוונה ברכה, ומי שאינו מאמין גם אינו מתפלל.
 (ד) אין מסלקין אותו – שכיוון שהתחיל בה ניכר שזו טעות בתום לב.

1. כפי שהתבאר בסימן קי"ט סעיף ג.

סעיף ב

^בשליח ציבור שטעה ואינו יודע לחזור למקומו (ה), יעמוד אחר תחתיו (כדרך שנתבאר לעיל סימן נ"ג סעיף יז), ומתחיל מתחלת הברכה שטעה זה, אם היה הטעות באמצעיות (ו); ואם היה בשלש ראשונות, מתחיל בראש (ז); ואם בשלש אחרונות, מתחיל 'רצה' (ח).
^בברכות ל"ד ע"א.

סעיף ג

^גכל מקום שהיחיד חוזר ומתפלל (ט), שליח ציבור חוזר ומתפלל אם טעה כמותו כשמתפלל בקול רם; חוץ משחרית של ראש חדש, ^דשאם שכח שליח ציבור ולא הזכיר 'יעלה ויבא' עד שהשלים תפלתו – אין מחזירין אותו, מפני טורח הצבור, שהרי תפלת המוספין לפניו שהוא מזכיר בה ראש חדש (י); ^האבל אם נזכר ^בברכות ל' ע"ב. ^זבה"ג, ורמב"ם בפרק י' מהלכות תפלה, וטור. ^הרש"י בתשובה, ור' שמחה.

שולחן ערוך כפשוטו

- (ה) לחזור למקומו – כגון שחלה פתאום.
 (ו) באמצעיות – אפילו אם המחליף לא הקשיב לשליח הציבור. ואם אחד המתפללים הקשיב וכיוון לכל הברכות בחזרה עדיף שהוא יחליף את שליח הציבור.
 (ז) מתחיל בראש – לפי ששלוש הברכות הראשונות הן יחידה אחת.²
 (ח) מתחיל רצה – שאף שלוש הברכות האחרונות הן יחידה אחת.
 (ט) שהיחיד חוזר ומתפלל – משום שטעה טעות המחייבת חזרה.³
 (י) מזכיר בה ראש חודש – לדעת המחבר קולא זו אינה בכל יום שיש בו מוסף,

2. כפי שראינו בסימן קי"ד סעיף ו. וראה דברינו שם בס"ק כג.

3. כגון שאמר "מוריד הגשם" בקיץ (כפי שהתבאר בסימן קי"ד סעיף ד), או שביקש גשמים בקיץ (קי"ז, ג) או שלא ביקש בחורף (שם סעיף ד). וכן אם שכח לומר "יעלה ויבוא" (תכ"ב, א), או שאמר "האל הקדוש" במקום "המלך הקדוש" בעשרת ימי תשובה (תקכ"ב, א).

קודם שהשלים תפלתו, חוזר ל'רצה' ואין בזה טורח צבור (יא).
הגה: יש אומרים דאם טעה בשחרית של שבת ויום טוב דינו כמו בראש חדש
(טור וסמ"ק), והכי נהוג (יב).

סעיף ד

ואם טעה שליח ציבור כשמתפלל בלחש, לעולם אינו חוזר ומתפלל
שנית, מפני טורח הצבור, אלא סומך על התפלה שיתפלל בקול
רם (יג); והוא שלא טעה בשלש ראשונות, שאם טעה בהם –
לעולם חוזר כמו שהיחיד חוזר (יד).
יטור בשם הרמב"ם בפרק י' מהלכות תפלה.

שולחן ערוך כפשוטו

אלא דווקא בראש חודש ובחול המועד⁴, שבהם לא רוצים להטריח את
הציבור.

(יא) ואין בזה טורח ציבור – כיוון שצריך לחזור רק על שלוש ברכות.

(יב) והכי נהוג – אצל האשכנזים. אבל הספרדים נוהגים כמחבר בדין זה⁵.

(יג) שיתפלל בקול רם – ונחשבת לו תפילה זו גם כחזרה על תפילת הלחש
שטעה בה.

(יד) כמו שהיחיד חוזר – מדברי המחבר עולה שאם טעה בשלוש הברכות
הראשונות חוזר כשם שהיחיד חוזר. המפרשים הקשו על דבריו, שהלא בראש
הסעיף הסיבה שאין צריך לחזור היא מפני שהוא סומך על החזרה, ואם כן
מדוע שלא נאמר סברה זו גם בטעות בשלוש הראשונות? לכן פסקו האחרונים
שיחזור אם טעה בשלוש ראשונות רק כששם לב לכך מיד, ואז אין טורח ציבור
בחזרתו⁶.

4. דין חול המועד מבואר בביאור הלכה ד"ה "חזק", ובכף החיים אות כא.

5. ואין בכך ברכה לבטלה, כי גם לרמ"א מעיקר הדין צריך לחזור, אלא שמקילים מפני טורח
ציבור.

6. דין זה הועתק מהרמב"ם (הלכות תפילה פ"ה ה"ב). והמחבר עצמו בדבריו ב"כסף משנה" הביא
שבספרים מדויקים גרסה זו אינה נכונה, ויש לגרוס ברמב"ם כמו בשו"ע כאן, אלא שבמקום
המילים "שלא טעה בשלש ראשונות, שאם טעה בהם לעולם חוזר", יש לגרוס: "שאם טעה בה
לעולם חוזר" (וכגרסה מתוקנת זו נמצא במהדורת פרנקל בפנים). וסיים הכסף משנה: "וכך

נוסחת כתיבת יד של ספרי רבנו, ואין באותה נוסחא חילוק בין ג' ראשונות לשאר ברכות". ותימה על המחבר שהביא להלכה את הגרסה המוטעית. לכן, כאמור, צמצמו הפוסקים דין זה לנזכר בתחילת העמידה. ובדומה לכך כתבו ערוך השולחן סעיף ו', וכף החיים אות כה.

סימן קכ"ז

דין מודים דרבנן, ובו ב' סעיפים.

לאורך חזרת העמידה מאזין הציבור לחזן ועונה אמן. אמנם בברכת ההודאה (המתחילה במילה "מודים"), שעניינה הודאה לה' יתברך על כל הטוב שגומל לנו, תיקנו חכמים שהציבור ישתתף באופן אקטיבי יותר, וזאת מפאת חשיבותה של הכרת הטוב. לכן שוחים עם החזן בתחילת הברכה, ובזמן שהוא מודה גם הציבור אומר הודאה קצרה. בגמרא¹ מובאות מספר דעות מהו הנוסח שצריך לומר, ונפסק להלכה כרב פפא, לומר את הנוסחים כולם. לכן נקרא שמו "מודים דרבנן", כלומר "מודים של חכמים", כי נוסחו מורכב מחיבור דברי הודאה של חכמים שונים².

סעיף א

^אכשיגיע שליח צבור למודים, שוחין עמו הציבור (א), ולא ישחו יותר מדאי (ב), ^בואומרים: 'מודים אנחנו לך' (שאתה הוא ה') א-להינו וא-להי כל בשר' כו'. וחותם 'ברוך א-ל ההודאות', ^גבלא הזכרת ^אטור בשם הירושלמי פרק קמא דברכות, הביאו הרי"ף והרא"ש בפרק ה' דברכות. ^בסוטה [מ' ע"א]. 'רמב"ם בפרק ט מהלכות תפלה, ורבנו יונה.

שולחן ערוך כפשוטו

(א) שוחין עימו הציבור - שליח הציבור שוחה בברכת ההודאה בתחילה ובסוף, כפי שכל יחיד עושה בתפילתו. וכשהוא שוחה בתחילת הברכה, עושה כך גם הציבור.

(ב) יותר מדאי - לא ישתחו ממש, כפי שאין לשחות יותר מדי בתפילת הלחש³. ויש נוהגים רק להרכין מעט את הראש, פחות מהכריעות האחרות.

1. סוטה דף מ ע"א.

2. בית יוסף כאן בשם "מצאתי כתוב".

3. קי"ג, ה. וראה דברינו שם.

השם (ג). ויש מי שאומר¹ שצריך לשחות גם בסוף, וטוב לחוש לדבריו (ד). ויש אומרים שאומר הכל בשחייה אחת (פסקי מהרא"י), וכן המנהג (ה).

¹רשב"א.

סעיף ב

(ו) ^האם אין שם כהנים, אומר שליח ציבור: 'א-להינו וא-להי אבותינו ברכנו בברכה המשולשת' וכו' (ז), עד 'ואני אברכם' (ח).
^הרמב"ם בסוף הלכות תפלה.

שולחן ערוך כפשוטו

(ג) **בלא הזכרת השם** – בטור הביא בשם הירושלמי והרא"ש מנהג לחתום בהזכרת ה'; אולם למעשה אין המנהג כמותם⁴.

(ד) **וטוב לחוש לדבריו** – ולמרות דברי המחבר, מנהג הספרדים להשתחוות רק בהתחלה⁵.

(ה) **וכן המנהג** – וכן כתב המשנה ברורה. אולם רבים נוהגים לשחות רק בהתחלה, עד שם ה'⁶, או בתחילה ובסוף כדברי המחבר.

(ו) **הקדמה** – הלכות ברכת כוהנים יילמדו בסימן הבא. כאן דן המחבר במקרה ששליח הציבור הגיע לסוף ברכת ההודאה, ולא עלו כוהנים לדוכן. במצב כזה מבקש שליח הציבור שה' יתברך יברך אותנו כפי שהכוהנים מברכים. הנוסח הייחודי של ברכה זו הוא מפני שנוסח ברכת כוהנים עצמה הוא מצווה של הכוהנים דווקא.

(ז) **בברכה המשולשת וכו'** – ואחר ממשיך בפסוקי ברכת כוהנים.

(ח) **עד ואני אברכם** – לאחר פסוקי ברכת כוהנים מוסיפים את הפסוק: "ושמו את שמי על בני ישראל ואני אברכם". וכתבו הפוסקים שמנהג אשכנז הוא שלא לומר פסוק זה.

4. אף שכתב בדרכי משה "והמנהג הפשוט כמו שנהג הרא"ש לחתום", לא השיג על דברי המחבר כאן. ואף הגר"א כתב שהעיקר כדברי הרא"ש. אולם כאמור, לא נהגו כך.

5. כף החיים אות י, וילקוט יוסף עמוד רצ"ג.

6. כך כתב הגר"א, והובא בביאור הלכה.

'ואין הצבור עונין אחריו אמן, אלא 'כן יהי רצון' (ט). הגה: ואין אומרים 'א-להינו וא-להי אבותינו' וכו' רק בזמן שראוי לברכת כהנים ולישא כפים (י). ונהגו לומר בשחרית 'שים שלום', וכן כל זמן שאומר 'א-להינו' כו', אבל בלאו הכי מתחילין 'שלום רב' (יא); ויש מתחילין 'שים שלום' במנחה של שבת, הואיל וכתוב ביה 'באור פניך נתת לנו', שהיא התורה שקורין במנחה בשבת (יב) (הגהות מיימוני פט"ו מהלכות תפלה).

י"ד אבודרהם.

שולחן ערוך כפשוטו

(ט) **כן יהי רצון** – כאשר הכוהנים מברכים את העם, הציבור עונה אמן אחר כל פסוק. אולם במקרה המדובר שליח הציבור אינו מברך את העם, אלא מתאר מהי הברכה שמברכים הכוהנים, ולכן אין עונים אמן. ומביאים הפוסקים שיש נוהגים לענות "כן יהי רצון" לאחר כל פסוק, ויש הנוהגים לענות פעם אחת בסוף שלושת הפסוקים.

(י) **ולישא כפיים** – ולא בתפילת מנחה⁷.

(יא) **שלום רב** – כאן דן הרמ"א בנוסח הברכה האחרונה של ברכת העמידה. לברכה זו שתי נוסחאות: אחת קצרה, הפותחת במילים "שלום רב", ועיקרה בקשה שה' ישכין שלום לעמו ישראל; והשנייה, הפותחת במילים "שים שלום", ארוכה יותר, וכוללת בנוסף לבקשת השלום גם בקשה שה' יאיר פניו אלינו (כלשון ברכת כוהנים "יאר ה' פניו אליך וישם לך שלום"). הספרדים משתמשים בנוסח השני בכל תפילות העמידה, ואילו הרמ"א כותב שנוסח "שים שלום", מתאים יותר לתפילות שמעיקר הדין יש בהן ברכת כוהנים, ובמנחה ובערבית יש לומר את הנוסח הקצר. להלכה יש מהאשכנזים שנוהגים כרמ"א, ויש שנוהגים כמחבר ואומרים תמיד את נוסח "שים שלום".

(יב) **במנחה בשבת** – ועל כן במנחה של שבת אומרים נוסח "שים שלום" על אף שאין בה ברכת כוהנים, כיוון שהמילים "ברכנו אבינו... באור פניך" מתאימות גם לתפילה שיש בה קריאה בתורה, שהיא גילוי אור ה' בעולם.

7. ובדין נשיאת כפים במנחה בתענית ציבור עיין סימן קכ"ט, א.

קיצור ההלכות המעשיות שבשו"ע וברמ"א

בסוגריים מרובעים מובאות ההפניות לשו"ע.
בדרך כלל מובאת הפניה לסעיף בלבד, כשהסימן הוא הסימן המובא בכותרת למשל: [א].
כשהפניה לסימן אחר, יצוין הסימן עם גרש, והסעיף ללא גרש למשל: [א',א].
הפניה לסעיף כוללת את דברי המחבר והרמ"א, ואף את דברינו בפירושם.
הפניה לדברינו בס"ק מצויינת בסוגריים עגולים למשל: [(א)]. מספר בסוגריים מציין הערה באותו סימן, והציון [הק] מפנה להקדמתנו לסימן.

1. הלכות קריאת שמע (סימנים נ"ח-פ"ח)

א. זמן קריאת שמע (סימן נ"ח)

1. **תחילת זמנה:** קוראים שמע בשחר ב"זמן קימה", והוא שיש כמות אור מספיקה בכדי שיכיר את חברו ממרחק ארבע אמות. זמן זה הוא כ-66 דקות לפני זריחת החמה [א].
2. אולם מכיוון שיש לקרוא קריאת שמע בסמוך לתפילת העמידה, שזמנה מהזריחה, יש לכתחילה להמתין עם קריאת שמע עד סמוך לזריחה, ולקרוא כ"ותיקין" [ג].
3. עבר זמן זה ולא קראה, יש לו להקדים קריאתה כמה שיוכל [ב], מדין "זריזין מקדימין למצוות" [ו].
4. בעת צורך גדול מותר להקדים קריאת שמע בברכותיה כבר מעלות השחר [ג].
5. **סוף זמנה:** יש לקרוא שמע של שחרית עד סוף שעה שלישית, שהוא רבע היום [א].
6. עבר זמן זה ולא קרא, יכול לקרוא שמע בברכותיה בשעה הרביעית [ו].
7. גם לאחר שעה רביעית יכול לקרוא את פסוקי קריאת שמע, כקורא בתורה, ללא הברכות [ו].

ב. ברכת "יוצר" (סימן נ"ט)

1. הברכה הראשונה שלפני קריאת שמע עיקרה הלל לה' יתברך על מחזוריות האור שברא בטבע [הק].

2. תקנו חכמים להזכיר בברכת האור שהקב"ה הוא גם בורא החושך, בכדי להוציא מליבם של אלו המאמינים שיש בעולם כוח טוב וכוח רע [א].

3. עוד תקנו חכמים לומר בברכה זו את פסוקי הקדושה [ג].

4. לפוסקים כרמ"א יכול היחיד לומר קדושה זו כשאר הברכה. ולפוסקים כמחבר טוב לכתחילה לאומרם בטעמי המקרא [ג].

5. טוב שהחזן יאמר את ברכות קריאת שמע בקול, והציבור יאמר איתו [ד].

6. לדעת הרמ"א יש לסיים קודם שליח הציבור, ולענות אמן על ברכת יוצר אור. ולדעת המחבר אין צורך, ויכול היחיד לסיים עם החזן [ד].

ג. ברכת "אהבה רבה", וסדר הברכות (ס')

1. הברכה השניה של קריאת שמע עוסקת בקשר בין עם ישראל והקב"ה, ובבחירת עם ישראל על ידי נתינת התורה. ונאמרת כהקדמה לקריאת שמע [הק].

2. נחלקו הנוסחים האם לומר "אהבה רבה" או "אהבת עולם" [א], וינהג כל אחד לפי נוסח עדתו, ואם שינה יצא [(א)].

3. לדעת המחבר לא יענה היחיד אמן אחר "הבוחר בעמו ישראל באהבה" [ד], ולדעת הרמ"א יענה [ס"א, ג].

4. קרא קריאת שמע בלא ברכותיה – יצא. וישוב ויברך את הברכות, ואז יחזור על "שמע" שנית, כקורא בתורה [ב].

5. טעה וברך תחילה ברכה שניה של שמע – יברך אחריה את הברכה הראשונה, ואז יקרא את שמע [ג].

ד. כוונה ודקדוק בקריאת שמע (סימן ס"א)

1. יש לקרוא שמע בכוונה וביראה גדולה [א], ובהתלהבות כקורא דברים חדשים [ב].

2. הקורא את שמע ולא כיוון לבו שקורא כי כך ציוה ה' – בפסוק ראשון, שהוא 'שמע ישראל', לא יצא ידי חובתו [ס', ה]. אבל אם כיוון לקבל עול מלכות שמים – יצא ידי חובה [ס', ו].

3. וכן בכל מצווה מן התורה, אם עשה את מעשה המצווה, אולם לא כיוון שעושה זאת בגלל ציווי ה' – לא יצא ידי חובה, ויחזור ויעשה

- המצווה [ס', ד] (אולם לא יברך). ובמצווה דרבנן יוצא ידי חובה אף אם לא כיוון כלל [ס', ו].
4. המתפלל ביחידות, לדעת הרמ"א יאמר לפני קריאת שמע "אל מלך נאמן", ולדעת מחבר אין לומר זאת, אלא להשלמת מניין רמ"ח יש לכוון בחמשה עשר ווי"ן שבאמת ויציב [ג].
5. יש לקרוא פסוק ראשון בקול רם [ד], ולכסות בידו על עיניו בשעת קריאתו [ה].
6. באמירת המילה "אחד" שבפסוק הראשון, יש לכוון בעת אמירת הח' שהקב"ה מולך בשמיים ובארץ, ובעת אמירת הד' שהקב"ה מולך לבדו בארבע רוחות העולם. ועל כן יש להאריך קצת בקריאת הברות אלו, אולם לא יאריך יותר מדי, שלא ישנה את המילה [ו].
7. לאחר קריאת הפסוק הראשון יש לומר בלחש: "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" [ג].
8. שליח הציבור יחזור בסוף קריאת שמע על המילים "ה' א-להיכם אמת", להשלים ל-248 מילים [ג].
9. יש לדקדק בהגיית המילים והאותיות בקריאת שמע, והביא המחבר דוגמאות רבות לכך [ז-ח, יד-כג]. בדיעבד, אם לא דקדק באותיותיה - יצא [ס"ב, א], בניגוד לקריאת התורה [קמ"ב, א].
10. לדעת המחבר טוב לקרוא קריאת שמע בטעמי המקרא [כד].
11. הדקדוק בקריאה נצרך גם בשאר התפילה, ואפילו בקריאה לצורך לימוד [כב].

ה. דקדוק באותיותיה והשמעה לאוזנו (סימן ס"ב)

1. אם אינו מבין את לשון הקודש, מותר לקרוא קריאת שמע בכל שפה שמבין [ב].
2. לכתחילה צריך לקרוא שמע בקול, שישמע באוזניו מה שמוציא בפיו. ובדיעבד, גם אם קרא בלחש - יצא [ג].
3. הרהר בליבו בלבד - לא יצא [ג]. אולם האנוס שמחמת מחלה לא יכול להוציא בשפתיו - יהרהר בליבו, ויצא [ד].
4. גם שליח הציבור יאמר פסוק 'שמע' בקול רם, וימליכו הקהל שם שמים יחד עימו [ה].

5. אדם הנמצא בבית הכנסת בזמן שהציבור קורא קריאת שמע – טוב יעשה אם יקרא עימם את כל הקריאה, "כקורא בתורה", אף אם כבר קרא קריאת שמע [ס"ה, ג]. וחייב לפחות לקרוא עימם פסוק ראשון, שלא יראה כאילו אינו רוצה לקבל עול מלכות שמים. ואם נמצא בתפילה במקום שאסור להפסיק בו – יאמר את תפילתו בניגון בו הציבור קורא שמע, מלבד בתפילת העמידה, בה לא יקרא עימם כלל [ס"ה, ב].

ו. כיצד לקרוא שמע? (סימן ס"ג)

1. מותר לקרוא שמע בכל המצבים הרגילים של האדם: ישיבה, עמידה ורכיבה. אבל לא ישכב פרקדן או על גבו [א]. אולם אם הוא יושב – אסור לו לעמוד או לשכב עבור קריאת שמע [ב]. ובשכיבה על הצד, המחבר מתיר, והרמ"א מתיר דווקא אם טרחה עבורו להתיישב או לעמוד [ד].
2. כוונה מיוחדת נצרכת בפסוק הראשון של שמע, ואם לא כיוון – לא יצא [ד]. לכן המהלך בדרך עליו לעצור מהליכתו בזמן קריאת פסוק זה [ג], וכן אין לקוראו כשהוא מתנמנם [ה].
3. אין להתעסק בדברים אחרים בזמן קריאת שמע [יא], ובמיוחד בפרשה הראשונה [ו].
4. שכיר הנאלץ לעבוד מהשכמת הבוקר, יפסיק מעבודתו לקריאת פרשה ראשונה של שמע, ואת שאר התפילה, מלבד תפילת העמידה, יכול לומר תוך כדי עבודתו. אבל אם אין חשש שיאבד פרנסתו, אסור לעשות שום מלאכה בזמן התפילה [ז-ח].

ז. הטועה בקריאת שמע (סימן ס"ד)

1. לכתחילה יש לקרוא את שלוש פרשיות קריאת שמע על הסדר. ובדיעבד, אם טעה וקרא שלא על הסדר ("למפרע"): אם שינה את סדר הפרשיות – יצא; ואם שינה את סדר הפסוקים – לא יצא [א].
2. טעה בקריאתו – חוזר לתחילת הפסוק. ואם במהלך הקריאה מבין שטעה אולם אינו יודע היכן – חוזר לראש הפרשה [ב].
3. אם מוצא את עצמו בפסוק "וכתבתם", ואינו יודע אם הוא בפרשיה הראשונה או השניה – חוזר לפסוק "וכתבתם" שבראשונה. ואם

כבר המשיך בשגרת לשונו "למען ירבו" – הרי זו ראייה שהוא בסוף הפרשיה השניה [ג].

4. אם מסופק אם קרא קריאת שמע – חוזר וקורא, ומברך לפניה ולאחריה. אבל אם יודע שקראה, אלא שמסופק אם ברך לפניה ולאחריה – אינו חוזר ומברך [ס"ז, א].

ח. דיני הפסק בקריאת שמע וברכותיה (סימן ס"ו)

1. אם צריך להפסיק בדיבור או בשהייה בקריאת שמע וברכותיה, יש להבחין בין "בין הפרקים" לבין "אמצע הפרק" [א]. "בין הפרקים" הוא לאחר שסיים ברכה או פרשיה [ה], ו"באמצע" הוא בתוך הברכה או הפרשיה, ואפילו באמצע הפסוק [א].

2. בין הפרקים מותר להקדים שלום לאדם נכבד, ולהשיב שלום לכל אדם. ובאמצע מותר להקדים שלום מפני היראה (כולל גם למי שחייב ביראתו, כלומר אביו או רבו, וגם לאדם חשוב ומטיל אימה), ולהשיב שלום לאדם נכבד בלבד [א]. והיום הרוב מכבדים ומבינים כשוראים אדם מתפלל, ואין צריך להפסיק כלל [(2)].

3. בפסוק "שמע ישראל" ובמשפט "ברוך שם כבוד מלכותו וכו' – לא יפסיק כלל, אם לא במקום סכנה [א] או הפסד מרובה מאד [(3)].

4. גם בין המילים "ה' אלהים" שבסוף קריאת שמע למילה "אמת" לא יפסיק כלל. ובין "אמת" ל"ויציב ונכון" הדין כבאמצע הפרק [ה].

5. אם הציבור הגיע לדבר שבקדושה בזמן שנמצא באמצע הפרק, מותר להפסיק לעניית קדיש. למנהג הספרדים עונים כדרכם על אמני ה"חצי קדיש"; ולמנהג אשכנזים עונים רק "אמן שמיה רבה" עד "עלמיה" (בלי "יתברך"), והאמן של סוף חצי הקדיש. וכן עונים לקדושה וברכו, ולאמירת המילים "מודים אנחנו לך". לדעת הרמ"א יכול להפסיק גם לעניית אמן לאחר "האל הקדוש" ו"שומע תפילה" שבחזרת הש"ץ [ג]. ולשאר אמנים לא יפסיק [(יא)].

6. אם קראוהו לעלות לתורה כשקורא קריאת שמע או ברכותיה, לדעת המחבר והרמ"א לא יעלה, אפילו הוא כהן ואין שם כהן אחר [ד]. ויש מהפוסקים האשכנזים שהכריעו להפסיק ולעלות [(יט)].

7. אם לא הניח תפילין, והזדמנו לו בזמן קריאת שמע או ברכותיה – יכול להפסיק בין הפרקים ולהניחם בברכה. ואם לא התעטף בטלית

ונזדמנה לו, לדעת המחבר יכול לברך גם עליה, וכך נוהגים הספרדים. ולדעת הרמ"א יכול רק להתעטף בה, ולא יברך עד אחרי תפילת העמידה, וכן נוהגים האשכנזים [ב].

8. אם הפסיק באמצע הקריאה ("קראה לסירוגין"): לדעת המחבר בדיעבד יצא; ולדעת הרמ"א אם ההפסקה ארוכה ונעשתה באונס (כלומר: כשחל עליו איסור הלכתי להמשיך את הקריאה) – לא יצא ויחזור לראש, ובשאר הפסקות יצא [ס"ה, א].

9. **סמיכת גאולה לתפילה:** אין להפסיק כלל בין ברכת "גאל ישראל" לתפילת העמידה, לא בדיבור ולא בשהייה [ח].

10. לדעת המחבר אף לא יענה אמן אחר ברכת "גאל ישראל" של שליח הציבור, ולדעת הרמ"א יענה [ז]. ויש אחרונים שהציעו שגם אשכנזים לא יענו, אלא יסיימו עם החזן [(כה)], ונראה שכך נוהגים.

11. אין להתעטף בטלית בין גאולה לתפילה. אבל יכול להניח תפילין, ויברך עליהם רק לאחר תפילת העמידה [ח].

12. אין לענות לקדיש ולקדושה בין גאולה לתפילה, ואם רואה שהציבור עומד לענות – ימתין ב"שירה חדשה" [ט].

ט. אמירת פיוטים בברכות קריאת שמע (סימן ס"ח)

1. בקהילות רבות נהגו לומר פיוטים בברכות קריאת שמע. להכרעת המחבר רצוי לא לומר פיוטים אלו, ונקט לשון "נכון למנוע לאומרים". ולדעת הרמ"א מותר לאומרים כפי שנהגו [א].

2. יחיד שאינו נוהג לומר פיוטים ונמצא במקום שהציבור אומר, מעיקר הדין יכול להימנע מלאומרים, אבל אם יש חשש שהציבור יבחין בכך – לא יפרוש מהציבור, ויאמר עימם [א].

3. נראה שאין למחות בידי הנוהגים לחזור על מילים בשירה בתוך התפילה מתוך התלהבות ודביקות [(א)].

י. השלמת קדיש וקדושה למאחרים (סימן ס"ט)

1. כתב הרמ"א שמשום אלו שלא שמעו קדיש וברכו, נוהגים להוסיף אמירת קדיש וברכו בסוף התפילה [א]. ונוהגים זאת גם בערבית [(ד)].

2. נהוג כיום שיחיד שרוצה להשלים קדושה – אומר בקול את שלוש הברכות הראשונות בנוכחות עשרה, וכך יכול לומר קדושה [(ה)], (יא)]. ויש להיזהר לא להפריע בכך למתפללים או ללומדים.
3. כשמאחרים חוזרים על קדושה או מתפללים מניין שני, יש להקפיד לא להפריע למתפללים או ללומדים [(טז)].

יא. החייבים והפטורים מקריאת שמע (סימן ע')

1. נשים פטורות ממצות מקריאת שמע, משום שהיא מצות עשה שהזמן גרמא. ובכל זאת טוב שיקבלו עליהן עול מלכות שמים בקריאת הפסוק "שמע ישראל" [א].
2. קטנים פטורים מקריאת שמע עד גיל חינוך [ב].
3. אם עסוק מצווה, כגון צרכי ציבור – פטור מקריאת שמע [ד].
4. גם העוסקים בקבורת המת הם בכלל "העוסקים במצווה", ופטורים מקריאת שמע. ובכלל זה אדם אחד המשמר את המת [ע"א, ג-ד], וכורי הקבר שצריכים להם [ע"א, ה-ו].
5. אם התחיל דבר בהיתר, טוב להפסיק לקריאת פסוק ראשון כשמגיע זמן המקרא, וישלים לאחר שיסיים עיסוקיו. אולם אם יסיימו לאחר זמן קריאת שמע, או אם התחיל באיסור לאחר שהגיע זמן החיוב – מפסיק מעיסוקו וקורא קריאת שמע ומתפלל [ה].
6. מי שאינו יכול לשמור גופו מפני הפחה אפילו לזמן קצר – לא יניח תפילין ולא יתפלל, מלבד קריאת פסוק ראשון של שמע.
7. ואם הוא מסופק – לא יניח תפילין, אולם יתפלל.
8. ואם ברור לו שיכול לשמור גופו לזמן קצר – יתפלל את התפילה כסדרה, ויניח תפילין בברכה רק לקריאת שמע [פ', א].
9. בעל קרי מותר בקריאת שמע, בתפילה ובלימוד תורה [פ"ח, א]. ואם רוצה יכול להחמיר על עצמו ולהתרחץ בתשעה לוגים מים קודם שיתפלל [(ה)].

יב. דין אונן בקריאת שמע (סימן ע"א)

1. מי שנפטר עליו קרוב מקרבה ראשונה, עד קבורתו פטור מכל מצוות העשה, ובכלל זה קריאת שמע [א].

2. גם אם רוצה לקרוא קריאת שמע - אינו רשאי, משום שיש בכך פגיעה בכבוד המת [א].
3. השלמת התפילה לאחר הקבורה: אם הסתיימה הקבורה לפני שעה רביעית - יתפלל אחריה כרגיל, ואם אחריה לפני חצות - יקרא קריאת שמע ללא ברכותיה (כקורא בתורה), ויתפלל את תפילת העמידה. וברכות השחר יכול לומר כל היום [ג].
4. בשבת אין דין אנינות [ב], וכן ביום טוב בזמן הזה [יא]. ומתנהג בהם כרגיל, אלא שאומר קדיש על מתו [ז].

יג. חוב קריאת שמע בזמן לוויית המת (סימן ע"ב)

1. בזמן מסע ההלוויה, כל נושאי הארון פטורים מקריאת שמע, ושאר המלווים חייבים בה [א].
2. בזמן ההספד חייבים בקריאת שמע. לכן יש לעצור את ההספדים וכל הנוכחים יקראו קריאת שמע, מלבד האוננים. אולם אם ההספד נאמר בנוכחות הנפטר, אזי אי אפשר לקרוא שם משום "לעג לרש", ואין זה מכבוד הנפטר שיצאו כולם יחד. לכן ישמטו אחד אחד ויצאו לקרוא קריאת שמע [ג].
3. לדעת המחבר, העומדים הפנימיים בשורת האבלים פטורים מקריאת שמע. ולדעת הרמ"א, אם אין זמן לקוראה אחר כך - חייבים לקוראה [ד-ה].
4. מפאת דינים אלו, אם הגיע זמן קריאת שמע של שחרית והציבור טרם קראה, טוב להמתין עם הלוויה עד לאחר תפילה [ב]. ובערבית לא ימתין [ב].

יד. דין "ליבו רואה את הערווה" (סימן ע"ד)

1. אסור לברך לא רק כשרואה את הערווה בעיניו, אלא גם כש"ליבו רואה את הערווה", כלומר: אסור לברך אם אין חציצה בין חזהו לערוותו [א]. לכן אסור לברך כשאדם לבוש חלוק בלי תחתונים, ואז חייב לחגור חגורה [הק].
2. לדעת הרמ"א האיסור הוא גם אם ליבו רואה את ערוות חברו [א], ונראה שלדעת המחבר אין בכך איסור [ב].

3. אם ערוותו במים, אולם ראשו או ליבו מחוץ למים – נחשבת ערוותו כברשות אחרת, ומותר לברך אפילו במים צלולים. ואם גם ליבו וגם ערוותו בתוך המים – אם המים צלולים לא יברך עד שיפסיק בין ערוותו לליבו [ב].

4. שימת יד על מקום ליבו אינה נחשבת כחציצה [ב], אולם חיבוק גופו בזרועותיו נחשב לחציצה [ג].

5. באישה אין חשש "ליבה רואה את הערווה", אבל אסור לה לברך ערומה [ד].

6. מותר לברך ולקרוא קריאת שמע אף ללא בגד עליון, בניגוד לתפילת העמידה, בה יש צורך לפחות בבגד עליון מינימלי [ג, ו].

טו. שלא לקרא שמע כנגד הערווה (סימן ע"ה)

1. אסור להסתכל באשה כדי ליהנות מראייתה [הק]. בנוסף, אסור לברך ולהתפלל כשעיניו רואות ערווה, בין ערות איש, בין ערות אישה ובין ערות עצמו, אף אם אין בכך צד הנאה [ע"ד, הק]. ואם עבר וקרא – צריך לחזור על קריאתו [ב].

2. אסור לקרוא שמע כנגד טפח מגולה באישה בכל מקום שדרכה לכסותו, אפילו היא אישתו [א].

3. אסור לקרוא שמע כנגד שיער מגולה של אישה נשואה, והרמ"א אוסר אפילו באישתו [ב].

4. אסור לקרוא שמע בזמן ששומע קול שירת אישה [ג].

5. ערות גוי נחשבת כערווה לאיסור זה. והשו"ע מחמיר גם בערות קטן [ד].

6. האיסור הוא בזמן שרואה את הערווה. לכן כשרואה, אף שהערווה ברשות אחרת (כגון שרואה דרך חלון) – אסור לקרוא. אולם אם אינו רואה, למרות שהערווה סמוכה לו (כגון בלילה) – מותר [ה"ו].

7. אם ישן עם אשתו במיטה, אין לקרוא קריאת שמע ב"קירוב בשר", כלומר: אם אין הפסק בגד ממותניהם ומטה [ע"ג, ב].

טז. להיזהר מצואה בשעת קריאת שמע (סימן ע"ו)

1. מהפסוק "והיה מחניך קדוש" נלמד שאסור מהתורה לומר דברים שבקדושה במקום שיש בו צואה שאינה מכוסה [הק]. עבר וקרא – לא יצא, וחוזר וקורא [ח].
2. די בכיסויי זכוכית, אף שהצואה עדיין נראית [א], אם אין ריחה עולה [(ב)].
3. אם היא בגומה – יכול לכסותה בנעלו [ג].
4. צואה על בשרו – אף שאין ריחה עולה ואף שמכוסה בבגדו – יש שאסרו לקרוא כך שמע, ולכתחילה טוב להחמיר כדבריהם [ד].
5. צואה יבשה כל כך עד שהתייבשה ונפרכת, ואין ריחה רע – מותר לקרוא שמע כנגדה [פ"ב, א].
6. ספק צואה במקום שעלולה להיות בו צואה (כגון פח שעלולים להיות בו טיטולים) – אסור לקרוא שמע כנגדו [ז].
7. צואת ילד מתחת שנה, אם אין ריחה רע מותר להתפלל כנגדה [פ"א, א].
8. צואת בעלי חיים – אם ריחה רע דינה כצואת אדם, ואם לאו מותר לקרוא כנגדה [ע"ט, ד-ז].
9. אשפה שריחה רע, דינה כצואה [ע"ט, ח].
10. ריח הפחה, אסרו חכמים לקרוא ולומר דברים שבקדושה עד שיכלה הריח. אבל לא אסרו לעסוק בתורה בריח אחד הלומדים [ע"ט, ט].

יז. שלא לקרות כנגד מי רגלים (סימן ע"ז)

1. כשם שאסור לומר דברים שבקדושה במקום צואה, כך אסור מן התורה לומר דברים שבקדושה בפני קילוח של שתן. ומדרבנן אסור גם אם השתן בכלי או על הארץ [הק].
2. די בשפיכת רביעית מים על מי הרגליים כדי להתיר [א].
3. חולה שאינו שולט על יציאותיו, ומי רגליו החלו לשתות בבגדיו בזמן קריאת שמע – יפסיק לקרוא בזמן הקילוח, ויכול להמשיך לקרוא כל עוד בגדו העליון אינו רטוב [ע"ח, א].

4. שתן שנבלע בקרקע – מותר לקרוא שמע כנגדו. ואם נשארה רטיבות – אסור. האיסור לשו"ע הוא בשיעור שיכולים להרטיב את היד, והרמ"א מקל עד "טופח על מנת להטפוח" [פ"ב, ב].

יח. הרחקה ממקום הצואה (סימן ע"ט)

1. אסור להתפלל או ללמוד במקום שיש בו צואה. ויש להתרחק ארבע אמות ממקום שכלה הריח [ע"ט, א].
2. אם הצואה לפניו, כשרואה אותה נחשב כנמצא במקום הצואה [ע"ט, א].
3. בתפילה במניין, לא יתפלל החזן אפילו אם הוא עצמו הרחיק מהצואה, אם יש מהמתפללים שסמוכים לה [ע"ט, א].
4. אם הצואה נמצאת במקום שמוגדר הלכתית כ"רשות אחרת" (למשל: בחדר אחר; בגובה עשרה טפחים; או בחצר קטנה), אפילו אם רואה את הצואה, כל עוד הריח אינו מגיע אליו – מותר [ע"ט, ב-ג].
5. הקורא שמע בחוץ ובאמצע הקריאה שם לב שיש לפניו צואה – יפסיק בקריאתו וילך עד שלא יהיה במקום אסור, ואז ימשיך בקריאתו [פ"א, ב].

יט. איסור קריאת שמע כנגד בית הכיסא (סימן פ"ג)

1. איסור הקריאה כנגד הצואה כולל גם קריאה נגד בית הכיסא, בזמן שאין לו מחיצות, אפילו אם אין ממנו ריח [א].
2. האיסור הוא רק במקום שנקרא עליו שם שירותים, ולא בכל מקום עשיית צרכים [(יב)].
3. מקום שמיועד להיות שירותים, ועדיין לא השתמש בו – אסור חכמים לקרוא בתוכו, אולם מותר לקרוא כנגדו [ב].
4. בית המרחץ של זמנם היה מקום מזוהם, לכן דין חדרו הפנימי כשירותים. אולם בימינו חדרי המקלחת והאמבטיה אינם כל כך מלוכלכים, ודינם כ"בית החיצון" שבמרחץ: אסור לומר בהם דברים שבקדושה, ומותר להרהר בהם בדברי תורה [פ"ד, א].

כ. קריאת שמע במקומות המטונפים (סימן פ"ה)

1. מקומות המטונפים דינם כשירותים וכנגד צואה, ואסור לקרוא שם קריאת שמע או לומר דברים שבקדושה [א]. אולם אם נמצא במקום שאינו נקי לגמרי ואינו יכול לנקותו או לעבור למקום נקי – יהרהר קריאת שמע בליבו [ס"ב, ד].
2. במקום מטונף ממש אסור לקרוא קריאת שמע כלל [א].
3. המקומות האסורים בדברים שבקדושה (כנגד הצואה, בבית הכסא והמרחץ, ובמקומות המטונפים) אסורים גם בהרהור בדברי תורה [ב].
4. אין לומר אחד משמותיו של הקב"ה במקומות אלה [ב].
5. יש להרחיק ממים שריחם רע כמו מן הצואה [פ"ו, א].
6. סיר לילה ("גרף של רעי"), יש להרחיק ממנו כמו מן הצואה [פ"ז, א]. ואם כפה עליו כלי – דינו כמכוסה, ומותר [פ"ז, ג].
7. אם סיר הלילה עשוי מחומר המוגדר כבולע, כגון חרס או עץ, אזי נחשבים דפנותיו כצואה, ויש להרחיק מהכלי גם אם הוא נקי, או שפיו מכוסה. אולם אם עשוי מחומר שאינו בולע, כמתכת, זכוכית או פלסטיק – מותר אם הכלי נקי, או אם פיו מכוסה [פ"ז, א-ב].

2. הלכות תפילה (סימנים פ"ט-קכ"ז)**כא. הלכות, ודברים שאסור לעשות קודם שיתפלל (סימן פ"ט)**

1. זמן תפילת העמידה – מזריחת החמה ועד לסוף השעה הרביעית של היום [א].
2. אם לא התפלל בזמן זה – יכול להתפלל עד חצות היום [א].
3. היוצא לדרך יכול להתפלל מעלות השחר. אולם אם לא הגיע זמן "משיכיר" – יתפלל לפני יציאתו שמונה עשרה בלבד, וישלים קריאת שמע וברכותיה בדרך [ח].
4. אם מקדים לפתח חברו קודם התפילה כדי לכבדו – אסור לתת לו שלום (אלא יאמר "בוקר טוב"). אולם אם פוגש את חברו באקראי, או שמקדים לפתחו לצורך מסוים – מותר. ויש מחמירים שלא להשתמש במילה "שלום" קודם התפילה כלל [ב].

5. אסור להתעסק בצרכיו קודם שיעמוד לפני ה' ויתפלל תפילת העמידה. ולדעת הרמ"א בשעת הדחק די במקצת ברכות [ג].
6. בכלל איסור זה גם אכילה ושתייה. אולם אלו מותרות אם אינן נחשבות לאכילה ולשתייה שיש בהן כעין גאוה, ולכן מותרות שתיית מים ואכילה לצורך רפואה [ג] או מפאת רעב גדול [ד].
7. למתפלל בביתו אסור ללמוד קודם התפילה, אלא קודם יתפלל ואחר כך ילמד. וללמד לאחרים מותר גם לפני שהתפלל [ו].
8. בתפילת מנחה וערבית גזרו על דברים שאין לעשותם גם חצי שעה קודם זמן תפילה, אולם בשחרית לא גזרו זאת [ז].

כב. מקום התפילה הראוי (צ')

1. אין להתפלל כשעומד על מקום גבוה, ככיסא או כספסל. וזאת הן משום שהחשש שמא ייפול יפריע לו בתפילתו, והן משום שיש בכך מעין גאוה, שאינה מתאימה לתפילה [א].
2. אם המקום הגבוה חולק רשות לעצמו, כבימת בית כנסת – מותר [ב].
3. כשבונים בית כנסת, יש לפתוח בו חלונות לכיוון ירושלים. וטוב לפתוח בו 12 חלונות [ד].
4. עדיף לא להתפלל בחוץ במקום פרוץ, אלא במבנה [ה], אולם לא במקום מסוכן [ו].
5. המתפלל מחוץ לבית הכנסת יקפיד שלא להיראות כפורש מהציבור. לכן אם הוא נמצא מאחורי המתפללים – יתפלל לאותו כיוון שהם מתפללים; ואם הוא נמצא מעבר לקיר בקדמת בית הכנסת, בכיוון שאליו מתפללים – לא יתפלל שם כלל [ז].
6. במקום שיש בית כנסת אחד עם פתח אחד, יקפיד שלא לעבור ליד פתחו בשעה שהציבור מתפללים אם אינו מתפלל עמם, כדי שלא ייראה כפורש מהציבור [ח].
7. מי שיש לו מניין בעירו ויכול להתפלל בציבור – עליו להתפלל בבית הכנסת עם הציבור [ט]. ואם אינו עושה כן נקרא "שכן רע" [יא].
8. יש לטרוח עבור תפילה בציבור עד כדי הליכת קילומטר [טז].

9. ישנה חשיבות בתפילות הציבור, הן בשעה שמתפללים והן במקום שבו מתפללים. לכן אם אינו יכול לבוא לבית הכנסת, ומתפלל בביתו – טוב לעשות זאת בשעה שהציבור מתפלל. ואם אינו יכול להתפלל בזמן הציבור, ומתפלל ביחידות – טוב לעשות זאת בבית הכנסת [ט].
10. כשנמצא בבית הכנסת בזמן התפילה – יתפלל עם הציבור, ולא יעסוק בדברים אחרים [י].
11. מצווה לרוץ לבית הכנסת, להראות ששמח ללכת לדבר מצווה. ובחזרתו משם לא ירוץ, שלא ייראה כמואס במצווה [יב].
12. ישתדל להיות בין העשרה הראשונים בבית הכנסת [יד].
13. במקום שיש חשש להסתובב בחוץ ביחידות, יש להמתין לאחרון עד שיסיים תפילתו, כדי שתפילתו לא תתבלבל עליו מפאת החשש [טו].
14. תפילה במניין בבית המדרש הקבוע ללימודו עדיפה על תפילה בבית הכנסת [יח].
15. יש לקבוע מקום קבוע לתפילה בתוך בית הכנסת [יט]. אולם אם תפסו לו את המקום – לא יעיר על כך, אלא ישב במקום אחר [[סא]].
16. כשבא להתפלל טוב להיכנס לתוך בית הכנסת, לא להסתכל החוצה, ולהתיישב לפני שמתחיל להתפלל [כ].
17. טוב להתפלל בסמיכות לקיר. לדעת המחבר משום שהדבר מועיל לכוונה, ולכן כל דבר שעשוי לבלבל אותו נחשב לחציצה; ולדעת הרמ"א הסמיכות לקיר חשובה בפני עצמה, ורק דבר גדול מוגדר כחציצה [כא].
18. אין להתפלל כנגד בעל חיים [כא], ואם לא מתפלל בציבור, טוב גם שלא להתפלל כנגד אדם [כב].
19. אין להתפלל כנגד קיר מצויר או תמונה המסיחים את הכוונה [כג]. ומכאן למדנו שאין לבוא לתפילה עם בגד עם ציור או כיתוב בגבו, שאלו עלולים להסיח את כוונת העומד אחריו [עב].
20. אם לא מתפלל במקום הקבוע לו בבית הכנסת, אין להתפלל בתוך ארבע אמות מרבו – לא לפניו, לא מאחוריו ולא מצדדיו [כד].

21. דיני הרחקה מהצואה בזמן התפילה הם כדיני הרחקה שבוארו בהלכות קריאת שמע [כו].
22. אם בזמן תפילתו הובא לכלוך האוסר להתפלל, יפסיק את תפילתו עד שהלכלוך יוסר או שיתרחק מהמקום [כז].

כג. הלבוש הראוי לתפילה (סימן צ"א)

1. כפי שראינו בהלכות קריאת שמע, גם בשעת התפילה אם הייתה ערוותו מגולה או ש"לבו רואה את הערווה" לא עלתה לו תפילתו, וישוב ויתפלל [א].
2. בנוסף, תיקנו חכמים שלא יתפלל כשפלג גופו העליון ערום. ובדיעבד עלתה לו תפילתו [א].
3. לכתחילה דרך תלמידי החכמים להתלבש בצורה מכובדת לתפילה [א, ו].
4. בלבוש הנהוג בזמנם מן הראוי היה לחגור חגורה בשעת התפילה [ב], ובלבוש שלנו אין צורך בכך מעיקר הדין [ג].
5. אין להתפלל או להיכנס לבית הכנסת בגילוי ראש [ג].
6. מן הראוי שלא להתפלל כאשר לבוש בצורה שאינה מכובדת, למשל יחף במקום שהדבר אינו נהוג, או כשנושא תיק על גבו [ה].

כד. ההכנות לתפילה (סימן צ"ב)

1. אסור להתפלל תפילת עמידה כאשר צריך לנקביו. ואם התפלל במצב שאינו יכול להתאפק כשעה – לא עלתה לו תפילתו, ויחזור ויתפלל לאחר שהתפנה [א].
2. לדעת הרמ"א לכתחילה גם לא ילמד, יקרא קריאת שמע או יברך במצב כזה; אולם אם בירך או קרא – לא יחזור [א].
3. אם נצרך לנקביו באמצע העמידה – לדעת המחבר לא יפסיק אפילו אם אינו יכול להחזיק את עצמו 72 דקות; ולדעת הרמ"א בתפילת העמידה יפסיק, ובקריאת שמע וברכותיה יפסיק [ב]. [ט].
4. יש להכין גופו לתפילה, ולהסיר כל דבר שעלול לטורדו [ג].
5. **נטילת ידיים לתפילה** – אם נטל ידיו כשקם וידיו לא התלכלכו – אין חובה לחזור וליטול. ואם התלכלכו – ירחץ ידיו ולא יברך [ה].

6. אם לא נטל ידיו שחרית – לא יתפלל עד שייטול. ואם אין לו מים, צריך לטרוח עבורם עד מרחק של קילומטר. מעבר לכך – ינקה את ידיו בלי מים [ד].
7. אם התלכלכו ידיו באמצע התפילה (כגון שנגע בגופו במקום עם זיעה [ז]) עדיף שינקה אותן על ידי שפשוף בדבר מה, כדי שלא יפסיק בתפילתו [ו].
8. טוב לתת צדקה קודם התפילה [י].

כה. הכנת ליבו לתפילה (סימן צ"ג)

1. אין להתפלל מתוך קלות ראש, אלא מתוך אימה והכנעה לפני ה' [ב].
2. לצורך זה טוב לנתק את התפילה ממרוץ עסקי החולין. לכן טוב לשהות מעט לפני התפילה [א].
3. טוב גם לשהות מעט לאחר התפילה [א], ואפשר לעשות זאת על ידי לימוד [ג].
4. טוב להתפלל מתוך שמחה, ואנו מקיימים עניין זה במזמור "אשרי" ובברכת הגאולה, שתיקנו חכמים לאמרם לפני התפילה [ב].
5. טוב ללמוד לפני התפילה, אולם לא לימוד המצריך עיון מרובה הטורד את דעתו [ג]. והכול לפי האדם [י].
6. מותר להתפלל גם מתוך עיסוק בצרכי ציבור [ד].

כו. כיווני תפילת העמידה (סימן צ"ד)

1. יש להתפלל תפילת שמונה עשרה בעמידה. ויעמוד בלי להישען [ח].
2. כשמתפלל בחוץ לארץ, צריך להתפלל לכיוון ארץ ישראל; בארץ יש להתפלל לכיוון ירושלים, ובירושלים – לכיוון בית המקדש. ובכל מקרה צריך לכוון לבו לקודש הקודשים, מקום השראת השכינה [א].
3. אם אינו יודע להיכן יתפלל, יכוון לבו לאביו שבשמים [ג].
4. כשהולך בדרך או נמצא בנסיעה, אם יכול לעצור ולהתפלל בעמידה, והדבר לא יפגע בכוונתו – עדיף. אולם אם אינו יכול, או שחושש שהטרדה תפריע לכוונתו – יכול להתפלל בדרך, אפילו בהליכה או

- בישיבה. ורצוי לעמוד לפחות בברכת אבות [ד]; ואם יכול – גם במקומות שכורעים בהם [ה].
5. והוא הדין בכל מי שאינו יכול לעמוד בלי שתופרע כוונתו, כגון אם נמצא בין גויים, עדיף שיתפלל בישיבה ובכוונה [ז].
6. כשנמנע ממנו להתפלל לכיוון הנכון, כגון אם מתפלל בדרך, ישתדל לפחות לסובב מעט את פניו לכיוון ירושלים [ב].
7. נוהגים היום שאם התפלל בישיבה, אפילו אם הגיע למחוז חפצו קודם סוף זמן תפילה – אינו חוזר ומתפלל [כד].
8. חולה מתפלל אפילו בשכיבה. ואם אינו יכול לדבר – יהרהר בלבו את התפילה [ו].

כז. כיוון איבריו בשעת תפילה (סימן צ"ה)

1. בזמן תפילת לחש טוב לכתחילה לעמוד עם שתי רגליו צמודות זו לזו [א]. וטוב לעמוד כך גם בזמן אמירת קדושה [ד].
2. קודם שמתחיל להתפלל יש לפסוע שלוש פסיעות לפניו [א].
3. העומד בתפילה, מצד אחד הרי הוא עומד בהכנעה לפני השכינה, ולכן יכפוף מעט ראשו לארץ; ומצד שני לא יבטל עצמו בביטול גמור, אלא יעמוד ויכוון לבו למעלה לשמים [ב].
4. טוב להתפלל מתוך סידור. ואם מכוון יותר כשמתפלל בעל־פה, עדיף לעצום עיניו [ד].
5. יש להניח ידיו באופן המביע כבוד ומסייע לכוונה, ולא בעמידה שיש בה גאוה [ג].

כח. האסור והמותר לאחוז בידו בתפילה (סימן צ"ו)

1. לא יאחוז בידיו בזמן התפילה שום דבר שחושש שמא ייפול, כספר קודש או ככסף, כיוון שהדבר טורד את כוונתו [א]. ובכלל זה גם תינוק [א].
2. לכתחילה טוב להימנע מלהחזיק במשך התפילה גם דבר שאינו טורדו [א].
3. מותר להחזיק בשעת התפילה חפצים שהם צורך התפילה, כסידור [ב] וכלולב [א].

כט. דברים האסורים בשעת התפילה (סימן צ"ז)

1. לא ישהק ולא יפהק בשעת תפילה העמידה. ואם נאנס ופיהק – יכסה את פיו בידו [א].
2. גם לא יירק בשעת התפילה. ואם נאלץ לעשות שזאת – יירק לממחטה. ואם אין לו – יירק לאחוריו [ב].
3. אם נטרד בתפילה מיתוש או מדבורה וכיו"ב, יכול להסירם, ועדיף בעזרת בגד [ג]. שאמנם התעסקות זו אינה מכבוד התפילה, אבל יש לעשותה כדי שלא תיפגע כוונתו [ח].
4. אם נשמטה טליתו באמצע תפילת העמידה: אם נשמטה בחלקה, ועדיין מונחת עליו – זו טרחה מועטת להשיבה, ויעשה זאת. אולם אם נשמטה לגמרי – לא יתעסק בהשבתה באמצע התפילה.
5. אם נושא משא קטן – מותר להתפלל כאשר הוא על גבו, ולא כאשר הוא מלפניו. ומשא גדול אסור כלל להתפלל עמו, אלא יניחהו על הארץ.

ל. כוונה בתפילה (סימן צ"ח)

1. בזמן התפילה יש לחשוב כאילו שכינה כנגדו, ויש לכוון בלבו את פירוש המילים שאומר [א].
2. טוב להכין את עצמו לפני התפילה כדי שיוכל להתפלל בכוונה [א] – [ב].
3. צורת עמידתו לפני הבורא ונעימת קולו יהיו בדרך תחנונים [ג], כעבד לפני רבו. ולא יחשוב שבוודאות הקב"ה יענה לתפילתו, אלא יצפה לחסדי הבורא יתברך [ה].
4. יש להתפלל בנחת ולא במהירות [ג].

לא. איסור תפילה לשתוי יין (סימן צ"ט)

1. אסור לאדם להתפלל כשהוא שתוי. לדעת המחבר האיסור הוא מששתה שיעור רביעית יין [א], ולדעת הרמ"א משעה שהיין משפיע עליו [יג].
2. איסור זה הוא בתפילת העמידה ובקריאת שמע, ולא בשאר ברכות ותפילות [א].

3. עבר והתפלל לאחר ששתה, אם הוא במצב שיכול לדבר לפני המלך – יצא, ואם לאו – יתפלל שנית לאחר שפגה השפעת היין [א].
4. אם שתה הרבה, יכול להתפלל רק כשיחוש שהיין אינו משפיע עליו. וכשתה מעט, די בהליכה של כקילומטר או בשינה מועטה כדי להתיר את התפילה [ב].

לב. צריך להסדיר תפילת המועד (סימן ק')

1. לפני תפילות שאינן שכיחות, כתפילות המועדים, לדעת השולחן ערוך יש לעבור מראש על התפילה, כדי שתהא שגורה בפיו. ולדעת הרמ"א אין צורך לעשות זאת בזמן הזה, מפני שאנו מתפללים מסידור [ק' א].

לג. כוונה בתפילת העמידה (סימן ק"א)

1. לכתחילה יש לכוון למילים שאומר בכל תפילת העמידה. ובדיעבד יצא אף אם לא כיוון, מלבד בברכת "אבות" שכוונה בה מעכבת. והיום הנוהג כרמ"א לא יחזור ויתפלל אף אם לא כיוון באבות [א], והנוהג כמחבר יחזור ויתפלל אם חושב שיוכל לכוון [ד].
2. יש להוציא את המלים בשפתיו, אבל לא יגביה קולו [ב]. ואם התפלל בלבו בלבד – לא יצא [ה].
3. המתפלל ביחידות, ואינו יכול לכוון כשמתפלל בלחש – מותר לו להגביה את קולו. אבל לא יגביה קולו בציבור, כדי שלא יפריע לאחרים [ב]. ולמנהג אשכנז, בראש השנה ויום הכיפורים מותר אפילו בציבור [ג].
4. מעיקר הדין מותר להתפלל בכל לשון [ד], אולם ישראל קיבלו על עצמם להתפלל בציבור בעברית בלבד. ויחיד שאינו מבין עברית יכול להתפלל בכל שפה שמבין [יד].

לד. שלא להפסיק כנגד המתפלל (סימן ק"ב)

1. לפני המתפלל – אסור לשבת בתוך ארבע אמותיו [א], וראוי שלא לשבת אפילו מעבר להן [ה].
2. אסור לעבור לפני המתפלל בתוך ארבע אמותיו [ד].
3. מצדי המתפלל – אסור לשבת לצרכיו, ומותר לשבת אם מתפלל או לומד [א]. וכן מותר לעבור מצדיו [ד]. ואם הוא חלוש – מותר לו

לשבת לצדו [ב]. ואם יושב, ואחר כך התחילו להתפלל לידו – אינו צריך לקום [ג].

4. **מאחורי המתפלל – מותר לעבור [ד].** ונחלקו המחבר והרמ"א אם מותר לשבת [ב].

לה. מי שנזדמן לו רוח או עיטוש בתפלתו (סימן ק"ג)

1. אין להפיח בתפילין. לכן מי שנזדמנה לו הפחה והוא לבוש בתפילין, עליו לחלצן [א].

2. אם נזקק להפיח בזמן תפילת העמידה ואינו יכול להתאפק, כשהוא בציבור ימתין עד שיכלה הריח ויהרהר תחינה קצרה: "רבון העולמים, יצרתנו נקבים נקבים חלולים חלולים, גלוי וידוע לפניך חרפתנו וכלימתנו, חרפה וכלימה בחיינו רמה ותולעה במותנו" וישוב לתפילתו. וכשהוא ביחידות יפסע ד' אמות לאחור, לדעת הרמ"א יחכה שיכלה הריח ויאמר תפילת "ריבון העולמים", ואז יחזור למקומו וימשיך בתפילתו [ב]. ולפוסקים הספרדים עדיף שלא יאמר תפילת "ריבון העולמים", אלא יהרהר בליבו [יא]. וכמובן שבכל מקרה יחלוץ תפיליו.

3. אם נאנס והפיח בזמן התפילה, ימתין עד שיכלה הריח לפני שיחזור לתפילתו [א]. אם שהה מעט – חוזר לתחילת הברכה, ואם שהה זמן המספיק לומר את כל תפילת העמידה – חוזר לראש התפילה [ג].

לו. הפסק בתפילה (סימן ק"ד)

1. בזמן תפילת העמידה לא יפסיק בדיבור משום סיבה, אפילו משום כבוד מלכות, מלבד במקום סכנת נפשות [א-ד].

2. כשנאנס ונאלץ להפסיק את תפילתו, עדיף להפסיק בשהייה ואפילו בהליכה, ולא להפסיק בדיבור [א-ד].

3. אם פסק בתפילתו, בין בהליכה ובין בדיבור: אם זמן ההפסקה מספיק כדי להתפלל בו את התפילה כולה – חוזר לראש התפילה. ואם לאו – חוזר לתחילת החטיבה שבה נמצא (אם בשלושת הראשונות – חוזר לראש. אם בברכות האמצעיות – חוזר לתחילת הברכה שבה נמצא. ואם בשלוש האמצעיות – חוזר ל"רצה") [ה].

4. לדעת המחבר יש לחזור לתחילת החטיבה מכל טעם שהפסיק, ולדעת הרמ"א רק אם הפסיק מחמת אונס, אבל אם הפסיק שלא משום אונס – ממשיך מהמקום בו עצר [(יד)].

5. אם עומד בתפילת לחש והציבור עונה "אמן יהא שמיה רבא" או לקדושה, לא יפסיק בדיבור, אלא יעמוד בדממה ויכוון לשליח הציבור האומר זאת [ז].

6. יש ללמד את שליחי הציבור שעליהם לחזור בקול על עניות אלו של הציבור, ולכוון להוציא את הקהל [(יט)].

7. לאחר שאמר בסיום התפילה "יהיו לרצון אמרי פי" וכו' יכול להפסיק לקדיש, לקדושה ולברכו [ח], וכן מקום הצורך [ב].

לז. הפטורים מהתפילה (סימן ק"ו)

1. העוסק במצווה פטור מתפילה. ואף המשתתפים בלוויה, שחייבים בקריאת שמע, פטורים מתפילה [א].

2. נשים חייבות כגברים בתפילת העמידה של שחרית ומנחה בזמן [ב].

3. קטנים שהגיעו לגיל חינוך, יש להרגילם במצות התפילה [ב].

4. גם הלומד תורה צריך להפסיק מלימודו כדי להתפלל [ג]. ואין פטור מתפילה בזמן הזה אלא לאדם המלמד תורה לרבים, שאין לו לבטל שיעורו כדי להתפלל [(ט)].

לח. תפילת נדבה (ק"ז)

1. מעיקר הדין, הרוצה להוסיף ולהתפלל תפילה מעבר לתפילות החובה רשאי לעשות זאת [א]. ותפילה זו נקראת "תפילת נדבה".

2. מי שאינו יכול לכוון יפה בתפילתו – אל לו להתפלל תפילת נדבה [ד]. ולכן כיום אין נוהגים להתפלל תפילת נדבה [(יא)].

3. אין להתפלל תפילת מוסף כנדבה [א].

4. תפילת הנדבה היא ליחיד בלבד, ואין לציבור להוסיף תפילות [ג].

5. בתפילת נדבה צריך "לחדש דבר", כלומר: להוסיף ברכה אישית באחת מהברכות האמצעיות, תוספת הקשורה לתוכן אותה הברכה. ולדעת הרמ"א יש להוסיף בקשה שטרם ביקש עליה [ב].

6. המסופק אם התפלל את תפילת הקבע הקודמת - חוזר ומתפלל תפילה נוספת בתפילה הבאה. ובמקרה כזה אינו צריך לחדש בתפילה דבר [א].

לט. תפילת תשלומין (סימן ק"ח)

1. אדם שהפסיד תפילת עמידה באונס או בשוגג יכול להשלימה בתפילה שאחריה [א].

2. כיצד יעשה? אם החמיץ תפילת שחרית, יתפלל בזמן המנחה פעמיים את תפילת העמידה: הראשונה לתפילת מנחה, והשנייה לתשלומי שחרית. ואם כיוון להפך - לא יצא ידי חובת התשלומין [א].

3. את תפילת התשלומין יש לסמוך כמה שאפשר לתפילת החובה. לכן המתפלל ביחידות יאמר "אשרי" מיד לאחר תפילת החובה, ואחר יתפלל את תפילת התשלומין [ב], והמתפלל בציבור יתפלל תשלומין מיד בסוף תפילת הציבור [ו].

4. ניתן להשלים תפילה רק בזמן התפילה הסמוכה לה, ולאחר שעבר זמן זה אין לה עוד תשלומין. ואולם, כל מי שאינו יכול להשלים תפילתו, אם יכול לכוון טוב יעשה אם יוסיף תפילת נדבה [ד-ה].

5. אין תשלומין לתפילת מוסף [ו].

6. אם החמיץ תפילה במזיד, כלומר שלא התפלל מתוך זלזול וחוסר רצון, אין לו תשלומין [ז]. אבל אם פשע ודחה את התפילה לרגע האחרון, והחמיץ את תפילתו - אף שפושע הוא, יכול להשלים תפילתו [ח].

7. נוסח תפילת התשלומין הוא כתפילת החובה. לכן אם החמיץ למשל מנחה של יום שישי, משלים בערבית שתי תפילות שבת; ולהיפך - אם החמיץ תפילת מנחה של שבת, במוצאי שבת יתפלל פעמיים ערבית של חול. וכן בכל מצב [ט].

8. טעה בשבת במנחה והתפלל תפילה של חול ולא נזכר עד הערב - במוצאי שבת יתפלל אחרי תפילת החובה עוד עמידה של חול בתורת נדבה. וכן אם שכח "יעלה ויבוא" במנחה בראש חודש, וכן כל כיוצא בזה [יא].

מ. יחיד המכוון תפילתו עם הציבור (ק"ט)

1. המאחר לבית הכנסת, עליו להשתדל הן להתפלל תפילת עמידה עם הציבור והן לענות לקדושה ולקדיש [הק.]. לכן ינהג כמפורט בהמשך.
2. אם יכול להספיק ולסיים את תפילת העמידה לפני שהש"ץ יגיע לקדושה, יתפלל מיד [א.].
3. אם לא, ימתין ויתחיל את תפילת העמידה עם שליח הציבור. ויקפיד לומר עמו קדושה, וכן את ברכות "הא־ל הקדוש" ו"שומע תפילה", ולשחות עמו ב"מודים" [ב.].
4. כשהש"ץ מגיע ל"מודים", יש לכרוע עימו. ויעשה זאת אף אם הוא בתפילת העמידה באמצע ברכה, אולם לא אם הוא בתחילה או בסוף של אחת הברכות שאין שוחים בהן [א.].

מא. תפילה בשעת הדחק ותפילת הדרך (ק"י)

1. הדחוק מאד בזמן ואינו יכול להתפלל את כל תפילה העמידה, יתפלל שבע ברכות בלבד: את שלוש הראשונות ושלוש האחרונות, ובמקום הברכות האמצעיות יאמר את ברכת "הביננו" [א.].
2. יש לאמרה מעומד. ובאמירתה יצא ידי חובת תפילה [א.].
3. אין להתפלל "הביננו" בימים ששואלים בהם על הגשמים, ולא במוצאי שבת ויום טוב [א.].
4. במקום אונס שאין לו זמן לתפילה כלל, יאמר את תפילת "צרכי עמך ישראל מרובים". בתפילה זו לא יצא ידי חובה, ואם התפנה כשעדיין זמן תפילה – ישוב ויתפלל [ג.].
5. **תפילת הדרך:** עדיף שלא לאמרה בזמן הליכה או נסיעה, אלא יעצור בדרך [ד.].
6. יש לאמרה רק פעם ביום [ח.].
7. טוב להסמיכה לברכה אחרת, למשל ברכת "בורא נפשות" [כא.].
8. יש לאמרה בדרך הארוכה מארבעה קילומטרים [ז.]. ובמרחק כזה יאמרנה אף אם נוסע ברכב [כג.].

9. יש לאמרה "אחר שהחזיק בדרך" [ז], כלומר אחר שהתחיל בדרכו. ונראה שהנוסע ברכב, הטוב ביותר שיאמרה טרם הנעת הרכב, כדי שיוכל לאמרה בכוונה [(כב)].
10. הנכנס לבית המדרש יתפלל להצלחת לימודו, והיוצא מבית המדרש יודה על שזכה ללמוד [ח].

מב. סמיכות גאולה לתפילה (סימן קי"א)

1. יש לסמוך את ברכת "גאל ישראל" הנאמרת בסוף ברכות קריאת שמע לתחילת תפילת העמידה. ואסור להפסיק ביניהן כלל. למנהג האשכנזים מותר בתפילות שבת ויום טוב לענות לקדיש ולקדושה בין גאולה לתפילה [א].
2. לדעת המחבר אפילו אמן לא יענה אחר החזן המסיים "גאל ישראל", ולדעת הרמ"א יענה אמן (כפי שהתבאר בסימן ס"ו סעיף ז) [א].
3. סמיכת גאולה לתפילה חשובה מתפילה עם הציבור. לכן הבא באיחור לתפילה ולא יספיק לומר את קריאת שמע וברכותיה קודם שיתחיל הש"ץ בחזרה, יתפלל כסדר התפילה ויסמוך גאולה לתפילה, אף שבכך מפסיד תפילה עם הציבור [ב].
4. לפני התפילה יאמר את הפסוק "ה' שפתי תפתח", הנחשב לחלק מהתפילה [א]. וגם שליח הציבור יאמר זאת [ב].

מג. הוספה בברכות הראשונות והאחרונות (קי"ב)

1. אין להוסיף בקשות אישיות בשלוש הברכות הראשונות ובשלוש הברכות האחרונות [א].
2. מנהג אשכנז להתיר להוסיף בברכות אלו פיוטים בחזרת הש"ץ, ומנהג ספרד שלא להוסיפם [ב].

מד. הכריעות בתפילת העמידה (קי"ג)

1. יש לשחות ארבע פעמים בתפילת העמידה: בתחילה ובסוף של ברכת האבות, ובתחילה ובסוף של ברכת ההודאה [א].
2. מותר להוסיף שחיות בשאר הברכות באמצען, אך לא בתחילתן או בסופן [א].

3. יש לכרוע עד שייראו החוליות שבשדרה, ויכוף גם את ראשו [ד].
ואין לכרוע יותר מדי. ואם קשה לו לכרוע כך – יסתפק בהרכנת הראש [ה].
4. ישחה בברכיו ב"ברוך" ובראשו ב"אתה", ויזדקף כשאומר "ה'" [ז];
וזקיפתו תהא בנחת [ו].

מה. דין הזכרת גבורות גשמים בברכה שניה (קי"ד)

1. בחורף יש להזכיר, בין שאר הגבורות שבברכת "מחיה המתים", את גבורת ה' להוריד גשמים [הק].
2. מתחילים להזכיר גבורות גשמים בתפילת מוסף של שמיני עצרת, ומסיימים בתפילת שחרית ביום הראשון של פסח [א].
3. אין ליחיד להזכיר גשמים בשמיני עצרת לפני שיעשה זאת הציבור. לכן יחיד המתפלל בביתו ימתין עם תפילת המוסף עד השעה שמתפלל בה הציבור [ב].
4. בחורף נהגו להזכיר, בנוסף לגשם, גם רוח ("משיב הרוח ומוריד הגשם"), ובקיץ נהגו להזכיר טל במקומם ("מוריד הטל". ומביא הרמ"א מנהג שלא להזכיר טל). ואם טעה ולא הזכיר רוח או טל, או הזכירם שלא בעונתם – אינו חוזר [ג].
5. אין להזכיר גבורות גשמים בקיץ, אפילו במקום שצריך גשם לאחר פסח. ואם אמר "מוריד הגשם" בקיץ – חוזר. אם נזכר לפני סוף הברכה – חוזר לתחילת הברכה, ואם לאחר שסיים – חוזר לתחילת התפילה [ד].
6. אם בתחילת הקיץ המתפלל אינו זוכר אם אמר כראוי או שהמשיך כשגרת לשונו והזכיר גשמים – בשלושים הימים הראשונים עדיין חושש שמא טעה, וחוזר על תפילתו; ולאחר מכן חזקה שאמר כראוי, ואינו חוזר [ח]. ונתנו חכמים עצה למי שחושש שמא יסתפק: לומר תשעים פעם "מחיה מתים אתה רב להושיע מוריד הטל", וכך ירגיל זאת על לשונו, ואם יסתפק לא יצטרך לחזור [ט].
7. מעיקר הדין, אם טעה ולא הזכיר גבורות גשמים בחורף – חוזר. אולם כיוון שמנהגו להזכיר טל בקיץ, אם טעה והזכיר טל במקום גשם בחורף – אינו חוזר [ה]. ואולם אם נזכר קודם שפתח בברכה

הבאה, מוסיף במקום שנזכר "משיב הרוח ומוריד הגשם", וממשיך בתפילתו, ואפילו כבר סיים ואמר "מחייה המתים" [ו].

מו. הלכות שאלת הגשמים (קי"ז)

1. בימי הגשמים יש לומר בברכת השנים "ותן טל ומטר לברכה" [א].
2. בארץ ישראל מתחילים לשאול גשמים בליל ז' במרחשוון, ובחוג לארץ בארבעה בדצמבר. ושואלים עד ראשון של פסח [א].
3. מקום שצריך לגשמים שלא בתאריכים הנ"ל, לא ישאל גשמים בברכת השנים, אבל יכול לשאול עליהם בברכת שומע תפילה.
4. אם שאל גשמים בקיץ – חוזר על תפילתו [ג].
5. אם שכח לשאול גשמים בחורף: אם נזכר קודם שהתחיל "רצה" – מזכיר בברכת שומע תפילה (אפילו לאחר חתימתה); ואם נזכר לאחר מכן, קודם שסיים תפילתו – חוזר לברכת השנים; ולאחר סיום התפילה – חוזר על תפילתו [ה].

מז. הוספת בקשות בתפילה (קי"ט)

1. ניתן להוסיף בקשות אישיות בברכות האמצעיות של תפילת העמידה. בכל ברכה יכול להוסיף מעין אותה ברכה, וב"שומע תפילה" יכול לבקש כל צרכיו [א].
2. אין להוסיף בקשות בתחילת הברכה, אלא באמצעיתה או בסופה לפני החתימה [א].
3. אם דילג או טעה טעות מהותית באחת הברכות האמצעיות, לא ישלימה במקום שנזכר, אלא יחזור לברכה שדילג או טעה, וימשיך משם על הסדר. ואם סיים תפילתו יחזור לראש [ג].
4. שליח ציבור שטעה בתענית ציבור ולא אמר "עננו", ישלימה ב"שומע תפילה", כמו בתפילת היחיד [ד].

מח. בסיום תפילת לחש (קכ"ב)

1. מנהגנו בסיום התפילה לומר את הפסוק "יהיו לרצון אמרי פי", לאחר מכן להוסיף את התחינה הפותחת במילים "אֱלֹהֵי, נצור לשוני מרע", ואחריה לומר שנית "יהיו לרצון" (א). ויכול להוסיף שם, יחד עם התחנונים הנהוגים, כל תחינה אחרת שרוצה לומר.

2. מותר להפסיק באמצע תחינות אלו לקדיש ולקדושה, אף שטרם עקר רגליו (א).

מט. דיני הכריעות בסיום התפילה (קכ"ג)

1. בסיום התפילה יש לפסוע שלוש פסיעות לאחור [א]. יחל ברגל שמאל, ויפסע פסיעות קטנות, עקב בצד אגודל [ג].
2. כך יש לעשות בסיום התפילה: כורע, ובעודו כורע פוסע שלוש פסיעות לאחור. אחר פונה שמאלה ואומר "עושה שלום במרומיו", פונה ימינה ואומר "הוא יעשה שלום עלינו", ומשתחוה לפנים ומשלים "ועל כל ישראל" [א].
3. טוב להישאר עומד במקום שכילה פסיעותיו ולהמתין כך עד קדושה, או לפחות עד תחילת חזרת הש"ץ [ב]. ואם קשה לו, ימתין לפחות כדי הילוך ארבע אמות טרם שישוב למקומו [ה].
4. שליח הציבור צריך לפסוע שלוש פסיעות כשמסיים את תפילת הלחש שלו, קודם החזרה. ובסוף החזרה רצוי שלא יפסע לאחוריו, אלא ימשיך לעמוד ביראה עד פסיעותיו בסוף קדיש "תתקבל" [ה]. ואם קשה לו, יכול לפסוע בסוף החזרה [יד].
5. לפני חזרת הש"ץ אומר שליח הציבור את הפסוק "ה' שפתי תפתח" וכו'. ונהגו בסופה לומר את הפסוק "יהיו לרצון אמרי פי" וכו' [ו].

נ. חזרת הש"ץ (קכ"ד)

1. תיקנו חכמים שתחילה יתפללו הקהל בלחש, ואחר כך יחזור שליח הציבור על התפילה בקול. ואמנם תקנתם הייתה כדי שיוציא שליח הציבור את שאינם בקיאים, וכיום כל אחד יכול להתפלל מסידור, אולם בכל זאת אין אנו משנים את תקנת חכמים, ולכן גם כיום שליח הציבור חוזר על התפילה (ג).
2. שליח ציבור שלא התפלל בלחש, או שהתפלל בלחש וטעה בתפילתו – חזרת התפילה עולה לו גם כתפילת יחיד (ב).
3. שליח הציבור אינו צריך להמתין ליחידים המאריכים בתפילתם כדי להתחיל בחזרה (ג); ואם יש יחידים המאריכים בעניית אמן, שליח הציבור אינו צריך להמתין להם כדי להתחיל בברכה הבאה (ט).

4. אין לדבר וללמוד בזמן חזרת הש"ץ, וזאת אף על פי שהתפלל וכבר יצא ידי חובת התפילה. ויש לכוון בה לברכות שליח הציבור (ד), וודאי שאין לדבר בה דברי חולין (ז).
5. כששליח הציבור אומר "ברוך אתה ה'" יש לענות "ברוך הוא וברוך שמו" (ה), ובסוף הברכה יש לענות אמן בכוונה (ד, ו). ויקפיד לענות בנחת, ורק לאחר שסיים שליח הציבור את הברכה (ח).
6. לשיטת הרמ"א אין לענות אמן אם אינו יודע מה בירך שליח הציבור, וענייה כזו נקראת "אמן יתומה". ולשיטת השו"ע יכול לענות אם אינו יודע מהי הברכה, ואיסור "אמן יתומה" הוא רק אם עונה אמן על ברכה שלא שמע ורוצה לצאת ידי חובה (ח).
7. מי שטעה בתפילה טעות שבגינה יש לחזור ולהתפלל, אם אינו רוצה לחזור על תפילתו יכול הוא לצאת בחזרת הש"ץ (י). ובמקרה כזה יקפיד להקשיב לכל ברכות שליח הציבור ולא להפסיק כלל (א, י).

נא. דיני קדושה – (סימן קכ"ה)

1. לפני אמירת ברכת קדושת ה' (הברכה השלישית) בחזרת הש"ץ, אומרים החזן והקהל "קדושה", העוסקת בקידוש ה' על ידי ישראל והמלאכים [הק, (א)].
2. מעיקר הדין שליח הציבור אומר "נקדישך" ואת שאר משפטי ההזמנה לקדושה, והקהל עונה את פסוקי הקדושה [א]. אולם המנהג הרווח היום הוא שגם את משפטי ההזמנה אומר הקהל כולו [(ב)].
3. יש לכוון רגליו בשעת אמירת קדושה, כבתפילת העמידה, ואין להפסיק בה בדיבור [ב].
4. בשעת אמירת פסוקי הקדושה מרים את גופו קצת. מנהג אשכנז לשאת עיניו למעלה [ב], ומנהג ספרד להשפיל עיניו [(ד)].
5. הנמצא בבית הכנסת בזמן שהציבור אומרים קדושה – אומרה עמם, אף אם כבר אמר קדושה במניין קודם לכן [ב].

נב. שליח ציבור שטעה (קכ"ו)

1. שליח ציבור שטעה או שדילג על ברכה, וכשמתקנים אותו יודע לחזור – ימשיך מהמקום שטעה בו [א].
2. ואם אינו יכול להמשיך (כגון שאינו חש בטוב) – יחליף אותו אחר. אם ההחלפה מתבצעת בשלוש הברכות הראשונות – יתחיל המחליף מתחילת התפילה; אם בברכות האמצעיות, יתחיל מתחילת אותה ברכה; ואם בשלוש האחרונות, יתחיל מ"רצה" [ב].
3. אם טעה בחזרת הש"ץ דינו כיחיד שטעה, אלא אם כן שכח "יעלה ויבוא"; לדעת המחבר אינו חוזר על "יעלה ויבוא" בראש חודש, אלא סומך על תפילת מוסף, ולדעת הרמ"א גם בשבת וביום טוב אינו חוזר [ג].
4. אם טעה שליח הציבור בתפילת הלחש לא יטריח את הציבור שימתינו לו, אלא יצא ידי חובת תפילת הלחש שלו בחזרת הש"ץ [ד].

נג. מודים דרבנן (קכ"ז)

1. בעת שאומר שליח הציבור את ברכת ההודאה מכיר גם הציבור טובה לה, ואומר את נוסח ההודאה הנקראת "מודים דרבנן" [א].
2. על הציבור לשחות בתחילת אמירת "מודים", ויש הנוהגים לשחות גם בסופה [א].
3. בתפילות המיועדות לברכת כוהנים (שחרית, מוסף, ומנחה של תענית), אם לא עלו כוהנים לדוכן, אומר שליח הציבור לאחר ברכת ההודאה את הנוסח 'אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ בִּרְכָנוּ בְּבִרְכַּת הַמְּשׁוֹלֶשֶׁת... ולאחריו את פסוקי ברכת הכוהנים; ולנוהגים כמחבר יוסיף גם את הפסוק "ושמו את שמי..." ולאחר הברכה עונה הציבור "כן יהי רצון" [ב].
4. לעניין נוסח הברכה האחרונה בתפילת העמידה, מביא הרמ"א מנהג לומר את נוסח "שים שלום" בתפילות המיועדות לברכת כוהנים, ונוסח "שלום רב" בשאר התפילות. וכך נוהגים חלק מהאשכנזים [ב].

מפתח כרך ב' – הלכות קריאת-שמע ותפילה

סימנים נ"ח – קב"ז

אות מודגשת ועם גרש מפנה לסימן, אות ללא גרש וללא סוגריים מפנה לסעיף בדברי המחבר והרמ"א, ואות בסוגרים מפנה לס"ק בפרושנו. מספר בסוגריים מפנה להערה. הציון (הק) מפנה להקדמה לסעיף. הפניה לסעיף כוללת את הס"ק שעליו, והפניה לס"ק – אף את ההערות שעליו. הפניה לסימן בלבד פירושה שהערך מופיע לאורך הסימן.

- א**
 אבנט – ראה: חגורה.
 אברהם אבינו – ק"א (ג).
 "אהבה רבה", "אהבת עולם" – ראה: ברכת "אהבה רבה".
 אוטובוס – ע"ה (טז). צ"ב (5). צ"ד (יא).
 אוכל – ראה: אכילה.
 אומן – ס"ג ח. צ' ג. פ"ט (10). ק"י ב.
 אומן – ע"א (הק), א"ב. ע"ב ג.
 אונס – נ"ח ג"ז. ס"ב ד. ס"ג ז. ס"ה א.
 ס"ו א, ח, י. פ' א. צ' ט. צ"א א. (4). צ"ד ד"ז. צ"ז א. ק"ג-ק"ד. ק"ו (ז). ק"ו (ט).
 ק"ח. ק"י א"ג. קי"ד ב.
 אזור – ראה: חגורה.
 אחורי בית הכנסת – צ' ז-ח.
 "איזהו מקומן" – ק"ב א.
 אילן – ס"ג ח. צ' ג.
 אילן – ס"ג ח. צ' ג.
 אימה – ס' (2). ס"א א. צ"ג ב. צ"ד (כב). צ"ה ג.
 אישה – ראה: נשים.
 אכילה – ע' ה. פ"ט ג"ה. צ"ט (ז). ק"ו (ז). ק"י ב.
 אכילת מצה – ס' (ו). צ' (לג). ק"ו (ז).
 אכילת פרס – פ"א א.
- א"ל** מלך נאמן – ס"א ג. קב"ד ח.
 "אלהי נצור" – ק"ד ח. קב"ב א.
 אמונה – נ"ט א, (ט). ס (א), (ד). ס"א (יב), ו, (יח), (כה). ס"ו (ז), (כא), (לג-לד). ס"ז (1). ס"ח (הק). צ' (יח). צ"ד (הק). ק"א (ב).
 אמן – נ"ט ד"ה. ס"א ג, יב. ס"ו ג, ז, (לא). ס"ט (הק). ע"ט (ו). פ"ד א. ק"ט א, (יא), (יג). קי"א א. קב"ד (הק), ב, (ח), ד, ו"ב. קב"ז (הק), ב.
 "אמת ויציב" – ראה: ברכת "אמת ויציב".
 אנוס – ראה: אונס.
 אסטניס – צ"ז ב.
 אפיקורוס – נ"ט א. צ' ח. צ"ד ב. קב"ו א.
 ארבע אמות – נ"ח א. ע"א א. ע"ח א.
 ע"ט א, ה. פ"א ב. פ"ג ד. פ"ז ו. צ' ב, כד, כז. צ"ב ח"ט. ק"ב א, ד"ה. ק"ג ב. ק"ה א. קב"ג ב.
 ארבע שעות – ראה: שעה דביעית.
 ארון – בבית הכנסת: צ' כא. צ"ד ב.
 לקבורה: ע"א (ט).
 ארמית – ק"א ד. קב"ג (יח).
 ארץ ישראל – כיוון התפילה: צ' ז. צ"ז א"ב.

בית המקדש - ס"א (7). פ"ח (הק), (א).
 צ"ד א-ב, (ט). צ"ה ב. צ"ט (1). ק"ז
 (הק), (ד). קב"ג א.
 בית מדרש - פ"ט ו. צ' יח. ק"י ח.
 בית קברות - ע"א ז. וראה עוד: קבורה.
 "בכל לשון" - ס"ב ב. ק"א ד.
 "בל תלין" - ע"ב (ב).
 "בל תשקצו" - צ"ב א-ב.
 בלחש - ס"א יג, כו. ק"א ב. קי"א (ז).
 קב"ג (יז). קב"ד ב.
 בניין - ס"ג ח.
 בעל בשר - ס"ג א.
 בעל הבית - ס"ג ח. צ' ג. ק"י ב.
 בעל קרי - פ"ח. וראה עוד: שכבת זרע.
 בעלי חיים - אינם חוצצים: צ' כא.
 גדודי חיה: נ"ח ג, ה. ק"י ג.
 צואתם: ע"ט ד, ז.
 בקול - ראה קול רם.
 בקיא ושאינו בקיא - נ"ט ד. ס"א (10).
 ס"ט א. קב"ד (הק), א, ג, (יא), י.
 בקשה אישית - ראה: תפילה אישית.
 "ברוך הוא וברוך שמו" - קב"ד ה.
 "ברוך שאמר" - ס"ה (ג), ב. ס"ו (לו).
 ס"ח (ו). ס"ט (9). פ"ט (ג), ג.
 ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" -
 ס' (ח). ס"א יג, (כז). ס"ו א, (ט), (25).
 ברית מילה - ע"ה (יג).
 ברכה הסמוכה לחברתה - ס' א. ק"א
 (ג). ק"י ו.
 ברכה הפותחת ב"ברוך" - נ"ט (ב). ס'
 א. ק"א (ג). ק"י (כא).
 ברכה לבטלה - ס' (ו). ס"ד (ו). ס"ו
 (10). ס"ז (ג). ק"א (2). ק"ז (א). קי"ט ד.
 קב"ד ד. קב"ו (5).
 ברכה עוברת - ס"ו (יא).

מנהג ארץ ישראל: קי"ד (י).
 שאילת גשמים בה: קי"ד (טו). קי"ז
 (הק), א, (ג-ז), (ט).
 אשכנז (הארץ) - קי"ז ב.
 אשפה - ע"ו ז. ע"ט ח. פ"ו (ב). פ"ז
 (הק).
 "אשר יצר" - ס"ו (יא). ע"א (ג).
 "אשרי" - ראה: "מזמור תהילה לדוד".
 אשתו - ע"א (א). ע"ג ב. ע"ה א-ג.
 "אתה חונן" - ראה: ברכת "חונן
 הדעת".
 "אתה חוננתנו" - ראה: הבדלה
 בתפילה.
 "אתה קדוש" - ראה: ברכת קדושת ה'.

ב

בבל - ק"א (יד). קי"ז (א-ג).
 בהמה - ס"ג א. ע"ט ד-ז. צ' ח. צ"ד ד-
 ה. ק"ד ב. קט"ו א.
 "בורא נפשות" - ק"י (כא).
 בחשאי - ראה: בלחש.
 בימת בית הכנסת - צ' (ז).
 "בין הפרקים" - ס"ו א-ה.
 בינה - ראה: שכל.
 ביקור חולים - ק"ו ז.
 בית הכיסא - ס"ב (ז). ע"ו ד. ע"ז (ג).
 פ"ג. פ"ד (הק), (ו). פ"ה (א), ב. פ"ו
 (הק).
 בית הכנסת - ס"ג (יב). ס"ה ב-ג. ס"ט
 א. ע"ט א. פ"ח א. פ"ט (א), ו. צ' (ז), ד,
 ז-כז. צ"א ג. צ"ד (ח), (י). צ"ז (ג), ג.
 צ"ח א, (ז). ק"ב (ח). ק"ג (ב), ב. ק"ט א.
 קי"ב (ד). קי"ד ב. קב"ד ב-ג. קב"ה ב.
 וראה עוד: תפילה במניין.
 בית הלל ובית שמאי - ס"ג (ז).

"ברכו" - ס"ו ג. ס"ט א. ק"ד (יז), ח.
 קי"ג (2). קב"ב א. קב"ד יא.
 "ברכות אינן מעכבות" - ס"ו (כח).
 ברכות אמצעיות של תפילת העמידה -
 ק"ג (ז). ק"ד (יד). ק"ז ב. ק"ח (14). ק"ט
 (ב). ק"י (הק), (א). קי"ב (הק), (א). קי"ג
 (ב). קט"ו. קי"ז (יג). קי"ט. קב"ו ב.
 ברכות השחר - ע"א (ג). פ"ט (כג). ק"ה
 (ד). ק"י (כא). פ"ט (2).
 ברכות התורה - ס' א. ע"א (4). פ"ה
 (3).
 ברכות קריאת שמע - נ"ח-נ"ט. ס' א-
 ג. ס"ג (יב). ס"ה (ג). ס"ו-ס"ט. ע"א (5),
 (ג). כא. פ"א (א), (ג). צ"ז (5). ק"ה (ד).
 ק"ט (י). קי"א א.
 ברכת אבות - ס"ט א. צ"ד ד, (כא). ק"א
 א. ק"ט א. קי"ג א-ב. קי"ד (כג).
 ברכת "אהבה רבה" (או "אהבת עולם")
 - נ"ט ד. ס' (הק), א, ג. ס"א ג (מא).
 ס"ה ג. וראה עוד: ברכות קריאת שמע.
 ברכת "אמת ואמונה" - ס"ו י. צ"ג (ז).
 ברכת "אמת ויציב" - ס"א ג. ס"ו ה-ו, י.
 ס"ז (ג). צ"ג (ז). וראה עוד: ברכת "גאל
 ישראל".
 ברכת "אשר יצר" - ראה: "אשר יצר".
 ברכת "גאל ישראל" - ס"ו (6), ז-י. ק"ט
 (יג). קי"א. וראה עוד: סמיכת גאולה
 לתפילה.
 ברכת גבורות - ס"ט א. קי"ד. קי"ז
 (הק). וראה עוד: "משיב הרוח ומוריד
 הגשם".
 ברכת "הא-ל הקדוש" - ראה: "הא-ל
 הקדוש".
 ברכת ההודאה - ראה: "מודים".
 ברכת המזון - ס"ג (5). ע"א (ג). צ"ט
 (ז). קי"ג ג. קי"ד (9), (כב).

ברכת המינים - קב"ו א.
 ברכת המצוות - נ"ט (9), (יח-יט). ס'
 (ג), (2). ס"ו ח. ס"ז (ב). ק"א (1).
 ברכת הנהנין - ק"י (כא).
 ברכת העבודה - ק"ב.
 ברכת העבודה - ראה: "דעה".
 ברכת הרעמים - ס"ו (יא).
 ברכת השבח - נ"ט (יט). ק"ד (יד). ק"ז
 (ז). קי"ב (הק), (א). קי"ג (ב).
 ברכת "השיבה שופטינו" - קי"ח.
 ברכת "השכיבנו" - ס"ו (22).
 ברכת השנים - ק"ז (ח). ק"י (ד). קי"ד
 (1), (6). קי"ז. קי"ט א, (ח).
 ברכת "חונן הדעת" - ק"ז (ז). ק"י (ה).
 קט"ו.
 ברכת "יוצר אור" - נ"ח ג. נ"ט. ס' א-ג.
 ס"ה (ג). ס"ו ה. ס"ט. ק"ב ח. וראה עוד:
 ברכות קריאת שמע.
 ברכת "ישתבח" - ראה: "ישתבח".
 ברכת כהנים - ק"י ב. ק"ב (א). קב"א ג.
 קב"ד (הק), (ה), (כו). קב"ז ב.
 ברכת קדושת ה' - ס"ט א. וראה עוד:
 "הא-ל הקדוש"; קדושה (של חזרת
 הש"ק).
 ברכת "רפאנו" - ק"ז (ח). קט"ז. קי"ט
 א.
 ברכת "שומע תפילה" - ראה: "שומע
 תפילה".
 בשר - ע"א (הק). פ"ח (הק).
 בתי רגליים - ראה: גרביים.

ג

גאוה - ס"ג (ב). פ"ט (כ-כה). צ' (ב-
 ה), (ח). צ"ה (ה), ג. קי"ג (יד). קב"ג ד.
 "גאל ישראל" - ראה: ברכת "גאל
 ישראל".

החמרה - ראה **חומרא**.
 היוצא לדרך - ראה: **יוצא לדרך**.
 היסח דעת - ראה: **טרדה**.
 "הכול הולך אחר החיתום" - **נ"ט** (ג).
 "הכון לקראת אלהיך ישראל" - **צ"א**
 (הק), ב, (י). **צ"ב** (א), (2).
 הכנעה - **נ"ח** (יג). **צ'** (ג). **צ"ג** ב. **צ"ה**
 (ד), (ו-ז). **צ"ח** א, (יג). **ק"ג** (הק), (יב),
 (4), (טו), (יח). **קב"א** (א).
 הליכה - ראה **הולך**.
 הלל - **ק"ג**.
 הנץ החמה - **נ"ח** א-ה. **פ"ט** א, (לד). **צ'**
 (7), (ז).
 העוסק במצווה - **ע'** (ו-ז). **ע"א** א-ו.
ע"ב. **צ"ג** (יד). **ק"ו** א.
 הפורס על שמע - **ס"ט**.
 הפחה - **ע"ט** ט. **פ'**. **ק"ג**.
 הפסק - **נ"ט** ב, ד. **ס"א** (ו), (ט-יא),
 (יח). **ס"ה** א-ב. **ס"ו**. **ס"ח**. **ס"ט** א. **ע"ח**
 א. **פ'** (ד). **פ"ה** א. **צ'** כז. **צ"ב** ב, (כב). **צ"ז**
 ד. **ק"ג** (ח), (יא). **ק"ד**. **ק"ח** יב. **ק"ט** (י),
 (יג). **ק"י** א. **ק"יב**. **ק"יד** (4), (8-9).
קט"ז (ט), (6). **ק"יט** (ו). **קב"ב** א. **קב"ד**
 א, (יד), י. **קב"ה** ב.
 הרהור (כדיבור) - **ס"ב** (ד), ד. **ס"ח** א.
פ"ג ד. **פ"ד** א. **פ"ה** ב. **צ"ד** ו. **ק"א** (ד).
ק"ג (יא). **קב"ד** (כד).
 הרהור עבירה - **ע"ג**. **ע"ד** (יג). **ע"ה**.
 "השכיבנו" - ראה: **ברכת "השכיבנו"**.
 השמעה לאוזנו - ראה: **דיבור**.

ו

"ואהבת" - ראה: **פרשה ראשונה של שמע**.
 "ובא לציון" - ראה: **"קדושה דסידרא"**.
 והיה אם שמוע - ראה: **פרשה שניה של**

גבורות גשמים - ראה: **"משיב הרוח ומוריד הגשם"**.
 "גודל בצד עקב" - **קב"ג**.
 גוי, גויים - **ע"א** ב. **ע"ה** ד. **צ"ד** ז, ט.
ק"ג ח.
 גיהוק - **צ"ז** א.
 גילוי ראש - ראה: **כיסוי ראש**.
 גרביים - **צ"א** ה.
 גרף של רעי - **ע"ו** ג. **פ"ג** (2), ח. **פ"ז**.

ד

דברים בטלים - **צ"ג** ב, (י). **ק"ח** (כז).
ק"ד (כז).
 "דברים שבקדושה" - **נ"ט** (י). **ס"ו** (12).
ס"ט א. **ע"ג** (2). **ע"ו** (הק). **ע"ז** (הק),
 (ה). **ע"ח** (הק). **ע"ט** (הק), (כד). **פ"ג** (ו),
 (6). **פ"ד** (ו). **פ"ו** (הק). **ק"א** (ו).
 דיבור - **ס"א** (14). **ס"ב** ג-ד. **ס"ג** (א).
ס"ה א. **ס"ח** א. **ע"ה** (2), ג. **ע"ו** (הק).
פ"ה (הק). **צ"ד** (יח). **צ"ט** (א). **ק"א** ב.
ק"ד א, (ה). **קב"ד** ז, י. **קב"ה** ב.
 דין (משפט) - **ע'** ה. **פ"ה** ב. **צ"ג** ג.
 דקדוק הלשון - **ס"ב** א-ב.

ה

"ה' שפתי תפתח" - **ק"א** א-ב. **קב"ג** ו.
 "האל הקדוש" - **ס"ו** ג. **ק"ט** א-ב.
קב"ד ב. **קב"ו** (3).
 הבדלה בתפילה - **ק"ח** י-יא. **ק"י** (ה).
 הבדלה על הכוס - **ע"א** (י).
 "הביננו" - **ק"י** א-ב.
 הולך - **ס"ג** א-ג. **ע"ב** (3). **ע"ט** ה. **פ"ט**
 ב, ח. **צ'** יב, טז. **צ"ב** ד. **צ"ד** ד. **צ"ט** ב.
ק"י ג-ז.
 הזמנה לאו מילתא היא - **פ"ג** (ו-ז).
פ"ד (א).

שמע.

ותיקין - ראה: תפילת ותיקין.

"ותן טל ומטר" - ק"י (ד). קי"ד (1).
קי"ז. קי"ט (ח).

ז

זית (עץ) - צ' ג.

זכוכית - ע"ה (יד-טו). פ"ז א.

זכירת יציאת מצרים - ראה: יציאת
מצרים.

זמן קריאת שמע - נ"ח. ע' ד-ה. ע"ב ב.

פ' א. ס"ו י. פ"ט (ג), ו, ח.

זמן תפילת שחרית (עמידה) - נ"ח (ג),

(יב). ס"ו (29). ע"א (ג). פ"ט א, ח.

זמני היום - נ"ח (הק).

זקן - צ' א. קי"ג ה.

זריזין מקדימים למצוות - נ"ח (ו). פ"ט
(יז).

זריחה - ראה: הנץ החמה

ח

חגורה - צ"א ב, (י). קי"ג ה.

חדר אמבטיה - ע"ה (טז). פ"ד (ו). פ"ה
(1), (י). וראה עוד: מדחץ.

חוטא - קב"ד ז. וראה עוד: עברייך;
דשע.

חוכמה - ס"ו א. צ"ד ח.

חול המועד - קב"ד י. קב"ו (י).

חולה - ס"ב ד. ס"ג א. ס"ו (4). ע"ו

(טו). ע"ח. ע"ט א. פ"ג (יב). פ"ג (יב).

פ"ה (ה). פ"ז (הק). פ"ט ג-ד. צ' א. צ"ד

ו. ק"א ד. ק"ז (ח). קי"ג ה. קי"ד ב. קי"ט

א. וראה עוד: אונס.

חולי - ראה: חולה.

חומרא, החמרה - נ"ח (ב), ז. נ"ט (יט).

ס"א (יח), כד. ס"ג ב. ס"ד ו. ס"ח א.

ע"א א. ע"ד (ג). ע"ה (הק), (ד). ע"ו ד,

(טו). ע"ז (הק). פ"ב (א). פ"ג (6). פ"ד

(ו). פ"ח א. פ"ט ג. צ' ז, טו, כד. צ"ב (יב).

צ"ד ד. ק"ב (ו). קי"א א. קי"ג (1). קב"ג

(יג). קב"ד ח.

חוץ לארץ - צ"ד (א-ב). קי"ד (א), (טו).

קי"ז א, (ג).

חורבה - צ' ו.

חורף - ק"י (ט). קי"ז (א). וראה עוד:

ימות הגשמים.

חושך - נ"ט א. ע"ד (3). ע"ה ו.

חזיר - ע"ו ג. ע"ט ד.

חזן - ראה שלית ציבור.

חזקה - קי"ד ח-ט.

חזרת העמידה - ראה: חזרת הש"ץ.

חזרת הש"ץ - קי"א ב. קי"ב (ג-ד). קי"ז

(ב). קב"א (ג). קב"ג ב, ה-ו. קב"ד-

קב"ז.

חי"ת של אחד - ס"א ו, ח.

חיה - ראה: בעלי חיים.

חינוך הבנים - ע' ב. ק"א ב. ק"ו ב.

חלונות - צ' ד.

חמור - ע"ט ה-ו. צ"ד ד.

חצות היום - נ"ח (הק), (19). ע"א (ג).

פ"ט א.

חציצה - ע"ד (הק), א-ד. פ"ח (2). צ'

כא. צ"א (ג). צ"ח ד.

חצר - ע"ט ג. וראה עוד: אחורי בית

הכנסת.

חרס - פ"ז א-ב.

חתול - ע"ט ה.

חתן - ע' ג. ק"ו (א).

ט

טבילה - ראה: מקווה.

טופח על מנת להטפוח - ע"ח א. פ"ב

ימות הגשמים - ק"י א. קי"ד ג, ה-ו, ח.
קי"ז א, ד.

ימות החמה - קי"ד ג-ד, ח. קי"ז ב-ג.
ימים נוראים - פ"ח א. וראה עוד: לאש
השנה; יום הכיפורים.

ימין - צ"ד (ז). צ"ה ג. צ"ז ב. קכ"ב ג.
קכ"ג א, (י-יא).

"יעלה ויבוא" - ק"ח ט, יא, (15). קי"ד
(כא). קכ"ד י. קכ"ו ג.

יעקב אבינו - ס"א (כד).

יציאת מצרים - ס' (ו). ס"א (כב). ס"ו
(לג-לד), (27). ס"ז (ג). ע' (6). צ"ג ב.
ק"ו (ד).

יצר - ס"א (כה). ע"ד (הק). צ"א (ג).
צ"ה (ז).

ירושלים - צ' ד, (כ-כה), (11). צ"ד א-
ד. קי"ז (ב).

יריקה - צ' ג, יג. צ"ז ב.
ישן - ס"ג ה. ע' ב. ע"ג. ע"ד א. ע"ט ט.
צ"ט ב. ק"ו ז.

"ישתבח" - ס"ה (ג). ס"ו (19). ס"ח (ו).
ס"ט (9). פ"ט (ג).

כ

כבוד הבריות - ס"ו (יז). צ"ב (ט). ק"ג
(ט).

כבוד המת - ע"א (ג-ד), (ז), (טו), (14).
ע"ב (ד-ה).

כבוד התורה - ס"ו (יז-יט).

"כדי הילוך ארבע אמות" - צ"ב ח. ק"ה
א. קכ"ג ב.

"כדי לגמור את כולה" - ס"ה א. ע"ח א.
פ"ה א. צ' כז. ק"ד ה-ו.

כהן - ס"ו ד. פ"ח (הק). צ"ט (הק).
קכ"ג (יב). וראה עוד: ברכת כהנים.

ב

טורח הציבור - קכ"ו (הק), ג-ד.

טלית (מצויצת) - ס"ו ב, ח. צ"ז ד.

טמא - פ"ח. ק"ד (כו).

טעה בתפילה - נ"ט ב, ה. ס' ב-ה. ס"א

ו-יא, טו-כג. ס"ב. ס"ד. ס"ה א. ס"ו י.

ס"ז. פ"ט א. ק"ה (הק). ק"ח א-ד, ט-

יב. קי"ג ג-ט. קי"ז ב-ה. קי"ח א. קי"ט

ג-ד. קכ"ד (הק), י. קכ"ו.

טעמי המקרא - נ"ט ג. ס"א כד.

טפח מגולה באישה - ע"ה א.

טרדה - ע' ג. צ"א כא-כג. צ"ד ד. צ"ו.

צ"ז ג, ה. ק"א ב. ק"ב. ק"ד א-ד.

י

"יהא שמיה רבה" - ס"ו (יא). ק"ד (יז).

"יהיו לרצון אמרי פי" - ק"ד (ז), (כא-
כב). קי"א א. קי"ז (9). קי"ט א. קכ"ב

א-ב. קכ"ג ו.

יוהרה - ראה: גאווה.

יום הכיפורים - ס"א יא. ק"א ג. קי"ג ב.

קי"ח א. קי"ט (3). קכ"ב ב. קכ"ג (ו).

יום השבת - ראה: שבת.

יום טוב - ע"א ב. פ"ט ג. ק"ז א. ק"י א.

קי"א א. קי"ד א-ג. קי"ז א. קכ"ו ג.

יום טוב שני - ע"א ב.

יוצא לדרך - נ"ח ג, ה. ס"ג ג. ע"ט ה.

פ"ט ב-ג, ח. צ' ה-ו, טז. צ"ד ד-ה, (8).

צ"ח (ו). ק"י ד-ח.

יוצר אור - ראה: ברכת "יוצר אור".

יושב - ס"ג א-ב. ע"ד ד. ע"ו ה. צ' כ.

צ"ד ד-ט. ק"ב א-ג.

יחסי אישות - ע"א (הק), (ז). ע"ה

(הק). פ"ח (הק), א.

יין - ע"א (הק). צ"ט.

לוויית המת - ע"ב. ק"ו א. וראה עוד:
קבורה.

לוח השנה - קי"ז (א).

לול תרנגולים - ע"ט ז.

לולב - ע' (א), (12). צ"ו א-ב. ק"ו (ז).

"לועג לרש" - ע"א ז.

"לחדש בה דבר" - צ"ד ט. ק"ז א. ק"ח
יא.

לחש - ראה: בלחש.

לילה - נ"ח ז, ה. נ"ט א. ס' א. ס"ב (2).

ס"ו (לד). ע' א, (8). ע"ה ו. ע"ט א. פ"ט

ה. צ' טו. צ"ב (יא). ק"ז (הק). ק"י (כ).

לימוד תורה - נ"ח (יגיד). ס' (ד), ה.

ס"א (כב). ס"ב ד. ס"ה ג. ס"ח א. ע"ה

(ו). פ"ג ד. פ"ד-פ"ה. פ"ח א. פ"ט ו. צ' י,

יח. צ"ב א, ז. צ"ג ב-ד. ק"ב א. ק"ו ג.

ק"ד ח. קב"ד (טז).

לכלוך - ראה: מקום שאינו נקי.

לכרוע - ראה: כדיעה.

למפרע - ס"ד א.

לנשק - ע"ה (הק). צ"ח א.

לסטים - נ"ח ג, ה. ק"י ג.

לסירוגין - ס"ה א.

לעמוד - ראה: עומד.

לרוץ - ראה: דיצה.

לרוק - ראה: ידיקה.

לשון הקודש - ראה עברית.

מ

מאחר - פ"ט א. צ' (מט). ק"ב ח. ק"ח

(ח). ק"ט. קי"א ג, ו. קב"ד ב.

מאכל - ראה: אכילה.

מבאות המטונפים - ראה: מקום

שאינו נקי.

מהלך - ראה: הולך.

מודים דרבנן - ס"ו ג. ק"ט א-ב. קב"ז.

כוונה בקריאת שמע - נ"ח ג, (יד). ס'

ד-ה. ס"א. ס"ב ה. ס"ג. ע' ג. ע"ב (א).

ראה גם: עול מלכות שמים.

כוונה בתפילה - ע"ב (א). פ"ט ד, ח. צ'

(לב), (סא), (סו-סט), כג. צ"א (ט). צ"ב

(א), (י). צ"ג-צ"ו. צ"ז ג. צ"ח-ק"א. ק"ב

(ב), (י-יא). ק"ז (הק), ד. ק"ח (ב), (ט),

(יב). ק"י א, (יז), (כב). קי"א (ז), (יז).

קב"ד א, ג, ו.

כופר - ראה אפיקורוס.

כיוון התפילה - צ' (יא), ז, (11). צ"ד.

כיוון רגליו - צ"ה א, ד. קב"ה ב.

כוח - ראה: ידיקה.

כינה - צ"ז ג.

כיסא - פ"ג (יגיד). צ' א, (סח). ק"ב

(יב).

כיסוי ראש - ע"ד ב. צ"א ג-ה.

"כל עצמותי תאמרנה" - ע"ו (4). צ"ה

(ז).

כלב - ע"ט ד.

"כן יהי רצון" - קב"ז ב.

כניעה - ראה: הכנעה.

כעס - ס"א (לב). צ"ב ב.

"כקורא בתורה" - נ"ט ג. ס', ה. ס"ה ג.

פ"ט (ג).

כריעה בתפילה - צ"ד ה, ז. צ"ז ב. ק"ט

א. קי"ג. קב"א א.

כריעה לחברו - פ"ט ב. ק"ד (ה).

ל

"לא יפרוש מן הציבור" - ס"ה (ו-ז).

ס"ו (יא-יב). ס"ח א. צ' ז-יא, יח. צ"ד

(ח). קב"ג (ט).

"להוסיף בה דבר" - ראה: "לחדש בה

דבר".

להסתפר - פ"ט ז.

(יב). צ"ח א. צ"ט א. ק"ד א.
מלכות (הזכרתה בברכה) - ק"א (ג).
ממחטה - צ"ב (כב), (כה). צ"ז (ד).
"ממעמקים קראתיך ה'" - צ' (1), (ג).
מנהג המקום - ס"ח א. צ"ה (ז). קכ"ב
א.
מנורה - צ"ד (ח).
מנחה - ראה: תפילת מנחה.
מעומד - ראה: עומד.
מעין הברכה - ק"ז ב. קי"ט א.
מפרע - ס"ד א.
מצה - ראה: אכילת מצה.
מצוות צריכות כוונה - ס' ד, (5). ס"ג ד.
צ"ח (הק).
מצות עשה - ס"א ד. ע' א. ע"א (הק).
ק"ו ב, (ז). קכ"ה (הק).
"מצות עשה שלא הזמן גרמא" - ק"ו ב.
מקווה - פ"ד (ו). פ"ח.
מקום שאינו נקי - ס"ב ד. פ"ג-פ"ה.
מקלחת - ראה: מרחץ; חדר אמבטיה.
מרור - ק"ו (ז).
מרחץ - ע' ה. פ"ד. פ"ה (הק), ב. פ"ו
(הק). פ"ח (3). פ"ט (כג), ז. וראה עוד:
חדר אמבטיה.
משא - ס"ג ט. צ' ח. צ"ו א. צ"ז ה.
"משיב הרוח ומוריד הגשם" - קי"ד.
קי"ז (הק), (3), (יא), (יט).
משיכיר את חברו - נ"ח (הק), א, ג. פ"ט
(ב), ח.
מת - ע"א-ע"ב. צ' כו. ק"ו א.
מתכת - פ"ז א.
מתנמנם - ס"ג ה.
נ
נחש - ק"ד ג.
נטילת ידים - ס"ב (2). ע"א (ג). צ"ב ד-

"מודים" - ס"ו ג. צ"ד (כא). ק"ט א-ב.
קי"ג א. קכ"א. קכ"ז.
מוסף - ראה: תפילת מוסף.
מוצאי שבת - ע"א (ט). ק"ח י-יא. ק"י
א. קי"ד (כא).
"מוריד הטל" - קי"ד ג-ה, (כ), ח-ט.
קי"ז (יא).
מזבח - צ"ב (הק). ק"ז (הק). קכ"ג (יב).
מזיד - פ"ט א. צ"ט ו. ק"ח ז. קי"ד ז.
מזמור "תהילה לדוד" - ס"ו (28). ס"ט
(9). צ"ג ב. צ"ח (ב). ק"ה א. ק"ח ב.
מחזור תפילה - ראה: סידור תפילה.
מחיצה - פ"ג א, (ז). צ' ב, (יג), כא. ק"ב
(יב).
מחלה - ראה: חולה.
מטבע שטבעו חכמים - ס"ח (א). קי"ג
ט. קי"ט (ו).
מטוס - צ"ד (יא).
מי רגלים - ע"ו ז-ח. ע"ז-ע"ח. ע"ט ו.
פ"א א. פ"ב ב. פ"ג ד. פ"ה ב. פ"ז. צ' כו-
כז. צ"ב ח.
מידת חסידות - צ"א (א), (ה). צ"ב (יב).
ק"ב ג. ק"ח (10).
מיושב - ראה: יושב.
מיטה - ע"ב א. ע"ג (הק). ע"ו (טו).
פ"ט (כג). צ' א. ק"ו א.
מין - ראה אפיקורוס.
מכנסיים - ע"ד (ג). צ"א ב. צ"ח ד. קי"ג
ה.
מלאכה - ס"ג ז-ט. ע' ה. פ"ט ג. צ' ג.
צ"א (יב). ק"ו ז. ק"י ב.
מלאכים - נ"ט ט-י. ס"ט (4). צ"ה א, ד.
ק"ט (יד-טו). קכ"ה (הק), (א), (ג).
מלוא עיניו - ע"ט א. פ"א (ג). פ"ז (ו).
ק"ב א. ק"ד ד.
מלך (בשר ודם) - ס"א (ב). ס"ו א. צ"א

"ספק דאורייתא" - ס"ז (א). ע"ז (טו).
 פ"ב (א).
 "ספק דרבנן" - ס"ד (ו). ס"ז (ג). פ"ב (ג).
 ק"ז (א).
 ספרד (הארץ) - קי"ז ב.
 "סתם ויש אומרים" - פ"ט (כז).

ע

עבד - ס"א יז. ע' א. צ"א ו. צ"ג ד. צ"ה
 ג. צ"ח (יג). ק"ו ב. קב"ג א.
 עבודה - ראה: מלאכה.
 עבודת ה' - ס"א (ה). פ"ה (ה). פ"ט
 (כו). צ' (נה). צ"נ (כט-ל). צ"ו (ב). צ"ט
 (הק).
 עביט - ע"ז. פ"ז.
 עברין - ס"ג ב. וראה עוד: חוטא; דשע.
 עברית - ס"ב ב. פ"ה ב. ק"א ד.
 עגלה - ראה: קרון.
 עול מלכות שמים - נ"ח (ד), (יג), (טו).
 ס' (הק), (ו). ס"א (ב), (כד), יד, (לה).
 ס"ב ה. ס"ג (א), (ט-י), ו, (יד). ס"ד (ג).
 ס"ה ב. ס"ו ז. ע' א, (ג), (ו), (6). ע"ד
 (טז). צ"ג ב. צ"ט (ז). ק"ב (ג).
 עול מצוות - ס"א יד. ס"ד ג.
 עומד - ס"א (ב). ס"ג א-ג. פ"ט ח. צ'
 א-ג. צ"ד ד-ט. צ"ה א. צ"ח ד. ק"י א, ד.
 קב"ד ד.
 עוף - ע"ט ד, ז.
 עור - ע' ה. ע"ט ד.
 "עושה שלום במרומיו" - צ"ז (ז). קב"ג
 א.
 עושר - צ"ד ח.
 עזרא הסופר - פ"ח א.
 עיוור - ראה: סומא. מכשול לפני עיוור:
 צ' (יט).
 עיטוש - ק"ג ג.

ה.

נטילת לולב - ראה: לולב.
 נידה - ע"ה (1). פ"ח א.
 ניחום האבלים - ע"ב ד-ה.
 נינווה - קי"ז ב.
 נישואין - ע' ג. ע"ה טז.
 נסיעה - פ"ט (לד). צ' (נב). צ"ד ד-ה.
 ק"י ג-ז. וראה עוד: יוצא לדרך.
 נעילה - ראה: תפילת נעילה.
 "נקדישך ונעריצך" (תחילת קדושה) -
 צ"ה (3). ק"ט ב, (8). ק"ה א. קב"ה א.
 נשיאת כפיים - ראה: ברכת כהנים.
 נשים - ע' א. ע"ד ד. ע"ה א-ג, (טז).
 פ"ח א. צ' (טז). ק"ו א-ב.

ס

סדר התפילה ושינויו - ס ב-ג. ס"ד.
 קי"ט ג-ד.
 סומא - ס"ט ב. ע"ה ו. ע"ט א.
 סידור תפילה - נ"ט (1), (טז). ע"ה (טז).
 צ"ה (ד). צ"ו ב. צ"ט ג. ק' א. קב"ד (הק).
 קב"ו א.
 סירוגין - ס"ה א.
 סכין - צ"ו א.
 סליחות - ס"א יא. צ' יח.
 סמיכת גאולה לתפילה - ס"ו (6), (9),
 ז-י. ס"ט א. פ"ט (ג), ח. ק"ט א-ב.
 קי"א.
 סנדל - ע"ו ב.
 סנטר - צ"ה (ט). צ"ז א.
 סעודה - ראה: אכילה.
 ספורט - ראה: פעילות גופנית.
 ספינה - צ"ד ד-ה.
 ספסל - פ"ג ה. צ' א.
 "ספק ברכות להקל" - ס"ז (ב). ע"א
 (6), (10), (כא). ע"ו (7). קי"ח (3).

עלות השחר - נ"ח (הק), (ב), ג-ה. ע'
(יב). פ"ט א, ה, (לג), ח.
עליה לתורה - ראה: קריאת התורה.
עלייה (חדר) - צ' ב-ג.
"עלינו לשבח" - ס"ט (5). קי"ג (2).
עמוד השחר - ראה: עלות השחר
עמי הארץ - ס"א (10), (14). צ' יח.
עניית אמן - ראה אמן.
"עננו" (בתענית) - קי"ז ה. קי"ט ד.
עפר - פ"ב א. צ"ב ד, ו.
עץ - פ"ז א-ב. וראה עוד: אילן.
עצימת עיניים - ע"ד (ב). ע"ה ו. ע"ט
(י). צ"ה (ד).
עקב - ק"ד ג. קב"ג ג.
עקר וגליו - ס"ו (טו). קי"ז ה. קב"ב
(ד). קב"ג. קב"ד א, י.
עקר וגליו - ראה: שלוש פסיעות.
עקרב - ק"ד ג.
ער - ס"ג ה.
ערבית - ראה: תפילת ערבית.
ערווה - ע"ג-ע"ה. ע"ו (הק). ע"ט (הק),
(י), (כד). צ"א (הק), א-ב. קב"ג (3).
ערום - ע"ג (הק), (א). ע"ד. ע"ה א. פ"ד
א. צ"א (הק), (א).
עשרת ימי תשובה - קי"ב (ב). קי"ג ב.
קי"ח א. קב"ו (3).
עשית - ע"ג (1). ע"ה ה. ע"ו א.

פ

פאה נכרית - ע"ה ב.
פועל - ראה: אומן.
פורס על שמע - ראה: הפורס על שמע.
פושע - ק"ח (יא), (יג).
פוחתת בברוך - ראה: ברכה הפוחתת
ב"ברוך".
פחד - ראה: אימה.

פיגול - צ"ח (ט).
פיהוק - צ"ז א.
פיוטים - ס"ח. צ' י. ק"ט (י). קי"ב (הק),
ב. קי"ג (כד). קי"ד (יא-יב).
פיקוח נפש - ס"ו א. ק"ד א-ד.
פסוק ראשון של שמע - נ"ח (ב). ס' ה.
ס"א ד-יד, כו. ס"ב ה. ס"ג ג-ה. ס"ה ב-
ג. ע' א. פ' (א), (ד). פ"ט (ח). ק"ו (ד), ג.
פסוק "שמע ישראל" - ראה: פסוק
ראשון של שמע.
פסוקי דזמרא - ס"א כב. ס"ג (יב). ס"ה
(ג), ב. ס"ו (יא), (לו). ס"ח (ו). ס"ט (9).
ע' (1). ע"א (5). פ"ט (2), (ג), (לד). צ"ג
ב, (י), (יג). צ"ח (ב).
פסוקי הקדושה - ק"ד (יח). ק"ט (י),
(יג). קב"ה א.
פסיעה גסה - ראה: דיצה.
פעילות גופנית - פ"ט (כג).
פרישה מהציבור - ראה: "לא יפרוש מן
הציבור".
פרנסה - צ' (נד). ק"ז (ח). ק"י (ט), (יא).
קי"ד (ג). קי"ט א.
פרסה (שיעור) - צ"ב (הק), א, ד. ק"י ז.
פרקדן - ס"ג א.
פרשה ראשונה של שמע - נ"ח (ב), (ו),
ג. ס' ג. ס"א יד-טו. ס"ג רח. ס"ד ג-ד.
ע' (יא).
פרשה שלישית של קריאת שמע - ס"ו
ה, (לד-לה). ס"ז (ג). וראה עוד: יציאת
מצרים.
פרשה שניה של שמע - ס"ד. ס"ו ה.
פרשת ציצית - ראה פרשה שלישית של
קריאת שמע.

צ

צאת הכוכבים - נ"ח (הק).

צדקה – צ"ב י.

צואה – ע"ו. ע"ז (הק). ע"ח (ג). ע"ט.

פ"א-פב. פ"ג א, ד-ה. פ"ה (א), ב. פ"ו

א. פ"ז. צ' כו. ק"ד (יד).

ציור – ע"ה (טו). צ' כג.

ציצית – ס"א כה. ס"ו ב, (כט). ע' (א).

ע"א (4). צ"ז (יג). וראה עוד: טלית.

צלב – קי"ג ח.

צנתר שתן – ע"ח (1).

צרוור – ראה: עפר.

"צרכי עמך מרובים" – ק"י ג.

צרכי ציבור – ראה: צרכי רבים.

צרכי רבים – ע' ד. צ' (לב). צ"ג ד. ק"י ג.

קי"ב א-ב. קי"ט א.

ק

קבורה – ע"א-ע"ב. פ"ז ג. ק"ו א. וראה

עוד: לוויית המת.

קבלת עול מלכות שמים – ראה: עול

מלכות שמים.

קבלת שבת – צ' (יד).

"קדוש קדוש קדוש" – ק"ט ג. קב"ה א.

וראה עוד: פסוקי הקדושה.

קדושה (של חזרת הש"ץ) – נ"ח (ד).

נ"ט (י). ס"ו ג, ט. ס"ט א. ע"ט (ו). פ"ט

(א). צ"ה ד. ק"ד ז-ח. ק"ה (א). ק"ח (ו).

ק"ט. קי"א (ו). קב"ב א. קב"ג ב. קב"ד

(הק), (ה), (ח), יא. קב"ה.

"קדושה דסידרא" – נ"ט (7). ס"ו (28).

ק"ט ג.

קדושת יוצר – נ"ט ג, ה. ס"ט (א).

קדושת "כתר" – צ"ה (3). ק"ט ג. קב"ה

(5).

קדיש – נ"ח (ד). ס"ו ג, ט, (28). ס"ט א.

ע"א (2). ע"ט (ו). פ"ט (א). ק"ד ז-ח.

ק"ה (א). ק"ח (ו). ק"ט. קי"א (ו). קב"ב

א. קב"ג (טו), (יח). קב"ד יא.

קודש הקודשים – צ"ד א, (6).

קול אישה – ע"ה ג.

קול רם – נ"ט ג, (יד). ס"א ג-ד, כו. ס"ב

ה. ס"ו (כא). ס"ט א. ק"א (הק), ב-ג.

קי"א ב. קב"ג ב, ה, יב. קב"ד ב, (כה).

קב"ה (ב). קב"ו ג-ד. קי"ד (3). קב"ד יב.

וראה גם: הכרזה.

קורבן – ע"א (1). פ"ח (הק), (א). צ"ח ד.

ק"ז (הק), (ד-ה), (י). ק"ח (י). ק"כ (א).

קטנים – ע' ב. ע"ג ג-ד. ע"ה ד. פ"א א.

פ"ג (יב). צ' כז. צ"ח א. ק"ו ב. קב"ז ז.

קידוש (בשבת ובחג) – נ"ט (9). פ"ט

(כב).

קיץ – ראה: ימות החמה.

קלות ראש – צ"ג ב. צ"ח א.

קפה – פ"ט (כא).

קרובץ – ראה: פיוטים.

קרון – צ"ד ד-ה. ק"ד ב.

קריאת התורה ועליה לתורה – ס"א

(לו). ס"ב (א). ס"ו ד. ס"ט (3), (5), (טז),

(יז). ע"ט ט. צ"ח ד. ק"ד ז. קב"ז ב.

קריאת שמע על המיטה – ס' י.

קריאת שמע של ערבית וברכותיה –

נ"ח (1), ה, ז. נ"ט א-ב, ד. ס' א. ס"ג (ז).

ס"ו י. ס"ט א. ע' (א), ב, (ט), (יב). ע"ב

ב. צ"ח (ב).

ר

ראש השנה – נ"ט (9). ס' (ו). ק"א (ג).

קי"א (ד). קי"ג ב. קי"ח א.

ראש חודש – ק' א. ק"ח ט, יא, (15).

קי"ד (כא). קב"ד י. קב"ו ג.

רוח רעה – ע"א (ג). צ"ב (טז).

שופר - ראה: תקיעת שופר.
 שור - ק"ד ד.
 שורה (לניחום האבל) - ע"ב ד-ה.
 שחוק - צ"ג ב.
 שחיה - ראה: כריעה.
 שיירה - נ"ח ג. וראה: עוד: יוצא לדדך.
 שיכור - ראה: שתוי.
 "שים שלום" - ק"ד (ו). קב"ז ב.
 שימור המת - ע"א ג-ד.
 שינה - ראה: ישן.
 שיער אישה - ע"ה ב.
 "שיר של יום" - ס"ט (5).
 "שירה חדשה" - ס"ו ט. ק"ט (יג).
 שירותים - ראה: בית הכיסא.
 שכבת זרע - ע"ז ד. פ"ח (הק), (ה).
 שכיר - ראה: אומן.
 שכל - צ"ח א. קט"ו א.
 שכר קריאת-שמע ותפילה - נ"ח א, ו.
 ס"ה ג. פ"ט א. צ' (מז). ק"ז (יא). קב"ד (הק).
 "שלום רב" - קב"ז ב.
 שלוש ברכות אחרונות של תפילת העמידה - ק"ג (ז). ק"ד ה. - ק"ז (ז).
 ק"ח (14). ק"י א, ג. קי"ב א. קי"ג (ב). קב"ו ב.
 שלוש ברכות ראשונות של תפילת העמידה - ק"ג (ז). ק"ד ה. - ק"ז (ז).
 ק"ח (14). ק"ט (ב). ק"י א, ג. קי"ב א. קי"ג (ב). קי"ד (יד). קב"ו ב, ד.
 שלוש פסיעות - ס"ו (טו). צ"ד ה, ז.
 צ"ה א. צ"ז ב. ק"ב ה. קי"א (הק). קי"ז ה. קב"ג. קב"ד א, י.
 שליח ציבור - נ"ט ד. ס"א ג. ס"ב ה. ס"ו ו-ז. ס"ט א. ע"ט ד. צ' (ס). צ"ב (ט).
 צ"ה ד. ק"ד ז. ק"ט. קי"א (ד), ב. קי"ד ב-ג, ו. קי"ז (ב). קי"ט ד. קב"ב א. קב"ג

רוכב - ס"ג א. צ' ח. צ"ד ד-ה. צ"ט ב. ק"י ד.
 ריח רע - ע"ד ב. ע"ו א-ד. ע"ט-פ"ז. צ' כו. צ"ח (ה). ק"ג.
 ריצה - צ' יב. קב"ג ג.
 רכב - צ' (נב). צ"ב (יב). ק"י (יח), (כב-כג).
 רמ"ח איברים - ס"א ג.
 רעב - ע' (10). פ"ט (כא), ד. וראה עוד: אכילה.
 "רפאנו" - ראה: ברכת "רפאנו".
 רפואה - פ"ט ג.
 "רצה" - ק"ג (ז). ק"ד ה. ק"ח (14). קי"ז ה. ק"כ. קב"ד (ה). קב"ו ב-ג.
 "רצה והחליצנו" - קי"ד (כב).
 רשב"י - ק"ו ג.
 רשע - ע"ו (לז). וראה עוד: חוטא; עבדיין.

ש

שאילת גשמים - ראה: "ותן טל ומזל לברכה".
 שאילת שלום - ס"ו (1), א. פ"ד א. פ"ט ב, (יח). צ"ח (2).
 "שב ואל תעשה" - ס"ו (12). קב"ד (9).
 שבת - ע"א ב. פ"ט ג. צ' יב. ק"ז א. ק"ח ט-יא. ק"י א. קי"א א. קב"ו ג. קב"ז ב.
 שגורה בפיו - צ"ב ח. ק' א.
 "שהה כדי לגמור את כולה" - ראה: "כדי לגמור את כולה".
 שוכב - ס"ג א. צ"ד ו. וראה עוד: ישן.
 שולחן - ס"ו (יט). צ"ד (ח). צ"ו (ג). ק"ב (יב).
 "שומע כעונה" - ק"ד ז. ק"ט (ג), ג.
 "שומע תפילה" - ס"ו ג. ק"ט א-ב. ק"י (א), (יא). קי"ז ב, ה. קי"ט א, (ז), ד.

ב, ה-ו. קב"ד-קב"ז.

שם ה' - נ"ח (19). ס"א ג, (מב). פ"ד (ו).

פ"ה ב. פ"ט ב. צ"א ג. קב"א (1). קב"ד (כו). קב"ז א.

שמאל - צ"ד (ב). צ"ה ג. צ"ז ב. קב"ג א, ג.

שמחה - צ"ג ב"ד.

שמחת תורה - ראה: שמיני עצרת.

שמיני עצרת - קי"ד א, (3), (ט). קי"ז (ט).

שמן - ראה בעל בשד.

שס"ה גידים - ס"א (ד).

שעה זמנית - נ"ח (הק).

שעה רביעית - נ"ח ו. ס"ו (29). ע"א (ג). פ"ט א.

שעת הדחק, שעת הצורך - נ"ח ג-ה.

ס"ג (טז). ס"ו (ז). ע"ה (8). ע"ו (ט).

ע"ט (8). פ"ג (2). פ"ט (ב), (כג), ח. צ"א א, (ט). צ"ד ט. ק"ד ב. ק"י א-ג. קב"ד ב. וראה עוד: אונס.

שעת הצורך - ראה: שעת הדחק, שעת הצורך.

שפת הים - פ"ד ו.

שקיעת החמה - נ"ח (הק), (ה).

שתוי - ס"ג ה. ע' ג. צ"ט. ק"ח ח.

שתי וערב - ראה: צלב.

שתי רשויות - נ"ט א-ב. ס' (יח-כג).

ס"ג (ט). ע"ה (טז). ע"ט ב. צ' ב.

שתיה - ע"א (הק), (כא). ע"ד ב. פ"ט ג-ד. צ"ט.

שתיקה - ס"ה א. וראה עוד: הרהור (כדיבור).

שתן - ראה: מי דגליים.

ת

תאנה (עץ) - צ' ג.

"תדיר ושאינו תדיר" - קי"ז (8).

תה - פ"ט (כא).

"תהילה לדוד" - ראה: מזמור 'תהילה לדוד'.

תורת חיים - ס"א (ב). ס"ג (טז). ס"ו (1).

תורתו ואומנותו - צ' יח. ק"ו ג.

תחבורה - ע"א (יא). וראה עוד: לכב.

תחום שבת - ע"א ב.

תחנונים - ס"ה ב. ס"ו ג, (לו). פ"ט (לד).

צ' טו. ק"ד ב. ק"ח (ה). קי"ג ט. קי"ז ה.

קב"ב.

תינוק - ע"ז (ה). צ' כז. צ"ו (א). וראה עוד: קטנים.

תיק - פ"ג (ו). צ"א (י). צ"ז (יד).

תמונה - ראה: ציור.

תספורת - ע' ה. פ"ט ז.

תפילה אישית - ק"ז א-ב. קי"ב א. קי"ג

ט. קי"ז ב. קי"ט א-ב. קב"ב א.

תפילה במניין - נ"ח (ב), (ד), (ו). נ"ט ג-

ד. ס"א ג. ס"ג יב. ס"ו (יא), (24). ס"ט.

פ"ט (א), ו. צ' ח-יח, כד. צ"ד (ח). צ"ח

(ז). ק"א ב"ד. ק"ג (ב), ב. ק"ד (יט). ק"ה

(א). ק"ח (ו). קב"ג ב. קב"ד (הק). קב"ה

ב.

תפילה בציבור - נ"ח (ד). ס"א ג. ס"ב

ה. ס"ה ב-ג. ס"ח א. ס"ט (הק), א. צ' א,

כד. ק"א ב"ד. ק"ג ב. ק"ז ב. ק"ט. קי"ד

ב-ג. קב"ג ב. קב"ד-קב"ז.

תפילה בציבור - ראה: תפילה במניין.

תפילה לפני ואחרי הלימוד - ק"י ח.

תפילין - נ"ח (ז). ס"א כה. ס"ד (2). ס"ו

ב, ח. פ"ט (ב), (לד). ע' (א), (6). פ' פ"ג

(ו). פ"ד (5). פ"ט (ב), (לד). צ' ח, (לג).

צ"ו א. ק"ג (א).

תפילת גשם - קי"ב (ד). קי"ד (ד).

תפילת נדבה - צ"ד (כד). ק"ה (1). ק"ז.
 ק"ח (הק), (3), (ז), ה, ז, יא. קי"ז (2), ב.
 תפילת נעילה - ס"א יא.
 תפילת ערבית - פ"ט (ה), (כו). ע' (8).
 צ' (יד), ט, טו. צ"ג ב. צ"ח (ב). ק"ו (ד).
 ק"ז (הק), (א). ק"ח (הק), ב, ד, ט-יא.
 קי"א (ח). קי"ז א.
 תפילת תשלומין - נ"ח ז. פ' א. פ"ט (ד),
 (ו). צ"ט א. ק"ה א. ק"ח. ק"י (יג).
 תקופה - קי"ז א, (ג), (ט).
 תקיעת שופר - ס' (ו). ע' (א).
 תקשורת - ע"א (יא).
 תרופה - ראה: דפואה.
 תרנגולים - ע"ט ו-ז. פ"ח א.
 תשלומין - ראה תפילת תשלומין.

תפילת הדרך - ק"י ד-ז.
 תפילת העמידה - נ"ח א, (ח), (יב),
 (טו). ס"א כב. ס"ג (א), (יב), (יד), (טו).
 ס"ה (ה). ס"ו ח-י. ס"ט (הק), א. ע"א א.
 ע"ב (א). ע"ד (ו). פ' א. פ"ח-קב"ז.
 תפילת ותיקין - נ"ח א. פ"ט א. צ' (7),
 (לז).
 תפילת טל - קי"ב (יא-יב). קי"ד (ד).
 תפילת מוסף - צ"ה (3). ק"ז א. ק"ח ו.
 ק"ט ג. קי"ד א-ג. קב"ד (4). קב"ה (5).
 קב"ו ג.
 תפילת מנחה - ע' (8). פ' א. פ"ט (ד-ו),
 (כוכז), ז. צ"ג (ו), (ח), (יג). ק"ה (הק).
 ק"ו (ד). ק"ז (הק). ק"ח (הק), א-ב, ד,
 ט-יא. ק"ט (יג), (8). קי"ד ג. קי"ז א.
 ק"כ א. קב"ד (2). קב"ה (5). קב"ז ב.